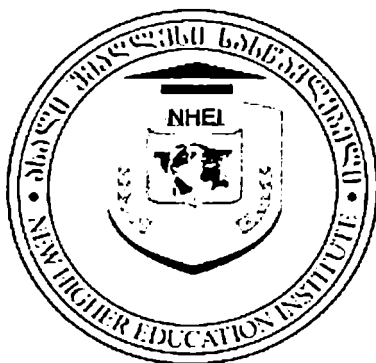

ეკა გუხრაშვილი

**ქველმოქმედაზა საქართველოში
XIX ს-ის II ნახევარსა და XX ს-ის
დასაწყისში**

ახალი უმაღლესი სასწავლებელი

**გამომცემლობა „უნივერსალი“
თბილისი 2017**

ნიგნი ეძღვნება XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში ქართველი ხალხის ცხოვრებაში მიმდინარე აქტიურ ბრძოლას ეროვნული სულის, ქართული ენისა და კულტურის გადასარჩენად და ამ ბრძოლაში ქველმოქმედების როლს.

ქველმოქმედება დაპრობილ ქვეყანაში ცნობიერებად, ეროვნულ განმათავისუფლებელი მოძრაობის ნაწილად, დამოუკიდებელი ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის საშუალებად და ქვეყნის სულიერი აღორძინების გზად იქცა. ამიტომ აქვს საქველმოქმედო მოღანეობის შესწავლისა და შეფასებას გარკვეული მეცნიერული, კულტურული და ზნეობრივი ღირებულება.

ნაშრომის მიზანია არ დავივიწყოთ იმ დიდებულ ქართველთა ღვაწლი, რომელთაც ყველაფერი გაიღეს მშობელი ხალხის საკეთილდღეოდ, ერის სულიერი გადარჩენის და ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებისათვის გვახსოვდეს და შთამომავლობასაც გავაცნოთ ისინი, რათა მათი სახელები დავინებით არ დაიბინდოს.

დაფინანსებულია ახალი უმაღლესი სასწავლებლის მიერ

რედაქტორი დოდო ჭუმბურიძე

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, თსუ ივანე
ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და
ეთნოლოგიის ინსტიტუტის მთავარი მეცნიერ
თანამშრომელი

რეცენზენტები: იგორ კვესელავა

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი
ეპიფანე გვენეტაძე
ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი,
სრული პროფესორი

© ე. ბუხრაშვილი, 2017

გამომცემლობა „**უნივერსალი**“, 2017

თბილისი, 0179, ი. ჯავახიშვილის ბაზ. 19, ☎: 2 22 36 09, 5(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge; universal505@ymail.com

ISBN 978-9941-26-077-3

XIX საუკუნე გამოჩენილი იყო საქართველოს ისტორიაში. განსაკუთრებით ეს მის ბოლო ათწლეულებს ეხება, როდესაც სამოღვაწეო ასპარეზზე „თერგდალეულთა“ თაობა გამოვიდა. ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით ახალგაზრდების ამ ჯგუფმა შეძლო დაბნეული, ეროვნული ინტერესების არმქონე, გაორებული და უიმედო ქართული საზოგადოების კონსოლიდაცია განმათავისუფლებელი იდეის გარშემო, დასახა მშვიდობიანი ბრძოლის გზები, შეიმუშავა სამოქმედო პროგრამა. ეს იყო ეთნოისტორიული ფასეულობების წინ წამოწევა, კულტურულ-საგანმანათლებლო რევოლუცია, რაც ოთხი მიმართულებით წარიმართა: ქართული სკოლების, ჟურნალ-გაზეთების, სტამბების და ბიბლიოთეკების დაარსებით. ამ დიდ მოძრაობას სათავეში ედგნენ: ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, იაკობ გოგებაშვილი, ნიკო ნიკოლაძე, კირილე ლორთქიფანიძე, სერგეი მესხი, ივანე მაჩაბელი და სხვ. მათ გვერდით დაიყენეს ეროვნული სულისკვეთებით გამოჩენილი ადამიანები, მათ შორის ძველი თაობის წარმომადგენლებიც (გრიგოლ ორბელიანი, დიმიტრი ყიფიანი) და დარაზმეს დასახული მიზნის მიღწევისათვის საბრძოლველად. ამ მიზნის განხორციელებას კი მარტო ენთუზიაზმი არ ეყოფოდა, საჭირო იყო საამისო მატერიალური სახსრები. მართალია, ილია ჭავჭავაძემ და მისმა თანამებრძოლებმა ეკონომიკური წინსვლისთვისაც ბევრი რამ გააკეთეს (დაარსდა ქართული ბანკები თბილისსა და ქუთაისში, თავიანთი პრესით მხარდაჭერას უცხადებდნენ ქართველ მრეწველებსა და კერძო მესაკუთრულ კაპიტალისტური ტიპის მეურნეობებს), მაგრამ მთავარი მიზნის მატერიალურ ბაზას ეს მაინც ვერ ქმნიდა და ეკონომიკური სახსრების სიმცირე აფერხებდა მიზნის რეალიზებას. სახელმწიფო ფულს ქართული კულტურის აღორძინებაში არ ჩადებდა, ის, პირიქით, აკნინებდა დაპყრობილი საქართველოს ისტორიულ და კულტურულ ტრადიციებს, გაზვიადებულად წარმოაჩენდა საკუთარ საგანმანათლებლო მისიას ჩვენს ქვეყანაში, ამართლებდა იმპერიის სახელმწი-

ფო კოლონიურ პოლიტიკას, ქართველი ერის ჩაგვრას მისი „გადამრჩენის“ ფუნქციით ნილბავდა. ასეთ ვითარებაში თავად ერის შიგნით უნდა მომხდარიყო თვისებრივი ცვლილება, უნდა გამოძეხნილიყო ძალები, რითაც ქართველი ერი დაუპირისპირდებოდა დამპყრობლის პოლიტიკას, თავად გადაარჩენდა საკუთარ კულტურას, შეინარჩუნებდა ენას, ტერიტორიას, სარწმუნოებას. ერის გაცნობიერებას განათლების ნაკლებობა უშლიდა ხელს, რისთვისაც, პირველ რიგში, საჭირო გახდა რუსიფიკაციის მთავარ იარაღს — რუსულ სკოლას დაპირისპირებოდნენ ქართული სკოლით, სადაც ისეთი სწავლება იქნებოდა, რაც შეარხევდა ყმანვილის სულსა და გულს, მის გონებას მამულზე ფიქრისკენ მიმართავდა. ამ მიზანს მალამოსავით დაედო იაკობ გოგებაშვილის „დედა-ენა“ და „ბუნების კარი“; სასწავლო სახელმძღვანელოები უნდა თარგმნილიყო ქართულ ენაზე, ანდა ქართველ სწავლულებს თავად დაეწერათ ახალი წიგნები. ცოდნის მაღალი დონე თუ არ იქნებოდა, ისე მთელი ერის დარაზმვა ეროვნული იდეალების გარშემო ვერ მოხდებოდა, ქვეყნის დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლა ვერ განხორციელდებოდა. ამისთვის საჭირო იყო წიგნების თარგმნა, დაბეჭდვა, ტირაჟირება, რაც სტამბების დაარსების პროცესით გამოიხატა;

განათლების გაღრმავებისათვის მსოფლიოში მიმდინარე სოციალურ-პოლიტიკურ მოვლენებზე ფარო ინფორმირებაც იყო საჭირო, რისთვისაც არსდებოდა პრესის ორგანოები. „საქართველოს მოამბე“, „დროება“, „ივერია“, „ცნობის ფურცელი“ და სხვა ჟურნალ-გაზეთები ქართული საზოგადოების სწორად ინფორმირების და ეროვნული ინტერესების პროპაგანდის საშუალება გახდა. ეს პრესა და საჭირო წიგნები ყველა სოციალური ფენისთვის ხელმისაწვდომი იმ ბიბლიოთეკებმა გახადა, რომელთა დაარსებაც ასევე მასობრივად ხდებოდა.

ამ ახალ მოძრაობას მატერიალურ ბაზას უქმნიდა როგორც გამოჩენილ მამულიშვილთა მიერ დაარსებული საქველმოქმედო ორგანიზაციები, ასევე თავად ხალხი, მისი ყველა სოციალური ჯგუფი და ფენა. სრულიად არმქონე ადამიან-

ნებიც კი იღებდნენ გარკვეულ შესანიშნავ კულტურულ-საგანმანათლებლო კერების დასაარსებლად, დიდ ეროვნულ მიზანს შეძლებისდაგვარად ეხილებოდნენ. საქართველოს არ ჰყავდა ძლიერი ეროვნული ბურჟუაზია, მრეწველობას ძირითადად არაქართველი მესაკუთრენი ეპატრონებოდნენ, რომლებიც ამ ქვეყანაში ნაშოვნ ფულს საკუთარი ეროვნული მიზნებისთვის უფრო იყენებდნენ, ვიდრე ქართველი ერის განმათავისუფლებელი მოძრაობის დასახმარებლად. ამიტომ, იმ რამდენიმე ქართველ მრეწველს: დავით სარაჯიშვილს, ძმებ ზუბალაშვილებს, მიტროფანე ლალიძეს, აკაკი ხოშტარიას და სხვებს ნამდვილი მამულიშვილური თავგანწირვა, დიდი სახსრების გაღება ჭირდებოდათ, რათა ილიასა და მისი გზით მიმავალი ქართული საზოგადოების მიზნის განხორციელება რეალური გამხდარიყო.

წიგნში ამ პროცესს არა მარტო დავინახავთ, არამედ სრულადაც შევიგრძნობთ. მასში შესული ფაქტობრივი მასალა მკაფიო მაგალითია იმისა, რომ დიდი საქმეების კეთებისათვის მთელი ერის ნებაა საჭირო. „ილიას გზა“ ეროვნული იდეის გარშემო კონსოლიდაციას, პირადად მაღლა საზოგადოებრივის დაყენებას, დაუცხრომელ ღვანლსა და შრომას, საქვეყნო პრობლემებისთვის მუდმივ სიფხიზლეს, დიდ განათლებასა და თავდადებას მოითხოვს. უამისოდ ქვეყანა წინ ვერ წავა, ვერ განვითარდება. თუ ჩვენი სურვილიც იქნება, წარსულის მაგალითები დღესაც გვასწავლის როგორ წავიდეთ მომავლისაკენ.

ქველმოქმედებას, როგორც ფილანტროპიას (მოწყალე-
ბას, თანაგრძნობას, დახმარებას გაჭირვებულისადმი) ხან-
გრძლივი ისტორია აქვს. ანტიკური პერიოდიდან მოყოლებუ-
ლი, ჯერ კიდევ ძველ საბერძნეთსა და რომში ქველმოქმედე-
ბა დახმარების საკმაოდ გავრცელებული ფორმა იყო, უფრო
მეტოც, რომის დიდმა მოაზროვნეებმა: ციცერონმა, პლინი-
უსმა და სხვებმა სცადეს კიდევაც ეს საკითხი თეორიულად
დაემუშავებინათ, მოგვიანებით, ქრისტიანულმა რელიგიამ
ქველმოქმედება ღმერთისადმი სამსახურის შემადგენელ ნა-
წილად გამოაცხადა და მას ორგანიზებული ხასიათი მისცა.
საუკუნეების მანძილზე ეკლესიამ ქველმოქმედების უაღრე-
სად რთული და დახვეწილი სისტემა შეიმუშავა. ხოლო გვიან
შუა საუკუნეებში, უმწეობისა და უქონელთა მიმართ ეკლე-
სიამ მონასტრებისა და სახელმწიფო სახსრებით უზრუნველ-
ყოფის განსაკუთრებით მაღალი ფორმები განავითარა, ამ
პერიოდის საქართველოში გავრცელებული საგანგებო ტერ-
მინი „გლახაკობა“, საზოგადო დამახასიათებელი მოვლენა
იყო შუა საუკუნეების მსოფლიოსათვის და თითქმის ყველა
ქვეყანაში არსებობდა გარკვეული სახესხვაობით. გლახაკთა
განსაკუთრებული სიმრავლე ჩანს ფეოდალური ევროპის სა-
ხელმწიფოებში. ეს ფენა ფართოდაა გავრცელებული შუა სა-
უკუნეების ბიზანტიაშიც.

XV–XVIII საუკუნეების ევროპაში ყოველი ფეხის ნაბიჯზე
იქმნებოდა საქველმოქმედო დაწესებულებები, რომელთაც
ევალეობრდათ სახალხო სკოლების მოწყობა, საავადმყოფოე-
ბის აშენება, დამშეულთა გამოკვება და ყველაფერი ეს მონი-
ნავე ევროპულ სახელმწიფოებს თავიანთ პრიორიტეტულ
საქმიანობად ჰქონდათ გამოცხადებული.

ქველმოქმედებას საქართველოშიც თავისი ხანგრძლივი
ისტორია აქვს, იგი აქაც, როგორც სხვა ქრისტიანულ ქვეყ-
ნებში, სახარებისეული იდეებით საზრდოობდა. „ესე ყოველი
ცხოვრებაი ვითარცა ყუავილი ველთაი წარმავალ არს და და-
უდგრომელ... და ვინც თესა მოიმკო და ვინ განაბნია გლახაკ-

თათვის – შეიკრიბა“ – ეს იაკობ ცურტაველის „შუშანიკის წამებიდან“ მოტანილი სიტყვებია. ე.ი. ქრისტიანობის გარიჟრაჟიდან მორწმუნეებს გლახაკებისათვის მოწყალების გაცემა საპატიო საქმედ მიაჩნდათ. ამ დებულებამ კულმინაციას მიაღწია შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში“.

ქველმოქმედების ცენტრები იქმნებოდნენ და საქმიანობდნენ როგორც საკუთრივ საქართველოში, ისე მის ფარგლებს გარეთ არსებულ ქართულ ეკლესია-მონასტრებში, ქართული კულტურის კერებში. ასე მაგალითად, პეტრიონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონის მიხედვით, შუა საუკუნეების საქართველოში ფართოდ უნდა ყოფილიყო გავრცელებული გლახაკთა სასარგებლოდ ქველმოქმედების გაცემა. როგორც ჩანს, ქართული ფეოდალიზმის კლასიკურ პერიოდში ეს საქმე მოწყალების დონეზეც იყო აყვანილი. შემთხვევითი არ არის, რომ დიდი შოთა რუსთაველის სიტყვები -- „მიეც გლახაკთა საჭურჭლე“ და „რასაცა გასცემ, შენია“ – სწორედ ამ პერიოდში წარმოითქმება, რაც XII საუკუნის საქართველოს, შეიძლება ითქვას, ცხოვრების წესი უნდა გამხდარიყო. უფრო ადრე, გლახაკთა სიმრავლემ და მათმა უკიდურესმა სიდუხჭირემ ბაგრატ კურაპალატი „გლახაკთა ნაწილის“ დაწესებამდე მიიყვანა, როდესაც საქართველოში სახელმწიფოს შემოსავლის „ნაწილი“ სოციალურად დაუცველ ფენებზე გაიცემოდა.

ქართველი მემკვიდრეების თხრობით (დავითის ისტორიკოსი, თამარის პირველი და მეორე ისტორიკოსები), დავით აღმაშენებელსა და თამარ მეფეს გამორჩეული ყურადღება მიუქცევიათ და თავიანთი განსაკუთრებული მზრუნველობის საგნად გაუხდიათ საქველმოქმედო საზოგადოებების განწყობა-დაარსების საქმე. როგორც ჩანს, დავითამდელი საქართველოს ცხოვრებაში გლახაკთა ფენის არსებობა იმდენად ანგარიშგასაწევი ძალა გამხდარა, რომ ცალკეულ პირთა, თუნდაც წარჩინებულთა ქველმოქმედება საკმარისი აღარ ყოფილა და, ამიტომაც, სახელმწიფო ამ მიმართებით ძალზე სერიოზულ ღონისძიებებსაც ატარებდა.

მემატიანეთა მიერ დავით აღმაშენებლისა და თამარის ქველმოქმედებათა აღწერა გამოცხილია იმ საერთო იდეო-ლოგიური ატმოსფეროსი, რომელიც XI-XII საუკუნეების საქართველოში მეფობდა.

გლახაკებისათვის ქველმოქმედების გაცემის საქმე, საგანგებოდ ყოფილა ორგანიზებული. მემატიანის თქმით, თამარის დროს — „ხოლო გლახაკთათვის განაჩინეს სარწმუნონი ზედამდგომელნი“¹ ე.ი. ზედამდგომელნი განაგებდნენ ქველმოქმედების გაცემას, და თანაც, აუცილებელი იყო, რომ ზედამდგომელნი მეფისთვის სანდო მოხელენი ყოფილიყვნენ.²

დავით აღმაშენებელმა, მემატიანის ცნობით, გლახაკთათვის საგანგებოდ ააშენა ქსენონი — „საავადმყოფო“, სადაც სნეულებს მკურნალობდნენ და კვებავდნენ. აქაც ზედამდგომელები განაგებდნენ ყოველ საქმეს.

ივანე ჯავახიშვილი ვარაუდობს, რომ XI-XII საუკუნეებში ქალაქებში არსებობდა გლახაკთა თავშესაფრები, რომლებსაც „საგლახაკოი ქალაქისაი“ ერქვა.³

შესაძლოა, ამგვარ „საგლახაკო ქალაქისაი“-ში ხდებოდა პრაქტიკულად გლახაკთადმი სახელმწიფოს მიერ გამოყოფილი ქველმოქმედების გაცემა.

XIX საუკუნეში, მას შემდეგ, რაც საქართველომ დაკარგა სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა და იგი რუსეთის იმპერიის ერთ-ერთ განაპირა ნაწილად გადაიქცა, ქართველი ხალხის ცხოვრებაში რადიკალური ცვლილებები მოხდა. საუკუნის თითქმის მთელი პირველი ნახევარი რუსეთის წინააღმდეგ შეიარაღებულ აჯანყებებსა და საიმპერიო ხელისუფლების მხრიდან მიძიმე კოლონიური რეჟიმის დამყარებაში ჩაილია. 60-იანი წლებიდან დროებით მიძინებულ ქართულ

¹ ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, გვ. 147.

² როინ მეტრეველი, დეკლარირებული ელემენტები შუა საუკუნეების საქართველოში (V-XVII), თბილისი, 1976, გვ. 48.

³ ივანე ჯავახიშვილი, „მშენებლობის ხელოვნება ძველ საქართველოში“, თბილისი, 1946 წ. გვ. 63.

ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლას, შეიძლება ითქვას, მეორე სუნთქვა გაეხსნა – ასპარეზზე ილია ჭავჭავაძის თაოსნობით „თერგდალეულთა“ ახალგაზრდა თაობა გამოვიდა. „თერგდალეულებმა“ უაღრესად დიდი კვალი დააჩნიეს ქართულ საზოგადოებასა და მის ცხოვრებას, ახალი სული შთაბერეს ეროვნულ-განმათავისუფლებელ იდეებსა და ქართველი ხალხის მძიმე კოლონიური ჩაგვრის უღლიდან განთავისუფლება ყველაზე მთავარ მიზნად დაისახეს. თავიანთ მოღვაწეობაში, XIX საუკუნის 70-იანი წლებიდან მოყოლებული, დიდი ილია და მისი თანამოაზრეები სხვადასხვა საქველმოქმედო და საგანმანათლებლო საზოგადოების დაარსებითა და საქველმოქმედო საქმიანობით იყვნენ დაკავებულნი, რასაც ისინი დიდ პრაქტიკულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. მათმა გარჯამ, საბოლოო ჯამში, უაღრესად დიდი როლი შეასრულა ქართველთა ეროვნული თვითშეგნების გამოფხიზლებისა და ქართველი ხალხის მატერიალური და სულიერი კულტურის აღდგენისა და დაცვის საქმეში, განსაკუთრებით ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს 1879 წელს დაარსებულ ქართველთა შორის „წერა-კითხვის გამავრცელებელი“ საზოგადოების საქმიანობა მრავალი ათეული წლის განმავლობაში.

ამრიგად, XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისის საქართველოში, ისევე როგორც მთლიანად რუსეთის იმპერიაში, მოქმედებდნენ სხვადასხვა სახის საქველმოქმედო საზოგადოებანი, რომელნიც დაარსების დღიდან ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის პროგრამასა და მიზნებს იზიარებდნენ და მათ სამსახურში იდგნენ. მიუხედავად იმისა, რომ ეს საზოგადოებანი მთავრობის მიერ დამტკიცებული წესდებით მოქმედებდნენ და მათ საქმიანობაზე ადგილობრივი ხელისუფლების მკაცრი კონტროლი იყო დაწესებული, მაინც ხერხდებოდა ნაყოფიერი და სასარგებლო საქმიანობა, შეფარული თუ აშკარა ხერხებით, ეროვნული და სოციალური საკითხების გადასაჭრელად. აქვე უნდა ითქვას, რომ ქართველ საზოგადოებას ხშირად გვერდით ედგნენ რუსი და სხვა ეროვნების ინტელიგენციის საუკეთესო წარმომადგენლებიც.

ამიტომაც იყო, რომ როგორც ცენტრალური, ისე ადგილობრივი მთავრობა ეჭვის თვალით უყურებდა და დიდ სიფრთხილეს იჩენდა ასეთი საზოგადოებების დაარსების ნებართვის გაცემის დროს. გამოჩენილი საზოგადო მოღვაწე, 60-იანი წლების „თერგდალეულთა“ თაობის ერთ-ერთი უთვალსაჩინოესი წარმომადგენელი კირილე ლორთქიფანიძე, საქველმოქმედო საზოგადოებისადმი მთავრობის დამოკიდებულების შესახებ 1884 წლის დეკემბერში ილია ჭავჭავაძეს სწერდა: „მთავრობას ერთობ უძნელდება ჩვენი სხვადასხვა ახალი საზოგადოებების დაარსებისათვის ნების დართვა, თითქოს სინანულში არის, რომ მისი ნებით დაარსდა ორიოდ იმისთანა საზოგადოება, რომელსაც ის ეხლა ეჭვის თვალთ უყურებს“.¹

სამართლიანობისათვის ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ეჭვები მთლად უსაფუძვლო არ უნდა ყოფილიყო. საქართველოში საქველმოქმედო საზოგადოებათა სახით ქართულმა ინტელიგენციამ მოღვაწეობის ფართო ასპარეზი ჰპოვა და ამით აქტიური საქმიანობისა და ეროვნული იდეალებისათვის ბრძოლის თვითრეალიზაციის საუკეთესო საშუალებაც მიიღო. დემოკრატიული ინტელიგენცია და თავადაზნაურობის პატრიოტულად განწყობილი ნაწილი ამ რთულ ხანაში თავის კეთილშობილურ მისიას, რომელიც მშობელი ხალხისადმი უანგარო სამსახურში გამოიხატებოდა, საქველმოქმედო საზოგადოებების მეშვეობით ახორციელებდა. ერის საუკეთესო შვილებს კარგად ჰქონდათ შეგნებული, რომ ხალხის მძიმე ეკონომიკური და სოციალური მდგომარეობის შემსუბუქება შეუძლებელი იყო ერთმანეთის მხარში დგომის, კარგად ორგანიზებული საქველმოქმედო საქმიანობის გარეშე.

მეოცე საუკუნე საქართველოს ისტორიაში ახალი ძვრებით შემოვიდა და სოციალურ-ეკონომიკურ სფეროში ახალი სირთულეები შემოიტანა. XIX საუკუნის დამდეგიდან 90-იან

¹ დემურ გურეშიძე, საქველმოქმედო საზოგადოებანი რევოლუციამდელ დასავლეთ საქართველოში (XIX საუკუნის 70-იანი – XX საუკუნის 10-იანი წლები), საკანდიდატო დისერტაცია, 1988 წ., ხელნაწერის უფლებით.

ნლებში რუსეთის სწრაფი ეკონომიკური აღმავლობა XX საუკუნის დამდეგიდან შეაფერხა მძიმე სამრეწველო კრიზისმა, რამაც წარმოების დიდი ნაწილის მკვეთრი შემცირება გამოიწვია. რუსეთის სამრეწველო ცხოვრების ახალი მოვლენები დამლუპველ გავლენას ახდენდა საქართველოს ეკონომიკაზე, რომელიც კოლონიური ჩაგვრის პირობებში მთლიანად საიმპერიო ინტერესებისადმი იყო დაქვემდებარებული. საერთო მასშტაბის ეკონომიკურ კრიზისს საკუთრივ საქართველოში 1901 წლის მოუსავლიანობაც დაერთო და მოსახლეობა უმძიმეს მატერიალურ მდგომარეობაში აღმოჩნდა. ვითარება კიდევ უფრო გაამწვავა 1904 წლის იანვარში დაწყებულმა რუსეთ-იაპონიის ომმა. ომში რუსეთის წარუმატებლობამ და ეკონომიკური ვითარების კიდევ უფრო დაქვეითებამ მოსახლეობის მასობრივი აღშფოთება გამოიწვია. 1905 წლიდან, როგორც იმპერიის ცენტრში, ისე განაპირა რაიონებში საგაფიცვო მოძრაობა დაიწყო. სოციალურ-ეკონომიკურთან ერთად გაჩნდა პოლიტიკური შინაარსის მოთხოვნებიც, რომელიც მალე თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ შეიარაღებულ ბრძოლაში გადაიზარდა.

1905-1907 წლების რევოლუციური მოვლენების მსვლელობისას განსაკუთრებული აქტივობით გამოირჩეოდნენ ამიერკავკასია და ბალტიისპირეთი, სადაც საყოველთაო სახალხო მოძრაობა ეროვნული ნიშან-თვისებით ხასიათდებოდა.

საქართველოში მდგომარეობა მთელი 1905 წლის მანძილზე პოლიტიკური დაძაბულობის ზრდით იყო აღნიშნული, წლის ბოლოსათვის კი მთელი ქვეყანა პარალიზებული აღმოჩნდა, მეფის ხელისუფლება იძულებული გახდა რიგ დათმობებზე წასულიყო და 17 ოქტომბრის მანიფესტით, სხვა კონსტიტუციურ უფლებებთან ერთად, ეროვნულ-საზოგადოებრივი ორგანიზაციების დაარსების უფლებაც ელიარებინა.

1906 წლიდან იმპერიის კოლონიურ მხარეებში ნებაყოფლობით საქველმოქმედო საზოგადოებათა რაოდენობა თანდათან იზრდებოდა. ეროვნული კულტურის, ტრადიციების,

სოციალური და ეკონომიკური პრობლემების ყველა დარგს უჩნდებოდა საგანგებო მზურუნველთა წრე, რომელნიც ცალკე საზოგადოებათა სახით ეწოდნენ უაღრესად სასარგებლო ეროვნულ მოღვაწეობას. საქართველოში „საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებასთან“ ერთად ძალზე მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა „ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების“ დაფუძნებაც, რომლის წესდებაც 1906 წლის 21 დეკემბერს დაამტკიცა თბილისის ვიცე-გუბერნატორმა ა. ჩერნიავესკიმ. მიუხედავად ამისა, სრულყოფილად ეს საზოგადოება მხოლოდ I მსოფლიო ომის დროს, 1914 წლიდან ამოქმედდა.

საზოგადოებამ გარშემო შემოიკრიბა ყველა საქველმოქმედო დაწესებულება და ორგანიზაცია, კერძო ქველმოქმედნი, შექმნა თავისი ორგანიზაციები საქართველოს ქალაქებსა და რაიონებში, ხელი შეუწყო ომისგან განადგურებული ოჯახების გადარჩენას, სასწავლო და კულტურული დაწესებულებების დაარსებას. მან თითქმის იგივე როლი შეასრულა, რაც თავის დროზე ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ. შეძლო რა იმპერიაში არსებული ძირითადი საქველმოქმედო ფონდების გამოყენება და დახმარების მიღება ამ ფონდებიდან, ქართულმა საქველმოქმედო საზოგადოებამ გადაარჩინა ქართული კულტურის შემწე საქველმოქმედო ორგანიზაციებიც, განამტკიცა ეროვნული იდეოლოგია, რაც ძირითადი შინაარსი იყო ამ კულტურისა.

ქველმოქმედებას XIX-XX საუკუნეებში უბრალო ხასიათი არ ჰქონია, ის უკვე ცნობიერებად, ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ნაწილად იქცა.

წინამდებარე ნაშრომის მიზანია არ დავეკარგოთ იმ დიდებულ ქართველთა ღვაწლი, რომელთაც ყველაფერი გაიღეს მშობელი ხალხის ასაღორძინებლად, კოლონიური რეჟიმის აღსაკვეთად, ქართველი ხალხის განათლებისა და მასში ეროვნული თვითშეგნების ასამაღლებლად, ქართული ენისა და კულტურის დასაცავად თვითმპყრობელობის უხეში შემოტევებისაგან.

საქველმოქმედო საზოგადოებები XIX საუკუნის II ნახევარსა და XX საუკუნის დასაწყისში

XIX საუკუნის II ნახევარი ქართველი ხალხის ცხოვრებაში ახალი ეტაპის დასაწყისი იყო, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის იდეოლოგია, რომელიც 60-იან წლებში „თერგდალეულებმა“ ჩამოაყალიბეს, ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით, უნდა დასულიყო ყველა სოციალურ ფენამდე, უნდა გამხდარიყო საყოველთაო. სწავლა-განათლების არმქონე, სოციალურად დაჩაგრულ ადამიანებს არ შეეძლოთ ზიარებოდნენ ამ იდეებს, მონაწილეობა მიეღოთ ქვეყნის სულიერ ცხოვრებაში და თავიანთი სამშობლოს მომავლისათვის ბრძოლაში. ამიტომ, ერის მოწინავე ადამიანებმა მიზნად დაისახეს განათლების აღორძინება, ახალი სკოლების დაარსება, ჟურნალ-გაზეთების, სტამბების, ბიბლიოთეკების გახსნა, რისთვისაც საჭირო იყო თანხები.

რუსეთის საიმპერიო ხელისუფლება და მისი კავკასიური მმართველობა არ იყო დაინტერესებული ქართველი ერის სულიერი ცხოვრების წინსვლით, პირიქით, რუსეთს აწყობდა გაუნათლებელი, დაბეჩავებული ხალხის მართვა. ეს გაცილებით იოლი იქნებოდა.

საქართველოს კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებების შექმნისა და ღარიბი ნიჭიერი ახალგაზრდების განსასწავლი თანხები თვით ქართველ ხალხს უნდა გამოეძებნა, ამ მიზანს ქართული საქველმოქმედო საზოგადოებები და ცალკეული შეძლებული და პატრიოტი ადამიანები ემსახურებოდნენ. მათ, ერის სულიერი ცხოვრების აღორძინების პარალელურად, სახალხო მეურნეობის, სოფლის მეურნეობისა და წარმოების ეროვნული კადრების მომზადებაც სურდათ, ცარიზმის კოლონიური რეჟიმი მხოლოდ ამით შესუსტდებოდა, ეროვნული თვითშეგნების აღზრდა ქართველ ხალხს გამოაფხიზლებდა და ბრძოლისუნარიანობას აუმაღ-

ლებდა, ქართულ კულტურას, მშობლიურ ენას თვითმპყრობელობის უხეში შემოტყევისგან იხსნიდა.

ჯერ კიდევ 1862 წელს, თბილისის პროვიანტის მაღაზიის მუშაკებმა შეაგროვეს მცირე თანხა და გაუგზავნეს პეტერბურგში ქართველ სტუდენტებს. ხალხის შემწეობით გამოდიოდა ჟურნალ-გაზეთები. რომ არა ხელისმომწერნი, ისინი ვერ იარსებებდნენ. ღარიბი, მაგრამ ნიჭიერი ბავშვები, კერძო ქველმოქმედებითა და სხვადასხვა საზოგადოებათა დახმარებით სწვლობდნენ. ეს საზოგადოებები და ადამიანები წიგნების გამოცემაში, ბიბლიოთეკა-სამკითხველოებისა და სტამბების, სკოლების გახსნასა და გზების გაყვანაში მონაწილეობდნენ, ზრუნავდნენ ხალხის ჯანმრთელობაზე.

როდესაც XIX სუკუნის 60-70-იან წლებში რუსეთში ბურჟუაზიული რეფორმები გატარდა, მისი ერთი ნაწილი საქართველოში არ განხორციელებულა. ამ რეფორმებთან, გარკვეულწილად, პროგრესიც იყო დაკავშირებული. ამიტომ განაპირა, კოლონიურ რეგიონებს ეს რეფორმები ააცდინეს. განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საერო რეფორმას, რომელიც ითვალისწინებდა გზების გაყვანას, სკოლების, საავადმყოფოების, სამკითხველოების დაარსებას სოფლებში, ხალხის განათლებასა და ჯანმრთელობაზე ზრუნვას. საამისო თანხებს სახელმწიფო აძლევდა საერო მართვის ორგანოებს, რადგან საქართველოს გუბერნიებში ერობები არ იყო, ხალხზე ზრუნვა ისევ ამ ხალხის მოწინავე ნაწილს უნდა ეკისრა. ამან გამოიწვია ქველმოქმედების ქცევა ცხოვრების წესად, შეძლებული თუ საშუალოდ მცხოვრები ადამიანის მოვალეობად, და სწორედ მათ უმადლოდა ხალხი საქართველოში ახალი კულტურის კერების დაფუძნებას.

ხალხის სულიერი და მატერიალური საჭიროების დაკმაყოფილება შთააგონებდა ერის საუკეთესო შვილებს – გაეღოთ უკანასკნელი კაპიკები, თავიანთი სულიერი და ნივთიერი სიმდიდრე და ქვეყნის აღორძინებისთვის შეეწყოთ ხელი. მიუხედავად ხელმოკლეობისა, ყველა დიდი მწერალი ცდილობდა შემოეკრიბა ენთუზიასტი ადამიანები, ქველმოქმე-

დებისაკენ წაექეზებინა საზოგადოება და კეთილი საქმეები ეკეთებინა: ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, ნიკო ნიკოლაძე, ივანე მაჩაბელი, კირილე ლორთქიფანიძე და სხვა ქართველი მწერლები იყვნენ საზოგადოებრივ საქმეთა შემწენი და განმახორციელებლნი, მათი ხელმძღვანელობითა და პირადი ინიციატივით იქმნებოდნენ ის საქველმოქმედო დაწესებულებებიც, რომლებიც XIX საუკუნის ბოლოს ჩამოყალიბდნენ და დიდი როლი ითამაშეს ქართული კულტურის წინსვლაში, ერის განათლებასა და სულიერ გამთლიანებაში.

ამ საზოგადოებათა შორის იყო: „ღარიბ მონაფეთა დამხმარე საზოგადოება“, რომელიც 1878 წლიდან არსებობდა და განყოფილებები ჰქონდა მთელს საქართველოში: „ღარიბ ბავშვებზე მზრუნველი საზოგადოება (1892 წ.)“, „ღარიბ სტუდენტთა დამხმარე საზოგადოება“.

ყველაზე დიდი საქველმოქმედო საზოგადოება „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“ იყო. იგი 1879 წელს დაარსდა და განუსაზღვრელი როლი ითამაშა ქართველი ხალხის სულიერ ცხოვრებაში. ეს იყო ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მონინავე ნაწილის ბრძოლის ველი, ერის განათლების, ქართული ენისა და საქართველოს ისტორიული წარსულის, ქვეყნის მომავლისათვის თავდადებულ ადამიანთა სამოღვაწეო ასპარეზი.

§1. ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, მისი როლი ერის კულტურულ-საგანმანათლებლო და სულიერ ცხოვრებაში.

ქართველთა შორის წ.კ. გამავრცელებული საზოგადოება იყო პირველი დიდი საქველმოქმედო ორგანიზაცია, რომლის მიზანი იყო ეროვნული კულტურულ-საგანმანათლებლო მოღვაწეობა საქართველოში, ქართველი ერის გათვითცნობიერება, მისი სულიერი ცხოვრების წინსვლისათვის ბრძოლა.

წერა-კითხვის საზოგადოება

რუსეთის კოლონიური უღლის ქვეშ მოქცეულ საქართველოს რუსეთის იმპერიის სახელმწიფო-ადმინისტრაცია არ აძლევდა დედა-ენაზე სწავლის უფლებას, აქ არსებულ სკოლებში სწავლება რუსულად მიმდინარეობდა, ამის გარდა, ამ სკოლებში ყველა ვერ შედიოდა, არც ამ სკოლებიდან მიღებული განათლება არ ეხმარებოდა ეროვნული სულისკვეთების გაძლიერებას, ეთნოისტორიული ტრადიციების შენარჩუნებას. დიდი კულტურულ-საგანმანათლებლო ტრადიციების მქონე ქვეყნას არ აკმაყოფილებდა შექმნილი ვითარება და მდგომარეობის გამოსწორებას ცდილობდა. 60-იან წლებში დაწყებულმა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ახალმა ტალღამ ძირითადი აქცენტი ქვეყნის სულიერ აღორძინებაზე გადაიტანა, განათლება, კულტურა იქნებოდა ის, რაც გამოადგებოდა ერს და შესაძლებელს გახდიდა ეროვნული მიზნების განხორციელებას. ეს მისია ქართველთა შორის წერა-კითხის გამავრცელებელ საზოგადოებას უნდა ეკისრა.

წერა-კითხვის საზოგადოების დაარსების ინიციატივა ეკუთვნოდა იაკობ გოგებაშვილსა და ნიკო ცხვედაძეს, რომელთაც იგი ილია ჭავჭავაძესა და დიმიტრი ყიფიანს გაუზიარეს. საზოგადოების დაარსების იდეა დიდხანს მწიფდებოდა და ბოლოს, 1879 წელს განხორციელდა. საზოგადოების წესდება, ამ ოთხი პირის გარდა, შეადგინეს: ბესარიონ ლოლობერიძემ და ვახტანგ თულაშვილმა. საზოგადოების პირველი თავმჯდომარე იყო დიმიტრი ყიფიანი. საზოგადოებაში შედიოდნენ: დამფუძნებელი, საპატიო, ნამდვილი და დამხმარე წევრები. დამფუძნებლები იყვნენ ისინი, ვინც მის წესდებაზე მოაწერეს ხელი, მათ საზოგადოების სალაროში ყოველწლიურად არანაკლები 20 მანეთისა, ან ერთდროულად არანაკლებ 300 მანეთისა უნდა შეეტანათ.

საპატიო წევრები იყვნენ, ვინც განსაკუთრებულად დაეხმარნენ ორგანიზაციას თავის საქმიანობაში, შესწირეს ნივთიერი ან ფულადი თანხები, არანაკლებ 600 მანეთისა.

ნამდვილ წევრებს ევალებოდათ წელიწადში 6 მანეთი საწევრო გადაეხადათ, ან ერთბაშად შეეტანათ საზოგადოების სალაროში არანაკლებ 100 მანეთისა. დამხმარე წევრებს არ ევალებოდათ საწევროს შეტანა, მაგრამ ისინი უსასყიდლოდ ეხმარებოდნენ საზოგადოებას.

ის, რაც ქართულმა ეროვნულ-განმათავისუფლებელმა მოძრაობამ დასახა 60-იანი წლებიდან თავის მიზნად: სკოლების, ბიბლიოთეკების, სტამბების დაარსება და ჟურნალ-გაზეთების გამოცემა, ამიერიდან ამ ეროვნულმა ორგანიზაციამ ითავა. საზოგადოება აარსებდა პედაგოგიურ კურსებს, არჩევდა საუკეთესო მასწავლებლებს თავისი სკოლებისათვის, ეხმარებოდა გაჭირვებულ მოსწავლეებსა თუ პედაგოგებს: თავმჯდომარის ამხანაგად არჩეულ იქნა ილია ჭავჭავაძე, მდივნად – ალექსანდრე სარაჯიშვილი, მოლარედ – რაფიელ ერისთავი.

საზოგადოების ნამდვილ წევრად 1879 წლის 21 მაისს 42 კაცი იქნა არჩეული. ეს რაოდენობა შემდეგ მრავალჯერ შეიცვალა. ილია ჭავჭავაძემ კრებას მოახსენა, თუ რა თანხებს დაეფუძნებოდა ეს ორგანიზაცია. ძირითადი თბილისისა და

ქუთაისის სათავადაზნაურო ბანკებიდან შემოსული – 11 ათასი მანეთი უნდა ყოფილიყო. თავადაზნაურობის წინააღმდეგობის მიუხედავად, ეს თანხები ბანკიდან იქნა გაღებული. თბილისისა და ქუთაისის თავადაზნაურთა წინააღმდეგობა დაძლიეს ისეთი მოღვაწეების გამოსვლებმა, როგორიც იყვნენ თბილისში ილია ჭავჭავაძე, ნიკო ცხვედაძე, ივანე მაჩაბელი, გიორგი წერეთელი და სხვ., ქუთაისში – კირილე და ანტონ ლორთქიფანიძეები.

1879 წელს ქუთაისის სათავადაზნაურო ბანკის საერთო კრებაზე გადანყდა: ნ.კ. გამავერცელებელ საზოგადოებას გამოეყო 11 ათასი მანეთი.

გამგეობას 3 წლის ვადით ირჩევდნენ. 1882 წლის 6 ივნისიდან გამგეობის თავმჯდომარედ არჩეულ იქნა ივანე კონსტანტინეს ძე ბაგრატიონ-მუხრანსკი, წევრებად: ილია ჭავჭავაძე, იაკობ გოგებაშვილი, ალექსანდრე სარაჯიშვილი, სერგეი მესხი, ნიკო ცხვედაძე, ივანე მაჩაბელი. კანდიდატებად: დიმიტრი ბაქრაძე, მიხეილ ჭავჭავაძე, ო. მღებროვი და ეკატერინე გაბაშვილი.¹

1885 წლიდან გამგეობის თავმჯდომარედ ილია ჭავჭავაძე აირჩიეს და სიკვდილამდე ის ედგა სათავეში ნ.კ. გ. საზოგადოებას.

ქართველთა შორის ნ. კ. გ. საზოგადოების საქმიანობა კარგადაა შესწავლილი ქართულ ისტორიოგრაფიაში.²

ჩვენ დანვრილებით არ შევჩერდებით მის სტრუქტურულ შემადგენლობაზე სხვადასხვა დროს, არც მისი გამგეობის მუშაობის დეტალებზე, ზოგადად იმ მასალებს განვიხილავთ, რაც ქართულ პრესაში ქვეყნდებოდა XIX ს-ის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში, საზოგადოების მიერ განეული საქველმოქმედო საქმიანობის შესახებ და რაც ჯერ კიდევ არ შესულა სამეცნიერო გამოცემებში.

¹ სცსსა, ფონდი 481, საქმე №42, ფ. 80.

² ტროფიმე ხუნდაძე, ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, თბ., 1960 წ.

ილია ჭავჭავაძე 1890-იანი წლებიდან, საბანკო საქმიანობაში შექმნილი სიძნელეების გამო, ისე აქტიურად ვეღარ მონაწილეობდა საზოგადოების გამგეობის საქმიანობაში. ამასთანავე, დასაწყისში არცთუ აქტიურად მონაწილეობდნენ საზოგადოების მუშაობაში გამგეობის წევრები, მათ საწევრო გადასახადებიც კი არ შეჰქონდათ. ამას ხშირად აღნიშნავდა „ივერია“ და „დროება“, ანტონ ფურცელაძეს კი ცნობილი მოჭიდავის – კულა გლდანელის და სხვა ფალავანთა ჭიდაობის გამართვის წინადადება დაუყენებია საზოგადოების სასარგებლოდ. მუშაობის გასაუმჯობესებლად საზოგადოებამ გაანაწილა დავალებები გამგეობის წევრთა შორის: გ. ცხვედაძეს სახელმძღვანელოების საკითხი მიანდეს, ი. გოგებაშვილსა და მაჩაბელს – მასწავლებლების მოწვევა, მეუნარგის – ბიბლიოთეკების, ი. ჭავჭავაძესა და გ. თუმანიშვილს – ნივთიერი სახსრების გამოძებნა.¹

ივანე მაჩაბლისა და ილია ჭავჭავაძის კონფლიქტმა საბანკო საქმის გამო, დაღი დააჩინა ნ. კ. გ. საზოგადოების მუშაობასაც. 1892 წლის მარტში მაჩაბელმა დატოვა ამ საზოგადოების გამგეობა, მის შეცვლაზე უარი განაცხადეს მისმა მხარდამჭერებმა — მიხეილ მაჩაბელმა და პავლე ყიფიანმაც.

საზოგადოების ფონდს ავსებდა საქველმოქმედო ღონისძიებებისაგან მიღებული თანხები, ასევე კერძო შემწირველები: 1880 წლის 8 ნოემბერს ორი მომგებიანი ამანათი – 440 მანეთის ღირებულების, გადასცა მას გიორგი ქართველიშვილმა, ასევე იყო რამოდენიმე კერძო ინიციატივა, რამაც ვერ მოიტანა მუდმივი, საიმედო წყარო საზოგადოების ფულადი ფონდის გასაძლიერებლად: იმართებოდა ლიტერატურული საღამოები, მასში მონაწილეობდნენ საუკეთესო მწერლები და მსახიობები, მომღერლები, მოჭიდავეები, იმართებოდა დიდი სეირნობა ლატარია – ალეგრიტ, რომელსაც ოლლა ჭავჭავაძე ხელმძღვანელობდა. ასეთი სეირნობისაგან 1887 წელს საზოგადოებას წმინდა მოგება დარჩა 2583 მანეთი, ხო-

¹ სცსსა, ფონდი 481, №42, ფ.5-6.

ლო 1891 წელს – 2026 მანეთი და 29 კაპ., 1895 წელს – 2155 მან. 87 კაპ., 1897 წელს – 811 მან. 55 კაპ.

ყველაზე დიდ დახმარებას საზოგადოებას უწევდა ქ. ბაქოს ქართველობა. 1895 წელს იქ გამართული საღამოდან მას 1302 მანეთი გამოუგზავნეს.

ყულაბებით ფულის შეგროვების ინიციატორები ძირითადად ქართველი ქალები იყვნენ: ბარბარე ბარათაშვილი, სალომე ჯანდიერი, სოფიო ხიმშიაშვილი, ელენე ჭილაშვილი, ნინო ყიფიანი და სხვები. ისინი ხშირად აგროვებდნენ ამ ნესით ფულს.

შემოსავალს იძლეოდა წიგნებით ვაჭრობაც. ნ. კ. გ. საზოგადოებას გახსნილი ჰქონდა წიგნის მაღაზიები.

1894 წლის 11 ოქტომბრის სხდომაზე საბჭოს წევრთა გამგეობამ განიხილა და დაამტკიცა კ. თავართქილაძის წინადადება მოძრავი წიგნის მაღაზიის მოწყობის შესახებ. საკომისიო პირობებით წიგნები ეძლეოდა როგორც ადგილობრივ მაღაზიებს, ასევე დაინტერესებულ პირებს რაიონებში და საზღვარგარეთაც. 1897 წელს ლაიპციგში ნ. კ. გ. საზოგადოების მაღაზიიდან 22 მანეთი და 50 კაპ. ღირებულების წიგნი შეუსყიდიათ.

1898 წლის მაისში გარდაცვლილმა კერძო ქველმოქმედმა, ცნობილმა ფოტოგრაფმა **ალ. როინაშვილმა** ნ. კ. გ. საზოგადოებას გადასცა ანდერძით მთელი თავისი ქონება. საზოგადოებამ გამოყო სპეციალური კომისია და ნაანდერძევი ჩაიბარა. შემდეგში, არაერთი საზოგადო მოღვაწე და ქველმოქმედი ადამიანი უტოვებდა ანდერძით თავისი ქონების გარკვეულ ნაწილს ამ ეროვნულ საზოგადოებას.

1898 წლისათვის საზოგადოება ძირითადად შემდეგ ფონდს ფლობდა.

ქობულეთის სკოლისათვის – 317 მანეთს; ქედის სკოლისათვის – 52 მანეთს; დიმიტრი ბაქრაძის ხსოვნის უკვდავსაყოფად – 245 მანეთს; ნიკოლოზ ბარათაშვილის ხსოვნის უკვდავსაყოფად – 570 მანეთს; ალ. ყაზბეგის – 242 მანეთს; ი. დავითაშვილის – 4 (287 დახარჯულა); მამია გურიელის – 26 მანეთს; დიმიტრი ყიფიანის – 65 მანეთს; შოთა რუსთაველის

– 1146 მანეთს; ივანე კერესელიძის – 19 მანეთს; მარი ბროსეს – 588 მანეთს; რაფიელ ერისთავის – 1363 მანეთს; რაფიელ ერისთავის სახსოვრად ქალთა მიერ დაარსებული ფონდის – 274 მანეთს; ერეკლეს ხსოვნის უზრუნველსაყოფად – 210 მანეთს; გაბრიელ ეპისკოპოსის ხსოვნის უზრუნველსაყოფად – 7 მანეთს; სალიტერატურო ფონდის – 1523 მანეთს; სტუდენტთა დასახმარებლად – 66 მანეთს; სულ – 9030 მანეთს. 1898 წლის ივნისში გამართულმა საზოგადოების გამგეობის კრებამ გადაწყვიტა ამ ფონდების გაერთიანება – მუზეუმის შენობის ასაგებად¹.

ფონდი ეხმარებოდა ხელმოკლე მწერლებს – დუტუ მეგრელს, ვაჟას, აკაკის, ალ. ყაზბეგს, ეგნატე ნინოშვილს და სხვებს.

ნ. კ. გ. საზოგადოების ძირითად მიზანს სკოლების დაარსება და ქართული ენის სწავლების გაძლიერება წარმოადგენდა. ახალი სკოლების დაარსების წინააღმდეგ გამოდიოდნენ მეფის ხელისუფლების ადგილობრივი ადმინისტრაციული ორგანიზაციების წარმომადგენლები, რაზეც არაერთხელ ჩიოდნენ რაიონებში წარგზავნილი ნ. კ. გ. საზოგადოების აგენტები.

იაკობ გოგებაშვილის წინადადებით 1880 წლის 14 ოქტომბერს თბილისში, მესანგრეთა ქუჩაზე, გაიხსნა ქართული სკოლა. გოგებაშვილი ამის საჭიროებას ასაბუთებდა იმით, რომ დედაქალაქში ერთი საშუალო სასწავლებელი არ იყო ქართველებისათვის. სომხებისა და რუსებისათვის კი – არსებობდა. სკოლის გახსნა საზეიმოდ მოხდა. მას დაესწრნენ გრიგოლ ორბელიანი და კონსტანტინე მამაცაშვილი, მაზრის ოლქის ინსპექტორი ილიაშენკო, გუბერნიის მარშალი სუმბათაშვილი, მაზრის მარშალი მაღალაშვილი და სხვები. თუმცა სკოლამ 1 წელზე მეტი ვერ იარსება, რადგან მონაფეებმა ვერ შეძლეს თანხის გადახდა; საწინააღმდეგოდ, ქუთაისში 1880 წელს გახსნილი პირველი ქართული სკოლა მალე გიმნაზიად გადაკეთდა და დიდი როლი ითამაშა არა

¹ სცსსა, ფონდი 481, საქმე 611, ფ. 17.

მარტო დასავლეთ საქართველოს კულტურულ-საგანმანათლებლო ცხოვრებაში, არამედ მთელს ქართულ კულტურას მისცა დიდი მწერლები და მეცნიერები, პუბლიცისტები, ექიმები და სხვა პროფესიის ადამიანები.

დიდი ეროვნული მნიშვნელობა ჰქონდა ძველი სენაკის ქართული სკოლის გახსნას. მეფის რუსეთის კოლონიური პოლიტიკა საქართველოს შინაგან დაშლას, მის მკვიდრთა გადაკიდება-გარუსებას ისახავდა მიზნად. ამიტომ მთავრობამ მეგრელები გამოაცხადა არაქართველებად და იკისრა მათი დაცვა „მოძალადე ქართველებისაგან“. სამეგრელოს სკოლებიდან გააძევეს ქართული ენა და მეგრულის სწავლება შემოიღეს, მეგრულ ენაზე ითარგმნებოდა საეკლესიო წიგნებიც. სამეგრელოს მოსახლეობა აღდგა ამ ვერაგული აქტის წინააღმდეგ. ამ ვითარებაში საქართველოში ახალი სკოლის გახსნის უფლებას ნ. კ. გ. საზოგადოებას არავინ მისცემდა, ამიტომ მან გადაწყვიტა ქუთაისის ქართული სათავადაზნაურო გიმნაზიის პარალელური ქართული კლასები გაეხსნა ძველ სენაკში. ეს გადაწყვეტილება 1884 წელს იქნა მიღებული და განხორციელდა 1885 წლის 25 ოქტომბერს. ძველი სენაკის ქართული სკოლის გახსნას ესწრებოდნენ დიმიტრი ყიფიანი, აკაკი წერეთელი, ივანე მაჩაბელი, ნ. დადიანი, მ. ფალავა, სამსონ ყიფიანი და სხვ. სკოლის დირექტორად სამსონ ყიფიანი დაინიშნა.

1881 წელს გაიხსნა ქართული სკოლა ქ. ბათუმში. ნე-ბართვა სკოლის გახსნაზე ილია ჭავჭავაძემ გამოსთხოვა მთავრობას. დიმიტრი ბაქრაძემ დაიქირავა შენობა სკოლისთვის 260 მანეთად, მასწავლებლად მიიწვია ალ. ნანეიშვილი. სკოლის გახსნას დაესწრო ილიაც.

ბათუმის სკოლა შეფერხებებით მუშაობდა, მაჰმადიან ბეგებს არ სურდათ თავიანთი შვილები მართლმადიდებელი და კათოლიკეების, მით უმეტეს სხვა სოციალური ფენის შვილებთან ერთად მჯდარიყვნენ, ამიტომ ისინი გაიყვანეს სკოლიდან, მაგრამ მდგომარეობა შეიცვალა 1883 წლიდან, როდესაც აქ უკვე 25 ქართველი მაჰმადიანი შევიდა სასწავლებლად. ეს რიცხვი შემდეგში კიდევ უფრო გაზრდილა. მისი დი-

რექტორი მოსე ნათაძე ნ. კ. საზოგადოების საკვირაო სკოლის დაარსებასაც თხოვდა, რათა ქართული და რუსული ენები უსასყიდლოდ ესწავლებინათ ბავშვებისათვის.

ბათუმის სკოლის გახსნით ნ. კ. გ. საზოგადოებამ დაიწყო აჭარის კულტურულ-სულიერი შემომტკიცება დანარჩენ საქართველოსთან, 1883 წელს კი ბათუმამდე რკინიგზის გაყვანამ ეს პროცესი კიდევ უფრო გააღრმავა. სკოლაც გაიზარდა, მისთვის საკუთარი შენობაც აიგო 1891 წელს. ბათუმის ქართული სკოლა ყოველწლიურად იღვწოდა ქართული ეროვნული სულისკვეთებით მოსწავლეთა აღსაზრდელად. მას დიდი ამაგი დასდეს 90-იანი წლების ცნობილმა პედაგოგებმა – მიხეილ შარაშიძემ, გრიგოლ ვოლსკიმ და მზრუნველი კომიტეტის თავმჯდომარის მოადგილე – ლლონტმა.

ასევე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ნ. კ. გ. გამავრცელებელი საზოგადოების მიერ ქართული სკოლის დაარსებას კავკასიაში.

1888 წლის ოქტომბერში კავკასიაში გაიხსნა ქართული სკოლა, თუმცა ნ. კ. გ. საზოგადოებამ უსახსრობის გამო მისი შენახვა ვერ შეძლო, ეს მისია თვით აქაურმა ქართველებმა იკისრეს. საზოგადოება მხოლოდ ერთდროულად, 200 მანეთით დაეხმარა მას. სკოლის მზრუნველ კომიტეტს მიხეილ ყიფიანი ხელმძღვანელობდა, მდივანი კი ადგილობრივი მასწავლებელი – ტიტე კახიძე იყო. მასწავლებელს დაენიშნა წლიური 400 მანეთი. ასევე უფასო ბინა და ბინის განათება. მასწავლებლად მიწვეული იქნა თბილისის საოსტატო ინსტიტუტის კურსდამთავრებული ივანე ბელელაძე.

1892 წლიდან ამ სკოლაში ასწავლიდა ცნობილი პედაგოგი ლუარსაბ ბოცვაძე. ნ. კ. გამავრცელებელი საზოგადოების სკოლები გაიხსნა ყაზბეგში, წინარეხში, თონეთში, ხელთუბანსა და გომარეთში.

ყველა სკოლის გახსნას ქართული ეროვნული ინტერესები განსაზღვრავდა და ამას საზოგადოების წევრი, პატრიოტი ქართველების ინიციატივა ედო საფუძველად. მაგალითად: როდესაც წინარეხში, ბორჩალოს მაზრაში, გაიხსნა სკოლა, ქართველი მოღვაწეები ამ მოვლენას ასეთი არგუმენტით ამაგრებ-

დნენ: სკოლა უნდა გაიხსნას, რადგან იქ მცხოვრებ ქართველებს სულ თათრობა ახვევია გარშემო და არა თუ ენა, სარწმუნოებაც ეკარგებაო. ამავე მოტივით გაიხსნა სკოლა ბორჩალოს მაზრის სოფ. გომარეთში. ქართველთა შორის ნ. კ. გ. საზოგადოების ეს ეროვნული საქმიანობა, მისი სამოღვაწეო მიზნები და ამოცანები შეუმჩნეველი არ დარჩა მეფის მთავრობის კავკასიურ ადმინისტრაციას, მან არ დაანება საზოგადოებას სკოლების გახსნა სოფელ ვაყაში, დილომსა და მცხეთაში, ხშირად ხელისუფლება აჩერებდა სკოლების მუშაობას, ხურავდა საზოგადოების მიერ დაარსებულ სკოლებს, მაგრამ ამ ორგანიზაციაში მოღვაწე პატრიოტი ქართველები და საზოგადოება ახერხებდა დაედგინა ხელისუფლების ავი გამოხდომები, აღედგინა სკოლები. ასე მოხდა წინარეხის სკოლაში: ხელისუფლება ცდილობდა ჩარეულიყო სკოლის პედაგოგიურ მუშაობაში, შეეთავაზებინა მისთვის სასწავლო გეგმა, ნ. კ. გ. საზოგადოება კი ამას არ თმობდა, რადგან ილია ჭავჭავაძის და სხვა მოღვაწეთა მიერ – საზოგადოებისათვის შედგენილი წესდებით ასეთი ჩარევა გამორიცხული უნდა ყოფილიყო. განსაკუთრებულ რეაქციულ ჩარევას ქართველი ხალხის განათლების საქმეში ახდენდა კავკასიის ოლქის განათლებაზე „მზრუნველი“ იანოვსკი. ხელისუფლება და მისი წარმომადგენლები ცდილობდნენ ქართველ ბავშვებს ქართულთან ერთად რუსული ენის შესწავლა პირველი კლასიდანვე დაეწყოთ, ილია ჭავჭავაძე და მისი თანამოაზრენი კი ამას უარყოფდნენ, მასწავლებლებს არწმუნებდნენ არ დაეთმოთ და დაემტკიცებინათ ხელისუფალთათვის ამგვარი სწავლების უაზრობა. ილიას მცდელობას, ბავშვი ჯერ ქართულს დაუფლებოდა კარგად, რუსული ენის სწავლა კი მოგვიანებით დაეწყო, კარგად აჩვენებს სოფელ ვეჯინის პედაგოგ ნ. ნათაძის წერილი. ხშირად ხელისუფლება იმარჯვებდა, რადგან, სკოლის დახურვის შიშით, ქართველი პატრიოტები იძულებული იყვნენ დაეთმოთ და უფრო დიდი რამ – ქართველი ბავშვებისთვის განათლების მიცემა – გადაერჩინათ. ასეთი ბრძოლები საზოგადოებას და სამთავრობო ორგანოებს შორის 1917 წლამდე გრძელდებოდა, მანამ, სანამ არ დაიწყო საქარ-

თველოს განათლების სისტემის სრული გაეროვნების პროცესი და რუსული სკოლა ქართულმა სკოლამ არ შეცვალა.

ახალი სკოლების გახსნასთან ერთად, ნ. კ. გ. საზოგადოება ფულადი თანხებით ეხმარებოდა ძველ სკოლებს, სწავლების საკითხში ერთმანეთს არ ემთხვეოდა კავკასიაში მოქმედი რუსული „ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების“ ინტერესებიც. ამ საზოგადოებას 80-იან წლებში საქართველოში 19 სკოლა ჰქონდა და ყველგან რუსულ ენაზე იყო სწავლება, რისთვისაც ნ. კ. გ. საზოგადოებამ ქართული წიგნები დაურიგა რუსული საზოგადოების მიერ გახსნილ სკოლებს სამხრეთ საქართველოში. სამცხე-ჯავახეთში ქართული წიგნების წაღება ი. ალხაზიშვილს დაევალა და მან სამცხე-ჯავახეთში: ხერთვისის, ქილდის, ხიზაბავრის და ბარაღეთის სკოლებს ქართული წიგნები ჩაუტანა.

ახალციხიდან ცნობილმა მოღვაწე ქალმა, შემდეგში ნ. კ. გ. საზოგადოების ქუთაისის გამგეობის წევრმა ანა მუსხელიშვილმა, 300 მანეთის დახმარება ითხოვა თავისი სკოლისათვის. საზოგადოებამ დახმარება იმ შემთხვევაში აღუთქვა თუ სწავლა ქართულად დაიწყებოდა, რაზეც ახალციხის საქველმოქმედო საზოგადოებამ, რომლის თავმჯდომარე ოლღა მესხიშვილი იყო, უარი თქვა; წესდებაში რუსულ ენაზე სწავლება პირველი კლასიდანვე არის გათვალისწინებული და ვერ შეეცვლით.

ნ. კ. გ. საზოგადოება ქართულ წიგნებს უგზავნიდა არა მარტო საქართველოში არსებულ სკოლებს, არამედ რუსეთში მოსწავლე სტუდენტებს.

ნერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების საქველმოქმედო აქციებზე 1900 წლიდან მოყოლებული, უამრავი პუბლიკაციაა წარმოდგენილი გაზეთში „ცნობის ფურცელი“. 1900 წლის 1 აპრილიდან მასში ქვეყნდებოდა საზოგადოების განცხადებები საქველმოქმედო სეირნობებისა და ბაზრის გამართვის შესახებ. ერთი ასეთი ღონისძიება 1900 წლის მაი-

სის ბოლოს გამართულა და კარგი შემოსავალიც დაუტოვე-
ბია ორგანიზატორებისათვის.¹

გაზეთები მიმართავდნენ ქველმოქმედ ადამიანებს, უსა-
ხელებდნენ მათ გაჭირვებულთა მისამართებს, ამასთანავე
აღნიშნავდნენ – რისი გაკეთება შეეძლო დასახმარებელ პი-
როვნებას და რეალურად რა მდგომარეობაში იყო იგი. „დიდ
გაჭირვებაშია ქვრივი ელისაბედ გარსევანიშვილისა, რო-
მელსაც ორი მცირეწლოვანი შვილი ჰყავს და ცხოვრების
სახსარი კი არა გააჩნია რა. გარსევანიშვილისას შეუძლიან
საკერავი აილოს, ან სხვა რაიმე საქმე გააკეთოს. ცხოვრობს
ვენზენსკის ქ. №9 (მთანმინდა)“, – იუნყებოდა გაზეთი.²

სოფლის სკოლებისა და სამკითხველოების დაფუძნებაში
ძირითადად სოფლის მცხოვრებნი მონაწილეობდნენ. ისინი აგ-
როვებდნენ თანხებსაც თავიანთ ნაცნობ-მეგობრებში ამგვარ
დანესებულებათა სასარგებლოდ. რა თქმა უნდა, ძირითადად,
კულტურული კერების დაარსება საქველმოქმედო დანესებუ-
ლებებისა და კერძო პირთა მსხვილი შემოწირულობებით ხდე-
ბოდა, მაგრამ მოხალისე ქველმოქმედებს დიდი წილი ედოთ
ამგვარ საერო საქმეში. მაგალითისათვის ბევრი საგაზეთო
ცნობა გამოდგება XX საუკუნის დასაწყისის ქართული პრესი-
დან. ჩოხატაურის უფასო სამკითხველოს გახსნაში მონაწილე-
ობა მიუღიათ არა მარტო დაბის მკვიდრ მოსახლეობას, არა-
მედ ბაქოში მცხოვრებ ქართველებსაც. სამკითხველოს დახმა-
რებია ვასილ გრიგოლის ძე ჭიკაძე და ნაცნობებშიც 37 მანეთი
და 50 კაპიკი შეუგროვებია. ბაქოდან ფული გამოუგზავნია რა-
ფიელ მეგრელიშვილს, კონსტანტინე თავართქილაძეს კი, ბა-
ქოდანვე, ჩოხატაურის ბიბლიოთეკა-სამკითხველოსათვის 160
ცალი წიგნი გამოუგზავნია. ვრცელ განცხადებებსა და შემომ-
წირველთა სიას აქვეყნებდა გაზეთი „ცხოვრება“.³

¹ გაზეთი „ცნობის ფურცელი“, 1906 წელი „დაზარალებულთა სასარგებ-
ლოდ“.

² გაზეთი „ცნობის ფურცელი“, №2975, 1906 წ.

³ გაზეთი „ცხოვრება“, 1912 წლის 12 თებერვალი.

იგივე გაზეთი აქვეყნებდა ცნობას მსგავსი სამკითხველოს შექმნის შესახებ სოფელ ბანძაში, სადაც შენობისთვის საჭირო მიწა იქაურ მემამულე ფალავას დაუთმია.¹

როგორც წერა-კითხვის გამავრცელებული საზოგადოების; ასევე მთლიანად საქველმოქმედო მასშტაბების გაზრდა 1905 წელს დაწყებულმა რუსეთის პირველმა რევოლუციამაც გამოიწვია. აჯანყებული გურული გლეხების წინააღმდეგ, ქართველი ხალხის დასასჯელად რუსეთის ხელისუფლების მიერ შემოყვანილმა ალიხანოვ-ავარსკის ჯარმა დიდი ზარალი მიაყენა უდანაშაულო მოსახლეობას. ბევრი ადამიანი დაიღუპა ჯართან შეტაკებაში, მათი საცხოვრებელი სახლები კი გადაწვეს და მიწასთან გაასწორეს. გლეხთა დიდი ნაწილი უბინოდ და საარსებო სახსრების გარეშე დარჩა. დაზარალებულთა სასარგებლოდ თანხები მთელს საქართველოში იკრიბებოდა. გაზეთი „ცნობის ფურცელი“ აქვეყნებდა ცალკეულ ქველმოქმედთა სიებს.

თბილისში დაზარალებულ გურულთა სასარგებლოდ თანხა შეაგროვა პლატონ ლევანის ძე მახარაძემ. ეს თანხა 140 მანეთს უდრიდა. 25-25 მანეთი შეუწირავთ თვით პლატონ მახარაძეს, მელიტონ ბელუშაძეს და სიმონ ჩიხრაძეს. სიაში ქართველებთან ერთად არიან თბილისში მცხოვრები სხვა ეროვნების წარმომადგენლებიც: რუსები, სომხები, ოსები და სხვ.

ექიმ დ. ვაშაკიძეს სოფელ ველისციხეში შეუკრიბავს 58 მანეთი და 15 კაპიკი. სიაში დასახელებულნი არიან: ნიკო მერაბის ძე ჭავჭავაძე – 5 მანეთი, თავად ექიმი დ. ვაშაკიძე – 10 მანეთი, ს. ჯანდიერი, თამარ, მარუსა და ოლგა ჯანდიერები, გიგო რჩეულიშვილი, რაჟდენ კვეზერელი, მიშა ჯანდიერი, ლევან ბერიევი, ნიკო თათაროვი, მღვდელი ცივილოვი და სხვები.²

ასევე, გარკვეული თანხები გურულთა დასახმარებლად შეაგროვეს დალესტინისა და ერევნის პოლკების ჯარისკაცებმა, კასპიის ოლქში მოსამსახურე სამხედრო პირებმა. მათი

¹ გაზეთი „ცხოვრება“, 1912 წლის 14 თებერვალი.

² გაზეთი „ცნობის ფურცელი“ 1906 წელი, „დაზარალებულთა სასარგებლოდ“.

სია ქვეყნდებოდა ქართულ პრესაში, რაც იმას მოწმობდა, რომ რუსულ არმიაში მომსახურე დიდძალი ქართველობა გულგრილი არ იყო სამშობლო კუთხისა და მისი ხალხის ბედისადმი და, მცირე მატერიალური სახსრების მქონე, თავს არ იზოგავდა, რომ რაღაც გაელო მის დასახმარებლად.

აღსანიშნავია, რომ დაზარალებულებს დიდი თანხა – 1000 მანეთი გადასცა ეპისკოპოსმა კირიონმა.

ქველმოქმედთა შორის, ქართველებთან ერთად კავკასიის ქალაქებში, ალაგირში, ჯუფთაში და ბაქოში მცხოვრები სხვა ეროვნების წარმომადგენლებიც არიან დასახელებულნი.¹

საქართველოში მიმდინარე მთელი ეს საქველმოქმედო კამპანია უკავშირდებოდა დიდ ქართველ პედაგოგს – იაკობ გოგებაშვილს, რომელმაც ქართულ საზოგადოებას ურჩია „საერთო განმათავისუფლებელი ფონდის“ დაარსება. ასეთი ფონდის დაარსების იდეას მიესალმებოდა მღვდელი ვასილ ნათაძე, რომელიც წერდა: „ასეთის ფონდის საჭიროებას ღალადსჭყოფენ ის ამბებიც, რომელიც ეხლა ხდება თითქმის მთელს საქართველოში. იღვრება სისხლი, ნიავედება და მიწასთან სწორდება უამისოდაც ღარიბ-ღატაკთა ქონება. მათ დახმარება და შველა სჭირდება, ხოლო ვისი მოვალეობაა ეს, თუ არა ჩვენი? მე ჩემდა თავად ვალად ვილე ვიხადო ამ ფონდისათვის თვეში 1 მანეთი. მოგართმევთ ამ თავით 5 მანეთს, დანარჩენ 7 მანეთს მოგართმევთ შემდეგში“.

ის მიმართავდა ქიზიყის სამღვდელოებას, 75 მღვდელს, მიებაძათ მისი მაგალითისთვის, იმედოვნებდა, რომ ფონდის წევრების რიცხვი გაიზრდებოდა და მცირე შეწირულობით დიდ საქმეს გააკეთებდა.²

გურულ გლეხებს დახმარებას უგზავნიდნენ თავრიზში მცხოვრები სერგო ელიავა და ლავრენტი დავითაია. შემომწირველთაგან საკმაოდ სოლიდური თანხები გაიღეს შემდეგ-

¹ გაზეთი „ცნობის ფურცელი“ 1906 წელი, „დაზარალებულთა სასარგებლოდ“.

² ვასილ ნათაძე, „ცნობის ფურცლის“ რედაქციისადმი, გაზეთი „ცნობის ფურცელი“. №2991, 1906 წ.

მა პირებმა: მელიტონ და პლატონ დუმბაძეებმა – 25 მანეთი, არქიმანდრიტმა ამბროსიმ – 15 მანეთი, ვარდენ წულუკიძემ – 15 მანეთი, დიმიტრი წონონავამ – 25 მანეთი, თეკლათის სავანის ხუთმა ბერმა – 5 მანეთი. ანტონ ტყემალაძემ – 10 მანეთი, გურულმა და-ძმამ, რომელთაც გვარიც კი არ დაასახელეს გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ გაგზავნილ შენირულე-ბათა სიაში, – 25 მანეთი.¹

ძალზე შთამბეჭდავი იყო ცხინვალელი გიორგი ზაალის ძე მაჩაბლის ღია წერილი ქველმოქმედი ადამიანებისადმი. ის საზოგადოებას აცნობებდა ცხინვალში შესული რუსული ჯარის მოქმედებას, მათ მიერ ხალხის დარბევა-ანოკებას, სახლების დანგრევას. რევოლუციურ გამოსვლებში ეჭვმიტანილი კორნელი კასრაძისა და მისი დის ოჯახი, სულ ჩვიდმეტი სული, უსახლკაროდ, ღია ცის ქვეშ დარჩენილა. გიორგი მაჩაბელი მიიჩნევდა, რომ ამ ადამიანთა ბედი აუტანელი იყო და მათ დასახმარებლად აუცილებელი მოქმედებისაკენ მოუწოდებდა ქართულ საზოგადოებას. „მართალია, მე მარტოხელა ვარ, მაგრამ შრომის უნარი მაქვს, – წერდა გიორგი მაჩაბელი, – ჩემს თავს როგორმე ვუპატრონებ, უმწეო ქვრივის ოჯახი კი დასალუპავადაა განწირული, თუ ქველმოქმედი ადამიანები არ დაეხმარებიან. მოვითხოვ, – მიმართავდა მაჩაბელი მკითხველს, – ვისაც გულში ოდნავ სიბრალულის ნაპერწკალი მაინც უღვივის, ზემოთ დასახელებულ ქვრივს, კორნელი კასრაძის დედას, შემწეობა აღმოუჩინონ, რითაც კი შეიძლებოდეს. მათ ქვეყანაზე აღარაფერი გააჩნიათ, გარდა თავიანთი თავისა, – არც სახლი, არც კარი და თქვენ, პატივცემულო ქველმოქმედნო, დაიხსენით ეს ჩვიდმეტი სული უბედურებისაგან“.²

წერა-კითხვის გამავრცელებული საზოგადოების საქველმოქმედო სკოლებში სწავლა უფასო იყო. ასეთი რამდენიმე სკოლა იყო საქართველოში. ერთ-ერთი იყო თბილისის მე-2

¹ გაზეთი „ცნობის ფურცელი“ №2991, 1906 წ.

² გიორგი მაჩაბელი, ღია წერილი ქველმოქმედთა მიმართ, გაზეთი „ცნობის ფურცელი“, №3001, 1906 წ.

სკოლა, რომლის მზრუნველს, ქალბატონ ანანოვისას, ქართველი ბავშვები ქართულ ენაზე სწავლის შემოღებას, სკოლაში ქართული ენის სავალდებულო საგნად დაკანონებას სთხოვდნენ.

ჩვეულებრივ სკოლებში, განსაკუთრებით გიმნაზიებში, საქველმოქმედო დანიშნულებას ასრულებდნენ „ლარიბ ბავშვთა დამხმარე კომიტეტები“. თუკი ეს კომიტეტი ვერ შეძლებდა ყველა ლარიბი ბავშვის დახმარებას და ფულის გადაუხდელობის გამო ნიჭიერ ბავშვებს სკოლიდან გარიცხვა დაემუქრებოდათ, მაშინ ქველმოქმედის მისიას მშობელთა კომიტეტი იღებდა თავის თავზე. ის კრებდა ფულს და ამით მონაფეს სკოლიდან გარიცხვისაგან იხსნიდა.

ხშირად ფულის შეგროვება საქველმოქმედო წარმოდგენებით ხდებოდა, რის ორგანიზაციასაც მშობელთა კომიტეტები ახერხებდნენ.¹

ქველმოქმედებაში განსაკუთრებით ქართველი ქალები აქტიურობდნენ. ისინი ყველანაირ ღონეს ხმარობდნენ ხალხის დასახმარებლად, მისი სოციალური მდგომარეობის გამოსასწორებლად, თუ ინტელექტუალური დონის ასამაღლებლად. ცნობილია, თუ როგორ მიიღტვოდნენ განათლებისაკენ დაბალი სოციალური ფენებიც, XIX საუკუნის ბოლოდან რა დიდი მისწრაფება იყო ქართულ გლეხობაშიც, რომ შვილებისათვის ესწავლებინათ. ამ სწრაფვას ხშირად წინ უფულობა, გაჭირვება, უნიგნობა ელობებოდა. იყვნენ ისეთი განათლებულნიც, პედაგოგები, ინტელიგენციის წარმომადგენლები, რომელთაც გაზეთისა და წიგნის ყიდვის საშუალება არ ჰქონდა. აქედანაც ნახულობდნენ ქველმოქმედი ქალები გამოსავალს, რასაც XX საუკუნის დასაწყისის ერთი საგაზეთო ცნობაც მოწმობს: „ვახვახიშვილის ქალი თხოვს ქალაქის მცხოვრებთ გაუგზავნონ წაკითხული გაზეთები, რათა ისინი გადაუგზავნოს სოფლის იმ ინტელიგენციას, რომელთაც ხელმოკლეობის გამო არ შეუძლია გაზეთების ყიდვა და წაკითხვა, ინტერესი კი დიდი აქვთ“. ის აწოდებდა მათ თავის

¹ გაზეთი „ცნობის ფურცელი“, №3007, 1906 წელი, მოსწავლეთა დახმარება.

მისამართს: თბილისი, ნიკოლოზის ქუჩა, სახლი №6, ბინა 13, ვახვახიშვილისა.¹

კერძო ქველმოქმედი ქალები ძალიან ბევრნი იყვნენ იმ დროის საქართველოში. ისინი კეთილშობილი გვარებისა და ოჯახების წარმომადგენლები იყვნენ და ხშირად უხდებოდათ საზოგადოებრივი აზრის წინააღმდეგ წასვლა, ხალხში არსებული შეხედულებების საპირისპირო საქციელის ჩადენა. ტრადიციული ნორმები ოჯახის ქალს უკრძალავდა სამსახიობო კარიერას, სცენაზე გამოსვლას და ოჯახებში სიარულს – მონყალების შესაგროვებლად. ამას კი ქართველი ქალები აკეთებდნენ არა პირადული, არამედ კეთილშობილური საზოგადოებრივი ინტერესებისათვის, რის გამოც ხშირად ექმნებოდათ პრობლემები ახლობლებთან თუ საზოგადოებრივ წრეებში. ბევრი ქალი საქველმოქმედო საქმიანობაში ერთგულად ედგა გვერდით მეუღლესა და სხვა ოჯახის წევრებს, მათთან ერთად ეხმარებოდა გაჭირვებულებს, ისინი აარსებდნენ სკოლებს, ბიბლიოთეკებსა და სტამბებს, სცემდნენ წიგნებსა და ჟურნალ-გაზეთებს, იღვწოდნენ ქართველი ხალხის განათლებისა და კულტურის ამაღლებისათვის. ისინი ქ. შ. ნ. კ. გ. საზოგადოებაშიც აქტიურად მოღვაწეობდნენ.

თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ქ. შ. ნ. კ. გ. საზოგადოების სახსრები ხშირად არ ჰყოფნიდა იმ მოთხოვნებს, რასაც მას უყენებდნენ. უსახსრობა იყო მიზეზი იმისა, რომ 1910 წელს საზოგადოებამ უარი უთხრა რუსეთში მცხოვრებ ქართველებს ქართული წიგნების გაგზავნაზე, რისთვისაც საზოგადოების ერთი ნაწილის უკმაყოფილება და კრიტიკა დაიმსახურა. მას ბიუროკრატიულ ნაბიჯად ჩაუთვალეს ეს უარი; „სახალხო გაზეთის“ პუბლიცისტი ამ ფაქტს ასე აფასებდა: „ცხრას მთას იქით გადახვეწილი, თავისიანებსა და გულშემატკივართ მოშორებული, ყველასაგან მიტოვებული და ათასის შეურაცხყოფის მსხვერპლი ქართველობა სთხოვს

¹ გაზეთი „ცნობის ფურცელი“, №3007, 1906 წელი, მოსწავლეთა დახმარება.

თავის მშობელს – წიგნები გამოგვიგზავნეთო და ესენი კი გულგრილად უპასუხებენ: „უკაცრავად, უსახსრობის გამო ვერ მოგართმევთ“. მერე, განა რამდენი „სახსარი“ უნდოდა ამ წიგნების გაგზავნას, ანუ ნუთუ თავის გამოცემები რომ გაეგზავნა, საზოგადოება დაიღუპებოდა? ბ-ნ იმედაშვილს მაინც სთხოვდნენ: შენი ჟურნალი გაუგზავნეო, თორემ ასე პირწმინდად უარის ტყეცა განა შესაწყნარებელია? მაშ, ვისლა მოსთხოვონ სამშობლოს გარეთ ბედისაგან გატყორცნილმა ქართველებმა ქართული წიგნები, საითლა მოიბრუნონ სული?¹

თუმცა, იგივე გაზეთში მოთავსებული მწერალ ია ეკალაძის წერილით ირკვევა, რომ ქ. შ. ნ. კ. გ. საზოგადოება ხშირად გზავნიდა ქართულ წიგნებს რუსეთში. ია ეკალაძე ამ დროს ყაზანის უნივერსიტეტის სტუდენტი იყო და მისთვის საზოგადოების მაღაზიიდან იაკობ გოგებაშვილის სამი წიგნის – „რჩეული ნაწერები“, „ბურჯი ეროვნებისა“ და „რანი ვიყავით გუშინ“ – სამ-სამი ეგზემპლარი გადაუგზავნიათ იქაური ქართველი სტუდენტებისათვის, რისთვისაც მომავალი მწერალი მადლობას უხდოდა გოგებაშვილს.²

საზოგადოება იყო არა მარტო სასწავლო სახელმძღვანელოების გამოცემის ავტორი, არამედ იმ წიგნებისაც, რომელსაც უბრალო ხალხი გაიგებდა, წაიკითხავდა და სულიერი განვითარების დონეს აიმაღლებდა. 1886-87 წლების გამგეობის ანგარიშში აღნიშნული იყო: „ბეჭდვა სასწავლო და მდაბიო ხალხისთვის საკითხავი წიგნებისა შეადგენს ერთ უმთავრეს მოვალეობას საზოგადოებისას“.

წიგნების დაბეჭდვისათვის საჭირო სტამბის გამართვაში საკუთარი ქველმოქმედება გაიღეს ილია ოქრომჭედლიშვილმა და გიორგი ქართველიშვილმა³.

¹ გარეშე, გაკვრით, „სახალხო გაზეთი“, № 111, 1910 წელი.

² ია ეკალაძე, წერილი რედაქციის მიმართ, „სახალხო გაზეთი“, № 170, 1910 წელი.

³ სცსსა, ფონდი 481, საქმე 7102, ფ-1.

ამ უკანასკნელმა 1882 წელს გამოსცა „ვეფხისტყაოსანი“ ისეთ მაღალ ტექნიკურ დონეზე, რომ ეს გამოცემა დღემდე ამ პოემის ერთ-ერთ საუკეთესო გამოცემად ითვლება. პოემის ეს გამოცემაც საქველმოქმედო იყო.

გამგეობამ დიდი ღვაწლი გასწია ხელნაწერებისა და წიგნების შეგროვებაში. მას ბევრი ხელნაწერი და წიგნი უსასყიდლოდ გადასცეს ცალკე ქველმოქმედებმა, ბევრი კი გარკვეული ფასის გაღებით შეიძინა, რითაც საქართველოს მრავალი ისტორიული ხელნაწერი გადაურჩინა. ივანე იერონიმეს ძე ალექსი-მესხიშვილმა, როგორც ილია ჭავჭავაძე წერდა „ივერიის“ 1883 წლის აგვისტოს მიმოხილვაში, 55 ხელნაწერი შესწირა საზოგადოებას, ამ დროს უკვე 400 ხელნაწერი ყოფილა საზოგადოების ფონდში.

საზოგადოების წიგნადი და ხელნაწერთა ფონდი განსაკუთრებით გაამდიდრა სამეგრელოს უკანასკნელი მთავრის – ნიკო დადიანის ქველმოქმედებამ. ის 1885 წელს, პეტერბურგიდან გამოგზავნილ წერილში წერდა: „თუ ამ ჩემის ბიბლიოთეკის შეწირვით ნ. კ. გ. საზოგადოება მოუტანს რამე სარგებლობას ჩვენს სამშობლო ქვეყანას, მით შევრაცხ ჩემს თავს ბედნიერად“-ო. როგორც „დროება“ აღნიშნავდა, ცოტა ხნით ადრე ამ ბიბლიოთეკის ბიბლიოგრაფია აკაკი წერეთელს შეუდგენია, დიდ ილიას კი ისე გახარებია ნიკო დადიანის წინადადება, თავად გამგზავრებულია დადიანების საზაფხულო სასახლეში, სოფელ გორდში ვასილ მაჩაბლის, იონა მეუნარგიას და გრიგოლ ყიფშიძის თანხლებით, თავადის რწმუნებულის – კონსტანტინე რიჟაშვილისაგან გადმოუბარებია შეწირული წიგნები, სადაც 169 ხელნაწერი და დანარჩენი დაბეჭდილი წიგნები იყო, აუკიდებიათ ჯორებისათვის და მატარებლამდე ისე მიუტანიათ.¹

1885 წელსვე საზოგადოებამ ბევრი ხელნაწერი შეიძინა ცნობილი მოღვაწის – ზაქარია ჭიჭინაძისაგან.

ბევრი ხელნაწერი იყო უსასყიდლოდ გადაცემული. შემ-

¹ სცსსა, ფონდი 481, საქმე 86, ფ-1-4.

წირველთა სიები შენახულია ამ საზოგადოების არქივში. ესენია: ვასილ ოქონელი, მიხეილ სარაჯიშვილი, ვასილ სულხანიშვილი, ნ. მაჭავარიანი, ლუკა ისარლიშვილი, გიორგი საძაგლიშვილი, კონსტანტინე ბაგრატიონ-მუხრანსკი, მიხეილ თამამშევი, ასლან წულუკიძე, კირილე ლორთქიფანიძე.

ქართული ნუმიზმატიკის ძვირფასი ნიმუშები საზოგადოებას შესწირეს: დავით ბაქრაძემ, რაფიელ ერისთავმა და პოლიევქტოვ კარბელაშვილმა.

გამგეობის სხდომებზე საკითხი დაისვა ქართული ფოლკლორის საუკეთესო ნიმუშების შეგროვებაზე, ეს საკითხი აკაკიმ წამოაყენა, მიხეილ მაჭავარიანმა და ნიკო ცხვედაძემ კი ქართული სიმღერების ჩანერა დაიწყეს.

ნ. კ. გ. საზოგადოებამ ბიბლიოთეკების ფართო ქსელი დააარსა საქართველოს იმ რეგიონებში, სადაც ქართული ენა, ხელისუფლების რუსიფიკატორული პოლიტიკის გამო, განსაკუთრებულად იდევენბოდა. საზოგადოების გამგეობა ლექციებისა და ლიტერატურული საღამოების გამართვასაც დიდ ყურადღებას აქცევდა, რასაც საქველმოქმედო ხასიათი ჰქონდა და შეგროვილი ფულით კეთდებოდა სხვადასხვა ეროვნული საქმე.

XX საუკუნეში საზოგადოების საქმიანობა არათუ შეიზღუდა, გაფართოვდა. მიუხედავად მძიმე სოციალურ-ეკონომიური და პოლიტიკური სიტუაციისა, ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა გააქტიურდა. ეს პროცესი რუსეთის იმპერიაში დაწყებულმა პოლიტიკურმა ძვრებმა: რუსეთ-იაპონიის წარუმატებელმა ომმა, რუსეთის პირველმა რევოლუციამ, შემდეგ კი საყოველთაო წგრევის მომტანმა მსოფლიო ომმა გაააქტიურა. ქველმოქმედება, საკუთარი ინტერესების მოგვარება რუსეთის თვითმპყრობელური რეჟიმის ანტიქართული მოღვაწეობის ფონზე, ცხოვრების წესად იქცა.

ქ. შ. ნ. კ. გ. საზოგადოების გამგეობამ გააფართოვა საქმიანობა ახალი სკოლებისა და ბიბლიოთეკების გახსნის, წიგნების ბეჭდვის, საქველმოქმედო ღონისძიებების ჩატარების საქმეში. საზოგადოებას დიდი თანხები შემოსდიოდა ბაქო-

დან, განჯიდან, მერვიდან, ნუხიდან, სარაყამიშიდან. ის უკვე არა მარტო სკოლებსა და სხვა დაწესებულებებს ეხმარებოდა, არამედ კერძო პირებსაც. მაგ.: ზაქარია ფალიაშვილს გადაეცა 240 მანეთის დახმარება, 1903 წელს გამგეობამ 120 მანეთი გაიღო სოფ. რეხიდან წინამძღვრიანთკარის სკოლაში ორი მაჰმადიანი ბავშვის აღსაზრდელად.

რევოლუციის დროს საზოგადოების საქმიანობა შესუსტდა, მაგრამ რევოლუციის შემდეგ კვლავ გაძლიერდა.

1908 წელს ნ. კ. გ. საზოგადოების ახალ თავმჯდომარედ გიორგი ყაზბეგი იქნა არჩეული, მის ამხანაგად ჯერ იაკობ ლულაძე, მისი მთავრობაში გადასვლის გამო ალექსანდრე მდივანი აირჩიეს, რომელიც შემდეგში დავით კარიჭაშვილმა შეცვალა. ხშირად იცვლებოდნენ მდივნებიც, რადგან ურთულესი პოლიტიკური რეაქციის დროს ეროვნულად განწყობილი ქართველები, რომლებიც ქ. შ. წ. კ. გ. საზოგადოებაში მოღვაწეობდნენ, ხშირად საპატიმროებში ხვდებოდნენ.

XX საუკუნეშივე ჩამოყალიბდა საზოგადოების განყოფილებები: 1909 წლიდან შეიქმნა ქუთაისის განყოფილება (ხელმძღვანელი: გიორგი ზდანოვიჩი, წევრები: იოსებ ოცხელი, იაკობ ფანცხავა, იასონ ბაქრაძე, სილოვან ხუნდაძე, სამსონ ყიფიანი, ბართ. მოსეშვილი, შემდეგში: მელანია გველესიანისა, მარიამ ვარდოსანიძე, ელისაბედ ტყეშელაშვილისა, ისიდორე კვიცარიძე, სვიმონ ხეჩინაშვილი, ტრიფონ ჯაფარიძე, ევტიხი ჩხატარაშვილი, გრიგოლ გიორგაძე და სხვ.). განყოფილების სამოქმედო ასპარეზი იყო ქუთაისის, შორაპნის, რაჭისა და ლეჩხუმის მაზრები.

იმავე 1909 წელს დაარსდა ბათუმის ფილიალი, რომელმაც განსაკუთრებული როლი ითამაშა აჭარის რეგიონის კულტურულ-საგანმანათლებლო ცხოვრებაში. ამ პერიოდში ქართველთა შორის ნ. კ. გამავრცელებელი საზოგადოება მჭიდრო კავშირში იყო „ქართულ საქველმოქმედო საზოგადოებასთან“ და მასთან ერთად ეწეოდა ეროვნულ-საქველმოქმედო მოღვაწეობას: ეხმარებოდა სკოლებს, ბიბლიოთეკებს, ომით და სტიქიით დაზარალებულებს, ღარიბ ადამიანებს.

1909 წელს ნ. კ. გ. საზოგადოების განყოფილებები გაიხსნა თელავში, ახალსენაკში, ბაქოში, ზუგდიდში, ახალციხეში, 1910 წელს – ფოთში, სოხუმში, 1912 წელს – გუდაუთაში, 1914 წელს – სოჭში, 1913 წელს საზოგადოების ფილიალები გაიხსნა სოფლებში: ქვემო მაჩხაანსა და ხიდისთავში (ოზურგეთის მაზრა).

ფილიალების წარმატებული საქმიანობა მთლიანად ქველმოქმედებასა და კერძო პირთა ინიციატივას ეფუძნებოდა.

თელავის ფილიალის წარმატება განაპირობა ილია ზარაფიშვილის მიერ გაწეულმა ქველმოქმედებამ: მან თელავის განყოფილებას უანდერძა სახლი, რომელშიც დაიდო ბინა ამ ორგანიზაციამ და რომლის ღირებულება 6 ათას მანეთამდე იყო.

სოფიო ვახვახიშვილმა თელავის განყოფილებას 100 მანეთი შესწირა. აქ არსებული ნ. კ. გ. საზოგადოების წიგნის მალაზიას მარიამ კურდღელაშვილი ხელმძღვანელობდა, რომელსაც 1911 წლის საერთო კრებამ ამ საქმეში თავდადებული მუშაობისთვის მადლობა გამოუცხადა.

განსაკუთრებული თავდადებით გამოირჩეოდნენ ბაქოელი ქართველები. ამ დროს ბაქოში 5 ათასამდე ქართველი ცხოვრობდა, რომელთაც სურდათ თავიანთი ეროვნული სახის შენარჩუნება, ამიტომ დააარსეს ქართული სკოლა და ქართული ბიბლიოთეკა, ხშირად მართავდნენ ქართულ წარმოდგენებსა და ლიტერატურულ საღამოებს, საიდანაც შემოსული ფულით, ასევე კერძო ქველმოქმედთა თანხებით, ეხმარებოდნენ როგორც წერა-კითხვის გამავრცელებელ, ასევე ქართულ საქველმოქმედო საზოგადოებას. ბაქოს სკოლაში უსასყიდლოდ მასწავლებლობდა ვასილ ხიდაშელი, უხვი დახმარება გაიღო ქველმოქმედმა იაკობ მანსვეტაშვილმა, მისი გაღებული თანხით, რაც დაახლოებით 30 000 მანეთს უდრიდა, აიგო ქართული სკოლის შენობა და სათეატრო დარბაზი.

სოხუმის განყოფილების მუშაობაში დიდი როლი შეასრულეს ანთიმოზ ჯუღელმა, ამ განყოფილების თავმჯდომარემ მარიამ დადიანი-ანჩაბაძისამ (ნიკო დადიანის ქა-

ლიშვილმა). აქ, 1910 წელს, გაიხსნა ქართული სკოლა, სადაც მასწავლებლები იყვნენ ნიკო ჯანაშია (სკოლის პირველი გამგე), პოეტი ნოე ქურიძე (ზომლეთელი), პედაგოგი თამარ თაყაიშვილი და სხვები.

სოფლებში დაარსებულ საზოგადოებათა ფილიალებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა. მათი ინიციატივით იხსნებოდა სხვადასხვა კულტურული დაწესებულებანი, რაც ხელს უწყობდა გლეხობის, ამ დაბალი სოციალური ფენის განათლების დონის ამაღლებას, მათ ჩართვას ერის სულიერ ცხოვრებაში. ასეთი განყოფილება კახეთის სოფელ ქვემო მაჩხაანში 1913 წელს დაარსდა ეგნატე მენტეშაშვილის ხელმძღვანელობით. განყოფილებას 64 წევრი ჰყავდა, რომელთა დიდი ნაწილი გლეხები იყვნენ. ყველა წევრი ცდილობდა მატერიალური ან სხვა სახის დახმარება გაეწია თანასოფელეთათვის. მაგ.: იოსებ ტოკუშაშვილმა განყოფილებას საკუთარი სახლი დაუთმო. ამ საზოგადოების მიერ სახალხო სამკითხველოები დაარსდა ქვემო მაჩხაანსა და ჯუგაანში, იდგმებოდა ყულაბები, სადაც საქველმოქმედო თანხები გროვდებოდა. მაჩხაანის საზოგადოებას ასეთი ხუთი ყულაბა დაუდგამს, საზოგადოებამ შეიძინა წიგნები სამკითხველოებისათვის და სკოლის პედაგოგებს დაავალა – გლეხებისათვის მათი წაკითხვა.

ოზურგეთის მაზრის სოფელ ხიდისთავშიც იმავე (1913) წელს დაარსდა ნ. კ. გ. საზოგადოების განყოფილება. მის დაარსებას აფთიაქის გამგე ივანე ანდლულაძე და პედაგოგები – პ. ფანიშვილი, ბ. მეგრელიძე, ტიხონ ჭეიშვილი და ირაკლი ქორიძე ხელმძღვანელობდნენ. განყოფილებაში 53 წევრი გაერთიანდა. მათი ინიციატივით სამკითხველოები დაარსდა სოფელ ხიდისთავში, ხევში, ლესასა და ერკეთში. თეატრალური წარმოდგენები გაუმართავთ ხიდისთავში, სადაც სპეციალური სცენა მოუწყვიათ. განყოფილებას 800 მანეთამდე ფული ჰქონდა, რომელსაც იყენებდა სხვადასხვა მიზნისათვის და საბრუნავ თანხას ისევ ავსებდა ქველმოქმედების შედეგად.

წარმატებით მუშაობდნენ: **სოჭის განყოფილება**, რომელიც 1914 წელს დაარსდა, გუდაუთის განყოფილება, რომელ-

მაც განსაკუთრებულად ბევრი ეროვნულ-კულტურული საქმე გააკეთა, გუდაუთის განყოფილება 1912 წელს გაიხსნა, მას იმდენად ჰქონდა დიდი მნიშვნელობა, რამდენადაც აფხაზეთში რუსეთის კოლონიური ადმინისტრაციული რეჟიმი ატარებდა ანტიქართულ პოლიტიკას, ცდილობდა ამ მხარის მოწყვეტას და აქ რუსული იდეოლოგიის დამკვიდრებას. განყოფილება ებრძოდა ამ პოლიტიკას და ხელს უწყობდა აფხაზეთის ამ ცენტრალურ რაიონში ქართული კულტურისა და განათლების კერების დაარსებას, ქართული ენის შენარჩუნებას. ნ. კ. გ. საზოგადოების გუდაუთის განყოფილების დამაარსებლები იყვნენ: დიმიტრი ნადარეიშვილი, მარიამ საბაშვილი, ნიკოლოზ გულივერდაშვილი, ვარლამ და ირაკლი მასხულიები, იასონ გვაზავა, ნადეჟდა გიგაური, კირილე პაჭკორია.

1913 წელს გუდაუთის განყოფილებაში 83 კაცი იყო, 1915 წელს – 101, 1913 წელს განყოფილებამ გამართა ღონისძიება წმინდა ნინოს დღესთან დაკავშირებით, საიდანაც მიიღო შემოსავალი – 221 მანეთი და 67 კ., საწევროებიდან კი ამავე წელს განყოფილებას 258 მანეთი შეუვიდა. განყოფილება დამოუკიდებლობის წლებშიც არსებობდა, თუმცა ამ დროს საზოგადოების ყველა ფილიალს უჭირდა არსებობა და მძიმე საშინაო თუ საგარეო პირობებში ბევრი განყოფილება და ფილიალი იხურებოდა, გუდაუთაში 1917 წელს არსებობდა ქართული სკოლა ორი განყოფილებით, რაც აქაური ნ.კ.გ. საზოგადოების განყოფილების კარგი მუშაობის შედეგიც იყო. განყოფილებებს შორის ყველაზე ძლიერი იყო კავკავის, ბაქოს და სოხუმის განყოფილებები, ასევე გამორჩეული იყო ქუთაისის, ახალსენაკის, თელავისა და გორის ფილიალები, ნ. კ. გ. საზოგადოება იყო მასობრივი ეროვნული ორგანიზაცია, რომელიც ხელს უწყობდა ქართველი ერის გათვითცნობიერებასა და მისი კულტურული ღონის ამაღლებას.

XX საუკუნის 10-იანი წლებიდან საზოგადოება ცდილობდა ზოგიერთი საკითხის მოგვარებიდან, რაც ქართული კულტურის განვითარებას ეხებოდა, განტვირთულიყო, რადგან ამ დროს უკვე არსებობდა სხვადასხვა კულტურულ-საქველმოქმედო დაწესებულებები: საისტორიო-საეთნოგრაფიო, ფი-

ლარმონიული, სახალხო უნივერსიტეტი და მისი ფილიალები, ლარიბ სტუდენტთა დამხმარე და სხვა საზოგადოებები.

ნ. კ. გ. საზოგადოება კვლავ ხსნიდა ახალ სკოლებს, რაც მის ძირითად მიზანს წარმოადგენდა, მას სურდა ფერეიდან-ში ქართული სკოლის გახსნა, რაც I მსოფლიო ომის დაწყების გამო ვერ მოხერხდა. 1914 წელს ქართული სკოლა გაიხსნა ნალჩიკში, რომელსაც საზოგადოების მთავარი გამგეობა ინახავდა ადგილობრივი მოსახლეობის დახმარებით. 1916 წელს სკოლა გაიხსნა საინგილოში, სოფ. თასმალოში.

საზოგადოება ასევე ხსნიდა საკვირაო სკოლებსა და პედაგოგთა გადამამზადებელ კურსებს.

საზოგადოების მიერ დაარსებული ბიბლიოთეკა-სამკითხველოების რიცხვი 1916 წელს 87-ს უდრიდა, ხოლო საზოგადოების წიგნთსაცავის წიგნადი ფონდი ყოველწლიურად იზრდებოდა.¹

საზოგადოებამ დიდი მუშაობა ჩაატარა ქართული ეროვნული მუზეუმის შენობის ასაგებად, რისთვისაც თანხები გაიღო ცნობილმა ქველმოქმედმა **დავით სარაჯიშვილმა**. მუზეუმის შენობის ასაგებად გარკვეული ქველმოქმედება გასწია **იაკობ ზუბალაშვილის** დისშვილმა, ცნობილმა ქართველმა საზოგადო მოღვაწემ **პავლე თუმანიშვილმა**ც.

ცნობილმა მოღვაწემ **დავით კარიჭაშვილმა** უსასყიდლოდ იმუშავა და წესრიგში მოიყვანა ნ. კ. გ. საზოგადოების წიგნთსაცავ-მუზეუმი. მანვე ამ წიგნთსაცავის კატალოგი დაბეჭდა 1911 წელს. უფასოდ საქმიანობდა იასონ კერესელიძე, რომელმაც წიგნების დიდი რაოდენობა დაარიგა საქართველოს დაბა-სოფლებში, მაჰმადიან ქართველებში.

ნ. კ. გ. საზოგადოების თაოსნობით, 1913 წლის 5 მაისს ძეგლი გაიხსნა ილიას საფლავზე, 1914 წელს ილიას დისშვილმა – კოტე აფხაზმა და – ელისაბედ საგინაშვილმა 700 მანეთი შესწირეს საზოგადოებას წინამურში, ილიას მკვლე-

¹ ტრ. ხუნდაძე, ქართველთა შორის ნ.კ. გამავრცელებელი საზოგადოება, თბილისი, 1960, გვ. 145-146.

ლობის ადგილზე, ძეგლის დასადგმელად და ყვარელში ილიას სახლ-კარის აღსადგენად.

გარდა იმ დიდი ღვაწლისა, რაც ილია ჭავჭავაძემ თავისი შემოქმედებითა და საზოგადო საქმიანობით დასდო ქართულ ხალხს, ერის მამად ქცეულმა ამ დიდმა მამულიშვილმა ქველმოქმედების მაგალითიც მისცა თანამედროვეთ.

1905 წლის 5 ივლისს მას შეუდგენია და ილია წინამძღვრიშვილის სანოტარო კანტორაში დაუმონებია შემდეგი შინაარსის ანდერძი: „მე, თავადი ილია გრიგოლის ძე ჭავჭავაძე, საღის გონებისა და მტკიცე მეხსიერებისა, ვინიცობაა მოვკედე, ვაცხადებ ჩემს სურვილსა და ნებას: რაც კი მეკუთვნის მოძრავი და უძრავი ქონება, რანაირიც უნდა იყოს იგი და სადაც უნდა აღმოჩნდეს, სულ, ერთის სიტყვით, ყველაფერი სავსებით, რაც ჩემად იქნება მიჩნეული ჩემის სიკვდილის შემდეგ მიანდერძებია სასარგებლოდ ჩემი მეუღლე კნეინა ოლლა თადეოზის ასული ჭავჭავაძისათვის, ვიდრე იგი ცოცხალია, იმ პირობით, რომ კნეინას სიკვდილის შემდეგ მამაპაპეული ქონება გადავიდეს კანონიერ მემკვიდრეების ხელში, ხოლო კეთილშემდინილი ქონება, უძრავი და მოძრავი, გახდეს ქართულთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების საკუთრებად“.

ამ ანდერძით ილია უტოვებდა ნ. კ. გ. საზოგადოებას 554 დესეტიანა მიწას წისქვილით საგურამოში და სახლს თბილისში. 1907 წლის 9 დეკემბერს ამ მამულის მოვლა-პატრონობისთვის გამოიყო კომისია: ანტონ ფურცელაძის, ვ. ბერელაშვილის, ა. ღულაძის, შიო დედაბრიშვილის და ალ. ყიფშიძის შემადგენლობით.

1908 წლის იანვარში გამგეობისა და კომისიის სხდომაზე გაირკვა ის ვალეები, რაც მამულის იყო, ამას ილიას პირადი ვალეებიც დაემატა და საზოგადოების გამგეობამ დაიწყო ბრძოლა ვალეების გასასტუმრებლად, რითაც გადაარჩინა საჯარო გაყიდვასა და ხალხისთვის წართმევას ილიას ქონება. ქართულმა სათავადაზნაურო ბანკმა გაისტუმრა ვალეები და ილიას ქონება ნ. კ. გ. საზოგადოებას გადასცა. ასევე მოახერხა საზოგადოებამ თბილისში, ანდრეევის ქუჩაზე მდებარე

რე მწერლის სახლის ვალის გადახდაც, ბანკის ინიციატივით ეს სახლიც ნ. კ. გ. საზოგადოებას მიეკუთვნა.¹

აღსანიშნავია ის კერძო შეწირულებანი, რაც ქართველმა ქველმოქმედებმა გაიღეს ნ. კ. გ. საზოგადოების მიმართ, ისინი ასეთივე დახმარებას უწევდნენ „ქართულ საქველმოქმედო საზოგადოებასა“ და სხვა კულტურულ-საგანმანათლებლო მიზნით დაარსებულ საქველმოქმედო ფონდებს.

1911 წლის 27 დეკემბერს გარდაიცვალა ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძე, რომელმაც ნ. კ. გ. საზოგადოებას უანდერძა 45.000 მანეთი.

45 689 მანეთი ნ. კ. გ. საზოგადოებას უანდერძა პროფესორმა ალექსანდრე ხახანაშვილმა;

დიდი ქონება დაუტოვეს საზოგადოებას დავით სარაჯიშვილმა და მისმა მეუღლემ – ეკატერინე ფორაქიშვილმა, ძმებმა ზუბალაშვილებმა და სხვ.

1908-1912 წლებში ზუბალაშვილები ყოველწლიურად 600-600 მანეთს აძლევდნენ საზოგადოებას სასტიპენდიო ფონდისთვის, 1912-1916 წლებში 5000-5000 მანეთს, სულ მათ ამ წლებში 44 ათასი მანეთი ჩარიცხეს სასტიპენდიო ფონდში.

1917 წელს საზოგადოებას 17 სტიპენდიანტი ჰყავდა, რომელთაც ცნობილ ქველმოქმედთაგან შეწირული თანხიდან ეძლეოდათ სტიპენდიები.

დახმარებები ეძლეოდათ მწერლებს, საზოგადო მოღვაწეებს, პუბლიცისტებს. საზოგადოება დაეხმარა: ვაჟას, აკაკის, დავით კლდიაშვილს, არჩილ ჯორჯაძეს, მიხაკო წერეთელს, ვლადიმერ ლორთქიფანიძეს, დიმიტრი შევარდნაძეს, ია კარგარეთელს, ნოე ჟორდანიასა და სხვებს.²

ერთ-ერთი საქველმოქმედო სეირნობა-სალამოს თელავში – ასე აღწერდა გაზეთი „ცნობის ფურცელი“: „2 აგვისტოს, სალამოთი, მშვენიერ სანახაობას წარმოადგენდა კნეინა ნინო ლეონიძის ეზო სახლითურთ, რომლის აივანი მორთული

¹ სცსსა, ფონდი 481, საქმე №5096, ფ-105.

² ტრ. ხუნდაძე, ქართველთა შორის ნ.კ. გამავრცელებელი საზოგადოება, თბილისი, 1960, გვ. 145-146.

იყო ყვავილთა გრეხილებით და ფეროვანის ფარნებით, ეზოში გაკეთებული იყო რამდენიმე ფანჩატური. ყველას თავთავისი დანიშნულება ჰქონდა. ერთში იჯდა, კოპნიად მორთული ქალი და ხილსა ჰყიდდა, მეორეში ისევ ყმანვილი ქალი – კანფეტს“ (თავზე დასაყრელი დაკუნული ჭრელი ქალაღლები), მესამეში გამართული იყო ბუფეტი, იდგნენ ქალ-კაცნი და უმასპინძლებოდნენ მსურველთ, ბუფეტში იყიდებოდა ღვინოს გარდა საჭმელებიც, თავისუფალ ადგილას მაგიდაზე ჩაის ამზადებდნენ ქალები, ხოლო მეოთხე ფანჩატური საინტერესო იყო დასანახავად: იგი მორთული იყო ხალიჩა-ფარდაგებით და ზედ დაკიდებულ-დალაგებული გასასყიდი ნივთებით, აქაც ქალ-კაცნი უგდებდნენ თვალყურსა. 4 C საათზე გაისმა ზარის ხმა, ეს იყო სეირნობის დაწყების ნიშანი. პირველად ნელ-ნელა მოდიოდა ხალხი, ყველა ბაზრის ფანჩატურთან მიდიოდა ბილეთის სასყიდლად, ბილეთი 25 კ. ღირდა, ჯერ პატარებმა დაიწყეს ყიდვა, მერე დიდები ჩაერივნენ, გაჩაღდა ვაჭრობა, ბევრი მიანყდა ფანჩატურს, ხუთ შაურად კარგი ნივთები გამოჰქონდათ. საზოგადოდ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ბაზარი მომეტებულ ნაწილად კარგი ნივთებისაგან შედგებოდა, აქვე ება ბაზარში მოქცეული თხა. სულ ბაზარი შედგებოდა 400-ზე მეტი ნივთისაგან, მაგრამ ჯერ დამსწრე ხალხის მესამედი არცკი შეკრებილიყო, რომ ბილეთები მორჩა, თუმცა შემდეგში უფრო ბევრი აღმოჩნდნენ მსურველნი და ორჯერ მეტი რომ ყოფილიყო, გაიყიდებოდა. 7 საათიდან სამხედრო მუზიკამ დაიწყო დაკვრა, ხოლო როცა იგი შესწყდებოდა, ზურნა უკრავდა, მალე დიდძალი ხალხი მოაწყდა, მთელი ეზო გაივსო მოსეირნე ხალხით.

9 საათზე აივანზე გამოვიდა ქალ-კაცთა მომღერალი გუნდი ბატონ ზაქარია ჩხიკვაძის ლოტბარობით, შეასრულეს 8 სიმღერა, 4 რუსულად და 2-2 სომხურად და ქართულად. ქართულად იმღერეს თვით ჩხიკვაძის მიერ შეკრებილი და ნოტებზე დანერილი „პოპური“. თუ მხედველობაში მივიღებთ ადგილს, გარეთ ჰაერზე და ამოდენა ხალხის ჩურჩულს და ხმაურობას, კონცერტმა კარგად ჩაიარა. მთელი საღამო დროგამოშვებით, შუშხუნებს უშვებდნენ და სხვადასხვა ფე-

როვანი ცეცხლით ანათებდნენ. კონცერტის შემდეგ ოთახებში გაიმართა ქალთათვის ლოტო, ხოლო კაცთ კი ბუფეტს მიჰმართეს, სეირნობა 12 საათამდე გაგრძელდა, მერე ვახშამი გაიმართა.

წმინდა შემოსავალი 315 მანეთამდე იყო.”¹

ამრიგად, ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებული საზოგადოება იყო XIX საუკუნის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ხელმძღვანელთა მიერ დაარსებული ერთ-ერთი პირველი დიდი საქველმოქმედო საზოგადოება, რომელმაც დაიწყო იმ იდეალების ცხოვრებაში განხორციელებისათვის ბრძოლა, რაც ამ მოძრაობას ჰქონდა მიზნად დასახული. ნ. კ. გ. საზოგადოებას კოლონიურ პირობებში მცხოვრები ხალხის წინაშე უდიდესი კულტურულ-საგანმანათლებლო მისია ჰქონდა დაკისრებული, მისი მოღვაწეობის ძირითადი მიზანი ერის სულიერი გადარჩენა, ეთნოკულტურული ტრადიციების დაცვა და განვითარება იყო. საზოგადოებამ თავისი მრავალრიცხოვანი ფილიალებით, როგორც თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიებში, ასევე რუსეთის იმპერიის სხვა ქალაქებში რომ გაიხსნა იქაური ქართველებისათვის, შეძლო ხელისუფლების რუსიფიკატორულ-შავრაზმული პოლიტიკის შენელება, ზოგჯერ დამარცხებაც, ქართველი ახალგაზრდების პატრიოტული სულისკვეთებით აღზრდა, ქართული ენის, ლიტერატურის, ხელოვნების, საერთოდ, – ქართული სულის გადარჩენა, სახელმწიფოებრივი ცნობიერების გაძლიერება, რაც მომავალში აუცილებლად უნდა დასრულებულიყო კოლონიური უღლის გადაგდებითა და დამოუკიდებლობის აღდგენით.

¹ დიმიტრაშვილი, წერილი თელავიდან, გაზეთი „ცნობის ფურცელი“, №2231, 1903 წლის 9 აგვისტო.

§ 2. ღარიბ მოწაფეთა და ბავშვთა დამხმარე საზოგადოებები

ღარიბ მოწაფეთა დამხმარე საზოგადოება შეიქმნა თბილისში 1878 წელს და 1918 წლამდე არსებობდა. რამდენიმე წლის შემდეგ დაარსდა ღარიბ ბავშვთა დამხმარე საზოგადოებაც (1892 წ.), რომელმაც ასევე დიდი როლი ითამაშა საქართველოში მცხოვრები ყველა სოციალური ფენის ბავშვთა დახმარებაში.

ღარიბ მოწაფეთა დამხმარე საზოგადოება თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა საზოგადოებასთან არსებობდა, რომელსაც გუბერნიის თავადაზნაურთა მარშალი ედგა სათავეში.

თბილისის ღარიბ ბავშვთა დამხმარე საზოგადოების შესახებ ილია ჭავჭავაძე წერდა: „ვისაც რა შეუძლიან და რითაც შეუძლიან, ყველამ უნდა გაიჭიროს საქმე და ამ საზოგადოებას ნივთიერი ღონისძიება მისცეს მისდა კეთილის განზრახვის აღსრულებისათვის. ნუ დაგვაწინყდება, რომ ყოველი გროში, ამ დიდი საქმისათვის შეწირული, ჩვენს შვილებს მოხმარდება, მათთვის კარგად გახდომისათვის, მათის ბედნიერებისათვის, მათის განათლებისათვის იმოქმედებს. აქ უკან დახევა შვილების ღალატია, ქვეყნის გამობაა, საუკუნოდ სანყევარი“.¹

საზოგადოებამ დიდი როლი ითამაშა ქართველი ბავშვებისათვის სწავლა-განათლების მიცემაში, დაბალი სოციალური ფენების გათვითცნობიერებაში. ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებასთან ერთად, ღარიბ ბავშვთა დამხმარე საზოგადოებები გამორჩეულ როლს ასრულებდნენ, რადგან მათი ორგანიზაციები იყო ყველა სკოლასთან, ყველა ქალაქსა და რაიონში და ადგილებზე უკეთ ერკვეოდნენ წარმოქმნილ პრობლემებში, ან საკუთრი ძალებით, მშობელთა კომიტეტების და ცალკეული ქველმოქმედების შემწეობით აგვარებდნენ ამ პრობლემებს, ანდა

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზ. ი. IV, თბ., 1955 წ. გვ. 326.

დახმარებისათვის ზემდგომ საქველმოქმედო თუ სახელისუფლებო ორგანოებს მიმართავდნენ. ეს მუშაობა განსაკუთრებით ეფექტური იყო XIX ს-ის 80-იანი წლების პოლიტიკური რეაქციის ხანაში და XX საუკუნის დასაწყისში, როდესაც პირველმა ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულმა რევოლუციამ ასევე გაამწვავა ქვეყნის სოციალურ-პოლიტიკური ვითარება, გამოიწვია თვითმპყრობელობის მხრიდან ახალი რეაქციული პოლიტიკა: განსაკუთრებული სიმკაცრით ეს პოლიტიკა საქართველოში გატარდა. ამიტომ ყველა ქველმოქმედებას, ეროვნული მიზნით შექმნილ დაწესებულებას, რომლებიც იზიდავდნენ ენთუზიასტებს და თანხებს საქვეყნო საქმეთა განსახორციელებლად, უაღრესად დიდი ღირებულება ჰქონდა.

საზოგადოებები თავად ადგენდნენ დასახმარებელ მოსწავლეთა სიებს, ობოლ ბავშვთა საჭიროებებს წარუდგენდნენ ხოლმე თავადაზნაურთა საგუბერნიო საზოგადოებას, რომელიც იხილავდა ამ წარდგინებებს და შეძლებისდაგვარად აკმაყოფილებდა მთხოვნელებს.

„ცნობის ფურცელის“ ინფორმაციით 1903 წლის 1 სექტემბერს თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა კომისიას განუხილავს საშუალო სასწავლებლების ღარიბ მოსწავლეთა 100 თხოვნა შემწეობის აღმოჩენის თაობაზე. კომისიას გაუნანილებია თავადაზნაურთა საგუბერნიო კრების მიერ გადაღებული 3000 მანეთიდან 2420 მანეთი და ღარიბი მოსწავლეებისთვის ერთდროულად 40-80 მანეთი შემწეობა აღმოუჩენია. გაზეთი აქვეყნებდა ვრცელ სიას იმ მოსწავლეებისას, ვისაც დაეხმარნენ.

იმავდროულად კომისიას თავადაზნაურთა სტიპენდიების რიცხვში ჩაურთიცხავთ წარჩინებული მოსწავლეები: სპირიდონ ჯავახიშვილი, ლევან რაზიკაშვილი (ვაჟა-ფშაველას შვილი) და რევაზ შალიკაშვილი¹.

¹ გაზეთი „ცნობის ფურცელი“ №2263, 1903 წელი.

ლარიბ მონაფეთა დამხმარე საზოგადოების მუშაობის ფორმები და მეთოდები სრულყოფილად შეიძლება გავიაზროთ 1916 წლის თავადაზნაურთა კრების ოქმით, მით უმეტეს, ამ კრების მონაწილეები XX საუკუნის დასაწყისი ცნობილი მოღვაწეები არიან, მათ შორისაა დიდი ქართველი მეცნიერი – ივანე ჯავახიშვილი.

კრების ანგარიში გაზეთ „საქართველოს“ რამდენიმე ნომერში გამოქვეყნდა.¹

„ლარიბ მონაფეთა შემწე თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა საზოგადოების ოქმი

კრება გაიხსნა 1916 წლის 15 მაისს, დღის 12 სთ-ზე. თავმჯდომარეობს გამგე კომიტეტის წევრი ბ-ნი პლ. გვერდნითელი. კრებამ ფეხზე ადგომით პატივი სცა მგოსან იროდიონ ევდოშვილის ხსოვნას. შემდეგ კრება შეუდგა საზოგადოების მოქმედების ანგარიშს 1916 წლის განმავლობაში.

ამ საზოგადოების მოქმედება, როგორც ვიცით, ტრიალებს თბილისის ქართული გიმნაზიის გარშემო, და როცა საზოგადოების მოქმედებაზე ვლაპარაკობთ, მხედველობაში უნდა გვქონდეს აღნიშნულ გიმნაზიის ქონებრივი მდგომარეობა და სწავლა-აღზრდის საქმე.

ცნობანი გიმნაზიის მოსწავლეთა შესახებ:

გიმნაზია შესდგება 8 გიმნაზიურის და 3 მოსამზადებელი კლასებისაგან პარალელური განყოფილებებით. გიმნაზიის პროგრამა ეთანხმება სამინისტროს გიმნაზიის პროგრამას, განსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ ქართულ გიმნაზიაში სხვა საგნების გარდა ასწავლიან საქართველოს გეოგრაფიას, ქართულ ენას და საქართველოს ისტორიას.

საანგარიშო წლის განმავლობაში გიმნაზიაში შემსვლელთა მსურველი გამოცდით ყოფილა 213 ბავშვი: ამათგან გა-

¹ გაზეთი „საქართველო“, №№ 125-129, 1916 წელი.

მოცდა ჩაუბარებია და შესულა პირველ განყოფილებაში 83 ბავშვი, დანარჩენ კლასებში 44 კაცი.

ნოდების მიხედვით მოსწავლენი ასე ნაწილდებოდნენ: 1) თავადაზნაურთა შვილები 321 კაცი; 2) სასულიერო ნოდების 62; 3) მოხელეთა 52; 4) მოქალაქეთა 81; 5) გლეხთა 279.

მოსწავლეთა ორ წილზე მეტი აღმოსავლეთ საქართველოს შვილები არიან. სახელდობრ: ახალციხის და ახალქალაქის მაზრებიდან 12, თბილისის მაზრიდან 202, გორის 148, თელავის 55, დუშეთის 42, სიღნაღის 102, თიანეთის 13 და ბორჩალოს 3 კაცი; სულ 577. დასავლეთ საქართველოდან 218 კაცია, რომელთა შორის: ქუთაისის მაზრიდან 176, რაჭის 8, სენაკის 8, ოზურგეთის 7 და შორაპნის 8 კაცი.

სწავლა-აღზრდის მდგომარეობა და პედაგოგიური საბჭო:

ანგარიშში ვრცელი წერილია ჩართული შესახებ იმისა, თუ რა გააკეთა საანგარიშო წლის განმავლობაში პედაგოგიურმა საბჭომ და სხვა ორგანოებმა სწავლა-აღზრდის საქმის გასაუმჯობესებლად და ღარიბ მოსწავლეთა დასახმარებლად. ამ წერილში მომეტებულ ყურადღებას იპყრობს შემდეგი ადგილი:

„პედაგოგიური საბჭოს წევრებს არაერთხელ ჰქონიათ თათბირი იმის შესახებ, თუ როგორ განეხორციელებინათ გიმნაზიაში 1914 წლის 1 ივლისის კანონი, რომელიც უფლებას ანიჭებს კერძო სასწავლებლებს საგნების სწავლება აწარმოვონ დედა ენის საშუალებით და ამ საგნის თაობაზე საბჭომ დაადგინა მომავალი სასწავლო წლიდან განხორციელებულიყო მოსამზადებელს და I კლასებში ქართულს ენაზე საგნების სწავლება და შემდგომ თანდათან გატარებულიყო მაღალ კლასებში. ეს დადგენილება მოწონებულ და დადგენილ იქნა გამგე კომიტეტისა და საზოგადო კრების მიერ და პედაგოგიური საბჭო უკვე შეუდგა საქმეს ენკენისთვიდან 1915 წ. რადგანაც ქართულს ენაზედ სწავლება მოითხოვდა ამ ენაზედვე შედგენილს სახელმძღვანელოებს, პედაგოგიურმა საბჭომ საჭიროდ დაინახა მათი დამზადება და ქუთაი-

სის ქართული გიმნაზიის საბჭოსთან შეთანხმებით შეუდგა ზრუნვას ამ საგანზე. ცალკე კომისიას დაევალა ჩვენს გიმნაზიაში არითმეტიკის ამოცანათა კრებულის შედგენა სამი პროგიმნაზიულისა და მოსამზადებელ კლასებისათვის. ქუთაისის გიმნაზიამ იკისრა გერმანული სახელმძღვანელო-სათვის ლექსიკონის შედგენა გერმანულ-ქართულისა. ერთიც და მეორეც უკვე შედგენილია.

„პედაგოგიურმა საბჭომ და გამგე კომიტეტმა განიხილეს მეფის მოადგილის თანაშემწის მოწერილობა ჩვენს გიმნაზიაში მე-IV-სა და მე-VI კლასებში გამოცდების ჩაბარების საკითხი სასწავლო ოლქის სამმართველოს წარმომადგენლის თანდასწრებით, და სხვა და სხვა პედაგოგიური მოსაზრების მიხედვით საჭიროდ არ სცნეს დაევალებიათ ამ კლასებისათვის გამოცდა.

„გამგე კომიტეტი ვალად სთვლის აღინიშნოს თავად-აზნაურთა დეპუტატთა საკრებულოს მონაწილეობა ღარიბ მონაფეთა ნივთიერი მდგომარეობის შემსუბუქება შემწეობის დახმარებით სწავლის ფასის შესატანად გიმნაზიაში.

„პედაგოგიურ საბჭოსთან ერთად სამსახური მიუძღვის გიმნაზიის წინაშე მშობელთა წრის საბჭოსაც, რომლის წევრები მონაწილეობას ღებულობენ პედაგოგიური საბჭოს სხდომებში და ზრუნავენ ღარიბ მოსწავლეთა დახმარებისათვის იაფფასიან სახელმძღვანელოების მოპოვებით და სწავლის ფასის შეტანით.

ფიზიკის, ბუნებისმეტყველების და გეოგრაფიის კაბინეტები და ბიბლიოთეკების მდგომარეობა

როგორც ანგარიში გიჩვენებს, გიმნაზიას ღარიბი კაბინეტები ჰქონია ფიზიკისა, ბუნებისმეტყველებისა და გეოგრაფიისა. 1915 წლის 1 იანვრისათვის ფიზიკის კაბინეტში იყო 212 სხვადასხვა იარაღი, ღირებული 4136 მანეთამდე. იმავე წლის განმავლობაში შეძენილია 150 იარაღი, 534 მანეთად ღირებული. ასე რომ, მიმდინარე წლის 1 იანვარს კაბინეტში ყოფილა სულ 4607 მანეთის იარაღი.

გიმნაზიაში მასწავლებელთათვის ცალკე ბიბლიოთეკა და მოსწავლეთათვის ცალკე, მასწავლებლების ბიბლიოთეკა ორის განყოფილებისაგან შესდგება: ერთშია რუსულ და უცხო ენებზე დაბეჭდილი წიგნები, ხოლო მეორეში – ქართული წიგნები: 1916 წლის 1 იანვარს რუსულ და უცხო ენების წიგნთა რიცხვი უდრიდა 6716-ს, ხოლო ქართულის - 1208-ს.

მოსწავლეების ბიბლიოთეკა 3 განყოფილებისაგან შესდგება: პირველ განყოფილებაში მოთავსებულია რუსული წიგნები უმცროსი შეგირდებისათვის, მეორეში - რუსულივე წიგნები უფროსი შეგირდებისათვის და მესამეში მხოლოდ ქართული წიგნები ყველა შეგირდისათვის. პირველ განყოფილებაში 1981, მეორეში – 2662 და მესამეში – 1372 წიგნი იყო.

ანგარიშის ზოგიერთმა ადგილმა ცხარე კამათი გამოიწვია.

პროფ. ივ. ჯავახიშვილმა და ბ-ნმა ივ. რატიშვილმა აღნიშნეს, რომ გიმნაზიის ანგარიში წმინდა ქართული ენით უნდა იყოს დაწერილი, მაშინ როდესაც ენის მხრივ ერთობ კოჭლობს ანგარიში; მაგალითად, ანგარიშში სწერია „კარის კაცი“ ნაცვლად „მეკარისა“, „სიმნიფის მოწმობა“ ნაცვლად „მოწმობის მოწმობისა“ და სხვ.

ბ-ნი ალ. ჭიჭინაძე აცხადებს, რომ შემდეგში ვეცდებით უფრო კარგი ქართულით შევადგინოთ ანგარიში.

პროფ. ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, რომ ქართულად მხოლოდ არითმეტიკის ამოცანებისა და გერმანული ენის სახელმძღვანელოებია შედგენილი. შარშანდელ კრებაზე კი იმედი გამოითქვა, რომ საგნების ქართულად სწავლებისთვის პირველი კლასიდან მაინც, სახელმძღვანელოები მზად იქნებოდა წლეულს. პროფესორი ამასთანავე გაკვირვებულია, რომ მე-7 და მე-8 კლასებში საქართველოს ისტორიას არ სწავლობენ.

ბ-ნი ალ. ჭიჭინაძე ამტკიცებს, რომ წიგნების შედგენა ადვილი საქმე არ არის. რაც მოესწრო, შედგენილია, დანარჩენების შედგენას ცდილობენ ქართული გიმნაზიების მასწავლებლები. ქართული ისტორია სამწუხაროდ, მართლაც არ სწავლების მე-7 და მე-8 კლასებში, მაგრამ გადანაცვლებულია

ამ საგნის სწავლება მე-7 კლასში უთუოდ შემოღებულ იქმნას. მე-8-ში კი არ ხერხდება.

ბ-ნი კ. ჯაფარიძე: ამ ჩვენი საზოგადოების მიზანია ღარიბ მოსწავლეებს ეხმარებოდეს და საშუალებას აძლევდეს სწავლის დასამთავრებლად. ბოლო დროს კი ისე გამოდის, რომ საზოგადოება ვითომც მდიდრებისთვის არსებობდეს. შარშან იყო და სწავლის ფული 70 მან. გახადეთ, ეხლა კიდევ ამბობთ, რომ სწავლის ფული 150 მანეთზე უნდა ავიდესო. საზოგადოება უნდა დაუბრუნდეს თავის მიზანს, რომელიც მას იმთავითვე ჰქონდა დასახული. ერთმა ორატორმა განაცხადა, რომ საშუალება არ გვაქვსო. თუ მოვინდომებთ, საშუალება გამოჩნდება: ავირჩიოთ საგანგებო კომისია და დავავალოთ საშუალების გამოძებნა. შემდეგ ორატორმა აღნიშნა ანგარიშის ის ადგილი, საცა ნათქვამია, რომ მასწავლებლები დამრიგებლებს შეცვლიან ბავშვების აღზრადაშიო და განაცხადა, რომ მე არ ვიცი ისეთი მაგალითი, რომ მასწავლებლებს ეს მოვალეობა შეესრულებინოთო.

თავმჯდომარე: პლ. გვერდნითელი.

აქ რომ ძალზე ღარიბები სწავლობენ, ეს ყოველივე ეჭვს გარეშეა. მართალია, ზოგს მათგანს უძნელდება გიმნაზიის მოთხოვნილებანი დააკმაყოფილოს და იძულებულნი არიან სწავლას თავი დაანებონ. დიდი ხანია გამგე კომიტეტი ამ სამწუხარო მოვლენის წინააღმდეგ ზრუნავს. მაგრამ ჯერ არა გამოვიდა რა. სწავლის ფული რომ გაგვედიდებია, გიმნაზია დაიკარგებოდა. მხოლოდ სწავლის ფულის გადიდებაც არ გვჭიროდა, თავად-აზნაურობას რომ დიდი ფული მოეცა. გიმნაზიას ინახავს თავად-აზნაურობა და სხვა წყარო არა მოეპოვება რა.

პროფ. ივანე ჯავახიშვილი: გაზეთებში დაბეჭდილი იყო, რომ პედაგოგიურ საბჭოსა და აღმასრულებელ კომიტეტს შორის უთანხმოება არსებობსო, ამიტომ ამის დამალვა შეუძლებელია: კრება უნდა შეეხოს ამ საგანს, მაგრამ ეს საგანი უნდა გამოიყოს სხვა განსახილველი საგნებიდან და ცალკე იქმნას განხილული. თუ მანამდისინ შეთანხმდებიან პედაგოგიური საბჭო და აღმასრულებელი კომიტეტი, მით უკეთესი;

ბ-ნი ჯავახიშვილი შემდეგ შეეხო სახელმძღვანელოების გამოცემას და განაცხადა, რომ ასეთი წიგნების გამოცემა დაუყოვნებლივ საჭიროა, თუ არ გვინდა, რომ სავსებით ჩამოვრჩეთ თანამედროვე განათლებულ კაცობრიობას. მას უპირველეს საჭიროებად მიაჩნია ჩვენი ცხოვრების გონებრივად დაწინაურებისთვის სამეცნიერო ლიტერატურა მშობლიურს ენაზე, რომლის აუცილებელ საფუძველს წარმოადგენს ქართული პედაგოგიური წიგნები. მაგრამ თავი და თავი დამაბრკოლებელი მიზეზი ამ შემთხვევაში არის ტერმინების უქონლობა. ტერმინებს თუ შევიმუშავებთ, სახელმძღვანელოების შედგენა ანუ გადმოკეთება აღარავის გაუჭირდება. პროფესორს არა სჯერა, რომ კონკურსის გამოცხადებით საქმე დაჩქარდეს. მისი აზრით, ასეთს საქმეში ფულს ბევრი არ შეუძლიან რა; აქ არის საჭირო კერძო თაოსნობა და საქმის სიყვარული.

ბ-ნი სპ. ბაქრაძე თხოულობს, პროფ. ივ. ჯავახიშვილის პირველ წინადადებას პედაგოგიური საბჭოსა და აღმასრულებელ კომიტეტის შესახებ კენჭი ეყაროს.

განიხილება ქალთა პროგიმნაზიულ განყოფილების პედაგოგიური საბჭოს მოკლე ანგარიში 1915 წლისა.

როგორც ეს ანგარიში გვიჩვენებს, ეს სკოლა გაიხსნა 1906 წელს და ეხლა იგი შესდგება მოსამზადებელი 3 განყოფილების და 5 გიმნაზიური კლასისაგან. მეხუთე კლასი გაიხსნა 1915 წლის ენკენისთვეში. პროგრამა ქალთა სკოლისა ეთანხმება ვაჟთა გიმნაზიის პროგრამას იმ განსხვავებით, რომ ქალთა განყოფილებაში არ ისწავლება ლათინური და გერმანული ენა. სხვა საგანთა შორის ისწავლება ჭრა-კერვაც. კრებამ განიხილა მთელი გიმნაზიის 1915 წლის საფინანსო ანგარიში.

შეკითხვა:

განსვენებულ დ. ზ. სარაჯიშვილის ქარხნისა და კანტორის მოსამსახურეთ თავის დროზედ წერილობით განუცხადებიათ, გიმნაზიის ადმინისტრაციისათვის, რომ იმ ფულიდან, რომელიც მათ უანდერძა დ.ზ. სარაჯიშვილმა, 5000 მან. გიმნაზიას შეესწირავთ ფიზიკის კაბინეტის მოსაწყობად.

ანგარიშის განხილვის დროს გამგე კომიტეტს შეეკითხა, – რა მდგომარეობაშია შემოპირებული ფულის საქმეო?

გამგე კომიტეტის თავმჯდომარე: ეს ფული ჯერ არ მიუღია კომიტეტს, იმის გამო, რომ ნაანდერძევი ფული ჯერ თითონ დავ. სარაჯაიშვილის მოსამსახურეთაც არ მიუღიათ, რადგან ამ ფულებში წილის დადება მოუნდომებიათ ისეთ სამრეწველო დაწესებულებების მოსამსახურეთ, რომელთაც დ.ზ. სარაჯიშვილთან არავითარი დამოკიდებულება არა ჰქონიათ, ვინაიდან იმ სამრეწველოში დავ. სარაჯიშვილის მხოლოდ ფირმა იყო და არა კაპიტალი. საქმე სასარგებლოა და როცა იგი დასრულდება მოსამსახურეთა სასარგებლოდ, იმედია დანაპირებს შეასრულებენ მოსამსახურენი.

ბ-ნმა კ. ჯაფარიძემ განაცხადა, რომ ფულები დიდი ხანია მიიღეს მოსამსახურეებმაო.

კრებამ დაავალა გამგე კომიტეტს გაიგოს საქმის სინამდვილე.

ცხოვრების სიძვირის გამო გამგე კომიტეტს გადაუწყვეტია გიმნაზიის მასწავლებელთ და დაბალ მოსამსახურეთ მოუმატოს ჯამაგირის 20%. ამ თანხიდან 5644 მან. 65 კაპ. 1 თიბათვემდე უკვე მიუღიათ ვაჟთა გიმნაზიის მასწავლებელთ, ხოლო 1 თიბათვის შემდეგ უნდა მიიღონ ვაჟთა გიმნაზიის მასწავლებლებმა და დაბალმა მოსამსახურეებმა 10415 მან. და ქალთა პროგიმნაზიის მასწავლებლებმა 2600 მან., სულ 13015 მან., რაც გაცემულ ფულიანად შეადგენს 18659 მან. 65. კაპ.

სარევიზიო კომისიის მოხსენება:

1915 წლის 31 მაისს საზოგადო კრებამ საზოგადოების ფინანსური ანგარიშის განხილვის დროს ყურადღება მიაქცია შემდეგ გარემოებას: ა) სალ. გურგენიძის შემოწირულ 2000 მანეთიდან შემოსავალში ნაჩვენები იყო 1000 მან. შემოწირული 2000 მან. გურგენიძისას გიმნაზიის ყოფილ დირექტორ ალ. მდივანისათვის გადაუცია. ბ-ნ მდივანს კი ამ ფულიდან 1000 მან. ეკლესიაზე დაუხარჯავს, ხოლო დანარჩენი 1000 მანეთი კომიტეტისათვის გადაუცია, რის გამოც შემოსავალში მხოლოდ 1000 მანეთი იყო აღნიშნული. ბ) კ. ტურიაშვილის

სახელობის სასტიპენდიო ფონდათ ანგარიშში ნაჩვენები იყო მხოლოდ 500 მანეთი. მაშინ, როდესაც ტურიაშვილს შეუნირავეს გიმნაზიისათვის სასტიპენდიოდ 2500. გამგე კომიტეტმა ამის შესახებ მაშინვე განუცხადა კრებას, რომ ეს თანხა 5 წლის წინად იყო შემოწირული, მაგრამ თავის დროზე შემოსავალში არ უჩვენებიათ. კერძო ცნობებით ეს ფული დახარჯულა შკაფების შესაძენად ფიზიკის კაბინეტის გასაუმჯობესებლად.

აღნიშნულ მუხლების გამოსარკვევად და საერთო რევიზიის მოსახდენად კრებამ აირჩია საგანგებო კომისია, რომელშიც წევრებად შედიოდნენ: თავ. მ. ი. ჭავჭავაძე, ი. ი. მაჭავარიანი, ლ. ა. ფურცელაძე, გენ. ე. ი. კობიაშვილი, დ. მ. დუმბაძე, ნ. ი. არჯევანიძე და კ. დ. მაღალაშვილი.

თ. ვ. ჭავჭავაძე, ი. მაჭავარიანი და ლ. ფურცელაძე იმავე დღეზე გავიდნენ კომისიიდან და კომისიაში დარჩა 4 კაცი, რომელთაც გამგე კომიტეტს წარმოუდგინეს მოხსენება.

ეს მოხსენება ერთნაირი საბრალმდებლო ოქმით ა. ბ. მდივნის წინააღმდეგ. შინაარსი ოქმისა შემოკლებით ასეთია: 1) ალ. მდივანმა წერა-კითხვის საზოგადოების კანცელარიიდან წაიღო ტურიაშვილის ნაანდერძევი 2500 მან. და არ გადასცა გამგე კომიტეტს. 2) ქვრივ სალ. გურგენიძისას სურდა თავისი საქვრივო მამული და სხვა ქონება ეანდერძებინა საზოგადოებისათვის. ალ. მდივანი და ექ. მანსვეტაშვილი ნების აღმსრულებელი იყვნენ გურგენიძისას, მაგრამ მდივანმა არ გამოიჩინა უნარი, რომ ანდერძი გამგე კომიტეტს მიეღო. 3) იმავე სალ. გურგენიძისამ ქართულ გიმნაზიის ეკლესიის დასამთავრებლად გადასდვა 2000 მანეთი იმ პირობით, რომ წირვის დროს მღვდელს მოეხსენებინა მისი განსვენებული ქმრის სული, ხოლო როცა თვითონაც გარდაიცვლებოდა, ამისი სულიც მოეხსენებია მღვდელს ყოველი წირვის დროს. გამგე კომიტეტის ნებადაურთველად ქ-ნ გურგენიძისას ალ. მდივანმა გამოართვა აღნიშნული 2000 მან, რომელთაგან 1000 მანეთი რაში დახარჯა, ვერ აღმოუჩენია კომისიას, ხოლო დანარჩენი 1000 მან. შესახებ ამბობს გამგე კომიტეტის წევრი თავ. დ. გ. ჯორჯაძე, რომ ეს ფული მე გადმომცა მდი-

ვანმაო. მაგრამ კომისია ეჭვობს ჯორჯაძის სიტყვებში, რადგან ვერ გამოურკვევია – 1000 მან. რომელიც სამეურნეო ბანკში იპოვა კომიტეტის სახელზე გურგენიძის ნაანდერძევი ფულია, თუ სხვა ფული.

4) გიმნაზიელთათვის სამუსიკო იარაღების შესაძენად ბ-მა მდივანმა კომიტეტის დაუკითხავად და ნებადაურთველად ხელის მოწერით 4999 მანეთი შეაგროვა, მაგრამ ეს ფულები ისე დაიკარგა, რომ დანიშნულ საქმეს არ მოხმარებია.

კომისია აგრეთვე ბრალს სდებს გამგე კომიტეტის თავ-მჯდომარის ამხანაგად ყოფილს ბ-ნ გ. ნ. ყაზბეგს და კომიტეტისავე წევრს თავ. დ. გ. ჯორჯაძეს. რომელნიც, კომისიის აზრით, თავზე ხელს აფარებენ ბ-ნ მდივანს და მის ბოროტ-მოქმედებას მალავენ.

აღნიშნულ პუნქტების გამო კომისიას გადაუწყვეტია ბ-ნი მდივანი სისხლის სამართალში მისცეს და საქმე გადასცეს სამოსამართლო გამომძიებელს.

კომისიას გადაუცია გამგე კომიტეტისათვის ხუთ ადგილას ლუქით დაბეჭდილი კონვერტი, რომელსაც ზემოთ ანერია – „საიდუმლოდ“, ეს კონვერტი კომიტეტმა უნდა გადასცეს გამომძიებელს.

თვითონ მდივნისათვის, რომელსაც პასუხისგებაში უპირებს მიცემას, ჩვენება არ ჩამოურთმევია კომისიას. ამის მიზეზი, როგორც კომისია მოგვითხრობს თავის მოხსენებაში, აი, რა ყოფილა: კომისიას ბ-ნი მდივანი თბილისში დაუბარებია ხაშურიდან ჩვენების ჩამოსართმევად. ბ-ნ მდივანს ამის პასუხად შემოუთვლია, რომ, როგორც გიმნაზიის დირექტორმა, წამოსვლის ნებართვა ბ-ნ მზრუნველიდან უნდა ავიღო, ისე წამოსვლა შეუძლებელიაო, ამიტომ იქნებ შესაძლებლად დაინახოთ, რომ წერილობით მოგართვათ ჩემი ჩვენება და ამისათვის საჭირო კითხვები გამომიგზავნეთო. თუ მაინცდამაინც პირადად გსურთ ჩვენების ჩამოართმევა, გამაგებინეთ რა საგანზე უნდა დამკითხო? და მაშინ მზრუნველობისაგან ნებას ავიღებ და გეახლებითო. კომისიას მდივანის ასეთი პასუხი ისე მიუჩნევია, ვითომც იმას არ სდომებოდა ჩვენების მიცემა და სრულებით გაუნებებია მისთვის თავი.

სხვა მოწმეთა შორის კომისიას გ. ნ. ყაზბეგიც დაუკითხავს, მაგრამ, როგორც კომისია ამბობს მოხსენებაში, ბ-ნ ყაზბეგს არ მოუსურვებია ხელი მოეწერა თავის ჩვენებაზე.

სარევიზიო კომისიის მოხსენების შემდეგ წაკითხულ იქნა გ. ნ. ყაზბეგის მკაცრი კილოთი დანერგილი წერილი. ბ-ნი ყაზბეგი აღნიშნავს, რომ როცა დამიბარეს და ოთახში შევედი, კომისიის წევრებმა ისეთნაირად მიმიღეს, ისეთი მრისხანე კილოთი დამიწყეს ლაპარაკი, თითქოს ისინი მთავრობის მიერ დანიშნული გამომძიებლები ყოფილიყვნენ და მე კი ნამდვილი დამნაშავე და ბრალდებულიო. შემდეგ ბ-ნი ყაზბეგი პროტესტს აცხადებს, რომ კომისიას მიზნად დაუსახავს მეც ჩირქი მომცხოსო.

შემდეგ წაკითხულ იქნა ალ. მდივნის ვრცელი და დასაბუთებული წერილი. ბ-ნი მდივანი კომისიის მიერ წამოყენებულ საბრალმდებლო პუნქტებს სათითაოდ არღვევს არსებულ საბუთებით და მოწმეების ჩვენებით. შემდეგ ბ-ნი მდივანი ვრცლად აგვიწერს იმ აღმაშფოთებელ ატმოსფეროს, რომელიც ვილაც ზნედაცემულ ადამიანთა წყალობით გამეფებულა გიმნაზიაში. ეგრეთ წოდებული „დანოსები“, რომლებშიაც სიტყვა „იმერეთიზმი“-ც კი არის ნახმარი იშვიათ მოვლენას არ წარმოადგენდა. ასეთი „დანოსი“, როგორც ბ-ნი მდივანი ამბობს თავის მოხსენებაში, დღესაც ინახება თავად-აზნაურთა საკრებულოში გაგზავნილი. „დანოსები“ იგზავნებოდა აგრეთვე სამოსწავლო ოლქის მზრუნველთან და მთავრობის სხვა დაწესებულებებში. გარდა ამისა ბოროტნი პირნი აგიტაციას ეწეოდნენ მასწავლებელთა და თვით მოსწავლეთა შორისაც. ადგილი ჰქონდა საბუთის ქაღალდების მოპარვას, რათა ამით ვნება მიეყენებინათ და ჩირქი მოეცხოთ მიზანში ამოღებულ მოპირდაპირეთათვის და სხვ.

საბოლოოდ კომისიის გამოკვლევებმა (გამომძიებებმა) ნათელი მოჰფინეს ამ საკითხს და დადგინდა, რომ მეტ ნდობას უცხადებდნენ გიმნაზიის ბუხჰალტერს, ვიდრე თავად დირექტორს ალ. მდივანს.¹

¹ გაზეთი „საქართველო“ №125-129, 1916 წ. 4-5-6.

ამ ვრცელი ოქმიდან ირკვევა, რომ ღარიბ ბავშვთა დამხმარე კომიტეტი მთლიანად ცდილობდა სასწავლებლებში სწორი საგანმანათლებლო პოლიტიკის გატარებას, იბრძოდა ეროვნული განათლებისათვის, ყველა სოციალური ფენის ნიჭიერი ბავშვის დახმარებისათვის.

ღარიბ მოსწავლეთა დამხმარე კომიტეტის საქმიანობა ნათლად ჩანს საარქივო მასალებიდანაც. საქართველოს სახელმწიფო-საისტორიო არქივის 478-ე ფონდში დაცულია ამ კომიტეტის მუშაობის ამსახველი სხვა ოქმებიც. ისიც საგულისხმოა, რომ კომიტეტის მუშაობაში განსაკუთრებულ როლს თამაშობდა დიდი ქართველი მეცნიერი ივანე ჯავახიშვილი. კომიტეტის მუშაობაში მონაწილეობდნენ: ექვთიმე თაყაიშვილი, სხვა ცნობილი მეცნიერები, პედაგოგები, ლიტერატურისა და კულტურის მუშაკები, ექიმები.¹

ფონდში დაცული ოქმებიდან ისიც ჩანს, რომ კომიტეტი ხშირად იკრიბებოდა, იხილებოდა ყველა საჭირობო საკითხი, გიმნაზიის და ზოგადად საგანმანათლებლო კერების მუშაობაში არსებული ხარვეზები, ისახებოდა მათი გამოსწორების გზები.

განხილულ საკითხთა შორის იყო შტატების, შემოსავალ-გასავლის, სასწავლო-პედაგოგიური და სამეურნეო საკითხები. „კრება აყენებდა წინადადებას და ამის შემდეგ იბეჭდებოდა სტატისტიკური ცნობები ღარიბი მოწაფეების შესახებ. ასეთი შეკრებების დროს დამსწრე საზოგადოება ხშირად აპროტესტებდა რომელიმე საგნის შესწავლის დონეს, ეს უფრო საქართველოს ისტორიასა და ქართულ ენას ეხებოდა. საქართველოს ისტორიის გაძლიერებული სწავლების აუცილებლობა დასვა ალ. ჭავჭავაძემაც 1916 წლის 5 ივნისს გამართულ კომიტეტის კრებაზე. მანვე აღნიშნა, რომ სწავლება მთლიანად ქართულ ენაზე უნდა მომხდარიყო. კრების ოქმში ვკითხულობთ: „სწავლების ქართულად შემოღებისათვის მთელი წლის განმავლობაში მხოლოდ ის გაკეთებულა, რომ მასწავლებელთა კომისიას უმუშავნია არითმეტიკულ ამოცა-

¹. სცსსა, ფონდი 478, ანაწერი I, საქმე 250. ფ. 1-3.

ნათა შედგენაზე. პედაგოგიური საბჭოს ესეთი მუშაობა ძრიელ მცირედ მიიჩნია საზოგადო კრებამ ისეთი დიდი საქმის განხორციელებისათვის, როგორც არის საგნების ქართულად სწავლება“.¹

თუ როგორ უჭირდათ პედაგოგებს, კარგად ჩანს დოკუმენტში – „ლარიბ მონაფეთა შემწე თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა საზოგადოების გამგე კომიტეტის მოხსენებაში 1916 წლის საზოგადოებისადმი“.²

ამ დოკუმენტში ბევრი ცნობილი ქართველი პედაგოგის მდგომარეობა, კომიტეტისაგან მათი დახმარების სურვილი აისახა. დასახელებულ პედაგოგთა შორის არიან: დავით პარკაძე, გრიგოლ ნათაძე, თამარ ლომოური და სხვ.

ლარიბ მოსწავლეთა საზოგადოება იმავე წელს დაარსდა ქუთაისშიც. საზოგადოების ერთ-ერთი მესვეურთაგანი იყო ცნობილი საზოგადო მოღვაწე კირილე ლორთქიფანიძე.

ისევე, როგორც თბილისში, ქუთაისში დაარსებული საზოგადოების მიზანიც იყო ლარიბ მოსწავლეთათვის, მიუხედავად მათი წოდებისა და სარწმუნოებისა, მატერიალური დახმარების აღმოჩენა. საზოგადოების ფულადი სახსრები აქაც საწევრო გადასახადებისაგან, შემოწირულობათაგან, საზოგადოების მიერ მოწყობილი სეირნობის, კონცერტების, სპექტაკლებისა და სხვა ღონისძიებათა შემოსავლებისაგან შედგებოდა. საზოგადოების წევრთა რიცხვი შეზღუდული არ ყოფილა; ისინი იყოფოდნენ 3 კატეგორიად: ნამდვილ, საპატიო და მუდმივ წევრებად. საზოგადოების საქმეებს განაგებდა წევრთა საერთო კრება, განმკარგულებელი კომიტეტი და სარევიზიო კომისია. საზოგადოების საქმიანობა განსაზღვრული იყო სპეციალური დებულებით.³

როგორც საარქივო მასალებიდან ჩანს, ლარიბ მოსწავლეთა დამხმარე საზოგადოება მნიშვნელოვან საქმიანობას ეწეოდა ლარიბ მოსწავლეთა უზრუნველსაყოფად ბინით, ტანსაც-

¹ სცსსა, ფონდი 478, ანაწერი I, საქმე 250. ფ.5

² სცსსა, ფონდი 478, ანაწერი I, საქმე 250. ფ.9-10.

³ ქუთაისის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი – 6412.

მლით, ფეხსაცმელებით, კვებითა და სასნავლო ნივთებით. საზოგადოების არქივში, რომელიც ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდში ინახება და სადაც დაცულია 654 საბუთი, გვხვდება სხვადასხვა ნივთის შეძენის შესახებ ანგარიშები, რომლებიც გაფორმებულია კირილე ლორთქიფანიძის სახელზე. ესაა ანგარიშები მაღაზიებიდან – ივანე ნიკოლაძის, ძმები ხახანაშვილების, მურადოვის, ჭილაძის წიგნის მაღაზიის, წულუკიძის სტამბის, ხარაზი შაინოვისათვის მოსწავლეთა ფეხსაცმელების შესაკერი ფულის გადახდის ქვითარი და სხვა. იაფ ფასებში აძლევდნენ საქონელს საზოგადოებას კირაკოზოვის, ოცხელის, სააკაშვილების, გასპაროვის, მესროპოვის, ვინერის, ვართანოვის, ბოკერიას, ჭავჭანიძის, გოკიელის, იაკობაშვილების მაღაზიები, მედიკამენტებით ეხმარებოდნენ ლარიბ ბავშვებს შავერბოკისა და ვიტუშინსკის აფთიაქები.

1880-იან წლებში ქუთაისის ქალთა გიმნაზიის უფროსი ო. ბარანოვსკაია ხშირად მიმართავდა ლარიბ მოსწავლეთა დამხმარე საზოგადოებასა და ადმინისტრაციულ ორგანოებს – გამოეყო მისთვის დამატებითი სახსრები. მარტო სანევრო შესატანით, ცხადია ვერაფერს გახდებოდნენ, ამიტომ ზოგჯერ სახლებშიდაც ჩამოივლიდნენ ხოლმე შეწირულების შესაკრებად.¹

გიმნაზიის ხელმძღვანელობა, კერძოდ ა. მუსხელიშვილი წერს კირილე ლორთქიფანიძეს – გადასცეს სია საზოგადოების წევრს ასტახოვს სახლებში ჩამოსატარებლად და შესანიშნავების შესაგროვებლად. შემოწირულება ხდებოდა ყოველგვარი სახით, ვისაც რა საშუალება გააჩნდა, იმით ეხმარებოდა სოფლებიდან ჩამოსულსა თუ ქალაქში მცხოვრებ ხელმოკლე ახალგაზრდობას.

ამის დასტურად გამოდგება საარქივო ფონდებში დაცული შემოწირულებათა სიები.²

¹ ლარიბ ბავშვთა დამხმარე საზოგადოების არქივი, ქუთაისის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი 641/267.

² ქუთაისის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, საბუთი №659.

ეს სიები საინტერესოა იმიტაც, რომ პროდუქტების მაშინ-
დელ ფასებს გვაცნობს. ამ პროდუქტებს ზოგჯერ ყიდდნენ და
ისე ახმარდნენ ბავშვებს, მაგალითად – ღვინოს და სხვა, ბავ-
შეებისათვის გამოუსადეგარ ნივთებს. ეს შემონირულობაც
საკმარისი არ იყო და საზოგადოების გამგეობა მუდმივად სვამ-
და საკითხს ქუთაისის გუბერნატორის წინაშე ღარიბ ბავშვთა
დახმარების გაზრდის შესახებ. საზოგადოება დიდ როლს თამა-
შობდა ნიჭიერი, მაგრამ ხელმოკლე ბავშვებისათვის განათლე-
ბის მიღებაში, რეაქციის მძიმე წლებში ქართველი საზოგადოე-
ბა დაუცხრომლად ფიქრობდა ახალგაზრდობის სწავლა-გა-
ნათლებაზე. ესა მწვავე პოლიტიკური პერიოდი.

ასეთ დროს, საქართველოში, სადაც რუსული ენა იყო გა-
ბატონებული, ჩვენი მოღვაწეები დაუცხრომლად ზრუნავ-
დნენ ყოველი ნიჭიერი ქართველის განათლებაზე, ერის სახე-
ლოვანი შვილების გაზრდაზე. იქმნებოდა საზოგადოებრივი
ორგანიზაციები ხალხის განათლების დონის ასამაღლებ-
ლად და ამას აკეთებდნენ თავიანთი სურვილით, ნებაყოფ-
ლობით, ყოველგვარი სამსახურებრივი მოვალეობის გარეშე.

„კნიაზო კირილე, ილია წერეთელი გიამბობთ თავის
მდგომარეობას, თუ არ შევენიენით, სოფელში უნდა წავიდეს
და სწავლას მოცდეს. მე ჩემის მხრით ხუთი მანეთი მივეცი.
ამის რასპისკს მოგვცემს. თქვენი მარად პატივსმცემელი
ბარბარე ნაკაშიძე.

ნუგეშათ გეტყვით, რომ მომავალს პარასკევს აქტიორები
და სცენის მოყვარულნი ჩვენის საზოგადოების სასარგებ-
ლოთ თამაშობენ რუსულ ენაზედ.

ჩვენი საზოგადოების უსტავი გამომიგზავნე იმისთვის,
რათა პოლიცმეისტერი ისევ გვაბრკოლებს.

1883 წელი“.¹

ასეთივე წერილს წერს კირილე ლორთქიფანიძეს მეორე დი-
დებული მანდილოსანი ეკატერინე ნიკოლაძე. გამოჩენილი
ოჯახისშვილები, ნივთიერად ასე თუ ისე უზრუნველყოფილნი,
ჩვენი ქალები თავიანთი ქველმოქმედებით დიდ საქმეებს შებ-

¹ ქიმ. ხელნაწერთა ფონდი 595, პურადაშვილის მოგონებები, გვ. 268.

მიან. ოჯახში წინააღმდეგობების მიუხედავად ქართული ოჯახური ტრადიციების დარღვევასაც არ ერიდებიან და დღე და ღამ საზოგადოებაში ტრიალებენ, მონაწილეობენ თეატრალურ, სახალხო წარმოდგენებში, თითქმის ხელგანვდილნი დგანან ყოველი ოჯახის წინაშე საქველმოქმედო თანხების შესაგროვებლად და ამას სულაც არ თვლიან თავის დამცირებად.

ამის დასტური იყო ტატიანა იურის ასულ ნაზარიშვილის საქმიანობაც, ეს ქალბატონი ილია ჭავჭავაძის თანამებრძოლის, არა მარტო ქუთაისსა და ქუთაისის გუბერნიაში, არამედ მთელი რუსეთის იმპერიაშიც კარგად ცნობილი ექიმისა და საზოგადო მოღვაწის – დიმიტრი ნაზარიშვილის მეუღლე იყო.

ნაზარიშვილების ოჯახი ქუთაისის კულტურულ-საგანმანათლებლო ცხოვრების ერთ-ერთი წარმმართველი, ქართველი და საუკეთესო რუსი ინტელიგენციის შესაკრები ადგილი იყო. ამ ოჯახში სტუმრობდნენ დიდი რუსი მწერლები და მეცნიერები, რომელთა შორის უნდა გამოვყოთ ვალერი ბრიუსოვი. ოჯახს ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ილია ჭავჭავაძესთან, აკაკი წერეთელთან, კირილე ლორთქიფანიძესთან, გიორგი ზდანოვიჩთან, გიორგი წერეთელთან, კიტა აბაშიძესთან, დიმიტრი ბაქრაძესთან, ა. ჭიჭინაძესა და ს. და ვ. მესხებთან და ა.შ.

1901 წელს ღარიბ ბავშვთა ქუთაისის საზოგადოებას საქალაქო გამგეობამ იჯარით გადასცა მიწის ნაკვეთი, სადაც უფასო სკოლის შენობა უნდა აგებულიყო, დაიწყო კიდეც მშენებლობა, მაგრამ ტატიანა ნაზარიშვილის უეცრად გარდაცვალებამ შეაფერხა. 1905-1907 წლებში აღარც ხსენებული საზოგადოება ფუნქციონირებდა მისი ხელმძღვანელის გარდაცვალების გამო.¹

1907 წელს საზოგადოებას ახალი თავმჯდომარე ჩაუდგა სათავეში და ახალი გამგეობა იქნა არჩეული. თავმჯდომარედ არჩეული იქნა ნატალია ალმასხანის ას. ლორთქიფანიძე, მდივნად დ. მანუილოვი, გამგეობის წევრებად: მ. ვარდოსანიძე, ვ. ნივინსკი, ს. ოცხელი, ტ. ჯაფარიძე, ი. მელიქიშვილი.

¹ ქუთაისის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი 5950, საბ. 227, ფ. 2.

1908 წლის დეკემბერში საზოგადოებამ გახსნა უფასო სკოლა ღარიბი ბავშვებისათვის.¹

დასაწყისში სკოლაში 40 უღარიბესი ბავშვი სწავლობდა, 1909 წელს კი მათი რიცხვი 164-მდე ავიდა. გარდა იმისა, რომ სწავლა უფასო იყო, დღესასწაულებზე, ძირითადად კი შობა-აღდგომას, ბავშვებს ურიგდებოდათ ახალი ტანსაცმელი და ფეხსაცმელი. სკოლა კერძო ბინაში იყო. შეწყვეტილი მშენებლობა ველარ აღსდგა და საზოგადოება ზრუნავდა სხვა ადგილი მოენახა საკუთარი სკოლის შენობის ასაგებად. ესეც რომ ვერ მოხერდა, 1912 წელს სკოლის დირექციამ თხოვნით მიმართა ქალაქის გამგეობას კახიანოურში დაეთმო ადგილი, სადაც დაწყებული იყო სკოლის მშენებლობა. ქალაქის გამგეობამ სახსრების უქონლობის გამო უარი თქვა დაწყებული მშენებლობის გაგრძელებაზე, რისთვისაც კომიტეტმა შავი ქვის მრეწველთა საზოგადოებას მიმართა ამ საქმეში მატერიალური დახმარებისათვის. გიორგი ზდანოვიჩმა, რომელიც შავი ქვის მრეწველთა საზოგადოების თავმჯდომარე და დიდი ქველმოქმედი იყო, ღარიბ ბავშვთა დამხმარე კომიტეტს აღუთქვა არა მარტო სკოლის შენობის აგებაში დახმარება, არამედ ყოველწლიური სკოლის შესანახი თანხის გამოყოფაც.

შენობა გაწეული ქველმოქმედებით მართლაც აიგო, ღარიბ ბავშვთა უფასო სკოლა კარგად იყო გამართული. ამ სკოლის მოწაფეები შეძლებისდაგვარად იყვნენ უზრუნველყოფილნი ბინით, ტანსაცმელ-ფეხსაცმლით, კვებით და სასწავლო ნივთებით. საზოგადოება ხშირად აწყობდა ღარიბ ბავშვთა შემწეობისათვის სახალხო სეირნობებს, რომლის დროსაც მიღებული შემოსავალი მთლიანად ბავშვებისთვის იხარჯებოდა, ასეთი სეირნობის მოსაწყობად ზოგჯერ ქუთაისის გუბერნატორის თანხმობაც კი კმაროდა, დასტური უნდა მიეცა მეფისნაცვალს.²

1910 წლის 23 მაისს ასეთი სეირნობის ჩასატარებლად ქუთაისის გუბერნატორს შუამდგომლობა აღუძრავს მეფისნაც-

¹ ქუთაისის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი №527, ფ.11

² ქუთაისის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი №527, ფ.62.

ვალთან, თავის მხრივ მეფისნაცვალს მოითხოვდა მტკიცე კონტროლი დაენესებინათ ასეთ ღონისძიებებზე, 1914 წელს მეფისნაცვლის სამმართველო მიმართავდა გუბერნატორებს (თბილისისა და ქუთაისის) ოლქისა და ქალაქის უფროსებს, „რათა დაანესონ სათანადო მეთვალყურეობა საქველმოქმედო და ნებაყოფლობით საზოგადოებებზე“.

დოკუმენტების მიხედვით ღარიბ ბავშვთა დამხმარე საზოგადოება ხშირად მიმართავდა თხოვნით ქუთაისის თეატრალურ საზოგადოებას, აღმოეჩინათ დახმარება ღარიბ ბავშვთა სასარგებლოდ სპექტაკლების გამართვაში, იგივე თხოვნას ისინი უდგენდნენ ქუთაისის გუბერნატორს, რათა ნება დაერთო საზოგადოებისათვის თეატრალური წარმოდგენის გამართვაში.

ღარიბ და უპატრონო ბავშვთა დასახმარებლად გამართული სკოლა ყველა მსურველს ვერ აკმაყოფილებდა, რისთვისაც საზოგადოება ხშირად იძულებული ხდებოდა უარი ეთქვა ბავშვთა მიღებაზე. ხშირად სარგებლობდნენ მდიდარი ვაჭრებისა თუ მრეწველთა დახმარებით. მაგ ანანოვის ქარხნების კანტორა ეხმარებოდა მათ სახალხო სეირნობის მოწყობაში.

სახალხო სეირნობა ხდებოდა შეწირულებათა შეგროვების მიზნით. საზოგადოებას არაერთხელ უთხოვია გუბერნატორისათვის სეირნობისას ღვინის გაყიდვის ნებართვა შესანიშნავი თანხის შესაგროვებლად. განსაკუთრებით საზოგადოებას მუშაობა გაუჭირდა მსოფლიო ომის დროს, რადგან უპატრონო და ღარიბი ბავშვების რიცხვი გაიზარდა. საამისოდ ქუთაისში შექმნილა ომში წასულთა დამხმარე საგუბერნიო კომიტეტი, რომელსაც 19 ფრონტელის შვილისათვის საზოგადოების მისამართით 250 მანეთი გადაუხდია.

ქუთაისში ამ დროს არსებობდა ყაუხჩიშვილის კერძო სკოლა, რომელიც სისტემატურად ეხმარებოდა ღარიბ მოწაფეებს.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია სამღვდელოების საქმიანობა. ისინი უსასყიდლოდ ასწავლიდნენ სკოლაში საღვთო სჯულს, უნერგავდნენ მოწაფეებს სამშობლოს სიყვარულს.

ლარიბი ბავშვებისათვის უფასოდ გასცემდა წამლებს ვიტუშინსკის ცნობილი აფთიაქის მოიჯარადრე ქუთაისში – გრიგოლია.

საზოგადოებას სურდა გაფართოებულიყო, დაეარსებინა შრომის სახლი, რომელიც პროფესიულ განათლებას მისცემდა ქართველ ახალგაზრდებს, სახელოსნო სასწავლო ჩვევებს გამოუმუშავებდა, რითაც ლარიბი ბავშვები სპეციალობას მიიღებდნენ.¹

ქუთაისის დრამატული საზოგადოება ბავშვების სასარგებლოდ არა მარტო თავისი ძალებით მართავდა კონცერტებს, არამედ ზოგჯერ თავად ბავშვებიც მონაწილეობდნენ მათ გამოსვლებში, რასაც დიდი სტიმულის მიცემა შეეძლო ახალი თაობისათვის, დახმარებოდა მათ, რათა უფრო მეტად აემაღლებინათ მათი სულიერი განვითარების დონე და სწრაფვა ხელოვნებისაკენ.²

სწორედ ამაზე წერდა იმდროინდელი გაზეთი „ფონი“.³

ლარიბ მოწაფეთა დამხმარე საზოგადოებები არსებობდა ქუთაისის ყველა სკოლაში. ამ სკოლებიდან 2-2 წარმომადგენელი შედიოდა საერთო კრების მიერ არჩეულ განმკარგულებელ კომიტეტში. XIX საუკუნის 80-იან წლებში ქუთაისში მცხოვრები პრინცი კ. ოლდენბურგელი, რომელსაც ცოლად ქუთაისელი ქალი – აგრაფინა ჯაფარიძე ჰყავდა, დიდ დახმარებას უწევდა საზოგადოებას და მისი საპატიო წევრიც იყო.

საზოგადოება იყო ქუთაისის სათავადაზნაურო ბანკის მზრუნველობაში, განსაკუთრებით აქტიური იყო ნიკო ნიკოლაძის და ეკატერინე, რომლის მოღვაწეობას ამ საზოგადოებაში იხსენებს დავით კლდიაშვილი, დაუღალავი იყო და ყველაფერი ავიწყდებოდა, როდესაც ლარიბ ბავშვთა სასარგებლო ღონისძიებაში მონაწილეობას თხოვდა ვინმესო.⁴

¹ ქიმ. ფონდი 5950, საბ. 251, ფ. 2.

² ქიმ. ფონდი 5282, საბ. 31.

³ გაზეთი „ფონი“, №2 1910 წლის 10 იანვარი.

⁴ დ. კლდიაშვილი, ჩემი ცხოვრების გზაზე, ბათუმი, 1984, გვ. 178.

ქუთაისის გიმნაზიის ღარიბ მოწაფეთა დამხმარე საზოგადოებაში აქტიურად მუშაობდნენ: ა. დ. წერეთლის, ე. ი. წულუკიძის, ნ. ი. მღვდლიევისა, ს. ნ. ჩიქოვანისა, ე. ი. ნიკოლაძისა, ა. დ. თორაძე, ვ. გ. ჭუბაბრია, მ. ი. კობახიძე, ი. ი. პურადაშვილი, ვ. ა. ბურჯანაძე და სხვ.

აქტიურად მოქმედებდა ქუთაისის კლასიკური გიმნაზიის საზოგადოებაც. როგორც გიმნაზიის დირექტორი თ. კოტილევსკი გაზეთ „იმერეთში“ წერდა, 1914 წელს ჩატარებული საქველმოქმედო საღამოსაგან, საზოგადოებას 950 მანეთი შემოსავალი მიუღია.¹

ქუთაისის წმინდა ნინოს საქალებო სასწავლებელს ღარიბ ბავშვთა დამხმარე საზოგადოება ყოველწლიურად 300 მანეთს აძლევდა.

ოზურგეთის რაიონის ღარიბ ბავშვთა დამხმარე საზოგადოების მუშაობას დანვრილებით აღწერდა გაზეთი „ივერია“ 1894 წელს.²

ოზურგეში ეს საზოგადოება 1893 წელს დაარსებულა. საზოგადოების მიერ ჩატარებულ საქველმოქმედო ღონისძიებებზე წერდა „ცნობის ფურცელიც“, რომლის დროსაც საკმაო თანხები გროვდებოდა, რასაც ღარიბი ბავშვების დასახმარებლად იყენებდნენ.³

ღარიბ მოწაფეთა და ღარიბ ბავშვთა დამხმარე საზოგადოებები თითქმის ერთნაირ ფუნქციებს ასრულებდნენ: ეხმარებოდნენ სოციალურად დაუცველ ბავშვებს განათლების მიღებაში, ჯანმრთელობის შენარჩუნებასა და ეროვნული ცნობიერების გაღრმავებაში, ამით საქართველოს მომავალს იცავდნენ, ისეთ ახალ თაობებს ზრდიდნენ, რომელთაც უნდა დაესრულებინათ დიდ ქართველ პატრიოტთა მიერ დაწყებული განმათავისუფლებელი ბრძოლა, გაეგრძელებინათ დიდი ილიას გზა.

¹ გაზეთი „იმერეთი“, 1914 წელი, 30 აპრილი, №42.

² გაზეთი „ივერია“ №258, 1894 წელი

³ გაზეთი „ცნობის ფურცელი“ №345, 1897 წელში. 19 ოქტომბერი.

§3. ღარიბ სტუდენტთა დამხმარე საზოგადოებები

უმაღლესი განათლება ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის შემადგენელი ნაწილი იყო, ამიტომ დიდი იყო საზოგადოების ქველმოქმედება ამ კეთილშობილურ საქმეში. ქართველი ერის მონივნად ნაწილი ყოველთვის მიიჩნევდა ერის განათლებას მისი გადარჩენისა და განვითარების უპირველეს პირობად, მომავლისკენ მიმავალ გზად. ჟურნალ „ცისკრის“ ცნობით, ჯერ კიდევ 1862 წელს თბილისის „პროვინციის მალაზიის“ მუშაკებმა შეაგროვეს მცირე თანხა და გაუგზავნეს პეტერბურგში სასწავლებლად წასულ ქართველ სტუდენტებს.¹

XIX საუკუნის 70-იან წლებში ქართველ სტუდენტებს მცირე დახმარებას უწევდა „თბილისის კეთილმოქმედი საზოგადოება“, რომლის ძირითად მიზანს საშუალო სკოლის ღარიბ მოწაფეებზე ზრუნვა შეადგენდა.

სტუდენტთა მატერიალური დახმარებისათვის ორგანიზებული ხასიათის მიცემის იდეა ეკუთვნის ქართველთა შორის ნ.კ. გამაფრცვლელელ საზოგადოებას, რომელმაც მიმართა რუსეთსა და ევროპაში წასულ სტუდენტებს – მოეწერათ თავიანთი მდგომარეობის შესახებ, იმაზე, თუ რა უჭირდათ და რა სახის დახმარებას საჭიროებდნენ.²

სტუდენტთა მიერ გამოგზავნილი წერილებიდან ისეთი ფაქტები გამოვლინდა, რამაც ქართული საზოგადოება შეძრა. დღის წესრიგში დადგა ერის საუკეთესო ნაწილის, ქართველი ახალგაზრდობის გადარჩენისათვის ბრძოლა. ილია ჭავჭავაძე ამ ფაქტის გამო წერდა: „ვერაჲინ გულს ვერ გაიგრილებს, ვერაჲინ ყურს ვერ მოიყრუებს; როცა სწავლისთვის თავგანწირული ყმანვილკაცის ძახილი მოდის – მიშველეთო... ნუთუ ქართველობა ისე გაძუნდება, რომ ამ სასონარკვეთილების ხმას ყურს არ ათხოვებს და გაჭირვებულ მოძმეთ არ გაუწვდის შემწეობის ხელსა! აქ ყოველი გროშიც გან-

¹ ჟურნალი „ცისკარი“. №2, 1862 წ., გვ.212.

² გაზეთი „დროება“, №2, 1879, 17 იანვარი.

ძია და იმედი გვაქვს, რომ არავინ დაიშურებს, შეძლებისამებრ, რაიმე შეაწიოს.¹

ამ მოწოდების შემდეგ გახშირდა საქველმოქმედო საღამო-წარმოდგენები მთელს საქართველოში ღარიბი სტუდენტების დასახმარებლად.

ასეთი საღამოები ეწყობოდა თბლისში, ქუთაისში, აბაშაში, ხონში, გორში, თელავში.

1889 წელს ქუთაისის ბანკი დაეხმარა პეტერბურგელ ქართველ სტუდენტებს.²

1890 წელს, სექტემბერში, საჩხერეში მოეწყო საქველმოქმედო საღამო ხელმოკლე სტუდენტებისათვის.³

ყვირილაში გაიმართა ჭიდაობაში შეჯიბრი ხარკოვის უნივერსიტეტის სტუდენტის – ჯინორიძის დასახმარებლად;⁴

1898 წელს დაიდგა აკაკის პიესა „პატარა კახი“ – კიევის უნივერსიტეტის ქართველ სტუდენტთა შესაწევნად.⁵

1897 წელს ქუთაისში დიდი საქველმოქმედო საღამო გაიმართა ანა ლორთქიფანიძისა და ეკატერინე ბაქრაძის ინიციატივით, დაიდგა წარმოდგენა კიევის უნივერსიტეტის სტუდენტების დასახმარებლად.⁶

სტუდენტებისთვის გაგზავნილ საქველმოქმედო თანხებზე იყო საუბარი გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ 1901 წელს.⁷

1901 წელსვე „კვალში“ დაიბეჭდა ნაწყვეტები სტუდენტის დღიურიდან, „ვან-ქანის“ ხელმოწერით, ეს იყო ისეთივე მძაფრი წერილი, როგორიც ნ. ცხვედაძის მიერ 1869 წლის „დროებაში“ გამოქვეყნებული „კორესპონდენცია პეტერბურგიდან“. აქ იყო ქართველი სტუდენტების მდგომარეობის ამსახველი საშინელი მაგალითები.⁸

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზ. ტ. IV, თბილისი, 1955, გვ. 335.

² გაზეთი „დროება“, №54, 1880 წ., 11 მარტი

³ გაზეთი „ივერია“, №205, 1890 წ.

⁴ გაზეთი „ივერია“, №248, 1886 წ.

⁵ გაზეთი „ცნობის ფურცელი“, №1501, 1901 წ. 21 ივნისი

⁶ გაზეთი „კვალი“, №№14, 1897 წ.

⁷ გაზეთი „ცნობის ფურცელი“, №1549, 1901 წ.

⁸ გაზეთი „კვალი“, №№47, 1901 წ.

გაზეთები წერდნენ განცხადებებს: გეცევა, გეშია, ფეხ-საცმელი და ტანსაცმელი არა გვაქვს, გვიშველეთ, დაგვეხმარეთო. ბევრი ქართველი სტუდენტი ჭლეჩით და სხვა ავადყოფობებით ავადდებოდა, ბევრი სწავლას ანებებდა თავს და ფიზიკურ შრომას, ან კერძო გაკვეთილების მიცემას ჰკიდებდა ხელს, ქართული პრესა სავსე იყო ამდაგვარი მასალებით.¹

გაჭირვებულ ქართველ სტუდენტებს მატერიალურ დახმარებას უწევდნენ: ნიკოლოზ ლოღობერიძე, დავით და ეკატერინე სარაჯიშვილები, ძმები ზუბალაშვილები, გიორგი ზდანოვიჩი, ნიკო ცხვედაძე, გერასიმე ქიქოძე და სხვ.

წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ინიციატივით შეიქმნა კავკასიელ ღარიბ სტუდენტთა დამხმარე საზოგადოება, რომელსაც სათავეში ედგნენ: ცნობილი ექიმი გ. ტარსაიძე, სიმონ ესაძე, ექიმი ონანოვი, ნაფიცი ვექილი ნ. შვეალიე, წიგნის მაღაზიის მებატრონე ლ. ხელკელი და სხვ.²

საზოგადოების დაარსებას მთავრობა დიდი ენთუზიაზმით არ შეხვედრია, რაზეც წერდა გაზეთი „კვალი“.³

საზოგადოება მხოლოდ რამდენიმე წლის შემდეგ, 1902 წელს დაარსდა, მისი დამფუძნებელი სხდომა 1902 წლის 17 მარტს გაიმართა.⁴

საზოგადოებამ დიდი მუშაობა გასწია და მართლაც ბევრ ნიჭიერ ქართველ სტუდენტს შეაძლებინა უმაღლესი განათლების მიღება, გადაარჩინა ფიზიკურად და სულიერად.

გაჭირვებული სტუდენტების ცხოვრებაზე პრესაში დაბეჭდილი წერილები იწვევდა სახალხო ქველმოქმედებას; საზოგადოების საშუალო და შეძლებული ფენები ეხმარებოდნენ სტუდენტებს, ღარიბ ქართველ სტუდენტთა დამხმარე საზოგადოება საკმაო თანხებს აგროვებდა და მათ მდგომარეობას შეძლებისდაგვარად აუმჯობესებდა.

¹ გაზეთი „მნათობი“ №2, 1908 წ., გაზეთი „თემი“, №86, 1912 წ.

² ტატიშვილი ი., დეკანოსიძე თ., მოსკოვის უნივერსიტეტი და ქართველი ახალგაზრდობა, თბილისი, 1960, გვ. 180.

³ გაზეთი „კვალი“, №№15, 1897 წლის 6 აპრილი.

⁴ გაზეთი „კვალი“, №№13, 1902 წლის 24 მარტი.

გაზეთი „ცნობის ფურცელი“ 1901 წელს მკითხველს აცნობდა სტუდენტ ვაშაკიძის გაჭირვებას, რასაც ქალაქ თბილისის მცხოვრებლებისაგან ქველმოქმედების განევა მოჰყვა. ფული შეაგროვეს ასევე სოფელ კარდანახიდან, ჯანდიერების, ჩოლოყაშვილების, აფხაზების, ვაჩნაძეების, ანდრონიკაშვილების ოჯახებმა და სხვებმა. სტუდენტის დასახმარებლად შეგროვილი თანხა 22 მანეთი იყო, ამას დაემატა ერევნიდან ქართველების მიერ გამოგზავნილი 12 მანეთი.

ლარიბი სტუდენტების დამხმარე საზოგადოების შექმნამ ალაფრთოვანა ყველა ქართველი, ეს აქტი ქვეყნის მომავლის შემქმნელი თაობის გადარჩენად ჩაითვალა. „სულით და გულით ვხარობთ და ვეგებებით იმგვარ კეთილ საქმეს, როგორიც არის დაარსება გაჭირვებულ ქართველ სტუდენტთა დამხმარებელი საზოგადოებისა, ღმერთსა ვთხოვთ ამ ახლო მომავალში განხორციელებულიყოს ეს კეთილი და ფრიად სიმპატიური აზრი, ჩვენს ღარიბს და ხელმოკლე, რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლებში მოსწავლე ახალ თაობას მიეცეს სახსარი სწავლისა და თავის გამოკვებისა“, — წერდნენ „ცნობის ფურცლის“ რედაქციას ერევნელი ქართველები: ქ. კ. ზედგინიძე, ქ. ქ. ვარდიაშვილი, ქ. ა. ჩინჩალაძე, ბ. გ. სიამაშვილი, ბ. კ. პაატაშვილი¹.

ამ ამბავს არტაანელი ქართველებიც გაუხარებია და ისინი რედაქციას 24 მანეთს უგზავნიდნენ.

იურიევის უნივერსიტეტის სტუდენტს კონსტანტინე ნინიძეს დაეხმარა ს. ჭეიშვილი, ასევე საზოგადოების ერთმა წევრმა მის დასახმარებლად შეკრიბა ფული, რისთვისაც „ცნობის ფურცელს“ ეს სტუდენტი მადლობას უხდิดა.²

სტუდენტთა შორის საქველმოქმედო თანხებისა და სტიპენდიების არასწორ განაწილებაზე იყო საუბარი 1903 წლის „ცნობის ფურცელში“ დაბეჭდილ ზ. ედილის (ზაქარია ედილაშვილი) ფელეტონში — „იურიეველ სტუდენტთა ცხოვრებიდან“. ფელეტონის დასასრულს პუბლიცისტი წერდა: „სა-

¹ გაზეთი „ცნობის ფურცელი“, №1371, 1901 წ.

² იქვე.

ქართველოში საღამოები და წარმოდგენები კერძოდ რომელიმე სტუდენტის სასარგებლოდ კი არა, საზოგადოდ სტუდენტთა სასარგებლოდ უნდა იმართებოდეს. ეს ფული უნდა ეგზავნებოდეს სტუდენტებს და ისინი უნაწილებდნენ ღარიბ ამხანაგებს, თორემ ხშირად ასე ხდება ხოლმე, ვინც უფრო მარჯვე და მოხერხებულია, ყოველთვის ის შოულობს ფულს და მასზედ უფრო ღარიბ-ღატაკი მშვიერი რჩება. ესევე უნდა ითქვას სტიპენდიებზედაც. სასურველია და საჭიროც, რომ ყოველთვის სტუდენტებს გაუგზავნონ წერილი და შეეკითხნენ: სასურველია და საჭიროც, რომ სტიპენდია ან შემწეობა დაენიშნოსო. ამ შემთხვევებში ისეთ პირებს აღარ დაენიშნებათ სტიპენდიები, რომელნიც თითქმის არცკი საჭიროებენ".¹

ღარიბ სტუდენტთა დამხმარე საზოგადოება არსებობდა ქუთაისშიც, რომელიც ეხმარებოდა ქუთაისის გუბერნიიდან რუსეთსა და ევროპის ქალაქებში მოსწავლე სტუდენტ ახალგაზრდობას.

საზოგადოება 1907 წლის 20 მაისს დაარსდა, მასში ირიცხებოდა 87 წევრი. მიუხედავად წევრთა სიმცირისა, საზოგადოებამ დიდი ნდობა მოიპოვა ქუთაისის გუბერნიის მცხოვრებთა შორის და დასახული მიზანი კეთილად განახორციელა.

კავკასიელ ღარიბ სტუდენტთა დამხმარე საზოგადოებას ფილიალები უნდა გაეხსნა საქართველოში, მაგრამ ეს ვერ მოხერხდა. ის კი არადა, თვით ეს საზოგადოებაც მალე გაუქმდა, მსოლოდ 1907 წელს ქუთაისში დაარსებული ღარიბ სტუდენტთა დამხმარე საზოგადოება აღმოჩნდა ის ძლიერი საქველმოქმედო ორგანიზაცია, რომელმაც შეძლო მთელი საქართველოს მასშტაბით ამოქმედებულიყო.²

ამ საზოგადოების გამგეობის თავმჯდომარე იყო დავით ოტიას ძე ნიჟარაძე, – ქუთაისის გუბერნიის თავადაზნაურობის წინამძღოლი.

¹ ზ. ედილი, ფელეტონი, იურიეველ სტუდენტთა ცხოვრებიდან, გაზეთი „ცნობის ფურცელი“, №2214, 1903 წელი.

² ქუთაისის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, № 6465.

1911-1912 წლებში საზოგადოებას სათავეში ედგა შესანიშნავი ქველმოქმედი მანდილოსანი ელისაბედ ნიკოლოზის ასული ხეჩინაშვილი, თავის მეუღლესთან – სიმონ ივანეს ძე ხეჩინაშვილთან ერთად იგი ეწეოდა დიდ ქველმოქმედებით საქმიანობას.

ყოველი წლის 12 იანვარს რუსეთის იმპერიაში აღინიშნებოდა სტუდენტის დღე, რასაც დიდი საქველმოქმედო ღონისძიებები ეძღვნებოდა, შეგროვილი თანხა კი სტუდენტთა დამხმარე საზოგადოების ფონდში ირიცხებოდა. სტუდენტთა დღეს „ტატიანას დღე“ ეწოდებოდა. 1755 წელს გრაფმა შუვალოვმა თავის დედას – ტატიანას, მისი დაბადების დღეს, 12 იანვარს, საჩუქრად მიართვა უმაღლესი ბრძანება მოსკოვის უნივერსიტეტის გახსნის შესახებ. ამიტომ ეწოდა ტატიანას სახელი ამ დღეს და სტუდენტთა დღედ გადაიქცა.

მრავალ ნიჭიერ ახალგაზრდას სურდა უმაღლესი განათლების მიღება, რაც რუსეთში ან ევროპაში შეიძლებოდა, იქ წასვლას კი უბრალო გლეხის შვილი ვერ შესძლებდა.

ბევრს კერძო პირები ეხმარებოდნენ, ზოგიერთს კი საქველმოქმედო საზოგადოება აძლევდა ყოველთვიურ სტიპენდიას, ან სესხს. ამ საზოგადოების ეკონომიკურ საფუძველს ისევ და ისევ საქველმოქმედო მიზნით გამართული საღამოები ქმნიდა. საღამოები იმართებოდა ბორჯომში და სურამშიც, ასევე დასავლეთ საქართველოს ქალაქებსა და დაბებში.

საზოგადოების დაარსების პირველ წელსვე გამართულმა საღამოებმა 1117 მანეთი მოგება მოიტანა. ეს თანხა გადაეცა ქუთაისის მიხაილოვის საადგილმამულო ბანკს და თანახმად ბანკის რწმუნებულთა კრების დადგენილებისა, თანხა მიუღია სტუდენტთა დამხმარე საზოგადოებას.

დაარსების პირველ წელსვე საზოგადოებას გარკვეული დახმარება გაუწევია სტუდენტებისათვის. დახმარების თანხა 1050 მანეთი ყოფილა. დახმარება მიუღია შემდეგ პირებს:

ოდესა:

1. გეგელაშვილი დიმიტრი – 30 მან. 2. ლოლუა მიხეილ ალექსანდრეს ძე – 30 მან.

ხარკოვი: 3. ჩაჩუა აკაკი – 30 მან. 4. ცხადაძე გრიგოლ – 30 მან. 5. ქელბაქიანი ვასილ – 30 მან. 6. ქინქლაძე დანიელ – 30 მან. 7. მალრაძე გიორგი – 390 მან. 8. გაბიანი სევასტი – 20 მან. 9. ვასაძე პავლე – 20 მან. 10. ცინცაძე იოსებ – 20 მან. 11. დანელია სერგი – 20 მან. 12. კაკოშიშვილი ვალერიან. – 20 მან. 13. დევიძე ალექსანდრე – 20 მან.

ყაზანი: 14. თევზაძე ილია – 30 მან. 15. ჯანარიძე ლევან – 20 მან. 17. რამინიშვილი ივანე – 20 მან. 18. ჯაკობია ლევან – 20 მან. 19. გაბუნია ევგენი – 30 მან.

მოსკოვი: 20. კანდელაკი ვასილ – 20 მან. 23. ცინცაძე ნოე – 30 მან. 24. ჭანტურიშვილი სიმონ – 30 მან. 25. ფხაკაძე ეკატერინე – 30 მან.

ნერევი: 27. კანდელაკი კონსტანტინე – 30 მან. 28. გუგელაშვილი ოლია – 20 მან. 29. სარალიძე – 20 მან. 30. არველაძე კირილე – 30 მან.

მოსკოვი: 31. რაზმაძე ანდრეი – 30 მან. 32. ურუშაძე აპოლონი – 30 მან.

პეტერბურგი: 33. გოგიბერიძე გიორგი – 30 მან. 34. მარგველაშვილი მარია – 30 მან. 35. ჯაფარიძე ალექსი – 30 მან. 36. ჩხეიძე დავით – 30 მან. 37. კვინიკაძე ნიკოლოზ – 20 მან. 38. კობიაშვილი გრიგოლი – 30 მან. 39. ჩიქოვანი – 30 მან. 40. კოლალიშვილი – 30 მან.

სულ 1050 მან.

როგორც თავის 1917 წლის ანგარიშში სწერენ გამგეობის თავმჯდომარე თავადი დ. ო. ნიჟარაძე, გამგეობის წევრები ე. ა. როსტომაშვილი, თ. ლ. ქორქაშვილი, ს. ი. ხეჩინოვი, ა. გ. ანჯაფარიძე, ხაზინადარის შემცველი კ. ი. ნიკოლაძე – საზოგადოების გამგეობის უმთავრესი ყურადღება მიქცეული იყო შემოსავლის წყაროების მოპოვებაზე. გამგეობას მიუმართავს ქუთაისსა და სხვა ქალაქებში მცხოვრები გავლენიანი პირებისათვის თხოვნით, ჩარიცხულიყვნენ საზოგადოების წევრებად, მაგრამ პასუხი არ მიუღიათ, შემდეგ გაზეთებშიც გაუმოუცხადებიათ, რის შედეგადაც მცირე თანხების შენირულება შემოსულა. გამგეობას ამასთანავე უთხოვია საღამოების გამართვა ფოთსა და სოხუმში. განსაკუთრე-

ბით გამგეობის კრებამ აღნიშნა ხაზინადარ მათიუხოვის ნა-
ყოფიერი მუშაობა და გამოუცხადა მას მადლობა.

თუმცა მომდევნო 1908-09 წლებში საზოგადოების გამგე-
ობის წევრთა რიცხვი შემცირდა, მისი საქმიანობა მაინც ნა-
ყოფიერი იყო. ამაზე მიუთითებს საზოგადოების ანგარიში.

„ანგარიში:

ქუთაისის გუბერნიის მცხოვრებ უმაღლეს სასწავლებ-
ლებში მოსწავლე ახალგაზრდობის დამხმარე საზოგადოების
მოქმედებისა 1908 და 1909 წ. წ.

ქუთაისის გუბერნიის მცხოვრებ უმაღლეს სასწავლებ-
ლებში მოსწავლეთა დამხმარე საზოგადოებაში ირიცხება 63
წევრი, რომელთაც საანგარიშო 1908 და 1909 წლების განმავ-
ლობაში შემოიტანეს საწევრო ფული 165 მან. საზოგადოების
გამგეობამ გამართა ორი საღამო 1909 და 1910 წლების 12
იანვარს, რითაც საზოგადოებას შემოუვიდა 742 მან. 129 კაპ.
ამგვარად საანგარიშო წლების განმავლობაში საზოგადოე-
ბას შემოუვიდა სულ 907 მან, 29 კაპ. წინა წლიდან გადმოტა-
ნილი 153 მან. 36 კაპ. სულ 1060 მან. 65 კაპ. საანგარიშო წლე-
ბის განმავლობაში ღარიბ 63 სტუდენტს დაურიგდა 950 მან.
კანცელარიის შესანახად დაიხარჯა 8 მან. სტამბას მიეცა 35
მან. 80 კაპ. სულ 1025 მან. 50 კაპ. კასაში დარჩა ამა წლის 1
ივნისისთვის სულ 35 მან. 15 კაპ.

საზოგადოდ, მიუხედავად დამაბრკოლებელი პირობებისა,
საზოგადოების გამგეობამ გვარიანად შეასრულა ნაკისრი
ვალდებულებანი – ღარიბ მოსწავლე ახალგაზრდობის დახ-
მარების აღმოჩენაში, თუმცა უმეტეს შემთხვევებში თითოე-
ულ მოსწავლეს მცირე დახმარება ეძლეოდა.

გამგეობის თავმჯდომარე თავადი დ.ო. ნიჟარაძე.

წევრები: ე.კ. ჯინოვისა

ვ.პ. ჯაყელი

ო.ლ. ქორქაშვილი

ს.ოლ. ხეჩინოვი

ბ.პ. მოსეშვილი

მდივნის მაგიერ ხაზინადარი ნ.დ. ჩიქოვანი“.

კარგად მუშაობდნენ ქალები, განსაკუთრებით აღსანიშნავია ელისაბედ ნიკოლოზის ასულ ხეჩინოვის მუშაობა. მისი ხელმძღვანელობით იმართებოდა თეატრალური წარმოდგენები, რომლის სრული ანგარიშები, შემოსავალ-გასავლის ჩვენება და იმ სტუდენტთა სია, რომლებსაც ან თანხით ეხმარებოდნენ გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის ამ საღამოებზე, ერთ ასეთ ანგარიშში ვკითხულობთ მათ გვარებსა და სახელებს, რომლებიც ფულს სწირავდნენ რუსეთში მოსწავლე ქართველი ახალგაზრდობის სასარგებლოდ. ესენი იყვნენ:

იმერეთის ეპისკოპოსი – შეუნირავს 3 მანეთი, ქალბატონ ნ. ბაგრატიონს – 10 მანეთი, ა.ვ. სლავოჩინსკაიას – 10 მანეთი, თავად მიქელაძეს – 5 მანეთი, ა.ს. შენბერგს – 5 მანეთი, – გენერალ-ლეიტენანტ ალაპოვსკის – 5 მანეთი, გუბერნატორ მაკაროვს – 10 მანეთი, საოლქო სასამართლოს თავმჯდომარეს – ფეოდოროვს 5 მანეთი, საოლქო სასამართლოს პროკურორს – ოქშლერს – 5 მანეთი, დირექტორ სემიონოვს – 6 მანეთი, რეალური სასწავლებლის დირექტორს ლეონტიევს – 5 მანეთი, გიმნაზიის დირექტორს გლუშაკოვს – 3 მანეთი, როტმისტრ შმიდტს – 5 მანეთი, კაპიტან ვ.ა. გამრეკლიძეს – 5 მან. ექიმ ა.ს. ტოპოროვს – 5 მანეთი, დ. ვ. ხელთუფლიშვილს – 5 მანეთი, ქუთაისის გუბერნიის ვეტერინარ ექიმს ოხოტინს მანეთი და 60 კაპ. და ა.შ. შემდეგ მოყვება – შავგულიძე, მოსეშვილი, ხელაძე, ახვლედიანი და სხვები, ისინი 3 მანეთს ან უფრო ნაკლებს სწირავენ, ეტყობა ისინი საღამოს უბრალო დამსწრეები იყვნენ.

რუსეთსა თუ უცხოეთის უნივერსიტეტებსა და უმაღლეს სასწავლებლებში იქმნებოდა ქართველ სტუდენტთა სათვისტომოები. ყველა სათვისტომოს თავისი საორგანიზაციო კომიტეტი ჰქონდა. მათი წარდგინებით ღებულობდნენ საქართველოდან გაგზავნილ ფულად დახმარებას ყველაზე ხელმოკლე სტუდენტები. სათვისტომოს თავისი ბეჭედი ჰქონდა.

ცნობილია, რომ ამ დროს სტუდენტთა შორის რევოლუციური მოძრაობის ფართო გაქანება გაჩნდა. ამიტომ სარატოვში ქართველ სტუდენტთა სათვისტომოს თავმჯდომარე ე. ქიქოძე და მისი თანაშემწე დ. ამაშუკელი წერენ ქუთაისის

ლარიბ სტუდენტთა დამხმარე საზოგადოებას, რომ მათ 3 სტუდენტს გაუგზავნონ დახმარება, თან ბოდიშს იხდიან, რომ სათვისტომო არალეგალურია და იმიტომ არა გვაქვს სათვისტომოს ბეჭედიო.

1913 წელს საზოგადოებას დახმარება გაუწევია:

ხარკოვის სათვისტომოდან – 9, სანკტ-პეტერბურგიდან – 5, მოსკოვის სათვისტომოდან – 6, კიევიდან – 5, ვარშავიდან – 1, ნოვოჩერკასკიდან – 1, ეკატერინოსლავიდან – 1 სტუდენტისათვის. სტუდენტები ითხოვდნენ არა მარტო დახმარებას, არამედ სესხებსაც.¹

მაგალითად, დორპტის უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის II კურსის სტუდენტი აკაკი პაპავა სესხად ითხოვდა ათ თუმანს, თან ვექსილსაც უგზავნიდა საზოგადოებას, ქალაქი მივატოვე, დაბა ელცში გადავედი, რადგან აქ პროდუქტების სიიაფეა, თუ სესხს მომცემთ, სწავლას გავაგრძელებ და ვალს პირველივე შემთხვევაში დაგიბრუნებთო.

მიუხედავად თავისი კეთილშობილური საქმიანობისა, საზოგადოების მისამართით ხშირი იყო საყვედურებიც, სტუდენტები ხშირად მიმართავდნენ მათ, სიტყვიერი თუ წერილობითი საყვედურით მასზე, რომ საზოგადოების გამგეობა ღარიბ სტუდენტთა შორის ერთდროული დახმარების განაწილების დროს ხელმძღვანელობდა არა სტუდენტის ხელმოკლეობის პრინციპით, არამედ პირადი ნაცნობობით და მეგობრობით. ამის თაობაზე გამგეობის თავმჯდომარე ე. ნ. ხეჩინოვი და მდივანი ნ. დ. ჩიქოვანი წერდნენ: – „ამგვარი საყვედური გამგეობისადმი სტუდენტების მხრივ, მეტი რომ არა ვთქვათ, უსამართლოა, რადგან, როგორც მრავალი მაგალითი გვიმტკიცებს, ფულის განაწილებაში გამგეობასთან ერთად დანაშაული, სამწუხაროდ, თვით სტუდენტებსაც მიუძღვის, ბევრი სტუდენტი განგებ ადასტურებს სიღარიბეს ნივთიერად უზრუნველყოფილი ამხანაგისას, რითაც ფულების განაწილების დროს შეცდომაში შეჰყავს საზოგადოების გამგეობა. შემდეგში რომ ასეთი შემთხვევები არ განმეორდეს,

¹ ქუთაისის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, № 6465., 168-326, № 6465, 452.

უმორჩილესად ვთხოვთ ქართველ სტუდენტებს მეტი სიფრთხილით მოეკიდონ საქმეს და მხოლოდ ისეთი პირები დაასახელონ, რომელნიც მართლა საჭიროებენ ნივთიერ დახმარებას. ამისათვის, გამგეობის აზრით, საჭიროა რომ სათვისტომოებმა ფულის განაწილების დროს მოგვანოდონ სტუდენტის სიღარიბის შესახებ ან კერძო მონმობები, რაღაც დღემდე ჰქონდა ადგილი, არამედ საერთო სიები, რომლებშიაც მოთავსებული უნდა იქნეს იმ სტუდენტების გვარები, რომელიც არავითარ დახმარებას არსაიდან არ ღებულობენ და ცხოვრობენ საუნივერსიტეტო ქალაქებში მხოლოდ საკუთარი შრომით, მეორე რიგში კი – ვინც ყოველთვიურად ღებულობს დახმარებას არა უმეტეს 15 მანეთისა“.¹

საზოგადოება ხშირად უწყრებოდა გულგრილობისათვის საკუთარ წევრებსა თუ ქალაქის საზოგადოებას, აღნიშნავდა სტუდენტი ახალგაზრდობისათვის დახმარების განევის აუცილებლობას და ყველას მოუწოდებდა თავი მოვალედ ეგრძნო ამ დიდი საქმის შემწეობის აღმოჩენაში. აი, როგორი წერილები დაურიგდა გამგეობის წევრებს და ცნობილ მოღვაწეებს:

„მონყალეო ხელმწიფევ!

ქუთაისის გუბერნიის მცხოვრებ უმაღლეს სასწავლებლებში მოსწავლე ახალგაზრდობის დამხმარე საზოგადოებას არა ერთხელ აღუნიშნავს გულგრილობა ქუთაისის საზოგადოებისა ამ ფრიად სასარგებლო დაწესებულების მიმართ. ორი წლის წინათ ამავე გულგრილობამ დაბადა ის აზრი, რომ მოსპობილიყო არსებობა საზოგადოებისა, მაგრამ გამგეობამ თავს იდგა საქმის ხელმძღვანელობა და შეძლებისდაგვარად ასრულებდა თავის თავზე აღებულ მოვალეობას და შეუძლებელ ახალგაზრდობას დახმარების ხელს უწვდიდა.

წრეულს გამგეობის მიერ მონოდებულ წლიურ კრებაზე იმდენათ მცირე რიცხვი წევრებისა გამოცხადდა, რომ პირველი კრება არ შესდგა, ხოლო მეორეზე დამსწრეთ შესაძლებლად ვერა სცნეს კრების პროგრამაში მოთავსებული კითხვე-

¹ ქუთაისის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, საბუთი № 5285/11.

ბის განხილვა ნევრთა სიმცირის გამო და თავმჯდომარის არჩევის შემდეგ კრება გადაიდო 19 ივნისისათვის დილის 11 საათზე. კრების გადადების აზრი ასეთია – ამ წერილით ეცნობოს იმ პირთ, რომელნიც უნდა თანაუგრძნობდეს საზოგადოების მიზანსა და დანიშნულებას დანესებულების მდგომარეობა და ვთხოვოთ მათ, რომ ზემოაღნიშნულ დროს, კრებაზე დასწრებით და ნევრთა ჩანერით, ხელი შეუწყონ ღარიბ სტუდენტთა დახმარების საქმეს, რაც მოვალეობას უნდა შეადგენდეს ყოველის შეგნებულის კაცისას.

გაუწყებთ რა ამას, უმორჩილესად გთხოვთ, მოწყალეო ხელმწიფე, კეთილ ინებოთ თქვენის კრებაზე დასწრებით ხელი შეუწყოთ საზოგადოების წინსვლის საქმეს.

კრების თავმჯდომარე – ს.ი. ხეჩინოვი".

საზოგადოებას ხშირად ანდერძითაც უტოვებდნენ გარკვეულ თანხას, რომელიც ირიცხებოდა ბანკში და ანარიცხებთან ერთად ხმარდებოდა მოანდერძეს სურვილით რომელიმე ნიჭიერ სტუდენტს.

გასულ საუკუნეში ქველმოქმედება საზოგადოებრივი საქმიანობის ერთ-ერთ ფორმად იქცა და ბევრი კარგი, მამულიშვილური ღონისძიების წყაროც შეიქმნა. ხალხში მტკიცედ მოიკიდა ფეხი საზოგადოებრივმა შეგნებამ და მიუხედავად ხელმოკლეობისა, ისინი ცდილობდნენ დახმარებოდნენ ყველას, ვინც საქართველოს მომავალს ჭირდებოდა, ანდა მის თანამედროვეობას შეეშველებოდა.

ასე ჩამოუკრებიან ქუთაისში ვალერიან გუნიას საპატივცემულოდ გამართულ საღამოზე ფული, რათა მისთვის თბილისში სახლი ეყიდათ.¹

მართალია, წმინდა საქველმოქმედო დანიშნულება არ ჰქონია, მაგრამ იგივე სამსახურს ასრულებდა „ქართული დრამატული საზოგადოება“, „ქალთა საზოგადოება“ და სხვა ორგანიზაციები, რომელთა მეშვეობით ეხმარებოდნენ ხელმოკლე მსახიობებს, ეხმარებოდნენ ქართულ თეატრსა და

¹ ქუთაისის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, № 6426, საბუთი №478.

ქართულ კულტურას, რათა მას განვითარების ახალი სიმაღლეებისათვის მიეღწია.

ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ კულტურულ ცხოვრებაში ფართოდ მონაწილეობდნენ ქალები. ისინი იყვნენ აქტიური მოღვაწეები „წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“, „საისტორიო-საეთნოგრაფიო“, „ქართული საქველმოქმედო“ და სხვა საზოგადოებების.

1912 წელს დაარსდა ქუთაისის „ქალთა საზოგადოება“. 29 მაისს შედგა საზოგადოების კრება, სადაც ელენე ხუნდაძემ წაიკითხა მიმართვა ქალებისადმი და ორგანიზაციის წესდება. საზოგადოების თავმჯდომარედ არჩეული იქნა ელენე წულუკიძე, თავმჯდომარის თანაშემწედ – თეოდორა ჯაყელი, ხაზინადრად ანასტასია ყიფიანი. მდივნებად – ნატალია ქორქაშვილი, თამარ გულაზარი, წევრებად: ოლღა ქორქაშვილი, ელენე ჩიქოვანი, ნინო ბადრიძე, ეკატერინე ნიკოლაძე, ნინო ფანცხავა, სოფიო მაჭავარიანი, მარიამ ვარდოსანიძე, მარიამ კლდიაშვილი, კანდიდატებად: ელენე მეფისაშვილი, ელენე ხუნდაძე, ელენე კლდიაშვილი, ოლღა იოსელიანი, ელისაბედ ჩარკვიანი, ელისაბედ მიქელაძე. სარევიზიო კომისიის წევრებად: ელისაბედ ბარათაშვილი, ქეთევან წერეთელი, ნინო მიქელაძე, ნატალია თურქია. მთელი წლის მანძილზე ჩატარდა 15 სხდომა.

საზოგადოების დაარსების მიზანი იყო ფართო მუშაობის გაშლა ქალების განათლებისათვის, მათი მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის ზრუნვა, დახმარება ღარიბი ოჯახებისათვის.

სისტემატურად ეწყობოდა ლექციები ისტორიასა და ლიტერატურაში. ისტორიულ საკითხებზე საზოგადოების სახელით ლექციებს კითხულობდა სიმონ ქვარიანი. თვეში ერთი პარასკევი დათმობილი ჰქონდა ქალთა საკითხს. ბავშვთა აღზრდის შესახებ ლექციებს კითხულობდნენ ქალაქის ცნობილი ექიმები, რომელთა შორის საზოგადოების აქტივისტად ითვლებოდა ექიმი გიორგი ბადრიძე. ანტონ ფურცელაძემ წაიკითხა და გაარჩია თავისი ნაწარმოები „თამარ ღაზნელი“.

კიტა აბაშიძემ რამდენიმე ლექცია მიუძღვნა XIX საუკუნის ქართველი მწერლების შემოქმედებას.

ჩატარებულ ღონისძიებებიდან მნიშვნელოვანი იყო მწერალ ეკატერინე გაბაშვილის საღამო, რომელზეც ავტორმა წაიკითხა თავისი ახალი მოთხრობა, ხოლო მწერლის შესახებ ვრცლად ისაუბრა ცნობილმა საზოგადო მოღვაწემ ალექსანდრე გარსევანიშვილმა, რამდენიმე ლექცია წაიკითხა გრიგოლ რობაქიძემ ქალის ფსიქოლოგიაზე, რომელთა ერთი ნაწილი საზოგადოების არქივში ინახება.

ასევე გამოირჩეოდა ელენე ბახტაძის (ქალთა მოძრაობა დასავლეთ ევროპაში: გერმანია, საფრანგეთი, ინგლისი), რუთა სიდადავას (ჟორჟ ზანდი და რუსი ქალების ტიპები ტურგენევიდან), ჩიტო შარაშიძის – (ქართველი ქალები ქართულ ლიტერატურაში), რაისა ჩიხლაძე (ქართველი ქალი, როგორც საზოგადო მოღვაწე), ელენე ლორთქიფანიძე (ჩვენი მწერლობის შეხედულება ახალ და ძველ ქართველ ქალებზე), გიორგი ბადრიძის ლექციები ბავშვთა აღზრდის შესახებ.

საზოგადოება გარკვეულ როლს უთმობდა საუბარს მოსახლეობის წარმომადგენლებთან, პასუხობდა მათს შეკითხვებს.

1912 წლის 22 მარტის სხდომამ პატივი მიაგო არჩილ ჯორჯაძის ხსოვნას.

საზოგადოების თანხების გასაძლიერებლად გამგეობამ საჭიროდ დაინახა დაებეჭდა მოწოდება და დაეგზავნა ქალებისათვის სხვადასხვა ქალაქებსა და დაბებში.

იმართებოდა სემანები კინოთეატრ „რადიუმში“ და ენცობოდა სეირნობა ქალაქის ბაღში. ამ ღონისძიებებიდან შემოსული თანხა მთლიანად საქველმოქმედო მიზნებისათვის გამოიყენებოდა, საზოგადოების წევრთა რიცხვმა მალე მიაღწია 347 კაცს.

გამგეობამ მიზნად დაისახა დახმარებოდა უსწავლელ ღარიბ ქალებს და ამ მიზნით გადაწყვიტა გაეხსნა მათთვის სახელოსნო, სადაც ქალები შეისწავლიდნენ პირველ რიგში ქრა-კერვას. მოწაფეთათვის წლიურ გადასახადად დაწესდა 15 მანეთი, ქრა-კერვის შესწავლის შემდეგ ქალებს ასწავ-

ლიდნენ საჭმელების მომზადებას, ფეხსაცმელების, კორსეტების და ხელთათმანების კერვას, შლიაპების და ყვავილეების კეთებას და ყელიანი წინდების ქსოვას.

სახელოსნოს გეგმის შესადგენად და სახელმძღვანელოდ გამგეობამ მოიწვია ამ საქმის მცოდნე პირები და მათი დახმარებით გამოიანგარიშა, რომ სახელოსნოს გასახსნელად საჭირო იყო არანაკლებ 2000 მანეთისა. გამგეობის საპატიო წევრად აირჩიეს გიორგი ზდანოვიჩი, რომელმაც დიდი დახმარება გაუწია ქალთა საზოგადოებას იმით, რომ მთელი წლით დაუთმო შავი ქვის საბჭოს დარბაზი.

საზოგადოების მუშაობას დიდად ეხმარებოდნენ სიმონ ქვარიანი, კიტა აბაშიძე, გრიგოლ რობაქიძე და სხვები, რომლებიც უფასოდ კითხულობდნენ ლექციებს ქალებისათვის.

განსაკუთრებით სტუდენტებს გიორგი ზდანოვიჩი ეხმარებოდა. აღსანიშნავია პართენ გოთუას წერილი ზდანოვიჩისადმი: ვაჟა-ფშაველას უფროს ვაჟს, რომელმაც სააზნაურო გიმნაზია დაამთავრა და საზღვარგარეთ სურს სწავლის გაგრძელება, დაეხმარეთო. წერილი 1913 წლის 4 ნოემბრითაა დათარიღებული.¹

მაშასადამე, საქველმოქმედო საზოგადოებებს თავისი გარკვეული წვლილი შეჰქონდათ ქართული კულტურის განვითარების, ქართველი ხალხის განათლების საქმეში. ეს ასე იყო მთელს საქართველოში და ასე იყო ქუთაისშიც. თუ ქუთაისი XX საუკუნის დასაწყისში ქართული კულტურის ცენტრად იქცა, ეს უდავოდ იმანაც განაპირობა, რომ ქალაქის მთელს მოსახლეობაში, და განსაკუთრებით მის ინტელიგენციაში, ერთიანი ეროვნული სულისკვეთება სუფევდა, საზოგადოებრივი მოვალეობა ყველაზე მაღლა იდგა და სხვა დანარჩენი საქმიანობა მას ემორჩილებოდა. ეს სულისკვეთება იმდენად ძლიერი იყო, რომ ქალაქში მცხოვრები სხვა ერის წარმომადგენლებიც (იგულისხმება ინტელიგენცია), რაც პროცენტულად ძალზე მცირე იყო, როგორც ეს უკვე აღვნიშნეთ, ამ საერთო-ქართულ, ეროვნული საქმის კეთების

¹ ქუთაისის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, № 6426, 478.

ფერხულში იყვნენ ჩაბმულნი და ისინიც თავიანთი შემწეობით ცდილობდნენ ხელი შეეწყოთ ქართველი ახალგაზრდების განათლების საქმისათვის.

ქალაქის ყველა კულტურული დაწესებულება, ჟურნალ-გაზეთები, რაც მრავლად გამოდიოდა რუსეთის იმპერიის ამ პატარა ქალაქში, აქაურ სტამბებში დაბეჭდილი წიგნები – ქართული კულტურის ახალ აღორძინებას და ზრდას, ქართველი ხალხის სულიერი ცხოვრების გამდიდრებას ემსახურებოდა. ამ საერთო განწყობილებამ, XIX საუკუნის ბოლო ათწლეულებიდან დამკვიდრებულმა კულტურული ცხოვრების მაღალმა დონემ, იმან, რომ აქ ხშირად ჩამოდიოდნენ დიდი რუსი მწერლები და მოღვაწეები, ბოლოს, რევოლუციურმა სულისკვეთებამ, რამაც ქალაქ ქუთაისსა და მთელ მის გუბერნიაში იფეთქა, – ვფიქრობთ მისცა საფუძველი იმ დიდ მეცნიერულ, ლიტერატურულ, თეატრალურ მიღწევებს, რაც ამ ქალაქს უკავშირდება. საამისოდ გალაკტიონ ტაბიძე და ვლადიმერ მაიაკოვსკი, ცისფერყანწელთა შესანიშნავი პოეტური დასი, ჩვენი თეატრის სახელოვანი წარმომადგენლები, აქედან რომ შევიდნენ დიდ ქართულ თეატრალურ ხელოვნებაში, ქართული კინემატოგრაფის დაბადება (იგულისხმება ვასილ ამაშუკელის ფილმა „აკაკის მოგზაურობა რაჭა-ლეჩხუმში“), ჩვენი ის სახელოვანი მეცნიერები, რომელთა სახელები უკვე არაერთხელ მოვიხსენიეთ – საკმარისია იმისათვის, რომ დავრწმუნდეთ – ჩვენი ეროვნული კულტურა რა სიმალლეზე იდგა, ყველაფერ ამაში კი საქველმოქმედო საზოგადოებებმა და ქველმოქმედთა მამულიშვილურმა მოღვაწეობამაც ითამაშა გარკვეული როლი.

§4. სხვადასხვა საქველმოქმედო დაწესებულებები XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში

სახალხო უნივერსიტეტი

სახალხო უნივერსიტეტების დაარსება, როგორც საქველმოქმედო საზოგადოებისა, დაიწყო XX საუკუნის დასაწყისიდან.

სახალხო უნივერსიტეტი, საუნივერსიტეტო განათლების არქონის დროს, დიდ როლს ასრულებდა ხალხის საერთო განათლების დონის ამაღლებაში. მისი მოღვაწეობა არც პირველი მსოფლიო ომის დაწყებას შეუწელებია. საზოგადოების გამგეობის ინიციატივით ეწყობოდა კურსები, ტარდებოდა ლექცია-მოსხენებები სხვადასხვა დარგში. სახალხო უნივერსიტეტის ძირითადი მიზანი იყო თავისი საქმიანობით, პოპულარულ გასაგებ ენაზე შემუშავებული ფორმებით შეეცხო ხალხის ცოდნა მეცნიერების ისეთ დარგებში, რის გარეშეც შეუძლებელი იყო სხვადასხვა სფეროში მომუშავე ადამიანთა წარმატებული საქმიანობა, სახალხო უნივერსიტეტის პროგრამა მინიმუმი კი – მშრომელი ხალხის დაინტერესება, წერაკითხვის უცოდინრობის აღმოფხვრა, მათთვის დაწყებითი განათლების მიცემა იყო. სახალხო უნივერსიტეტს თავის წესდებაში ეს „პროგრამა-მინიმუმი“ გამოყოფილი ჰქონდა.¹

მისი ცხოვრებაში გატარების პრაქტიკული განხორციელება საღამოს კურსები იყო. თბილისის სახალხო უნივერსიტეტის საზოგადოებაში შედიოდნენ: კ. დგებუაძე, ა. ერბინკიანი, გ. ესაიანი, პ. კიკალეიშვილი, კ. კოზლოვი, გ. ლორია, გ. მეტეხელი, გ. მიხაილიდი, ა. პავლოვი, ნ. თარხანოვი, ლ. თუმანოვი, ა. ფარნიევი, მ. წულუკიძე, 1914 წლიდან საზოგადოების პრეზიდიუმს თავმჯდომარეობდა ვიქტორ რცხილაძე, ვიცე-თავმჯდომარე იყო პ. კიკალეიშვილი, მდივანი – ლ. თუმანოვი, მდივნის ამხანაგი – ა. დგებუაძე, ხაზინადარი – გ. ლემანი.

¹ Отчет о деятельности Тифлитского Общества Народных Университетов за 1910-1917 гг., Тифлиси, 1915., გვ. 5.

თუმანოვის ომში განწევის შემდეგ მდივნად პ. ა. ჯაფარიძე იქნა არჩეული, საზოგადოების გამგეობა რამდენჯერმე გადახალისდა, მისი წევრები გახდნენ ცნობილი პროფესორი ნ. ა. დუბროვსკი, როხლინი, ზანოიანი, შარაფიანი და სხვა არაქართველი მეცნიერები, რომელთაც გამოთქვეს სურვილი – მონაწილეობა მიეღოთ ამ ახლად დაარსებული საზოგადოების სამეცნიერო-საგანმანათლებლო საქმიანობაში.

დიდი ყურადღება ეთმობოდა ლიტერატურულ დილა-სალამოებს, კონცერტებს, სახალხო სახლში ლექციების ჩატარებას. ყველა ახალ ლიტერატურულ თუ სამეცნიერო მოვლენას ეძღვნებოდა სათანადო ანალიზი სახალხო აუდიტორიის წინაშე, როგორც საზოგადოების პირველივე დაბეჭდილ ანგარიშში ეწერა, ორგანიზაცია ცდილობდა აღეკვეთა ყველა კერძო „ნაციონალისტური“ გავლენა“ და ხელი შეეწყო „მრავალეროვნული კავკასიის ხალხთა ერთიანობისათვის“. ამ მიზნით ტარდებოდა ინტერნაციონალური კულტურის სალამოები, სხვადასხვა ხალხთა მუსიკის, ლიტერატურის, ხალხური შემოქმედების გაცნობის მიზნით ეწყობოდა ღონისძიებები. დიდი ყურადღება ეთმობოდა ლექტორთა დონეს, მათ დისციპლინას და აუდიტორიისადმი პასუხისმგებლობას, ლექციებზე დასწრების მსურველთა რაოდენობას, ლექციების სისტემატურობას, სახალხო უნივერსიტეტს ჰქონდა როგორც ქართული, ასევე რუსული სექციები ლექტორებისათვის, ასევე სალამოს კურსებისათვის. სალამოს რუსულ კურსებზე ლექტორებად მუშაობდნენ: ქ-ნი ჩხეიძე, რომელიც სახელმწიფო სამართალს კითხულობდა, ნ. ერმოლაევი – პოლიტიკურ ეკონომიას, გ. გონიევი – ფსიქოლოგიას, ს. ეირანოვი – XIX საუკუნის რუსულ ლიტერატურას, ლექციები ეკითხებოდათ რკინიგზის მუშებს ნახალოვკაში, ბოტეს სახლში.

სალამოს ქართული კურსების ლექტორები იყვნენ: მ. წულუკიძე, რომელიც ქართული ლიტერატურისა და ქალთა საკითხების შესახებ კითხულობდა ლექციებს, შ. ქარუმიძე – ისტორიის განხრით;

ქართული კურსები დაარსდა ვერაზე და ნახალოვკაში, სადაც 1914 წელს 14 ლექცია იქნა წაკითხული და 502 მსმენელი დაესწრო ამ ლექციებს.

1913 წლის 25 თებერვლიდან 1914 წლის 15 მარტამდე ნახალოვკაში ფუნქციონირებდა რკინიგზელთა საღამოს კურსები, სადაც ლექციები წაკითხეს: ვ. ბურჯანაძემ – ქართულ ლიტერატურაზე; მ. წულუკიძემ – ასევე ქართულ ლიტერატურაზე; კ. ნინიძემ ჰიგიენაში; შ. ქარუმიძემ – კულტურის განვითარების შესახებ. სულ აქ 23 ლექცია იქნა ერთი წლის მანძილზე წაკითხული და 749 მსმენელი ესწრებოდა ლექციებს.

საღამოს კურსები შემდეგში სხვა ენებზეც გაიხსნა. კერძოდ: სომხურ ენაზე, სადაც ლექციები ზოგადმეცნიერულ თემებზე იკითხებოდა და არა სომხეთის იტორიასა ან ყოფაზე. ლექციებს სომეხი ლექტორები – ელიბეჩიანი, მუსაელიანი და აგარონიანი კითხულობდნენ.

ლექტორები უსასყიდლოდ ატარებდნენ ლექციებს. დაისვა საკითხი: თუკი პროფესორებს, ექიმებს, ადვოკატებს და სხვ., შეეძლოთ უსასყიდლოდ ემუშავათ, რატომ არ უნდა გაეკეთებინა იგივე სკოლის პედაგოგებს, მათ შორის დაწყებითი სკოლების მასწავლებლებს. საკითხი რთული იყო, რაც სახალხო უნივერსიტეტების წინაშე იდგა: თბილისის გუბერნიაში არსებული წერა-კითხვის უცოდინართათვის განათლების მიცემა, რისთვისაც მასწავლებლებს ყველაფერი უნდა გადაედოთ გვერდზე და უსასყიდლოდ დაეწყოთ ღარიბ ხალხში წერა-კითხვის ცოდნის შეტანა, საამისოდ გახსნილი კურსები და სკოლები სწორედ ასეთ საქველმოქმედო მოღვაწეობას ეფუძნებოდა. 1913 წელს წერა-კითხვის შემსწავლელი 7 ასეთი სკოლა შეიქმნა თბილისში, რომელთაგან 3 რუსული იყო, 2 ქართული და თითო-თითო სომხური და ოსური. ქართული სკოლებიდან ერთი ვერაზე იყო, მეორე ანდრეევსკის ქუჩაზე. აქ მეცადინეობა ყოველდღე ტარდებოდა, გარდა სადღესასწაულო დღეებისა, სექტემბრიდან დაწყებული და მაისით დამთავრებული.

იხილავენ რა სახალხო უნივერსიტეტის მოღვაწეობას თბილისში, ამ საზოგადოების ანგარიშის შემდგენლები 1913-

1915 წლებში გახსნილი წერა-კითხვის შემსწავლელ სკოლებსაც აღწერენ. ანგარიშში დაწვრილებითაა განხილული ვერის, ანდრეევკის ქუჩის სკოლების, ასევე სომხური სექციის სკოლის მუშაობა.¹

უნდა ითქვას, რომ ხსენებულ სკოლებს დიდი მუშაობა უხდებოდათ იმ ადამიანთა განათლების მისაღებად, რომლებიც ასაკობრივად უკვე აღარ იყვნენ სასკოლო, თავის დროზე კი ვერ შეძლეს წერა-კითხვის შესწავლა გაჭირვებული ცხოვრებისა თუ სხვა მიზეზების გამო.

სახალხო უნივერსიტეტის კურსებსა და სკოლებში მოსწავლე ადამიანებისთვის უნივერსიტეტის ხელმძღვანელობა აწყობდა ექსკურსიებს. მაგალითად, 1914 წლის გაზაფხულზე ასეთი ექსკურსია მცხეთაში მოუწყვია ქართულ სექციას, სადაც 85 მოსწავლე ყოფილა და მეტად „ღირებული ჩვენებები“ მიუცია ექსკურსანტებისათვის დიდ ქართველ მეცნიერს, ამ დროისათვის ახალგაზრდა პროფესორს – ივანე ჯავახიშვილს.²

ანგარიშში ასევე გამოყოფილი იყო დიდი ინტერნაციონალური საღამოს ჩატარება თბილისის სახალხო სახლში, რუსულ, ქართულ, სომხურ, ოსურ და თათრულ ენებზე, რომელსაც ძალზე წარმატებულად და საზოგადოების მიზანდასახულების გამართლებად მიიჩნევდნენ მისი ორგანიზატორები. ეს ინტერნაციონალური დილა 1915 წლის იანვარში ჩატარებულა. თბილისის სახალხო უნივერსიტეტს, ისევე, როგორც ქუთაისისას, ჩაუტარებია ტარას შევჩენკოს ხსოვნისადმი მიძღვნილი დღესასწაული, გიორგი წერეთლის, კოროლენკოს ხსოვნის საღამოები და სხვა ღონისძიებები.

თბილისის საზოგადოებას არ ჰქონდა საკუთარი შენობა, რაც უძნელებდა მას მუშაობას. 2-3 საათით ნათხოვარი სახალხო სახლი ვერ უზრუნველყოფდა საზოგადოების ინტე-

¹ Отчет о деятельности Тифлиттского Общества Народных Университетов за 1910-1917 гг., Тифлиси, 1915., გვ. 8-31.

² Отчет о деятельности Тифлиттского Общества Народных Университетов за 1910-1917 гг., Тифлиси, 1915., გვ. გვ. 9.

რესებს, თუმცა დანყებულმა ომმა და გართულებულმა საქვეყნო მდგომარეობამ ხელი შეუშალა საზოგადოებას ამ მიზნის განხორციელებაში, ის ხან ერთ, ხან მეორე სკოლაში იდებდა ბინას და ამგვარად აგრძელებდა საქმიანობას.

თბილისის სახალხო უნივერსიტეტის ფულადი ანგარიშიდან ჩანს, რომ საზოგადოება არსებობდა შენირული თანხებით, საიდანაც შეიძლება გამოიყოს სახელმწიფო დაწესებულებანი: თბილისის ქალაქის მმართველობა, თავადაზნაურთა საგუბერნიო საზოგადოება და სხვა, ასევე, კერძო ქველმოქმედთა შენირულობები. 1913 წლის ანგარიშიდან ჩანს, რომ ქალაქის თვითმმართველობას სახალხო უნივერსიტეტისთვის 300 მანეთი გამოუყვია, თბილისის თავადაზნაურთა საზოგადოებას – 100 მანეთი, სხვა კერძო პირთა შენირულობა იყო, რომელთაგან შედარებით დიდი თანხები ეკუთვნოდა – გ. ერმოლაევს – 24 მანეთი, ძიუბანოვს – 11, ლემანს – 11, ღარიბოვს – 7, ელიბეკიანს – 6, დავიდოვსკის – 22, მუსხელიშვილს – 12, ალექსანდროვსკის – 19, უცნობ პირს – 15, გოლიაცს – 7, არუთინიანცს – 5, მარქარიანცს – 5 მანეთი.

ქველმოქმედებაში შედიოდა უფასო ლექციები, კულტურულ ღონისძიებებში მონაწილეობა.

უნდა ითქვას, რომ თბილისის სახალხო უნივერსიტეტი, ხელისუფლების სრული მხარდაჭერით იყო ჩამოყალიბებული და მისსავე ინტერესებს ემსახურებოდა. ქუთაისის სახალხო უნივერსიტეტისგან განსხვავებით, მას ინტერნაციონალური მიზნები ჰქონდა, მრავალეროვნული თბილისის მოსახლეობის დაახლოება, მათთვის განათლების მიცემის უზრუნველყოფა სურდა. განათლების მიცემა, ძირითადად, რუსულ ენაზე ხდებოდა. თუმცა თბილისის სახალხო უნივერსიტეტის მუშაობასაც, ამის მიუხედავად, დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, ამ ორგანიზაციის საშუალებით, რუსულთან ერთად, ქართულ წერა-კითხვასაც სწავლობდნენ ხელმოკლე ქართველი ადამიანები, მასში ქართველი ინტელიგენციის საუკეთესო წარმომადგენლები იყვნენ გაერთიანებულნი და მათი ლექციები დიდ ინტერესს იწვევდა ხალხში, ხდებოდა ახალი

მეცნიერული აღმოჩენების გავრცელება, კულტურული მოვლენების, ლიტერატურული ნაწარმოებების ანალიზი.

განსაკუთრებით აქტიურად მოღვაწეობდა სახალხო უნივერსიტეტი ქუთაისში, რომელსაც ცნობილი მოღვაწე ალექსანდრე გარსევანიშვილი ედგა სათავეში.

ქუთაისში სახალხო უნივერსიტეტი 1909 წლის ნოემბერში დაარსდა. მუშაობა ამ საზოგადოებამ 1910 წლიდან დაიწყო. გამგეობაში შედიოდნენ ისეთი ცნობილი მოღვაწეები, როგორებიც იყვნენ: ეკატერინე ნიკოლაძე, ელენე ხელთუფლიშვილი, ქრისტინე შარაშიძე, მოსე ქიქოძე, სერგო რობაქიძე, დიმიტრი უზნაძე, ილია მანდარია, გრიგოლ ნასარიძე, ვ. კაკიტელაშვილი, ამბროსი სვანიძე, მელიტონ ბერიშვილი, იოსებ კემულარია, ბართლომე ბიბილეიშვილი და გრიგოლ გიორგაძე. წევრობის კანდიდატებად არჩეული იყვნენ: დავით კლდიაშვილი, თამარ მაჭავარიანი, ელ. ნულუკიძე, ისიდორე კვიცარიძე და პარმენ თვალჭრელიძე, სარევიზიო კომისიის წევრებად: „სილოვან ხუნდაძე, ვარლამ ბურჯანაძე და სხვ. პრეზიდიუმის თავმჯდომარედ 1909 წლის 1 დეკემბერს მოსე ქიქოძე აირჩიეს, მის ამხანაგად – ალ. გარსევანიშვილი, მდივნად – დიმიტრი უზნაძე.

თბილისის სახალხო უნივერსიტეტის „ინტერნაციონალურ“ მიზნებს თუ გავითვალისწინებთ, ქუთაისის მსგავსი ორგანიზაცია სულ სხვა, ძირითადად კი, ეროვნულ მიზანდასახულებას ემსახურებოდა, ეს კარგად ჩანს დიდი ქართველი მწერლის – დავით კლდიაშვილის მოგონებებიდან: „...გვყავდა ქუთაისში სახალხო უნივერსიტეტის ინიციატორი, ქუთაისში ქართული გიმნაზიის მასწავლებელი ალექსანდრე გარსევანიშვილი, ქართული გიმნაზია თავის გამგიდან, დაუფინყარ იოსებ ოცხელიდან, უკანასკნელ მასწავლებლამდი – შეგროვება იყო ერთგვარი ფანატიკოსების, ერთგვარი იდეით გატაცებულით, რომელნიც განსხვავებული გატაცებით მუშაობდნენ მომავალი თაობის აღსაზრდელად, ერთი ამათგანი იყო გარსევანიშვილი, მან თავდადებით განიზრახა ქუთაისში სახალხო უნივერსიტეტის დაარსება. ვინც გაითვალისწინებს იმ დროს, გაკვირვებას მიეცემა უნებლიეთ, თუ

როგორ, რა შეუდრეკელი დაუინებით უნდა ყოფილიყო გამსჭვალული ამის შემსრულებელი ადამიანი. მე დღესაც მიკვირს როგორ გამოსტყუა გარსევანიშვილმა მთავრობას სახალხო უნივერსიტეტის გახსნის ნებართვა, როგორ მოიპოვა საშუალება ფართო მასასთან მისასვლელად! მთავრობა თუ ფიქრობდა არაფერი გამოვად და ნებასაც ამიტომ რთავდა, თუ ასე იყო შეცთა კი ძალზე მეტად”.¹

აი, როგორ აღწერს დ. კლდიაშვილი ქუთაისის სახალხო უნივერსიტეტის გახსნის დღეს. „დიდებული დღე იყო ის კვირა, როცა უნივერსიტეტი გაიხსნა ქალაქის ცენტრში. ხალხი მოაწყდა უამრავი. ლექციებზედ დასწრება ბილეთებით – შაური, ორი შაური და აბაზი. დარბაზმა ვერ დაიტია მოზღვავებული ხალხი – უმეტესობა ნოქრობა, დაბალი მოსამსახურენი და მოხელეები იყვნენ. უნივერსიტეტის გამგეობის თავმჯდომარემ, ცნობილმა ვექილმა მოსე ქიქოძემ და მისმა მოადგილემ, საქმის ინიციატორმა ალექსანდრე გარსევანიშვილმა მხურვალედ მიულოცეს დამსწრე საზოგადოებას ისეთი დაწესებულების შექმნა, როგორც სახალხო უნივერსიტეტი“.²

ქუთაისის სახალხო უნივერსიტეტის მუშაობას იგივე დ. კლდიაშვილი ასე ახასიათებს: „უნივერსიტეტის საქმე ძლიერ კარგად მოეწყო – შესდგა ღონიერი ჯგუფი ლექტორთა. გრიგოლ გიორგაძე, ტრიფონ ჯაფარიძე, ვასილ წერეთელი, ალექსანდრე გარსევანიშვილი, გრიგოლ ნათაძე – მშვენიერი ლექტორები გამოდგნენ, მშვენიერი ქართულით მოლაპარაკენი, ლექციები იმართებოდა რეგულარულად ყოველ კვირას შუადღისას. ლექციების კითხვა თავდებოდა მუსიკალური განყოფილებით, რასაც მეტად კარგად აწყობდა გარსევანიშვილი, თავად მუსიკის მცოდნე და მუსიკოსი – ვიოლინოზედ უკრავდა.

ამ სახალხო უნივერსიტეტმა დიდი სიმპატია მოიპოვა საზოგადოებაში და, რა თქმა უნდა, დიდი სასარგებლო რამ იყო, როგორც მასებში განვითარების შემტანი.

¹ დავით კლდიაშვილი, „მემუარები“, გვ. 324, სახელგამი, 1932.

² დავით კლდიაშვილი, „მემუარები“, გვ. 324, სახელგამი, 1932. გვ. 324-325.

აქ იკითხებოდა ლექციები პოლიტიკური ეკონომიიდან, კულტურის განვითარების ისტორიიდან, გიგიენა, საზოგადო ლიტერატურიდან და ამგვარები; მან კარგა ხანს იარსება¹.

პირველივე წელიწადს სახალხო უნივერსიტეტის მუშაობაში თვრამეტმა ლექტორმა მიიღო მონაწილეობა და 56 ლექცია იქნა წაკითხული. ერთი ლექცია უნივერსიტეტში აკაკი წერეთელმაც წაიკითხა, სხვა ლექტორებიდან აღსანიშნავია თედო ჟორდანიას, სერგო ქავთარაძის, ვლადიმერ ლორთქიფნაძის, ლეო ნათაძის, ვარლამ ბურჯანაძის და სხვათა ლექციები.

სახალხო უნივერსიტეტის გამგეობის ინიციატივით ქუთაისში დაარსდა საღამოს კურსები და ღარიბებისთვის გაიხსნა უფასო სკოლა, საღამოს კურსების მსმენელებიც დაბალი სოციალური ფენის წარმომადგენლები იყვნენ, სოფელ მუხიანში დაარსდა საკვირაო სკოლა, სადაც ლექციები წაიკითხეს: სერგო ქავთარაძემ – მარქსის „კაპიტალის“ შესახებ, დიმიტრი უზნაძემ – „ისტორია როგორც მეცნიერება და „ეგვიპტის ისტორია“.

სახალხო უნივერსიტეტი ცდილობდა კულტურულ-საგანმანათლებლო კერების დაარსებას სოფლად, უფასო ბიბლიოთეკების შექმნას. ამისათვის მას თხოვნითაც მიუმართავს საგუბერნიო ხელისუფლებისათვის, მაგრამ უარი მიუღია. საქმე ეხებოდა სოფლებში – სვირი, ობჩა, აცანა – კულტურული კერების შექმნას, სახალხო ბიბლიოთეკების გახსნას. ქუთაისის სახალხო უნივერსიტეტის წარმატებულ მუშაობას ისიც განაპირობებდა, რომ ამ დროს საქართველოს ეს ქალაქი უდავოდ იკავებდა წამყვან როლს ქართული კულტურის განვითარების საქმეში, აქ ხდებოდა ახალი ლიტერატურული და მუსიკალური ტრადიციების დამკვიდრება. გარდა რეალისტურ-კლასიკური ნაკადისა, სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოვიდნენ მოდერნისტული ჯგუფები, ეს უმთავრესად ლიტერატურას ეხებოდა. გალაკტიონ ტაბიძე, ტიცვიან ტაბიძე, გრიგოლ რობაქიძე, პაოლო იაშვილი, სერგო კლდიაშვი-

¹ დავით კლდიაშვილი, „მემუარები“, სახელგამი, 1932. გვ. 324.

ლი, შალვა კარმელი, ვალერიან გაფრინდაშვილი, კონსტანტინე ჭიჭინაძე, კოლაუ ნადირაძე და სხვა ახალთაობის წარმომადგენლები რევოლუციური სიახლით მოდიოდნენ და მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციით ძლიერ ქართულ მწერლობას სრულიად ახალ ელფერს აძლევდნენ. იგივე ითქმის ზაქარია ფალიაშვილის, მელიტონ ბალანჩივაძის, და სხვა მუსიკოსთა შესახებ. მწერალთა დიდი ნაწილი მოღვაწეობდა სახალხო უნივერსიტეტში და უფასო ლექციებს კითხულობდა ქალაქის საზოგადოებისთვის, რასაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ამ დროს, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მნიშვნელოვან ეტაპზე. ქუთაისშივე მოღვაწეობდნენ ისეთი მოაზროვნეები, მეცნიერები, პედაგოგები, პუბლიცისტები, იურისტები, ექიმები, რომელთაც კვალი დატოვეს XX საუკუნის ქართული აზროვნების ისტორიაში. ესენი იყვნენ: ნიკო ნიკოლაძე, კირილე ლორთქიფანიძე, დიმიტრი ნაზარიშვილი, პავლე თუმანიშვილი, კიტა აბაშიძე, იოსებ და სიმონ ოცხელები, სილოვან ხუნდაძე, დიმიტრი უზნაძე, ალექსანდრე ჯანელიძე, გიორგი ნიორაძე, ვასილ წერეთელი და მრავალი სხვა.

აღსანიშნავია, რომ ქუთაისის სახალხო უნივერსიტეტმა შესძლო თავისი მოღვაწეობის არეალი მარტო ქუთაისის გუბერნიით არ შემოეფარგლა, მისი ლექტორები გორში, ბორჯომში, ხაშურში და ქართლის სხვა ქალაქებსა და დაბებშიც კითხულობდნენ ლექციებს. 1911-1912 წლებში რუსეთის იმპერიაში არსებულ სახალხო უნივერსიტეტებს შორის ქუთაისის სახალხო უნივერსიტეტმა მეორე ადგილი დაიჭირა, რაც მისი ხელმძღვანელის, ნიჭიერი ორგანიზატორის და პიროვნების – ალექსანდრე გარსევანიშვილის დამსახურებაც იყო და იმ შესანიშნავი ინტელიგენციისაც, რომელიც ამ დროს ქუთაისში მოღვაწეობდა. ბევრი ინტელიგენტი აქტიურად მონაწილეობდა ამ დიდი საქველმოქმედო საზოგადოების მუშაობაში, უფასოდ და უხელფასოდ იღვწოდა თანამემამულეთა სულიერი დონის ასამაღლებლად. ეს ამ ადამიანთათვის ცხოვრების წესი, საზოგადოებრივი მუშაკობის ყველაზე მისაღები ფორმა იყო.

1912 წლის სახალხო უნივერსიტეტის მუშაობის ანგარიშიდან ჩანს, რომ ამ წელს თავმჯდომარე ალ. გარსევანიშვილი იყო, თავმჯდომარის ამხანაგი დავით კლდიაშვილი, მოლარე – ელენე ხელთუფლიშვილი, მდივანი – ქრისტიანე შარაშიძე.

სალამოს კურსებზე ლექციებს კითხულობდნენ: ალ. ჯანელიძე და სერგო რობაქიძე – ბუნებისმეტყველებაში, გ. ნიორაძე – რუსულ ენაში, ოდიშარია და ლორთქიფანიძე – არითმეტიკაში, ქართულის მასწავლებლები ქალები ყოფილან: – ჩ. შარაშიძე, ნიკოლაძე და რევაზიშვილი, გალობის მასწავლებელი კი – დ. ჩადუნელი.

სახალხო უნივერსიტეტი ეხმარებოდა ქუთაისში ჩამოყალიბებულ ქართველ სცენისმოყვარეთა წრეს, უნივერსიტეტის ხელმძღვანელობა ხშირად საზოგადოების წინაშე წაკითხულ საინტერესო ლექციებს ცალკე წიგნადაც სცემდა. მაგალითად, 1912 წელს წიგნად გამოვიდა ალექსანდრე გარსევანიშვილის ლექცია – „უკრაინის მგოსანი ტარას შევჩენკო“. 1911 წელს ქუთაისში სახალხო უნივერსიტეტის ინიციატივით უკრაინელი მგოსნისადმი მიძღვნილი დიდი სალამო გაიმართა.

სახალხო უნივერსიტეტი მართლაც დიდ საქმეს აკეთებდა, როდესაც ატარებდა ლიტერატურულ ღონისძიებებს არა მარტო ქართველი, არამედ რუსი და სხვა ეროვნების მწერლების უკვდავსაყოფად, ქუთაისში ჩატარდა ლევ ტოლსტოის, ბესარიონ ბელინსკის, ნეკრასოვის, ტარას შევჩენკოს, ასევე დიდი ქართველი მწერლების – ილიას, აკაკის, ლიტერატურული სალამოები. ხალხი დიდ ინტერესს იჩენდა ამგვარი ღონისძიებებისადმი, რადგან აინტერესებდა ლიტერატურა, ხელოვნება, წერა-კითხვის მცოდნეთა რიცხვი ამ დროს ბევრი იყო, მაგრამ ჯერ კიდევ არ იყო აღმოფხვრილი წერა-კითხვის უცოდინრობა, სოციალური პრობლემების გამო ნიჭიერ ადამიანებსაც კი არ შეეძლოთ განათლების მიღება, თავისი ინტერესების დაკმაყოფილება. ასეთებს დიდ დახმარებას უწევდა სახალხო უნივერსიტეტის ლექციები.

ქუთაისში გამოძეული ეროვნული მიმართულების გაზეთი „კოლხიდა“ ხშირად ბეჭდავდა ინფორმაციებსა და წერილებს უნივერსიტეტის მუშაობაზე, ასევე საქართველოში გამოძეული სხვა პრესაც არ ტოვებდა უყურადღებოდ ამ დიდი საქვეყნო საქმის ამგდარ დანესებულებას.¹

თვით უნივერსიტეტის ხელმძღვანელის – ალექსანდრე გარსევანიშვილის ღვანლი ბერჯერ გამხდარა მკვლევართა შესწავლის და შეფასების საგანი.²

მკვლევარი სერგი გერსამია აკაკი ხორავასადმი მიძღვნილ ნარკვევში, განიხილავს რა ქუთაისის კულტურულ ცხოვრებას, დიდ როლს ანიჭებს სახალხო უნივერსიტეტის საქმიანობას. მისი აზრით, სწორედ ამ უნივერსიტეტში ნაკითხული ლექციები აძლევდა საშუალებას მსმენელებს სწორად აღქვათ მიმდინარე პოლიტიკური მოვლენები, ლიტერატურული და კულტურული ცხოვრების პროცესები, არ დაბნეულიყვნენ იმ პრესის ზეგავლენით, რომელიც მრავლად გამოდიოდა ამ დროს საქართველოში, გამოხატავდა სხვადასხვა სოციალური ფენის, პარტიისა თუ ჯგუფის ინტერესებს და ზოგჯერ, სამწუხაროდ, სრულიად დიამეტრულად აფასებდა მოვლენებს, აბნევდა მკითხველს სწორი შეფასების გამოტანაში. სწორი აზროვნების უნარს ადამიანები სახალხო უნივერსიტეტის ლექტორებისაგან იძენდნენ, რასაც არ შეიძლებოდა არ ჰქონოდა ასევე გარკვეული მნიშვნელობა XX საუკუნის 10-იან წლებში, როდესაც პოლიტიკური ცხოვრება ძალზე დახლართული, იდეოლოგიური ბრძოლები გამძაფრებული და რადიკალურად დაპირისპირებული, პრაგმატიზმი კი ძალზე ნაკლები იყო.

„თბილისის საერთო-საგანმანათლებლო კურსები“

ეს კურსები 1899 წლის 26 იანვარს დაარსდა და ფაქტიურად იგივე მიზნები ჰქონდა, რაც შემდეგში სახალხო უნი-

¹ გაზეთი „კოლხიდა“, №267, 1911 წელი, გაზეთი „სამშობლო“, №207, 1916 წ.

² ზაქარია კიკნაძე – ალექსანდრე გარსევანიშვილის პედაგოგიური და საზოგადოებრივი მოღვაწეობა. გამომცემლობა „ცოდნა“, თბილისი, 1959.

ვერსიტეტებს. კურსების არსებობის 10 წლისთავისადმი მიძღვნილ ნარკვევში მკაფიოდ იყო მითითებული, რომ კურსების მიზანი იყო როგორც დასავლეთ ევროპაში, ასევე რუსეთში მიმდინარე განათლების რეფორმების შესაბამისად. თანამედროვე მოთხოვნების დაკმაყოფილება: სამეცნიერო თუ ლიტერატურული მიღწევების გაცნობა ხალხისათვის, სკოლისგარეშე განათლების მიცემა და იმათთვის, ვინც სრულიად უსწავლელი იყო, ცოდნის საფუძვლების დაუფლება. ყველაფერი ეს, როგორც საზოგადოების წესდებაში ეწერა, უნდა მომხდარიყო „დასავლეთ ევროპული და ამერიკული სახალხო უნივერსიტეტების გამოცდილების შესაბამისად“.¹

არც ეს ორგანიზაცია ყოფილა ეროვნული, რადგან მას განათლების მაშინდელი რეაქციონერი „მზრუნველი“ კ. ე. იანოვსკი უჭერდა მხარს. მიუხედავად ამისა, მანაც შეძლო ქართული განათლების სისტემისა და კულტურული ცხოვრების წინსვლაში გარკვეული დადებითი როლის თამაში. 1889 წლის ბოლოს თბილისში გამომავალი რუსული გაზეთი „Тифлис. листок“-ი სავსე იყო მსურველთა აღფრთოვანებული წერილებით, რომელთაც კურსების დაარსება დიდ საქმედ მიაჩნდათ და მადლობას უძღვნიდნენ ამ საქმის ორგანიზატორებს.

300 მსმენელისთვის საჭირო ბინა კურსებისთვის გამოყვეს თბილისის I ვაჟთა და ქალთა გიმნაზიების დირექტორებმა – ლ.ლ. მარკოვმა და კ. ნ. შულგინამ – პირველი ლექცია, რომელიც კარპინსკიმ წაიკითხა, იყო რუსულ ლიტერატურაზე, და არც სასწავლო საგნებში იყო შეტანილი ქართული ენა და ლიტერატურა. მხოლოდ იმიტომ, რომ კურსები ბევრმა ქართველმა გაიარა, მაინც ჰქონდა მას დადებითი მნიშვნელობა.

¹ Очерк деятельности Тифлиссских Общеобразовательных курсов (26 янв. 1909 г.), Тифлис, 1910 г.

კურსებს ეხმარებოდა თბილისის საქალაქო მმართველობა, ასევე კერძო პირები, რომელთაგან უმეტესობა არაქართველები იყვნენ.

უმაღლესი ქალთა კურსები

900-იან წლებში საქართველოში თვით რუსეთის ადმინისტრაციის სურვილით არსდებოდა ისეთი კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებები, რომელთა მიზანი იყო საერთო-რუსული კულტურისა და განათლების დანერგვა იმპერიის განაპირა სხვა კულტურის მქონე და ეროვნული ინტერესებით გაჯერებულ ადამიანებში. ასეთი დაწესებულებები, განსხვავებით ქართული კულტურულ-საქველმოქმედო საზოგადოებებისა, სრულიად სანინალმდეგო ინტერესებს ატარებდნენ, თუმცა მაინც უნდა აღვნიშნოთ ამ დაწესებულებათა ერთი დადებითი მხარე: მათ, ნაწილობრივად, ითამაშეს გარკვეული როლი ქართველთა სულიერი დონის ამაღლებაში, რის მაგალითადაც შეიძლება დავასახელოთ 1909 წელს თბილისში გახსნილი უმაღლესი ქალთა კურსები. 1909-1910 წლების მანძილზე კურსების მიერ ჩატარებულ ანგარიშში მისი დაარსების დიდ მინშვნელობაზე იყო საუბარი, რადგან ასეთი კურსები მანამდე ძირითადად რუსეთის საუნივერსიტეტო ქალაქებში იხსნებოდა, სადაც პროფესურის საკითხი ადვილად წყდებოდა, თბილისში კი ასეთი კურსები ბევრი პრობლემის წინაშე იდგა, თუმცა კურსების ორგანიზატორებმა ყველა საკითხი წარმატებით გადაწყვიტეს. მისი ორგანიზატორების დახმარებით „რუსი ქალების“ განათლებისადმი სწრაფვის ინტერესს გარდა, კურსებს შორსმომავალი გეგმაც ჰქონდა. ის უნდა გამხდარიყო მომავალი კავკასიის რუსული უნივერსიტეტის საწინდარი, რა თქმა უნდა, ქართულ უნივერსიტეტზე მეოცნებე ეროვნული ინტელიგენციის გეგმებში ასეთი მიზანდასახულება არ ყოფილა, მაგრამ პირველივე სასწავლო წლის მსმენელთა შემადგენლობით ირკვევა, რომ კურსებს რუსი და სხვა ეროვნების ქალთა უმეტესი ქართველი ეროვნების მსმენელები ჰყავდა, კურსების

ზოგად მიზანდასახულებაზე მისი დაარსების ინიციატორითა სიაც მოწმობს, რომელიც თითქმის მთლიანად არაქართველებისგან, უკეთ, თბილისში მოღვაწე უცხოელებისგან შედგებოდა. პირველად ამ ჯგუფს ტექნიკური წრის დაარსებანდომია, შემდეგ კი ქალთა უმაღლესი კურსებით შემოიფარგლენ, ყველაზე დიდი ინიციატორი და ქველმოქმედების გამღები ამ კურსების დაარსებაში იყო თავადი ალექსანდრე არსენის ძე ბებუთოვი; იგი იყო გენერალ არსენ ბებუთოვის ვაჟი, დაბადებული 1881 წელს ქ. თემირ-ხანშურში, 3 წლიდან ცხოვრობდა თბილისში, დაამთავრა თბილისის პირველი კლასიკური გიმნაზია და 1899 წელს შევიდა პეტერბურგის უნივერსიტეტში ფიზიკა-მათემატიკის ფაკულტეტზე. 1904 წელს, ამ უნივერსიტეტის სრული კურსის დამთავრების შემდეგ, სწავლა გააგრძელა ევროპაში, 2 წელი პარიზში ეუფლებოდა სასოფლო-სამეურნეო განათლებას, პრაქტიკულ საქმიანობას ამ კუთხით ეცნობოდა სავოაში, რივიერასა და ნორმანდიაში.

საქართველოში დაბრუნების შემდეგ ის ლექციებს კითხულობდა სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოებაში, აცნობდა მსმენელებს სხვადასხვა კულტურის მოყვანის ტექნოლოგიას, მუშაობდა სხვადასხვა კომისიაში, არ სურდა მხოლოდ თავისი სპეციალობით შემოფარგლულიყო და ის პირველი მიემხრო თბილისში ქალთა კურსების დაარსების ინიციატივას და მის ერთ-ერთ დამფუძნებლად იქცა. ალექსანდრე ბებუთოვმა არც თავისი პროფესია დაივიწყა, შეიძინა მამული აფხაზეთის განაპირა რაიონში, სადაც სანიმუშო მამულის მოწყობა სურდა; 1910 წლის 8 აპრილს, ის ამ მამულში მოკლეს უცნობმა პირებმა ჯერ კიდევ ახალგაზრდა და ბევრი მიზანი განუხორციელებელი დარჩა. ქალთა უმაღლესი კურსებისადმი ქველმოქმედება და დამფუძნებლის ადგილი მისმა მეუღლემ დაიჭირა. საერთოდ, ბევრი ქალი უწყობდა ხელს კურსების ამოქმედებას, მათ შორის იყვნენ თუმანოვის და ანანოვის მეუღლეები, თბილისის გიმნაზიის ყოფილი მასწავლებელი – კ. ვ. სივკოვა და სხვები. სასწავლებელში რუსეთის უნივერსიტეტებიდან მოწვეული პროფესორები კითხულობ-

დნენ ლექციებს. სასწავლებელში პირველივე სასწავლო წელს მიღებული მსმენელებიდან 57 იყო რუსი, 69 ქართველი, 62 – სომეხი, 10 – ებრაელი, 5 – მუსულმანი, 6 – გერმანელი და 3 პოლონელი.

პირველ წელს გამოყენებული 6000 მანეთიდან 3000 ბე-
ბუთოვის მუღლემ – კნინა ნ. თ. ბებუთოვამ შესწირა.¹

საზოგადოება „განათლება“

საქველმოქმედო საზოგადოება „განათლება“ 1908 წელს დაარსდა. საზოგადოების დამაარსებლები თბილისის გუბერ-
ნატორისადმი წესდების დასამტკიცებლად მიმართულ
თხოვნაში წერდნენ: „1. საზოგადოება არსდება ქართველთა
შორის განათლების გავრცელებისათვის; 2. საზოგადოების
მოქმედების არეალი შემოიფარგლება თბილისის გუბერნი-
ით; 3. საზოგადოების საქმეების ხელმძღვანელობა ევალება
საერთო კრებას და გამგეობას, უფლებამოსილება გამგეობი-
სა წარმოდგენილია წესდებაში; 4. საზოგადოების წევრთა მი-
ღება და გარიცხვა ასევე წესდებით არის განსაზღვრული“.²

საზოგადოება „განათლების“ პირველი სხდომა 1908 წლის
13 ივნისს გაიმართა. სხდომაზე განიხილეს 1906 წლის 4 მარ-
ტის ბრძანების საფუძველზე გუბერნატორის მიერ შემოტა-
ნილი კანონპროექტი გუბერნიის საზოგადოებათა საქმიანო-
ბის შესახებ. სხდომას ესწრებოდნენ სახელმწიფო მრჩეველის
ქალიშვილი ანა იაკობის ასული პავლიევა, ნინო გიორგის
ასული ერისთავი, ანასტასია მიხეილის ასული თუმანიშვი-
ლი-წერეთელი, ვერა დავითის ასული მიქაბერიძე, გენერალ-
მაიორი გიორგი ივანეს ძე მუსხელიშვილი, მართა ვართანის
ასული მაჩაბელი, ალექსანდრა ალექსანდრეს ასული ფალა-
ვა, ნინო პორფილეს ასული ბარათაშვილი, ნინო უგრეხელი-
ძე, ვასილი გიორგის ძე მაჩაბელი, ალექსანდრა ბესარიონის

¹ Отчет о состоянии Тифлиссских женских курсов. За первый 1909-1910 учебный год, Тифлис, 1910 г.

² სცსსა, ფონდი 26, აღ. 2, ფ. 9558.

ას. მდივანი, გრიგოლ ზაქარიას ძე ქურდიანი. მათ წარმოადგინეს განცხადების და პროექტი საზოგადოების დაარსებაზე.

წესდების მიხედვით უნდა დაარსებულიყო სკოლები, საზოგადოების მატერიალური ძალებით. ეს იქნებოდა დანყებითი და საშუალო განათლების დანესებულებები, საზოგადოება უნდა დახმარებოდა ცოდნის მიღებაში სახსარმოკლებულ ქალ მოსწავლეებს, რომლებიც ისწავლიდნენ საზოგადოების მიერ გახსნილ სასწავლო დანესებულებებში. საზოგადოება „განათლება“ დააარსებდა მუზეუმებს, ბიბლიოთეკა-სამკითხველოებს.

საზოგადოების სახსრები შედგებოდა ყოველწლიური საწევრო შენატანისგან, საზოგადოების უძრავ-მოძრავი ქონებისა და კაპიტალის შემოსავლებიდან, შემოწირულობებისგან, რომელშიც შედიოდა ფულის, ნივთების, ყოველწლიური ქონების შეწირულება, თანხებისაგან, რომელსაც საზოგადოება მოიძიებდა ლექციების, კონცერტების, ლატარიის, თეატრალური სპექტაკლების და სხვათა საშუალებით, თანხის დახარჯვა ხდებოდა საერთო კრების გადანყვეტილებით, ყოველწლიურად მიღებული ხარჯთაღრიცხვის მიხედვით.

საზოგადოება შედგებოდა: ა. დამფუძნებლებისაგან; ბ. საპატიო წევრებისაგან; გ. ნამდვილი წევრებისაგან; დ. მუდმივი წევრებისაგან. დამფუძნებლებს ყოველწლიურად საზოგადოების ფონდში უნდა შეეტანათ 3 მანეთი ან ერთდროულად 100 მანეთი. საპატიო პირებად აირჩეოდნენ ისინი, რომლებიც განსაკუთრებულ დახმარებას უწევდნენ საზოგადოებას, ან სალაროში შემოწირულობის სახით, შეჰქონდათ არანაკლებ 300 მანეთისა. ნამდვილ წევრებს ყოველწლიურად არანაკლებ 2 მანეთი უნდა გადაეხადათ, მუდმივ წევრებს კი არანაკლებ 100 მანეთი უნდა შეეტანათ ერთდროულად.

წევრები ირჩეოდნენ საერთო კრებაზე, კენჭისყრით. მათ ჰქონდათ ხმის უფლება.

წესდებაში განსაზღვრული იყო საზოგადოების სტრუქტურული აგებულება, წევრთა უფლება-მოვალეობანი საერ-

თო კრების მოწვევისა და იმ საკითხების სია, რაც შეიძლება და მას განეხილა.

საზოგადოებას ჰყავდა თავმჯდომარე, მისი ამხანაგი და სამი გამგეობის წევრი, არჩეული ფარული კენჭისყრით, სამი წლის ვადით. საერთო კრების ხელმძღვანელობა ერთი წლით ირჩევდა სარევიზიო კომისიას, რომელიც სამი წევრისაგან შედგებოდა და 3 წევრობის კანდიდატისაგან. ერთი და იგივე პიროვნება არ შეიძლებოდა ყოფილიყო ხელმძღვანელიც და სარევიზიო კომისიის წევრიც. სარევიზიო კომისია აკონტროლებდა საზოგადოების თანხებს, ქონებას და წიგნებს. ის ამოწმებდა საზოგადოების ყოველწლიური მუშაობის ანგარიშს და ხარჯთაღრიცხვას – საზოგადოების კრების მოწვევამდე არაუგვიანეს 1 თვისა.

წლიური ანგარიში და ხარჯთაღრიცხვა თბილისის გუბერნატორს წარედგინებოდა. საზოგადოების საქმიანობის ლიკვიდაცია შეიძლებოდა საერთო კრების სამი მეოთხედის ხმებით, მათ შორის ორი მესამედი დამფუძნებელთა ხმები უნდა ყოფილიყო. სარევიზიო კომისიას უფლება ჰქონდა მოულოდნელი რევიზიის საზოგადოების არანაკლებ 20 წევრის მითითების ან წერილის საფუძველზე.

საზოგადოება „განათლებამ“ დიდი როლი შეასრულა XX საუკუნის 10-იან წლებში. მისი ხელმძღვანელობით შეიქმნა პროფესიული სკოლები, დაწყებითი და საშუალო სასწავლებლები, გამოიცა საინტერესო საკითხავი და სასწავლო წიგნები. მისი ეს საქმიანობა საქველმოქმედო ფორმით შეგროვილ თანხებზე იყო დაფუძნებული.

იაკობ გოგებნაშვილი

ნიკო ცხვედაძე

დიმიტრი ყიფიანი

ივანე მუხრანსკი

ნიკოლოზ ლოლობერიძე

ალექსანდრე როინაშვილი

რაფიელ ერისთავი

ოლღა გურამიშვილი

ილია ჭავჭავაძე

ქართული საქველმოქმედო საზოგადოება (1906-1921 წწ.)

„ქართული საქველმოქმედო საზოგადოება“ გამორჩეული ეროვნული საზოგადოებრივი ორგანიზაცია იყო, რომელმაც XX საუკუნის დასაწყისში ითამაშა ის როლი, რაც XIX ს-ში „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ“ მან მოახდინა ეროვნული ძალების, მათ შორის საქველმოქმედო დაწესებულებების მობილიზაცია და ნიადაგი მოუმზადა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენას.

აქ არ შეიძლება ორიოდ სიტყვა არ ითქვას „ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების“ დაარსების ინიციატორებისა და სულისჩამდგმელების შესახებ. სწორედ ამ საყოველთაო გულგატეხილობის ჟამს, როდესაც ჩვენმა საზოგადოებრივმა დაწესებულებებმა თითქოსდა მიიძინეს, სამოღვაწეო ასპარეზზე მეტად ენერგიულად და მხურვალედ გამოვიდა, და რაც განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია, შესანიშნავ ქართველ ქალბატონთა ერთი დასი, რომლებმაც განიზრახეს უაღრესად შეჭირვებული ხალხისათვის დამხმარე საქველმოქმედო დაწესებულებების შექმნა. აი, რას მოგვითხრობს ამის შესახებ ცნობილი საზოგადო მოღვაწე გიორგი ლასხიშვილი: „ქალთა კრებაზე მარიამ ვახტანგის ასულმა ორბელიანისამ გადმომცა, რომ ქალებს განზრახული აქვთ მოაწყონ დაზარალებული ხალხის დამხმარე კომიტეტი. მე მოვუწონე ეს განზრახვა, მხოლოდ ეჭვი გამოვთქვი, არ დაამტკიცებენ-მეთქი ასეთ კომიტეტს, მარიამ ვახტანგის ასულმა მაცნობა, რომ პრინციპიალური თანხმობა მეფის ნაცვლისა უკვე აქვს. მართლაც, ცოტა ხნის შემდეგ ასეთი კომიტეტი დაარსდა **თამარ დავითის ასულ გრუზინსკაიასი და მ. ვ. ორბელიანის** მეთაურობით. კომიტეტი მხნედ შეუდგა შეწირულობის შეგროვებას, განსაკუთრებით გაზეთთა რედაქციების დახმარებით ფული მაშინ ბლომად შეგროვდა. გურიაში უფრო ადრე

დახმარების საქმე მოაწყო ჩვენმა მწერალმა ქალმა და მოღვაწემ ნინო ნაკაშიძისამ, რომელსაც შემონირული ფული ეგზავნებოდა დასარიგებლად”.¹

„ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების“ 12 წევრისაგან შემდგარი დამფუძნებელი კრება გაიმართა 1907 წლის 2 თებერვალს თამარ დავითის ასული გრუზინსკაიას თავმჯდომარეობით. კრებისათვის მოუხსენებიათ საზოგადოების წესდების დამტკიცებამდე განვლილი მოქმედების ანგარიში და საზოგადოებას გადასცემია თანხა 27299 მანეთის ოდენობით. ზემოხსენებული ფულის თანხა, როგორც ჩანს, ამ ანგარიშთან ზედდართულ შემომწირველთა სიიდან, უმთავრესად ძმები ზუბალაშვილების შემონირულობიდან შემდგარა, რომელიც, ქართულ საქველმოქმედო საზოგადოების დაარსებამდე ძმებ ზუბალაშვილებს თამარ დავითის ასულ გრუზინსკაიას სახელზე გამოუგზავნიათ (25000 მანეთი) საქართველოში გაჭირვებულთა დასახმარებლად.

ხსენებული ანგარიშის შემდეგ, კრებას აურჩევია ფარული ხმის უფლებით საზოგადოების გამგეობა, რომლის თავმჯდომარედაც ზემოთხსენებული თამარ დავითის ასული გრუზინსკაია აურჩევიათ, თავმჯდომარის ამხანაგად კი თავადი პ. ი. თუმანიშვილი. ამავე კრებაზე აურჩევიათ გამგეობის წევრები მ.ვ. ჯამბაკურ-ორბელიანისა, გიორგი მიხეილის ძე ლასხიშვილი, იაკობ სოლომონის ძე ღულაძე, გრიგოლ სიმონის ძე რცხილაძე, ალექსანდრე გიორგის ძე ჯაბადარი, თედო ჟორდანი, ხოლო კანდიდატებად შიო დედაბრიშვილი, ელისაბედ ჯამბაკურ-ორბელიანისა და თავადი მაკარ ივანეს ძე ჯამბაკურ-ორბელიანი. ასევე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საზოგადოების ფონდის შესაქმნელად ლონდონიდან – ნანი ფლორანს დრეისორსტის მიერ გამოგზავნილ ფულს – 947 მანეთს, რაც ამ დროისათვის კარგი თანხა იყო, ფონდში შევიდა სილნალის მაზრის თავადაზნაურობის მიერ რევოლუციის დროს რეპრესირებულ და დაზარალებულ დასავლეთ საქართველოს ოჯახებისათვის შეკრებილი 6074 მან. და 30 კაპ., რაც საქველმოქ-

¹ სცსსა, ფონდი 517, ან. I, საქმე 6, ფ.2-3.

მედო საზოგადოებამ დანიშნულებისამებრ მოიხმარა. საკმაოდ სოლიდური თანხები შეგროვდა ქართული გაზეთების რედაქციებსა და საზოგადოებრივ დაწესებულებებში. სხვადასხვა წლებში საზოგადოების გამგეობის წევრები იყვნენ ქართული საზოგადოების გამორჩენილი მოღვაწენი: ექვთიმე თაყაიშვილი, რევაზ გაბაშვილი, პართენ გოთუა, ივანე გომართელი, პავლე საყვარელიძე, იოსებ ბარათაშვილი, ივანე ელიაშვილი, მიხეილ ვახტანგის ძე მაჩაბელი და სხვები.

საზოგადოების დამფუძნებელთა შორის იმყოფებოდნენ: იაკობ გოგებაშვილი, დიმიტრი გაბაშვილი, ხარლამპ პეტრეს ძე ლლონტი, ვასილ როსტომის ძე ყიფიანი, ალექსანდრე ლევანის ძე აფხაზი, ნიკოლოზ ილიას ძე აბაშიძე, მიტროფანე ლალიძე, გიორგი გვაზავა.

1907 წლის დამფუძნებელ კრებაზე მიღებულ იქნა საზოგადოების წესდება. წესდების მთლიანობაში გაცნობის შემდგომ, აშკარა ხდება, რომ იგი შედგენილია დროის მოთხოვნათა კვალდაკვალ. წესდებაში პრაქტიკულად ჩამოყალიბებულია ამ საზოგადოების მიზანი და ამოცანები, ასევე მოცემულია წევრთა უფლება-მოვალეობანი, პირველივე პარაგრაფი გვამცნობს, რომ ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების მიზანია გააუმჯობესოს ქართველების მატერიალური მდგომარეობა კავკასიის სამეფისნაცვლოში, ამ მიზნის მისაღწევად საზოგადოება ხელს უწყობს მოსახლეობაში მიწათმოქმედების, ეაჭრობის წარმოებისა და მშენებლობისათვის სასარგებლო ცოდნის გავრცელებას, ორგანიზაციას უკეთებს ღარიბი მოსახლეობისათვის ხელმისაწვდომი კრედიტების გაცემას; შეძლებისდაგვარად აგვარებს ხალხის დასაქმების პრობლემას; ეხმარება დაზარალებულებს ისეთი მასობრივი უბედურებების დროს, როგორიცაა: შიმშილი, ეპიდემია, ხანძარი, მიწისძვრა და წყალდიდობა; საჭიროების მიხედვით, საზოგადოება თავის რიგებიდან ქმნის მაშველთა რაზმებს ან აგზავნის თავის რწმუნებულებს ადგილობრივ ხელისუფლებასთან შეთანხმებით. განსაკუთრებულ შემთხვევაში გასცემს ფულად დახმარებას, ხოლო უმწეოთათვის გახსნის სათნოების სახ-

ლებს, მოსასვენებელ ოთახებს და სხვა საქველმოქმედო დაწესებულებებს.

ცხადია, სოციალურად დაუცველი ფენებისათვის და, საერთოდ, საუკუნის დასაწყისის ეკონომიკური კატაკლიზმებისაგან გაღატაკებული მოსახლეობის დიდი ნაწილისათვის, ძალზე მნიშვნელოვანი იყო ის ფაქტი, რომ არსებობდა საზოგადოება, რომლის მთავარ მიზანსაც მათთვის ხელის გამართვა და ექსტრემალურ სიტუაციებში მათ გვერდით დგომა ევალებოდა და რომლის პროგრამაშიც ეს მიზნები იყო მანიფესტირებული. როგორც ვხედავთ, საზოგადოება გამოკვეთილად სოციალურ-ეკონომიკური პროფილის მქონე საქველმოქმედო დაწესებულება იყო.

საზოგადოების წევრები, გარდა დამფუძნებელი წევრებისა, იყოფოდნენ შემდეგ კატეგორიებად: საპატიო წევრები, მუდმივი წევრები და ნამდვილი წევრები.

დამფუძნებელ წევრებად მიიჩნეოდნენ წესდების ხელმომწერი პირები. დამფუძნებელ წევრებს ყოველწლიურად უნდა შეეტანათ არანაკლებ 5 მანეთისა, ან ერთჯერადად, არანაკლებ 150 მანეთისა, საპატიო წევრად ირჩევდნენ იმ პირს, ვინც თავისი მოღვაწეობით საზოგადოებას მნიშვნელოვანი სამსახური გაუწია, ან შეიტანა საზოგადოების სალაროში ფულადი შეწირულობა, არანაკლებ 500 მანეთისა, მუდმივ წევრად გახდომა შეეძლოთ იმ პირებს, რომლებიც საზოგადოების სალაროში ერთჯერადად შეიტანდნენ არანაკლებ 100 მანეთისა; ნამდვილი წევრობა კი შეეძლო ყველა იმ პირს, ვინც გამოთქვამდა სურვილს საზოგადოების სალაროში ყოველწლიურად შეეტანათ არანაკლებ 2 მანეთისა.

ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების საქმიანობას განაგებდა საერთო კრება და მის მიერვე არჩეული გამგეობა.

საზოგადოების კრება იყო ორნაირი: ჩვეულებრივი (რიგითი) და საგანგებო. რიგით კრებას იწვევდნენ წელიწადში ერთხელ, თავად კრების მიერ დადგენილ ვადაში, საგანგებო კრება შეიძლებოდა მოწვეული ყოფილიყო ნებისმიერ დროს, საჭიროებისდა მიხედვით, საერთო კრების კომპეტენციაში შედიოდა წლიური ანგარიშის განხილვა და დამტკიცება, კრე-

ბა ასევე ისმენდა მომდევნო წლის ხარჯთაღრიცხვას და ამტკიცებდა მას. კრება განიხილავდა წესდების ცვლილებებთან და დამატებებთან დაკავშირებულ წინადადებებს და ირჩევდა სარევიზიო კომისიას.

საერთო კრებაზე გადაწყვეტილებები მიიღებოდა დამსწრე საზოგადოების უბრალო უმრავლესობით. წესდების პარაგრაფების შეცვლისათვის კი საჭირო იყო არანაკლებ ხმათა $2/3$ -სა, მათ შორის დამფუძნებელთა ნახევრისა. საერთო კრება ჩაითვლებოდა ჩატარებულად, თუ მას დაესწრებოდა კრების წევრთა არანაკლებ $1/4$ -სა ან 50 პირისა. წინააღმდეგ შემთხვევაში, იმავე საკითხების განსახილველად კრებას ინვეზდნენ არაუადრეს 7 დღის ვადისა. საერთო კრება კანონიერად ჩატარებულად ითვლებოდა წევრთა ზემოთ დასახელებული რაოდენობის უზრუნველყოფის შემთხვევაში.

საზოგადოების მიმდინარე საქმეების გასაძლოლად საერთო კრება, როგორც ეს ზემოთ აღვნიშნეთ, თავისი რიგებიდან ირჩევდა მმართველობის 7 წევრს – გამგეობას. მათ რიცხვში იყვნენ მმართველობის თავმჯდომარე, მისი ამხანაგი და მმართველობის წევრობის სამი კანდიდატი, ისინი აირჩეოდნენ ფარული კენჭისყრით სამი წლის ვადით, აქვე ვიტყვით, რომ პირველად არჩეული გამგეობის წევრები იყვნენ იმდროინდელი ქართული საზოგადოებისთვის კარგად ცნობილი მოღვაწეები: გ.მ. ლასხიშვილი, ვ.ი. რცხილაძე, ი.ს. ლულაძე, ა.გ. ჯაბადარი, შ.ზ. დედაბრიშვილი.

საზოგადოების წესდების მიხედვით ცალკე იყო განსაზღვრული მმართველობის საქმიანობის საგანი და მისი უფლებები: მმართველობის მდივნისა და ხაზინადარის არჩევა, საერთო კრებების დადგენილებათა აღსრულება; შემოსავლებისა და გასავლების წიგნის წარმოება და ანგარიშგება; მმართველობის მოვალეობაში შედიოდა აგრეთვე მორიგი და საგანგებო კრებების მოწვევა, საზოგადოების სამომავლო გეგმებზე საერთო კრებისათვის წარსადგენი მოხსენების შედგენა, მმართველობა საერთო კრებას წარუდგენდა ყოველწლიურ ანგარიშს, საზოგადოების შემადგენლობისა და საქმიანობის შესახებ.

ხელისუფლების მიერ დამტკიცებული წესდება საზოგადოებას უფლებას აძლევდა, რომ საქართველოს ნებისმიერ ადგილას გახსნილი ყოფილიყო მისი ადგილობრივი და სარაიონო განყოფილებები, რომლებიც იმუშავებდნენ საზოგადოების მმართველობის მიერ შემუშავებული ინსტრუქციების თანახმად. საგანგებოდ იყო აღნიშნული, რომ წესდების მიერ გაუთვალისწინებელ შემთხვევაში, საზოგადოება იხელმძღვანელებდა ქვეყნის საერთო კანონმდებლობით. მმართველობის ადგილსამყოფად და საერთო კრების მოწვევის ადგილად დადგენილი იყო ქ. თბილისი.

საზოგადოებას ჰქონდა თავისი ბეჭედი და წესდებაში სპეციალურად იყო განსაზღვრული საზოგადოების საქმიანობის ლიკვიდაციის გარკვეული წესი, კონკრეტული პარაგრაფების თანახმად, საზოგადოების საქმეთა ლიკვიდაციის დადგენილება შეიძლებოდა გამოტანილი ყოფილიყო საერთო კრების წევრთა მხოლოდ 3/4-ის, მათ შორის ყველა დამფუძნებლის 2/3-ის მხარდაჭერით.

ამთავითვე უნდა ითქვას, რომ შემდგომში ცხოვრების მოთხოვნილებებმა და საზოგადოების მუშაობის გაფართოებამ, რამდენიმეჯერ გამოიწვია წესდების შეცვლა-შეესება. ასე მაგალითად, 1914 წელს აუცილებელი გამხდარა წესდების გადასინჯვა, თუ საჭირო იყო, ზოგიერთი მუხლის დამატება. აღნიშნულმა კრებამ გადაწყვიტა, რომ საზოგადოებას წესდების ძალით უნდა ჰქონდეს უფლება სკოლების გახსნისა და უძრავ-მოძრავი ქონების შეძენისა. წესდების მუხლობრივი განხილვის შემდგომ კრებას მიუღია კიდევ, შეცვლილი და შეესებული წესდების პროექტი, რომელიც ამიერიდან ქართველთა საქველმოქმედო საზოგადოების კანონიერ წესდებად გადაიქცა.

ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების მოქმედება პირველ ხანებში იყო გაგრძელება იმ საქმიანობისა, რომელიც წარმოებდა საზოგადოების წესდების დამტკიცებამდე. მთავარი მხარე ამ მოქმედებისა იყო შემოწირულობათა მოგროვება და გაჭირვებულთათვის დახმარების გაწევა, გაჭირვებულთა სიღარიბის შემოწმება ევალებოდა გამგეობის თითოეულ

ნევრს და აგრეთვე გარეშე სანდო პირებსაც. მათსავე ხელით იძლეოდათ ამ გაჭირვებულთ თვით დახმარებაც.

შემდგომში ქველმოქმედებამ უფრო ფართო და ორგანიზებული ხასიათი მიიღო. აღსანიშნავია, რომ საქველმოქმედო საზოგადოებამ თავისი მუშაობის ძირითად სახელმძღვანელო პრინციპად მასობრივი დახმარების ფორმა აღიარა, ხოლო კერძო ქველმოქმედება მხოლოდ განსაკუთრებულ პირობებში დაუშვა.

საზოგადოებამ ოფიციალურად, დაარსებისთანავე, თავის მიერ მიღებული წესდების შესაბამისად და საქმიანობის გასაადვილებლად, განიზრახა ფილიალური განყოფილების გახსნა ჯერ ქალაქ ქუთაისში და შემდეგ სხვადასხვა სამაზრო ქალაქებში. მოულოდნელად, ამ მხრივ საზოგადოება საკმაოდ დიდ დაბრკოლებებს წაწყდომია და რამდენიმე წლის განმავლობაში საზოგადოების გამგეობა იძულებული გამხდარა თბილისიდან ქველმოქმედება გაენია იმერეთში და სხვაგანაც ადგილობრივ კერძო პირთა დახმარებით. ამ პერიოდში დასავლეთ საქართველოში საზოგადოებისათვის დიდი სამსახური გაუწევია ცნობილ მოღვაწესა და მენარმეს გიორგი ზდანოვიჩ-მაიაშვილს. ჩვენს ხელთ არსებული საარქივო მასალები საკმაოდ საინტერესო ცნობებს იძლევიან 1907-1913 წლებში საზოგადოების საქმიანობის შესახებ როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს რაიონებში. თუმცაღა, ისიც აღსანიშნავია, რომ საზოგადოების ფართო მასშტაბით სრულყოფილი მოღვაწეობა პირველი მსოფლიო ომის დაწყების შემდგომ გაიშალა.

1907-1914 წლების ანგარიში, რომელიც ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების ფონდშია დაცული, გვაძლევს ზოგად წარმოდგენას ამ წლებში ჩატარებულ მუშაობაზე. მიუხედავად იმისა, რომ შემდეგი დროის მანძილზე საზოგადოებამ მართლაც მიიღო ზოგადეროვნული, ყოვლისმომცველი ხასიათი და არა მარტო საქართველოს ყველა კუთხის სოციალურ-ეკონომიკურ და კულტურულ ცხოვრებაზე მოახდინა დიდი გავლენა, არამედ მთელს მსოფლიოში მცხოვრები ქართველე-

ბის პრობლემები გაითავისა, არც 1907-13 წლები გაუტარებია მას უმოქმედოდ.

თავდაპირველად საზოგადოება დაკავებული იყო შემონი-
რულობათა მოგროვებით და გაჭირვებულთა შემწეობით. გა-
ჭირვებულთა სიღარიბის შემონმება ევალეობდა გამგეობის
თითოეულ წევრს და აგრეთვე გარეშე სანდო პირებსაც. თვით
დახმარებაც გაჭირვებულებს ამ ხალხის ხელით ეძლეოდათ.

ქველმოქმედებამ თანდათან მიიღო ფართო ხასიათი, მოუ-
სავლიანობის გამო სოფლები დაიმშა, ზოგან მთელი სოფელი
ჩაეარდა გასაჭირში სხვადასხვა სტიქიური უბედურებით, ზო-
გან საგვარეულო, ზოგან რამდენიმე კომლი. ქართული საქ-
ველმოქმედო საზოგადოებაც აძლევდა დახმარებას, სადაც
როგორ შეეძლო. მაგალითად, დიდსა და პატარა თონეთს თბი-
ლისიდან 1200 ფუთი ფქვილი გაეგზავნა, დახმარება მიეცა პა-
ტარძეულში მცხოვრებ 31 კომლ ბილანიშვილებს, აგრეთვე
რამდენიმე კომლ გედევანიშვილებს. როგორც 1907-13 წლების
ანგარიშში ვკითხულობთ, საქველმოქმედო საზოგადოებას ამ
წლებში ყვავილის აცრის აქცია ჩაუტარებია გორისა და დუშე-
თის მაზრებში, სადაც ამ ავადმყოფობის ინფექცია მძვინეა-
რებდა, აღძრულა შუამდგომლობა მთავრობის წინაშე მრავალი
გაჭირვებული სოფლის დახმარებაზე, აღუწერია ატენის ხეო-
ბაში წყალდიდობით დაზარალებული სოფლები და სხვ.

საზოგადოებას იმთავითვე სურდა მუშაობის გასააქტიუ-
რებლად ფილიალების გახსნა, მაგრამ ვერ მოხერხდა და მთე-
ლი მუშაობის ორგანიზაცია თბილისიდან წარმოებდა. მიუხე-
დავად ამისა, ქუთაისში ცნობილი საზოგადო მოღვაწე გიორ-
გი ზდანოვიჩი მაინც ეწეოდა ამ კუთხით მუშაობას და ახერ-
ხებდა არა მარტო ქალაქ ქუთაისის, მთელი დასავლეთ საქარ-
თველოს პრობლემების დაყენებას საზოგადოების წინაშე.

ასეთი პირობების გამო ქუთაისის საურთიერთო ნდობის
საკრედიტო ბანკს მიენერა საქველმოქმედო საზოგადოების
თავმჯდომარისაგან, „რათა ბანკს კნ. გრუზინსკის მიმდინარე
ხარჯზე ყოფილ თანხიდან ეძლია ფული გიორგი ზდანოვიჩის

მიერ ხელმოწერილ „ჩეკებით“ ქველმოქმედების განსახორციელებლად.¹

ამ დროს ქუთაისის ბანკში საქველმოქმედო მიზნით ყოფილა თავნი ფული 7500 მან.

საქველმოქმედო საზოგადოებას ეს ფული ხალხისთვის უნდოდა, ამიტომ ბევრი აღარ უფიქრია, როდესაც 1907 წლის მარტში ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების გამგეობაში ამხანაგობა „კოლხიდას“ თავმჯდომარის – ი. გ. ქუთათელაძის განცხადება შემოვიდა: ეს ფული გვასესხეთ, გამოვიყენებთ აბრეშუმის ქიის მომყვანთა დასახმარებლად, შემდეგ კი თვით ამხანაგობა „კოლხიდა“ ითავებს სესხის მოკრეფას და დაბრუნებასო, ფული გადაუცია მთხოვნელისთვის.

საზოგადოების მთავარმა გამგეობამ ქუთაისში მიავლინა თავისი ნევრი ხალხის მდგომარეობის გამოსარკვევად და საკითხის შესასწავლად. „კოლხიდას“ მანამდე იგივე მიზნით საქველმოქმედო საზოგადოების თბილისის ცენტრალური სალაროდან 2000 მანეთი ჰქონია გატანილი, ქუთაისიდან ფულის მიღების შემდეგ მისი ვალი 2500 მანეთი გამხდარა, რაც ველარ დააბრუნა ზარალის გამო ამ საზოგადოებამ. ვალის დაუბრუნებლობის სხვა მრავალი შემთხვევაც იყო, რაც საარქივო მასალიდან ირკვევა, ეს კი აზიანებდა საქველმოქმედო ფონდის ინტერესებს, ფართომასშტაბიანი ქველმოქმედების საშუალებას ართმევდა მას.

დაინახა რა ფულის გასესხებაში არსებული პრობლემა, ვალის არდაბრუნების ტენდენცია, საზოგადოებამ გადაწყვიტა დანარჩენი თანხა ისეთ რამეზე გამოეყენებინა, რაც თვალსაჩინოც იქნებოდა და ნაყოფსაც შესამჩნევს გამოიტანდა. ასეთი იყო ატენის მამულის შეძენა, რომელიც 1908 წელს დარჩა თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა საკრებულოს ზაქარია და ივანე ერისთავებისაგან. მართალია, მთლიანად მთელი მამული არ დარჩენია საზოგადოებას, მაგრამ რამდენიმე დესეტინა მინა და მშვენიერი სასახლე კი მას ერგო, რაც კულტურულ-საგანმანათლებლო ინტერესებისთვის იქნა გამოყე-

¹ სცსსა, ფონდი 517, ან. I, საქმე 82, ფ.2.

ნებული. მამულის აღსადგენად და აქ სამეურნეო სკოლის მოსაწყობად საქველმოქმედო საზოგადოებამ მოიწვია სპეციალისტი – გიორგი ნახუცრიშვილი, რომელიც თავდაპირველად შენობის შეკეთებას შეუდგა. საქველმოქმედო საზოგადოების ხარჯით ატენის მამულის გამგედ დანიშნულმა ნახუცრიშვილმა მთლიანად აღადგინა შენობა, გაასუფთავებინა ბაღი და 300 ძირი ხეხილი გადაარჩინა გახმობას.

ამის შემდეგ საქველმოქმედო საზოგადოება განზრახული სკოლის მოწყობას შეუდგა, მაგრამ ბაღის გარდა, აქ სხვა კულტურები არ არსებობდა, მიწაც, ორი დესეტინის გარდა, ხრიოკი იყო, სარწყავად მიუდგომელი. საზოგადოებას სურდა აქაური გლეხებისათვის ეჩვენებინა, რა შეუძლია ნამდვილი მეურნის უნარს, რომ საქართველო თავისი განსხვავებული კლიმატით, რელიეფით, მიწის შემადგენლობით – მეურნეობის სხვადასხვა დარგის – მევენახეობის, მებაღეობის, მესიმინდეობის და მინდვრის სხვა კულტურების განვითარების საშუალებას იძლევა. შესაძლებელია აბრეშუმის ჭიის, მეფუტკრეობის, საქონლის მოვლა-მოშენების წარმოება. ერთი რომელიმე დარგი არასოდეს არ უნდა იყოს ხალხის ცხოვრების წყარო, საზოგადოების წევრები ითვალისწინებდნენ ძველი საქართველოს მაგალითს, როდესაც მთიულები ბარში ცვლიდნენ მომეტებულ ერბოს, ყველს, მატყლს, ტყავსა და სხვა პროდუქტს – ღვინოზე, პურზე, თაფლზე და სხვ.

ამ მიზნით ატენის სამეურნეო სკოლაში მიღებული იქნენ 16-17 წლის ყმანვილები, რომელთაც წერა-კითხვასთან და ანგარიშთან ერთად ასწავლიდნენ მეფუტკრეობას, მევენახეობას, მებაღეობას, საქონლის მოვლა-მოშენებას. დილით მეურნეობის პრაქტიკას ეუფლებოდნენ, საღამოთი სწავლობდნენ. მშობლები უნდობლად იყვნენ განწყობილნი თავიანთი შვილების შრომის გამო, გაფიცვაც კი მოაწყვეს და 1909 წლის მარტში სწავლა შეწყვიტეს. მაგრამ გამგეობამ მაინც არ აიღო ხელი დასახულ მიზანზე. მუშები დაიქირავა და მამული მაინც ისე მოაწყო, როგორც ფიქრობდა. თუმცა სკოლა აღარ იყო, მაგრამ როგორც საჩვენებელი მეურნეობა, საიდანაც ხალხი სამეურნეო სიახლეებს გებულობდა, იგი მაინც ასრულებდა

კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულების როლს. ურწყავ ფერდობებზე, ატენის მეურნეობის მსგავსად, ატენელმა გლეხებმაც იწყეს ვაზის გაშენება, აქ აღზრდილებმა – ალექსი ვანიშვილმა და ვასო ჯიოშვილმა სანერგეები გამართეს თავიანთ ვენახებში, ნამყენი ვაზი გორის მაზრაში აქედან გავრცელდა.

1906 წელს საზოგადოებას 37 330 მანეთი შეუგროვებია. აქედან ყველაზე თვალსაჩინო თანხები იყო შემდეგი პირებისაგან შემოწირული; ანდრო ამბოკაძისაგან განჯაში შეგროვილი 70 მანეთი, ბურდოვანიძისა და კაეაჩისგან – 247 მან. 80 კ., ბუგაევსკის მიერ კონცერტისგან შემოსული – 75 მან., სტუდენტ ელიაძესგან მარიამ ვახტანგის ას. ორბელიანის სახელზე გამოგზავნილი 315 მან., ერევნიდან შიო ქუჩუკაშვილის სახელზე – 112 მ., იუჟინ-სუმბათაშვილისგან – 100 მან., არმავირდან გოგებაშვილის სახელზე გამოგზავნილი – 85 მან., ელისაბედ ორბელიანის თხოვნით იავორსკის მიერ გამართული წარმოდგენებიდან შემოსული 600 მან., არტისტული საზოგადოების წარმოდგენიდან – 106 მან., ლევან ჭავჭავაძისაგან – 1200 მან., „ჯეჯილის“ რედაქციაში შეგროვილი – 133 მ. 25 კაპ., ზუბალაშვილებისგან – 25000 მანეთი, გაზეთ ამირანის“ რედაქციიდან – 100 მანეთი.

1907 წლის მომდევნო წლებში თვალსაჩინო ქველმოქმედება გასწიეს და ქართულ საქველმოქმედო საზოგადოებას ფული შესწირეს: ბაგრატიონ მუხრანსკიმ – 30 მან., „ივერიაში“ შეგროვილა – 500 მან., „ისრის“ და „მეგობრის“ რედაქციაში რამდენჯერმე შეგროვილა – სულ 1800 მან., თბილისის კომერციული ბანკის საზოგადო კრებისგან – 1500 მანეთი, კავკასიის სააფთიაქო საქონელზე მოვაჭრე ამხანაგობისგან – 250 მან.; ნანი ფლორანს დრეისორტს – 947 მანეთი ჩაურიცხავს ფონდში, ენიკოლოფოვს – 100 მანეთი, 1912 წლის 17 იანვარს მანთაშოვის შვილებისგან საზოგადოებას გადაეცა 1000 მანეთი, და ა.შ. ძირითადი ღონისძიებიდან და სანევროებისგან აკრეფილი ფული იყო, რაც 1907-1913 წლებში განხორციელებული საქველმოქმედო ღონისძიებების წყაროს შეადგენდა.

1914 წლის აგვისტოში დაიწყო პირველი მსოფლიო ომი და მალე საერთაშორისო ომის ტალღები საშინელი სიძლიერით ჩვენს ქვეყანასაც მოაწყდა. იმავე წლის 2 ნოემბერს, რუსეთ-თურქეთის ომის დაწყებიდან ცოტა ხანში, სამხედრო ოპერაციები კავკასიის ფრონტზე მთელი სისასტიკით გაიშალა. განსაკუთრებით დიდი უბედურება დაატყდა თავს ოსმალეთის საზღვრებთან მდებარე საქართველოს განაპირა კუთხეებს. თურქებმა შავი ზღვის სანაპიროების გასწვრივ დაიკავეს ართვინი, ბორჩხა. ისინი ბათუმის სანაპირო რაიონებშიც შეიჭრნენ და ამრიგად მთელი ე.წ. „სამაჰმადიანო საქართველო“ აჭარა, შავშეთ-იმერხევი, კლარჯეთი ომის ასპარეზად გადაიქცა. ქვეყანა აოხრდა, ხალხის სახლ-კარი და სარჩო-საბადებელი, მისი ოფლისღვრით შექმნილი სიმდიდრე ცეცხლმა შთანთქმა. აი, როგორ არის იმდროინდელი უმძიმესი სიტუაცია აღწერილი საქველმოქმედო საზოგადოების ერთ-ერთ ოფიციალურ დოკუმენტში: „თავზარდაცემული ხალხი იქით-აქეთ იფანტებოდა. ნახევრობა იძულებული შეიქნა გადაკარგულიყო, მშვიერ-მწყურვალე და შიშველ-ტიტველი, მრავალი დაწყდა. ვინც გადარჩა, სახელდობრ, აჭარასა და შავშეთში, საშინელ გაჭირვებასა და შიშს განიცდიდა, ტყვია-წამლის კვამლი ჯერ კიდევ არ გაფანტულიყო“.

ეს მეტად მძიმე და საპასუხისმგებლო მომენტი იყო, ქართველ ხალხს თავი უნდა გამოედო განადგურებულ თანამოქმეთა გადასარჩენად. მდგომარეობა მოითხოვდა მათთვის დაუყოვნებლივ ხელის განოდებას და გასამხნეველად თბილი გრძნობების გამოხატვას. საჭირო იყო ქართველი საზოგადოების ორგანიზაციული შეკავშირება და საყოველთაო ყურადღების გამახვილება ომში დაზარალებულთათვის ზნეობრივი და ნივთიერი დახმარების გასანეევად. სწორედ ამ ისტორიული ძნელებდობის ჟამს იწყება სრულიად ახალი ეტაპი ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების საქმიანობისა, რომელსაც თავისი სისხლსავსე პრაქტიკული მოღვაწეობით უნდა გაემართლებინა თავისი არსებობაც და დიდი დანიშნულებაც.

ყოველივე ზემონათქვამს შედეგად ის მოჰყვა, რომ პირველ რიგში მკვიდრ ნიადაგზე დადგა სარაიონო განყოფილებების

შექმნა-ჩამოყალიბების საშური საქმე. 1914-1915 წლებში. საზოგადოების მთავარი გამგეობის უდიდესი ძალისხმევით, ერთმანეთის მიყოლებით იქმნება საზოგადოების ადგილობრივი განყოფილებები, რითაც საქველმოქმედო საქმიანობა გაცილებით ოპერატიული და ეფექტური ხდება. 1915 წლისათვის სარაიონო განყოფილებების რიცხვმა 15-ს მიაღწია, სადაც ასობით ენთუზიასტი და საქმისათვის მონადინებული ადამიანი მოღვაწეობდა. ასეთი განყოფილებები დაარსდა ქუთაისში (თავმჯდ. მ. გ. ფალავა), ბათუმში (თავმჯდ. ე. მ. კრინიცკი), სოხუმში (თავმჯდ. ნ. ყ. თავდგირიძე), ფოთში (თავმჯდ. ს. თ. ხომტარია), ოზურგეთში (თავმჯდ. დ. კ. ერისთავი), ახალსენაკში (თავმჯდ. ბ. გ. მხეიძე), ზუგდიდში (თავმჯდ. ე. კ. ალშიბაია), ახალციხეში (თავმჯდ. დეკანოზი დ. გ. ხახუტაშვილი), ახალქალაქში (თავმჯდ. მამედ-ალი ბეგ ფალავანდოვი), სამტრედიაში (თავმჯდ. ლ. ბ. მიქელაძე), სიღნაღში (თავმჯდ. კ. ი. ტყავაძე, ბორჩალოში (თავმჯდ. კ. ი. სვიმონიშვილი), ნახიჩევანში (თავმჯდ. მ. დ. კანდელაკი) და პეტროგრადის ქართველთა საზოგადოება, რომელსაც მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობა ქსენია ალექსანდრეს ასული მფარველობდა და სალომე ნიკოლოზის ასული ობოლენსკაია თავმჯდომარეობდა. ქართველთა საზოგადოება პეტროგრადში ეხმარებოდა დაჭრილ ქართველ ჯარისკაცებს და დიდი ყურადღებით ეკიდებოდა როგორც საზოგადოების მთავარი გამგეობის, ისე ზემოთ ჩამოთვლილ სარაიონო განყოფილებათა საჭიროებებს.

ცალკე აღნიშვნის ღირსია ომის დაწყებისთანავე ბაქოში შექმნილი ომისაგან დაზარალებულ ქართველთა „დამხმარე კომიტეტი“, რომელიც დამოუკიდებლად უწევდა დახმარებას გაჭირვებულთ, თუმცა ფორმალურად თავს ცენტრალური გამგეობის დაქვემდებარებაში მოიაზრებდა. როგორც ეს სათანადო მასალებიდან ირკვევა, „დამხმარე კომიტეტი“ ყოველთვის მგრძნობიარედ ეხმაურებოდა ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების საჭიროებებს.

უნდა ითქვას, რომ ქართული საქველმოქმედო საზოგადოება თავისი დანიშნულებით ჩვენი ხალხისათვის დიდად საჭი-

რო და მნიშვნელოვანი საზოგადოებრივი ინსტიტუტი იყო. სათანადო საარქივო და სხვა მასალის მოხმობა და მისი მომავალი კვლევა-ძიება უთუოდ დაგვარწმუნებს ამ მოსაზრების ჭეშმარიტებაში. ამის დამადასტურებელია საქველმოქმედო საზოგადოების საქმიანობის ამსახველი დოკუმენტები.

1914 წლიდან ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების საქმიანობის გაფართოება მისი ფილიალების დაარსებამაც განაპირობა. პირველად დაარსდა ქუთაისის განყოფილება.

ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების ქუთაისის განყოფილება 1915 წლის 22 აპრილს გაიხსნა. ქუთაისის გუბერნატორისადმი გაგზავნილ შეტყობინებაში ჩამოთვლილი იყო ამ განყოფილების ხელმძღვანელები: მელქისედეკ ფალავა-დავაძე, ილია ჩიქოვანი, გიორგი ზდანოვიჩი, გრიგოლ გველესიანი, ევგენი გეგეჭკორი, გრიგოლ პარკაძე, იაკობ ცინცაძე, ივანე აბაშიძე. განყოფილების მდივნად არჩეული იქნა გრიგოლ გორგაძე.¹

ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების ქუთაისის განყოფილება ხელმძღვანელობდა დას. საქართველოს დანარჩენ რაიონებში გახსნილ საქველმოქმედო საზოგადოებებს. თვით მისი რეკომენდაციით ხდებოდა მათი გახსნაც. ქუთაისის საზოგადოებიდან გაგზავნილი რწმუნებულები სწავლობდნენ რაიონებში შექმნილ მდგომარეობას, მოსახლეობის საჭიროებებს და კონკრეტულ წინადადებას იმუშავებდნენ ჯერ ქუთაისის განყოფილების, იქიდან კი საქველმოქმედო საზოგადოების მთავარგამგეობისათვის მოსახსენებლად. მთავარი საკითხი იყო ომით დაზარალებულთა, წყალდიდობის შედეგად დამშეული მოსახლეობის დახმარება საკვები პროდუქტებით, ტანსაცმლით და სხვა საჭირო ნივთებით.

1915 წლის 18 ივნისს გამართულ ქუთაისის განყოფილების გამგეობის წევრთა კრებაზე გაკეთდა მიმართვა საგუბერნიო ხელისუფლებისა და თბილისის გამგეობისადმი, იმერეთში გაგზავნი სიმინდისათვის ვაგონების გამოყოფის თაობაზე. ვაგონები გაიგზავნა და დამშეულ მოსახლეობას სიმინდი და-

¹ სცსსა, ფონდი 517, ან. I, საქმე 6, ფ. 1.

ურიგდა ქიათურაში, სამტრედიაში, აბაშაში, რაჭა-ლეჩხუმსა და სვანეთში. ამ მიზნისათვის ქუთაისის განყოფილებამ 18 ათასი მანეთი გაიღო.¹

1915 წლის ივლის-აგვისტოში 22 ვაგონი სიმინდი მისცეს წყალტუბოს სოფლებს.²

500 ფუთი სიმინდი დაურიგდა სოფლებს: გუგს, კუხს, და სიმონეთს.³

1914 წელს სიმინდით დახმარება გაენია სოფელ ოკრიბასა და ბანოჯას.⁴

საქველმოქმედო საზოგადოებამ შეძლო ბაზარზე დაცემულიყო სიმინდის ფასი, რაც მოსახლეობაზე სიმინდის იაფად მიყიდვით მოხდა. ფუთი სიმინდი იყიდებოდა 1 მანეთად და 3 კაპიკად, რამაც ბაზარი სპეკულანტებისაგან იხსნა.

დასავლეთ საქართველოში შექმნილ ვითარებას იხილავდნენ სათათბიროს ქართველი დეპუტატებიც, რომელთა შორის იყო აკაკი ჩხენკელი, რომელმაც 1916 წელს ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების მდივან პავლე საყვარელიძესთან ერთად იმოგზაურა ყარსში, არდაგან-ართვინის მხარეში. აკაკი ჩხენკელი მოხსენებით გამოვიდა 1916 წლის 6 ოქტომბერს თბილისში გამართულ საქველმოქმედო საზოგადოების კრებაზე დასავლეთ საქართველოში შექმნილი მდგომარეობის გამო.⁵

ქუთაისის განყოფილება მთელ დასავლეთ საქართველოს სწვდებოდა აქ არსებული ფილიალების მეშვეობით. ესენი იყვნენ:

სამტრედიის განყოფილება: დაარსდა 1915 წლის დეკემბერში, განყოფილების გამგეობაში არჩეული იყვნენ: ლ. ბ. მიქელაძე (თავ-რე), პ.პ. გელეიშვილი, ა.ბ. კორძაია, თ.ი. ჯაყელი,

¹ სცსსა, ფონდი 517, ან. I, საქმე 116, ფ.7.

² გაზეთი „აზრი“, №36, 1914 წლის 25 აპრილი.

³ გაზეთი „იმერეთი“, №29, 1914 წლის 13 აპრილი.

⁴ გაზეთი „აზრი“, №43, 1914 წ.

⁵ გაზეთი „საქართველო“, №223, 1916 წ.

ს.ა. ხუნდაძე, ი.გ. ქიბაბიძე, ვ.თ. პაპავა. კანდიდატებად: მ. ბერძენიშვილი, ი. გეგია და ნ. კიკაჩიშვილი.

სენაკის განყოფილება: 1915 წლის 18 ენკენისთვის დაარსდა. გამგეობას დიდი ყურადღება მიუქცევია ლტოლვილებსა, წყალდიდობისაგან დაზარალებულთა და ჯარისკაცთა ოჯახებისადმი. ამისთვის მას დაუარსებია სარეგისტრაციო პუნქტები. ასეთი პუნქტები დაუარსებია აბაშაში, ყოლალევში, ძველ სენაკში, ბანძაში, აბედაში, ნოქალაქევსა და კინიაში. ცნობების შეკრებასა და სარეგისტრაციო პუნქტების დაარსებაში გამგეობას დახმარებიან საკრედიტო დაწესებულებანი. მთავარი გამგეობისაგან სენაკის განყოფილებას მიუღია 2 ათას მანეთამდე, მაგრამ ეს გაჭირვებულთა დასახმარებლად მცირე თანხა აღმოჩენილა, განყოფილება, მხოლოდ მცირე რაოდენობის ხელმოკლე ოჯახს დახმარებია ამ თანხით, ამიტომ სენაკის განყოფილება ითხოვდა დამატებით თანხებს – სულ 27 საკრედიტო დაწესებულებიდან – 16 დაუხმარებელი დაგვრჩა და მათაც რომ დავეხმაროთო. „განყოფილების წევრთა რიცხვი დღითი დღე იზრდება, – ეწერა სენაკიდან გამოგზავნილ მოხსენებაში, – ამ გარემოებას დიდად შეუწყო ხელი საკრედიტო ამხანაგობათა წარმომადგენლების კრებამ, რომელზედაც ის აზრი გამოითქვა, რომ ამხანაგობათა წევრები და ყველა შეგნებული ქართველი ვალდებული არიან წევრებად შევიდნენ საზოგადოებაშიო“.¹

ოზურგეთის განყოფილება: დაარსდა 1915 წლის ნოემბერში. გამგეობის თავმჯდომარედ არჩეულ იქნა ოზურგეთის ქალაქის მოურავი თავადი კონსტანტინე ერისთავი, წევრთა რიცხვი რამდენიმე თვეში 118-მდე ასულა; იმისთვის, რომ გაჭირვებულთა, განსაკუთრებით ხელმოკლე ადამიანთა შესახებ ცნობები შეეკრიბა, მთელს გურიაში უმოგზაურია გამგეობის წევრს მ. საბაშვილს, მრავალი საყურადღებო ცნობა შეუკრებია და დაუარსებია სარეგისტრაციო პუნქტები: ოზურგეთში, ჩოხატაურში, ნიკოითში, ხიდისთავში, ნანეიშვილსე-

¹ „ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების მოღვაწეობა“. გაზეთი „საქართველო“. №49, 1916 წელი.

ულსა და მიქელგაბრიელში. განყოფილების მთავარი გამგეობიდან 2000 მანეთი მიუღია, დახმარებია სოფელ აჭის სკოლას, სადაც ქართველი და მაჰმადიანი ბავშვები სწავლობდნენ, ასევე ბევრი ხელმოკლე ადამიანისთვის გაუწევია დახმარება, თუმც მთლიანად ვერ მოუხერხებია გაჭირვებულთა შემწეობა, რისთვისაც ითხოვდა დამატებით თანხებს.¹

ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების ქუთაისის განყოფილება 1915 წლის 28 აპრილს დაარსდა, წლის მანძილზე მას შეუვიდა 11048 მან. 17 კაპ. საზოგადოებამ ქველმოქმედების სახით გასცა 9309 მან. 14 კაპ. განყოფილებას ჰყავდა წვერთა დიდი რაოდენობა, რაც სულ უფრო იზრდებოდა, იგი აქტიურად ეხმარებოდა წყალდიდობით, მოუსაველიანობით და ომით დააზარალებულ ოჯახებს.

ზუგდიდის განყოფილება: დაარსდა 1915 წლის სექტემბერში. გამგეობაში შევიდნენ: ვ.კ.ალშიბაია (თავ-რე) გ.პ. დადიანი, მ.ი. მდივანი, გ.მ.შელია, მ.პ. ყოლანდარია, გ.ო.თავართქილაძე და ი.ბ. ქირია, კანდიდატებად: პ.ი. ცანავა, თ.დ. კობახიძისა და პ.ბ. უგულავა. განყოფილებამ გახსნა სარეგისტრაციო პუნქტები დაზარალებულთა აღსაწერად. ჰყავდა რწმუნებული ცნობების შესაკრებად. პუნქტები არსებობდა ანაკლიაში, დარჩელში, ზუგდიდში, ახუთში, წალენჯიხაში, ხაიშსა და სხვა ადგილებში. განყოფილება დიდ ყურადღებას აქცევდა ანაკლიაში შეკრებილ ლტოლვილებს, სხვა ადგილებში მცხოვრებ სტიქიითა და ომით დაზარალებულებს.

ფოთის განყოფილება: დაარსდა 1915 წლის ნოემბერში. გამგეობის თავმჯდომარე იყო ს.თ. ხოშტარია, წევრები: ვ.მ. ჯაფარიძე, ვ.მ. ჩხაიძე, ლ.მ.ტულუში, ა.გ. ცანავა, კ.ი. გამყრელიძე და კ.ნ. ცინცაძე. კანდიდატებად: მ. ესაკია, ლ. ნულაძე, და პ. ქუთათელაძე. ფოთი განსაკუთრებით დაზარალდა ომის დროს, რადგანაც 1914 წლის 25 ოქტომბერს ოსმალეთის ფლოტმა იერიში მიიტანა ამ ქალაქზე, ის თითქმის დაცარიელდა, ქონება განადგურდა, ხალხი გაიხიზნა, ხოლო რამდენიმე თვის შემდეგ დაბრუნდნენ გახიზნულები თავიანთ სახლ-

¹ იქვე.

კარში, რა თქმა უნდა, კარ-მიდამო გაძარცვული დახვდათ. რის გამოც საჭიროებდნენ დახმარებას, რასაც ფოთის საქველმოქმედო საზოგადოების განყოფილება უწევდა აქაურ დაზარალებულთ.

ზესტაფონის განყოფილება: დაარსდა 1915 წლის ივნისში. განყოფილების გამგეობის წევრები იყვნენ: ვ.ი. ჩხეიძე (თავ-რე), ა. წ. წერეთელი, მღვდ. კ.დ. ანთაძე, მ.მ. გაჩეჩილაძე, მ.მ. სიხარულიძე, პ. თ. კიკნაველიძე და ი.მ. გოცაძე. კანდიდატები: ვ. არდიშვილი, ზ. კალატოზიშვილი და ზ.პ. გველესიანი: შორაპნის მაზრის სხვადასხვა ადგილობრივ ცენტრებში და-არსდა სარეგისტრაციო პუნქტები, სადაც გაჭირვებულთა აღ-წერა-რეგისტაცია ხდებოდა. ცდილობდა ხალხის მომარაგე-ბას სურსათით.

1915 წლის აპრილში დაარსდა ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების განყოფილება **ბათუმში**. განყოფილების წევ-რები იყვნენ: ე.მ. კრინიციკი (თავ-რე), რეჟებ ბეგ ნიჟარაძე, გ.ლ.ელიავა, ს.გ. მდივანი, ი.ა. მელია, ისმაილ ეფენდი ლორ-თქიფანიძე, გ.ნ. ანჯაფარიძე და კ.ა. გოგოლაძე. კანდიდატე-ბი: იუსუფ ალა ვარშალომიძე, ე.ს. ბერძენიშვილი და გ.ს. სა-ლორაშვილი. (ბათუმის განყოფილება იყო აჭარის ცენტრი, აქედან ვრცელდებოდა ნივთიერი, სამედიცინო იურიდიული და მორალური დახმარება ბათუმის ოლქის ქართველ მაჰმა-დიანებზე. განყოფილების მუშაობა რთული იყო, რადგან ომის პერიპეტიები პირდაპირ შეეხო აჭარას. განყოფილებას ჰყავდა ვექილთა კომისია იურიდიული დახმარების აღმოსაჩენად, გა-მუდმებით ადევნებდა თვალს ლტოლვილთა მიტოვებულ მა-მულებს, ზრუნავდა ომში ტყვედ ჩავარნიდლთა ოჯახებზე. უამრავი ღონისძიება, რასაც ცენტრი ატარებდა დაზარალე-ბულ აჭარელთა დასახმარებლად, ბათუმის განყოფილების საშუალებით ხორციელდებოდა.

აქვე შევეხებით აღმოსავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ სა-ქართველოში, ასევე საქართველოს გარეთ შექმნილ საქველ-მოქმედო საზოგადოების ფილიალებს, ესენი იყვნენ: გორის, ბორჩალოს, სიღნაღის, ნახჩევანის, ახალციხის, ახალქალაქის, ბაქოს, პეტროგრადის ფილიალები.

გორის განყოფილება: დაარსდა 1915 წლის სექტემბერში, გამგეობის წევრები გახდნენ: მ.ს. კობერიძე (თავ-რე); ს.რ. მაჭავარიანი, შ.ს. გოგებაშვილი, ზ.გ. ჯავახიშვილი, ნ.მ. გაჩეჩილაძე, ქალბატონები: ნინა ლომოური, მ.რ. ღვინიაშვილი. კანდიდატები: ნ.მ. კლიმიაშვილი, ი.გ. ირემაშვილი და ქ-ნი ქ.გ. ჯავახიშვილისა.

გორის განყოფილება აქტიურად იყო ჩაბმული დაზარალებულთა შესახებ ცნობების შეკრებასა, საკრედიტო ამხანაგობებთან კავშირის დამყარებასა და სამაზრო ბიუროსთან ერთად დამმუეული ხალხისთვის სურსათის მიწოდების პროცესში.

ბორჩალოს განყოფილება: დაარსდა 1915 წლის დეკემბერში. გამგეობის წევრები იყვნენ: კ. სვიმონიშვილი (თავ-რე), მ. მირზაშვილი, ი. გოგობერიძე, დ.ნ. ჭავჭავაძე, გ.მ. მელიქოვი, პ.ა. გოგნიაშვილი და დ.დ. მავროპულო. ბორჩალოს განყოფილება განსაკუთრებული ენერგიით მუშაობდა საქართველოს ამ განაპირა და თითქმის სრულიად მიტოვებულ კუთხეში, ატარებდა აქ ეროვნულ პოლიტიკას, ეხმარებოდა მოსახლეობას ქართული განათლების და კულტურის დანერგვაში.

სილნალის განყოფილება: დაარსდა 1915 წლის დეკემბერში. გამგეობის წევრებად არჩეულ იქნენ: კ.ი. ტყავაძე (თავ-რე), ლ.დ. ანდრონიკაშვილი, მ. ვარდანაშვილისა, გ. დაფქვიაშვილი და მ. ახმეტელაშვილი, წევრობის კანდიდატები იყვნენ: გ. ხატისკაცი, ა. მოსულიშვილისა და ა. წინამძღვრიშვილი.

ნახჩევანის განყოფილება: დაარსდა 1915 წლის ნოემბერში განყოფილების წევრებად აირჩიეს: მ.დ. კანდელაკისა (თავ-რე), ქ-ნი ე.მ. მახვილაძე, პ.ლ. მეძმარიაშვილი, ა.გ. კაციტაძე, გ.ს. უთურაშვილი, გ.ი. ჟორდანია, გ.გ. ასათიანი; კანდიდატებად: ნ. ასათიანი, რ. კანდელაკი და ბ. ესაიაშვილი. ნახჩევანში ამ საზოგადოების მუშაობას ხელს უშლიდა ადგილობრივი ადმინისტრაცია, მაგრამ თბილისის სათავე ორგანიზაციის ჩარევის შემდეგ მდგომარეობა გამოსწორდა. ვინაიდან ნახჩევანში მყოფ ქართველთა შორის ცოტა იყო გაჭირვებული, ძირითადად განყოფილება ქართული საქველმოქმედო საზოგადოებისთვის დახმარების შესაგროვებლად იღვწოდა.

ახალციხის განყოფილება: 1915 წლის ნოემბერში დაარსდა. გამგეობის თავ-რე იყო დეკანოზი დ. ხახუტაშვილი, წევრები: ქალბატონები მ.გ. გარდავაძე, კ.კ. ხოხეჯანოვი, ვ.გ. ხარებავა, ს.ი. დანელია, კ.ი. გვარამაძე და დ. ფალავანდიშვილი. კანდიდატები: ქალბატონები ქ.დ. ხერხეულიძე და ე.ა. ხელეუპოვისა და ი.ა. ბეთანოვი. განყოფილებამ დიდი მუშაობა გასწია ქართველი მაჰმადიანების დასახმარებლად, რასაც დიდი ეროვნულ-საზოგადოებრივი მნიშვნელობა ჰქონდა: აარსებდა სკოლებს, თავშესაფრებს, ეხმარებოდა ლტოლვილებს.

ახალქალაქის განყოფილება: დაარსდა იმავდროულად, 1915 წლის ნოემბერში, გამგეობის თავმჯდომარე იყო მამულ-ალი ბეგ დადა ბეგ ზადე ფალავანდოვი (თავ-რე), წევრები: დეკანოზი ა.ს. ზედგენიძე, ქალები: ა.გ. ჟვანია და ა.ნ. ჭაბუკიანი, ლოგან ბეგ ბაგრატი ბეგ ზადე ფალავანდიშვილი, ს.ვ. ნადირაძე და ი.ს. ალხაზიშვილი. კანდიდატები: ა.ს. მიქელაძე, ისკანდერ აბაშიძე, საზოგადოების მუშაობას დიდი ეროვნული მნიშვნელობა ჰქონდა ამ რეგიონში.

დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ბაქოსა და პეტროგრადში არსებულ საქველმოქმედო დაწესებულებებს, რომლებიც ასრულებდნენ ფილიალების როლს ამ ქალაქებში, ჰკრებდნენ იქაურ ქართველებსა და საქართველოს მეგობრებში სხვადასხვა სახის დახმარებას ქართული საქველმოქმედო საზოგადოებისთვის.

ასეთი იყო ომისაგან დაზარალებულ ქართველთა ბაქოს დამხმარე კომიტეტი, ის ეხმარებოდა ბაქოს ქართველებს, დახმარებას უზღავნიდა საქართველოს გაჭირვებულ და დაზარალებულ მოსახლეობას, ამ საქმიანობას ხელმძღვანელობას უწევდნენ „დამხმარე კომიტეტის“ წევრები: ი.ი. დადიანი (თავ-რე), ს.მ. კვიტაშვილი, ვ.მ. ქიქოძე, ნ.ი. ჯაყელი, ი.მ. თურქია, კ.ტ. ლორთქიფანიძე, გ.ა. მაღალაშვილი, ლ.ქ. მამულაიშვილი. „დამხმარე კომიტეტმა“ მრავალჯერ გაუწია დახმარება ქართულ საქველმოქმედო საზოგადოებას ქართველ მაჰმადიანთა სასარგებლოდ.

პეტროგრადის ქართველთა საზოგადოება: იმყოფებოდა მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობის ქსენია ალექსანდრეს ასულის მფარველობაში. საზოგადოების თავმჯდომარე

იყო სალომე ნიკოლოზის ასული ობოლენსკისა. საზოგადოება ეხმარებოდა ფროტზე დაჭრილ ჯარისკაცებს, რომლებიც პეტროგრადის ლაზარეთებში იწვნენ, ცალ-ცალკე 5000 მანეთის დახმარება მან გადმოუგზავნა თბილისის, ქუთაისის, ზუგდიდის და სხვა განყოფილებებს.

1916 წლის 10 იანვარს ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების ფილიალი დაარსდა თელავში. დამფუძნებელი წევრი იყო 40 კაცი, გამგეობაში 7 წევრი შევიდა. ესენი იყვნენ: ნ.კ. მაჭარაშვილი (თავ-რე), გიორგი გრიგოლის ძე ავალიშვილი, ივანე დიმიტრის ძე პაატაშვილი, ივანე პოლიექტოს ძე კარბელაშვილი, მიხეილ ალექსანდრეს ძე ამონაშვილი, გიორგი ხირსელი, ვასილ ციციშვილი (მდივანი).

გამგეობის თავმჯდომარემ თვითონ მოიარა 16 სოფელი და გაეცნო ხალხის მდგომარეობას, მისცა რჩევები სხვადასხვა საკითხზე, არკვევდა დაუმუშავებელი მამულების რაოდენობას, იღებდა ღონისძიებებს მათ დასამუშავებლად, აწყობდა სოფლად სამედიცინო დახმარების პუნქტებს და სხვ.¹

ისევე, როგორც აღმოსავლეთ საქართველოში, დასავლეთ საქართველოს საქველმოქმედო ორგანიზაციებთანაც იქმნებოდა ომში დაზარალებულთა დამხმარე კომიტეტები, საზოგადოებრივი დაწესებულებები თავიანთი კომერციული შემოსავლის ნაწილს უთმობდნენ ქველმოქმედებას, ეხმარებოდნენ ომში დაღუპულ და განვეულ ჯარისკაცთა ოჯახებს.

კინოთეატრ „ვიუს“ გამგეობა ქუთაისში ყოველდღიურ შემოსავლის 10%-ს დებდა ამ მიზნით და ეხმარებოდა მეომართა ოჯახებს.²

საქველმოქმედო საზოგადოების რწმუნებულები ეცნობოდნენ ფროტზე დაჭრილი იმ ქართველი ჯარისკაცების მდგომარეობას, რომლებიც სავლეთ შოსპიტლებსა და საავადმყოფოებში იმყოფებოდნენ. ერთ-ერთი ასეთი შემთხვევის გამო ქუთაისის განყოფილების რწმუნებული წერდა გაზეთ „შრომას“ და მადლობას უცხადებდა ტვერის რაიონის სოფელ

¹ სცსსა, ფონდი 517, საქმე 362, ფ.12-14.

² „გაზეთი „იმერეთი“, №125, 1914 წლის 9 აგვისტო.

ვიშნივოლორეკში რკინიგზის უწყების ქვეშ არსებულ ჯარისკაცთა დამხმარე საავადმყოფოს სამედიცინო პერსონალს.¹

ისევე, როგორც საზოგადოების მთავარგამგეობა, ქუთაისის განყოფილებაც მთავარ ყურადღებას დაზარალებულ აჭარელ გლეხობაზე ამახვილებდა.

1914 წლის ომში გერმანიის მხარეზე ჩაბმულ თურქეთს თავისი დამპყრობლური მიზნები ჰქონდა: მას სურდა გავლენის ქვეშ მოექცია მთელი ამიერკავკასია, დაღესტანი, ყირიმი, შუა აზია და ვოლგისპირეთიც კი. განსაკუთრებულ იმედებს ის ამ ტერიტორიების მაჰმადიანურ მოსახლეობაზე ამყარებდა. აჭარა აქედან მისთვის ყველაზე ხელსაყრელი პოზიცია იყო, რადგან თურქეთს ებმოდა და საუკუნეების მანძილზე მის ტყვეობაში იყო ნამყოფი. აჭარა საომარი ოპერაციების ადგილად იქცა, რუსეთის ჯარმა შეტევა დაიწყო და დაიჭირა არზრუმის, ოლთისის და ერევნის მიმართულებით ტერიტორია, აიღო ართვინი და ბორჩხა. ხოლო შავ ზღვაში შემოსულმა გერმანულმა ხომალდებმა – „გლებენმა“ და „ბრესლაუმ“ ყუმბარები დაუშინა ბათუმსა და ფოთს. თურქეთმა შეტევა დაიწყო სარაყამიშის რაიონში, რაც მისი მარცხით დამთავრდა. თურქეთის დიდი ვეზირი ენვერ-ფაშა იმედოვნებდა მუსულმანური მოსახლეობის მიმხრობით რეგიონის ადვილად დაკავებას. ამ მიზნით აჭარაში ამოქმედდნენ პანისლამისტური ძალები, შემოვიდნენ აგენტები, რომლებიც გარკვეულ აგიტაციას ეწეოდნენ მოსახლეობაში რუსეთის წინააღმდეგ და თურქეთის სასარგებლოდ. აჭარის მოსახლეობაში ამ კამპანიაში ვერ გაჭრა, ისინი თურქეთმა ვერ გადაიბირა, მაგრამ რუსეთის საიმპერიო ხელისუფლებამ მაინც დასდო ბრალი „ღალატში“ იმ აჭარელებს, რომლებიც თურქებმა ძალით აპყარეს საცხოვრებელი ადგილებიდან და ზოგი თურქეთში გააქციეს, რომლებმაც იქ რუსეთის ჯარის შესვლის შემდეგ შეძლეს სამშობლოში დაბრუნება, ზოგიც იძულებით დარჩა თურქეთში. დაბრუნებული აჭარელი ქართველების ბედი მძიმე გახდა. მათ „მოღალატის“ სტატუსი მისცეს და სიკვდილით დასჯა ელო-

¹ გაზეთი „შრომა“, №20, 1915 წლის 27 იანვარი.

დათ, რასაც ქართველი საზოგადოებრიობა დიდი გულისტკივილით გამოექმდებოდა და ყველაფერი გააკეთა უდანაშაულო თანამოძმეთა გადასარჩენად. აყრილი, ლტოლვილი მოსახლეობა კი მთელ საქართველოში საქველმოქმედო საზოგადოებების ზრუნვის და დაცვის საგანი გახდა. მათი რიცხვი 25000-ს აჭარბებდა.

ჟურნალი „თეატრი და ცხოვრება“ აჭარელ ლტოლვილებზე წერდა: „საჭიროა მთელმა ქართველმა ხალხმა, მოწინავე საზოგადოებამ, საფინანსო, საქველმოქმედო, წოდებრივმა და სხვა დაწესებულებამ თვალსაჩინო თანხა გადასდონ დაზარალებულ აჭარელთა სასარგებლოდ, თბილის-ქუთაისსა და საქართველოს სხვა დაბა-ქალაქ-სოფლებშიაც გაიმართოს დილა-სალამოები ამავე მიზნით, აჭარაში გაიგზავნოს შესაფერი კაცები საჭირო ცნობების შესაკრებად და დახმარების აღმოსაჩენად“.¹

მწერალი დომინიკა ერისთავი (განდევილი) წერდა: „ქართველო ქალებო! დავეხმაროთ ჩვენს მოძმეებს, გავიღოთ ჩვენი წვლილი ვის რამდენიც შეგვიძლია და სიკვდილს და გასაჭირს გადავარჩინოთ ჩვენი ძმები და შვილები, მე თამამად მოგმართავთ თქვენ, რადგან ვიცი, თქვენ უფრო მგრძნობიარე ხართ და უფრო მხნედ შეუდგებით ამ წმინდა მოვალეობის ასრულებას“.²

შთამბეჭდავი იყო ეპისკოპოს ლეონიდის მიმართვაც გაზეთ „საქართველოდან“: „მოდით, მთელი ქართველობიდან შევეჯგუფდეთ 500 კაცი, შევიტანოთ ყოველწლიურად ოცი მანეთი, რომ შემდგარი თანხა მოხმარდეს ქართველ მაჰმადიანთა შვილების საშუალო სასწავლებლებში აღზრდას“.³

გასაგებია, თუ რატომ იყო ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების განსაკუთრებული ინტერესი მიპყრობილი აჭარისაკენ. საუკუნეების მანძილზე თურქეთის ტყვეობაში ნამყოფ ამ ქართულ კუთხეს უამრავი წყლული დარჩენოდა დამ-

¹ ჟურნალი „თეატრი და ცხოვრება“, №24, 1915 წ., გვ. 2.

² აპოლონ წულაძე, ძმური სიტყვა ქართველ მუსულმანებს, თბ., 1915 წ., გვ. 61.

³ გაზეთი „საქართველო“, №48, 1916.

პყრობთა ხანგრძლივი ბატონობის შედეგად. მართალია, აჭარლებმა ენა და ქართული წეს-ჩვეულებების დიდი ნაწილი შეინარჩუნეს, მაგრამ ბევრმა მათგანმა აღარ იცოდა ქართული წერა-კითხვა, სარწმუნოებრივმა ცვლილებამ მათი ცნობიერებაც შეცვალა და დაცილდნენ ქართულ მწერლობას, კულტურის იმ სფეროებს, რომელთა შინაარსი და იდეები ქრისტიანულ ცნობიერებაზე იყო დაფუძნებული, პირველ რიგში საჭირო იყო ქართული სკოლების აღდგენა აჭარაში, შემდეგ კი ზრუნვა ამ კუთხის სოციალურ-ეკონომიკური დონის ასამაღლებლად.

ქართულმა საქველმოქმედო საზოგადოებამ გაითვალისწინა ისტორიული და თანამედროვე მძიმე პირობები და აჭარლების დასაქმებისათვის გამოძებნა გამოსავალი: მან საჯარო ვაჭრობით აიღო ბათუმი-ახალციხის გზატკეცილის გაყვანა, სადაც აჭარელი მუშები დასაქმდებოდნენ გარკვეული ანაზღაურებით, რაც მათ ლუკმა-პურს გაუჩენდა, გზისთვის გამოიყო 66000 მანეთი, რაც დაამტკიცა კავკასიის მეფისნაცვალმა.¹

აჭარაში ჩასული ქართველი მასწავლებლების წინააღმდეგ სამწუხაროდ, მთავრობამ, ჟანდარმერიამ თუ მოსახლეობის ნაწილმაც გაილაშქრეს; მათ დააბრალეს მთავრობის წინააღმდეგო პროპაგანდა, „საქმე ისეთ მიმართულებას ღებულობს, – წერდა გაზეთი „საქართველო“, – რომ ახლად დაწყებულ ქართულ საქმეს დიდი ზიფათი მოეღის, უკვე დაწყებულია კიდევ აჭარის ქართველი მასწავლებლების დევნა, მთელი ქართველი საზოგადოება, კერძოდ კი, ქართული საქველმოქმედო საზოგადოება ვალდებულია ამ მოვლენას სერიოზული ყურადღება მიაქციოს და ყველაფერი დაწვრილებით გამოიკვლიოს.“²

გამოსაკვლევი არც არაფერი იყო. რუსეთის ხელისუფლებას ეშინოდა იმ ეროვნული ტენდენციების, რაც აჭარაში მიმ-

¹ გაზეთი „საქართველო“, №79, 1916 წელი.

² ქართველ მასწავლებელთა დევნა აჭარაში, გაზეთი „საქართველო“, №105, 1916 წელი.

დინარეობდა და რასაც ხელს უწყობდა და აჩქარებდა მონინა-
ვე ქართული ინტელიგენცია.

საქველმოქმედო საზოგადოების განყოფილებათა გამგეე-
ბი ხშირად ათვალეერებდნენ და რეკომენდაციას უწევდნენ
სარაიონო განყოფილებების შესაბამის სფეროებს. მაგ.: საქ-
ველმოქმედო საზოგადოების სამედიცინო სექციის თავმჯდო-
მარე ექიმი ელიაშვილი ხშირი სტუმარი იყო აჭარის საავად-
მყოფოებისა, განსაკუთრებით კი ბათუმში ამ საზოგადოების
მიერ დაარსებული საავადმყოფოსი. აჭარაში საქველმოქმედო
საზოგადოების მიერ დაარსებული სკოლების მეთვალყურედ
დანიშნული იქნა არჩილ წითლიძე, რომელმაც მოითხოვა თან-
ხები სკოლების გასაფართოებლად, მას გამგეობამ 22000 მა-
ნეთი მისცა ამ საქმისთვის.¹

აჭარელთა დადანაშაულებამ „ლალატში“ და მათმა რეპრე-
სიებმა ბევრი აჭარელის ოჯახი გააუბედურა, საქველმოქმე-
დო საზოგადოება ყოველნაირად ცდილობდა შეძლების მი-
ხედვით, რაღაც დახმარება მაინც გაენია დაზარალებულთათ-
ვის.

1916 წლის გაზაფხულზე გორის განყოფილებიდან შეატყო-
ბინეს საზოგადოების მთავარ გამგეობას, რომ გორში მიუყვა-
ნიათ 11 ტყვე აჭარელი და ლაზარეთში მოუთავსებიათ, როცა
ოსმალები შემოესივნენ აჭარას და შემდეგ რუსის ჯარმა გა-
რეკა ისინი აჭარიდან, ეს 11 კაცი ოსმალებს თან წაუყვანიათ
ოჯახებით და სოფელ ერზისში დაუბინავებიათ. შემდეგ ეს
სოფელიც აუღიათ რუსებს და სხვა ტყვეებთან ერთად აჭარ-
ლებიც წამოუყვანიათ. მათი ოჯახები იქვე, ერზისში დარჩენი-
ლან. ესლა ეს ხალხი ითხოვდა დახმარებას ქართველებისაგან,
ჩვენც ხომ ქართველები ვართ, გვიშუამდგომლეთ მთავრო-
ბასთან – გაგვანთავისუფლონ და სამშობლოში დაგვაბრუნონ
ცოლ-შვილით, ჩვენ ქართველები ვართ და რუსეთის ერ-
თგულნი ქვეშევრდომნი, ჟამთა ვითარების გამო გავხდით
ტყვეებიო.

¹ გაზეთი „საქართველო, №79, 1916 წელი.

გორის საზოგადოება ასახელებდა 11 აჭარელი ტყვის ვინაობას: მაჰმედ კამბერ-ოღლი, მცხოვრები სოფ. ქვაბაში (ართვინის ახლოს), მაჰმედ ლაგვარიძე, სოფ. ირსადან, მუსტაფა ლაგვარიძე, სოფ. ირსადან, აკობა ჭანიძე, სოფ. სინოთელიდან, მაჰმედ იბრაიმ ოღლი, სოფ. ბერთადან, შაქირო ემინ-ოღლი, სოფ. ბერთადან, შეყყი ქუსკუნ-ოღლი, სოფ. ბერთადან, ყედირ უსეინ ოღლი, სოფ. ბერთადან, ისაკა ალმი ელდიოლი, სოფ. ბერთადან, ჰასან ოსგან-ოღლი, სოფ. ხოდიელიდან და ქამელ მამედ-ოღლი, ასევე სოფელ ხოდიელიდან.¹

დიდი ზეიმი გამოიწვია არტაანში ქართული სკოლისა და მოსწავლეთა თავშესაფრის გახსნამ 1917 წლის 16 ივლისს: არტაანი (ყოფილი სამცხე-საათაბაგოს ნაწილი) დიდ ტერიტორიას მოიცავდა და აქ გამაჰმადიანებული ქართველები ცხოვრობდნენ. აქ აქტიურად მოქმედებდა ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების არტაანის განყოფილება. თუმცა საზოგადოებას მუშაობაში ხელისშემშლელი მიზეზებიც ბევრი ჰქონდა. ეს იყო ინტელიგენტური ძალების სიმცირე, მოსახლეობის არასრული მხარდაჭერა, შიში გამაჰმადიანებული ქართველების მხრიდან. – „გაქრისტიანებას გვიპირებენ“, მატერიალური ხელმოკლეობა და სხვა. ასეთი პირობების შესახებ აჭარაში გულნატკენი წერდა ჰაიდარ აბაშიძე და მათ – ვინც შიშობდა – ვაითუ გაგვაქრისტიანონო და თურქულ სკოლებს ითხოვდა, უსვამდა შემხვედრ კითხვას: მთლიანად რომ გათურქებულიყვნენ მაშინ რალა იქნებოდა, ჰაიდარ აბაშიძის მიმართებაში აჭარელი მაჰმადიანები უთუოდ ბევრ საგულისხმო რჩევას იპოვნიდნენ. იგივე ეხებოდა არტაანის ქართველობასაც, რომელთა წინააღმდეგობამ ვერ შეუშალა ხელი აქაურ საქველმოქმედო საზოგადოებას, რომლის მიზანი იყო „ძმური დახმარება გაეწია, მცირე რამ ნათელი შეეტანა თანამოძმეთა განუვალ წყვდიადით მოცულ ყოფაში, რომელ წყვდიადსაც შეცვლილი რჯულის ფანატიზმთან ერთად სულიან-ხორციანად შეეხოჭა ეს საბრალონი“...

¹ ეხლანდელი ომის მსხვერპლნი, გაზეთი „საქართველო“, №60, 1916 წელი.

საქველმოქმედო საზოგადოებამ დიდი შრომის შემდეგ გამოძებნა საჭირო შენობა და შეაკეთა. ბინა 6 ოთახისაგან შედგებოდა, 40 მოსწავლეზე იყო გათვალისწინებული და 2 ოთახიც თავშესაფრისათვის ჰქონდა, სკოლაში ყველა საჭირო ინვენტარი, ტანსაცმელი და საწოლები იყო, ასევე ტანვარჯიშისათვის საჭირო ხელსაწყოები. დახარჯული 500 თუმნიდან 400 ქართულმა საქველმოქმედო საზოგადოებამ გადაიხადა, 100 კი – არტაანის განყოფილებას ეკუთვნოდა.

სკოლის გახსნაში საზოგადოებას ეხმარებოდა ადგილობრივი ჯარის ქართული გარნიზონი. გახსნის დღეს მიპატიჟებული იქნა უამრავი სტუმარი განურჩევლად ეროვნებისა და რელიგიური კუთვნილებისა, არტაანის საქველმოქმედო საზოგადოების თავმჯდომარემ – სალარიძემ გახსნა შეკრება და ხალხს მიმართა, სადაც ითქვა, რომ იმედი აქვს ყველა ერის შვილთა დახმარებისა, რომ ქართველთა შვილებისათვის დაარსებული სკოლა და თავშესაფარი ნაკისრ პასუხისმგებლობას შეასრულებს და მოემსახურება ახალგაზრდობის განათლების წმინდა საქმეს...

სიტყვით გამოვიდა სკოლისა და თავშესაფრის ზედამხედველად მოწვეული პედაგოგი ა. მეფარიძე, რომელმაც ასევე აუხსნა ყველას, რომ ერთა შორის სიყვარული, ჰუმანური გრძნობები უნდა აღეზარდათ მომავალ მოსწავლეებში. სიტყვები წარმოთქვეს სომეხთა, მუსულმანთა და რუსთა წარმომადგენლებმა. ისინი მიესალმნენ ამ დანესებულების დაარსებას, იმედი გამოთქვეს მის წარმატებულ მუშაობაზე, იქვე გაიღეს საქველმოქმედო თანხები, რამაც 1100 მანეთი შეადგინა, ზოგმა სკოლას ყოველთვიური ჯამაგირიც – 150 მანეთამდე აღუთქვა.¹

1917 წლიდან საქველმოქმედო საზოგადოება აღარ აწარმოებდა სასურსათო ოპერაციებს, რის გამოც ის ვეღარ ეხმარებოდა შიმშილით დაზარალებულ ქართულ სოფლებს, ამიტომ საზოგადოება ცდილობდა კავკასიის უმაღლესი მთავრობის წინაშე აღედგრა შუამდგომლობა განსაკუთრებულად გა-

¹ გ. ახალციხელი, წერილი არტაანიდან, გაზეთი „საქართველო“, №175.

ჭირვებული მოსახლეობის დასახმარებლად, ეს მოსახლეობა ყველგან იყო, საქართველოს საქველმოქმედო საზოგადოება ეძებდა მათ თურქეთსა და ირანში, რუსეთსა და ევროპაში, ცდილობდა დახმარებოდა გაუცხოებულ ქართველებს, როდესაც რუსეთის ჯარმა ტრაპიზონი აიღო და იმედი გაჩნდა უძველესი ჭანეთის შემოერთებისა, ქართულმა ჟურნალ-გაზეთებმა დაიწყეს ისტორიულ თემებზე წერა. საზოგადოებებმა კი ხელი გაუწვდინეს ჭანელ ქართველებს. თვით ჭანეთის ქართული მოსახლეობიდან უამრავი თხოვნა მოდიოდა იქ ქართული სკოლების დაარსებაზე. ქართული წიგნებისა და პრესის გაგზავნაზე, მატერიალურ დახმარებაზე.

ჭანეთისთვის დახმარების აუცილებლობას ასაბუთებდა პუბლიცისტი ალექსანდრე გორგაძე წერილში — „ჭანეთის გასაჭირი“, პუბლიცისტი ასკენიდა: „საჭიროა ჩვენმა ქართულმა საქველმოქმედო საზოგადოებამ ჯეროვანი ყურადღება მიაქციოს ჭანეთს და იხსნას იმ უბედურებისაგან, დღეს რომ მათ კარზე მიდგომიათ.“¹

ჭანეთში არსებული ვითარების შესასწავლად საქველმოქმედო საზოგადოებამ გაგზავნა ბათუმის რაიონული განყოფილების მდივანი კ. კობახიძე. მასთან ერთად ჭანეთში იმოგზაურეს ჰაიდარ აბაშიძე და ისმაილ ეფენდი ლორთქიფანიძე.²

კობახიძე გაიგზავნა ლაზისტანშიც.³

საქველმოქმედო საზოგადოება სულ ახალ-ახალ სკოლებს ხსნიდა აჭარაში, ყოველნაირად ეხმარებოდა აჭარლებს, რომლებიც ლტოლვილებად იქცნენ თურქთა აგრესიის გამო და გავერანებულ სახლებში დაბრუნდნენ.

1916 წლის უკანასკნელ კრებაზე ქართულმა საქველმოქმედო საზოგადოებამ დაადგინა, რომ საზოგადოების ექიმი ბენაშვილი და მდივანი პავლე საყვარელიძე გაეგზავნა ახალციხესა და არტანუჯში, რათა იქ ამბულატორია გაეხსნათ. უდესა

¹ ალექსანდრე გორგაძე, ჭანეთის გასაჭირი, გაზეთი „საქართველო“, №12, 1917 წ.

² „გაზეთი „საქართველო“, №233, 1916 წ.

³ იქვე.

და ფოცხოვში მცხოვრები ქართველები ითხოვდნენ სამედიცინო დახმარების განევას.

აჭარაში არსდებოდა სახელოსნოები, რასაც შეღავათის მიცემა შეეძლოთ სოციალურად დაუცველი მოსახლეობისათვის.

აჭარელ ლტოლვილთა მდგომარეობა კარგად ჩანს გაზეთ „საქართველოში“ გამოქვეყნებული აჭარლის ნაამბობიდან. აქ ვკითხულობთ: „დაბრუნების შემდეგ ქართულმა საქველმოქმედო საზოგადოების გამგეობამ აჭარელ ლტოლვილ ყალთან ეუბის ძე ბერიძისაგან, რომელიც ამჟამად დაბრუნებული თავის სახლ-კარში, მიიღო თხოვნა. საგულსხმო ცნობებს აწვდიდა აჭარელი ბერიძე გამგეობას, განაწამები აჭარელი ბერიძის ოჯახი შედგებოდა მოხუცი მამის, ცოლის, ძმის და 4 მცირეწლოვანი ბავშვისაგან. „გადავიხიზნეთ, – წერს ბერიძე, – ქედის საზოგადოებისაგან სადღაც შორეულ მთებში. ერთი თვის შემდეგ მეც დავბრუნდი ოჯახით, მაგრამ ძმა მოკლული დამხვდა იქვე დაბანაკებულ პირთა მიერ, მამაჩემი კი გადარჩა. ჩემი სახლ-კარი სულ მთლად აწიოკებული დამხვდა: სახლი დამტვრეული, ხეხილები გადაჩეხილი, სკები დანგრეული, შინაური პირუტყვები და ფრინველები განყვეტილი, ოჯახის ავეჯეულობა მთლად დამტვრეული, ერთი სიტყვით, მთელი ჩემი მრავალწლოვანი ნაშენი კარ-მიდამო სავსებით განადგურებული, ასე რომ, ამჟამად ქრონიკულ შიმშილს განვიცდით“. დასასრულ, აჭარელი ბერიძე შველას სთხოვს ქართულ საქველმოქმედო საზოგადოების მთავარ გამგეობას.

გაზეთ „საქართველოში“ (1916 წლის №237) საუბარი იყო ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების განყოფილების დაარსებაზე არტაანში. აქ ეწერა: „ქართულმა საქველმოქმედო საზოგადოების მთავარგამგეობამ ცნობა მიიღო, რომ არტაანში დაარსდა ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების ფილიალი და ამ თვის 17-ში მომხდარა არჩევნები განყოფილების გამგეობისა, გამგეობაში არჩეული იქნენ: ხარჯთამყრეფი ინსპექტორი ტარიელ დავითის ძე კეზელი, არტაანის სახელმწიფო ტყეების გამგე გიორგი ნიკოლოზის ძე სალარიძე, გა-

მომძიებელი ქსენოფონტე იოსების ძე ხარაიძე, ფოცხოვის ნაწილის უფროსი თავადი გიორგი ივანეს ძე ამილახვარი და სააქციზო მოხელე კონსტანტინე ნიკოლოზის ძე ოდიშარია. ამათ კანდიდატებად: სააქციზო მოხელე კონტროლიორი თედი ლუარსაბ გიორგის ძე მაყაშვილი და არტილ. პრაპორშჩიკი დავით საბას ძე ლიპარტიანი, გამგეობის თავმჯდომარედ არჩეულ იქნა ტ.დ. კეზელი, მდივნად გ.ნ. სალარიძე და მოლარედ ქ.ი. ხარაიძე.

– „ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების კრება დღეს, 25 ღვინობისთვეს – წერდა იგივე გაზეთი, – არის დანიშნული სამეურნეო ბანკის შენობაში სალამოს 9 საათზე“. კრებაზე მოსმენილ იქნა დეპუტატ აკაკი ჩხენკელისა და პავლე საყვარელიძის მოხსენება დასაბრუნებელ აჭარელთა შესახებ.

ქართველ მაჰმადიანთა გაჭირვებაზე დეპუტატ აკაკი ჩხენკელის მიერ მოპოვებულ მასალებს საქველმოქმედო საზოგადოება აცნობდა კავკასიის ფრონტზე მყოფ ლტოლვილთა მომწყობ მთავარწმუნებულს, გენერალ თამაშევს. გენერალი თავისი ფონდიდან გარკვეულ თანხებს ურიცხავდა საზოგადოებას, კერძოდ, 1916 წლის ოქტომბერში, გენერალ თამაშევს 50 ათასი მანეთი მიუცია ლტოლვილი აჭარლების საყოფაცხოვრებო პირობების გასაუმჯობესებლად.¹

აკაკი ჩხენკელმა საქველმოქმედო საზოგადოების კრებაზე ქართველ მაჰმადიანთა შესახებ 1916 წლის ოქტომბერში ისაუბრა და აღნიშნა, რომ მეტად მძიმე იყო დაბრუნებულ ლტოლვილთა ბედი, ამიტომ მათ როგორც ფულით, ასევე მორალურად უნდა დახმარებოდნენ, დეპუტატი მინების საკითხსაც შეეხო, რომელიც უკვე სხვებს (ძირითადად არაქართველებს) ჰქონდათ დაკავებული, დეპუტატის აზრით, ეს საკითხი უნდა მოეგვარებინა საქველმოქმედო საზოგადოებას. ჩხენკელი აჭარელთა საქმესაც შეეხო, ეს პროცესი ხელოვნურად ჩათვალა და ის დაასკვნა, რომ ან უნდა მოსპობილიყო პროცესი, ანდა სამოქალაქო სასამართლოს გადაცემოდა განსახილველად.

¹ გაზეთი „საქართველო“, №234, 1916 წ., 21 ღვინობისთვე.

ჩხენკელი შემდეგ ამ საკითხზე მოხსენებით კავკასიის მე-ფისნაცვალსაც წარუდგა.¹

ასამდე აჭარელი ლტოლვილი შეფარებული იყო სოფელ ფოცხოვს. მათზე ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების ახალციხის განყოფილება ზრუნავდა. განსაკუთრებით ქვრივ ქალებს უჭირდათ, საზოგადოება ფულსა და სანოვარს აწვდიდა მათ ობოლი ბავშვების გამოსაკვებად.

უმუშევარ ლაზებსა და აჭარლებს საქველმოქმედო საზოგადოებამ სამუშაო ადგილები გამოუძებნა ქ. ფოთშიც, ამ საქმეში მას ფოთის განყოფილება დაეხმარა.²

„მოღალატე“ აჭარლების დასაცავად საქველმოქმედო საზოგადოებამ ადვოკატთა სპეციალური ბიურო შექმნა. მასში იმდროინდელი საუკეთესო ადვოკატები შედიოდნენ: ი. მაჭავარიანი, შ. მესხიშვილი, ი. ბარათაშვილი, პ. გედევანიშვილი, ი. კაჩუხაშვილი, ბ. ანდრეევი, ნ. ქარცივაძე, მ. ფალავა, ალ. საყვარელიძე, ი. გეგეჭკორი, ნ. გიგოძე, გ. გიორგაძე, გ. ლალიძე, ი. ფირცხალაიშვილი, ბათუმელი ადვოკატები: გ. ანჯაფარიძე, ა. გუატი, ფუქსი, სასნოვსკი და სხვ.

შთამბეჭდავი იყო 49 არტანუჯელისა და 9 აჭარელის პროცესი. 1915-16 წლებში სულ 27 სასამართლო პროცესი გაიმართა, პასუხისგებაში იყო მიცემული 255 კაცი, 73 გაამართლეს, 182 დამნაშავედ სცნეს, ბევრს სიკვდილი მიუსაჯეს, თუმც სისრულეში მხოლოდ 1 იქნა მოყვანილი, დანარჩენებს სასჯელი პატიმრობის სხვადასხვა ვადით და კატორღით შეეცვალათ, ამაში კი დიდი წვლილი ქართულ საქველმოქმედო საზოგადოებასაც ედო.

1915 წლის გაზაფხულზე ქართულმა საქველმოქმედო საზოგადოებამ გადაწყვიტა გამოეცა თავისი გაზეთი ქართულ და რუსულ ენებზე, რომელთა შემოსავალიც მოხმარდებოდა ქველმოქმედებას, ამასთანავე, გაზეთის შინაარსიც საქველმოქმედო საქმის გაფართოებისათვის იქნებოდა გამიზნული.

¹ გაზეთი „საქართველო“, №244, 1916 წ.

² ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების მონოგრაფია, გაზეთი „სახალხო ფურცელი“, №322, 1915 წ.

საზოგადოებამ მიმართა მოსახლეობას – ფართოდ ჩაბმულიყო გაზეთის გამოწერასა და სარედაქციო მუშაობაში, უნდა შემდგარიყო ჯგუფები, რომელთაც ჩაბარდებოდა გაზეთის გავრცელების საქმე. „მიმართეთ საზოგადოებას, – ეწერა მიმართვაში, – რომ გაზეთის ყიდვაში ყველამ შეიტანოს თავისი წვლილი კეთილი საქმისათვის. მოუწოდეთ ქალთა წრეებს, დაიხმარეთ ახალგაზრდობა, აამოძრავეთ ყველა ცოცხალი საზოგადოებრივი ძალა გაზეთის ქუჩაზე გამოსატანად და საზოგადოების მისაწოდებლად“. ¹ საქველმოქმედო საზოგადოება ხელისმომწერლებსა და გაზეთის გამავრცელებლებს აძლევდა მისამართს: სასახლის ქუჩა, სარაჯიშვილის სახლი 6, მათ ამ საზოგადოების ერთ-ერთი მოთავეს – ვ. ყიფიანისთვის უნდა მიემართათ.

გაზეთს „ძმური სიტყვა“ ერქვა და ძირითადად ქართველ მაჰმადიანთა დახმარებას ისახავდა მიზნად. მისი ხელისმომწერლების რიცხვი ძალიან დიდი იყო. ენთუზიასტებიც უწყობდნენ ხელს გაზეთის გავრცელებას. – თბილისში ამ მიზნით ქალთა ე.წ. „განსაკუთრებული კომიტეტი“ შეიქმნა ნინო ნაკაშიძის, განდევგელის, ოლღა ალლაძის და ანასტასია ამირეჯიბის ხელმძღვანელობით. ²

გაზეთი გამოიცა და გაცილებით კარგად გაიყიდა, ვიდრე ეს მის დამფუძნებლებს წარმოედგინათ.

საქველმოქმედო საზოგადოების მიერ ბათუმის ოლქში დაარსებული 7 სკოლა შემდეგ სოფლებში უნდა ყოფილიყო: აგარასა, ალაშგარსა, კოროლის-თავსა, ქედას, საღორეთს, ჩხუტუნეთსა და წყალსიმერში, სწავლა ამ სკოლებში, 1914 წლის 1 ივლისის კანონის თანახმად, ქართულ ენაზე იქნებოდა, სკოლები უნდა ყოფილიყო დაწყებითი და 4-წლიანი კურსი ექნებოდათ. ³

¹ გაზეთი „სახალხო ფურცელი“, №357, 1915.

² გაზეთი „საქართველო“, №36, 1916 წ. 16.II.

³ გაზეთი „საქართველო“, №37, 1916 წ., 17.II. მ. შალამბერიძე, კავკასიის ამბები.

დავით სარაჯიშვილისა და მისი მეუღლის, ასევე სხვა ქართველ ქველმოქმედთა მიერ განსაკუთრებულად ამაგვანულ კავკავის სკოლას ბევრი პრობლემა ჰქონდა, ეს სკოლა ფაქტიურად საქართველოს გარეთ იყო, მართალია, წ.კ.გ. საზოგადოება თუ ცალკეული მოღვაწეები მას მუდმივად მეთვალყურეობდნენ, მაგრამ ეროვნული პრობლემები მაინც აქაურ ქართველებში განსაკუთრებით მწვავე იყო. მშობლიური ენისა და კულტურის შესანარჩუნებლად ბრძოლა კავკავის სკოლას მეტად მძიმე ტვირთად აწვა, ვიდრე კავკასიის გადმოღმა, საქართველოს მიწა-წყალზე არსებულ სკოლებს. ამაზე ვრცელი წერილების ციკლს აქვეყნებდა გაზეთ „საქართველოში“ პედაგოგი მ. შალამბერიძე. აღწერდა რა სკოლის ნაკლოვანებებს, ის საჭიროდ თვლიდა, რომ ეს სკოლა გადაკეთებულიყო ქართულ „სამეურნეო და სახელოსნო კერძო სასწავლებლად“.¹

XX საუკუნის 10-იან წლებში ქართულ საზოგადოებაში საერთოდ დიდი ადგილი დაიჭირა პროფესიული სკოლების დაარსების იდეამ, მაგრამ რუსული ადმინისტრაცია ამ მისწრაფებას ფრთას უკვეცდა, თუ რატომ, ეს კარგად ჩანს პროფესიული სკოლის თავდადებული მომხრის — მიხეილ თაქთაქიშვილის წერილებში დამოუკიდებელი საქართველოს რესპუბლიკის დაარსების შემდეგ.²

ხალხი მაინც ახერხებდა, კერძო ინიციატივის გამოჩენას და ამგვარი სასწავლებლების საკუთარი სახსრებით დაარსებას.

ქართველი პედაგოგებისა და აჭარელი ბავშვებისათვის საქართველოს საქველმოქმედო საზოგადოება და ცალკეული ენთუზიასტი ქველმოქმედნი გზავნიდნენ წიგნებს, ქართულ ჟურნალ-გაზეთებს.

¹ მ. თაქთაქიშვილი, სპეციალური სკოლა, გაზეთი „საქართველო“, №13, 23, 54; 1920 წ.

² წიგნები აჭარლებისათვის, გაზეთი „საქართველო“, №107, 1916 წ.

ელენე გიორგის ასულმა მაჩაბელმა 1916 წელს მრავალი წიგნი გაგზავნა აჭარაში. წიგნები იგზავნებოდა საქველმოქმედო საზოგადოების ბათუმის განყოფილებაში.¹

საქართველოს საქველმოქმედო საქმიანობას ხელს უწყობდა რუსეთის იმპერატორის – ნიკოლოზ II-ის ქალიშვილის ტატიანას სახელზე დაარსებული ფონდი, რომლის მუშაობას 1914-1915 წლებში აღწერდნენ ამ ფონდის – „ტატიანას კომიტეტის“ თავმჯდომარე ა. ნეიტგარტი და კომიტეტის საქმეთა მმართველი დრუსი.

„ომის პირველი წლის, ომში დაზარალებულთა მომსახურების მთელი სიმძიმე მთლიანად დააწვა მისი უდიდებულესობა ტატიანა ნიკოლოზის ასულის კომიტეტს და მასთან მოთანამშრომლე საზოგადოებრივ და ნაციონალურ ორგანიზაციებს, – წერდნენ ისინი, – მაგრამ, როცა იელისის თვიდან საომარმა მოქმედებებმა შექმნეს ლტოლვილთა დიდი დინება, რომელმაც მოიცვა მთელი რუსეთი, მათი დახმარებისთვის საჭირო შეიქნა მთელი ქვეყნის მობილიზაცია და ამ საქმეების გადატანა საქველმოქმედო სიბრტყიდან სახელმწიფო ზრუნვის საგნად.

1915 წლის 30 აგვისტოდან ლტოლვილების უზრუნველყოფა, მათი მატერიალური და სულიერი დახმარება კანონით დაეკისრა შინაგან საქმეთა მინისტრს, როგორც მთავარ უფლებამოსილს ლტოლვილების განსახლებისათვის. გარდა ამისა, გუბერნატორებს და ქალაქის უფროსებს, მინათმონყობის, ქალაქის საზოგადოებრივ სამმართველოებს და ადგილობრივ კომიტეტებს.

ამ კანონის III მუხლი ადასტურებს, რომ დროებითი დახმარება ომში დაზარალებულთათვის წარმოადგენს აგრეთვე მისი უდიდებულესობა ტატიანა ნიკოლოზის ასულის ამოცანას, 1914 წლის 14 სექტემბრის მდგომარეობით.

თუმცა ლტოლვილები კი შედიან ომში დაზარალებულთა მთლიან რიცხვში, მაგრამ ბევრი ასეთი დაზარალებულთა კა-

¹ ტატიანას კომიტეტის შემოწირული ფული, გაზეთი „საქართველო“, №168, 1916 წ.

ტეგორია სულაც არ გარბოდა თავისი მიწიდან. ომისაგან დაზარალებულები არიან რუსეთის შიდა და განაპირა მხარეები, რომლებიც ამჟამად მტრის მიერ არის დაკავებული. კომიტეტი მათაც უწევს დახმარებას, რის გამოც უნდა დავასკვნათ, რომ კომიტეტის დახმარების ჩარჩოები უფრო ფართოა, ვიდრე კანონი ითვალისწინებს. 30 აგვისტოს მიღებული კანონი, რომელიც ითვალისწინებს სამთავრობო დახმარებას მხოლოდ ლტოლვილთათვის.

ახალი კანონით მთავრობის ამოცანაა გაუწიონ სასწრაფო დაკმაყოფილება ლტოლვილებს და უსწრაფესი მოწყობა მათი უზრუნველყოფისათვის. პირველ რიგში საჭიროა მათი დაკმაყოფილება საცხოვრებელით და საკვები პროდუქტებით. სამთავრობო დახმარება ლტოლვილებისა საკვებით – არ უნდა განიხილებოდეს, როგორც საქველმოქმედო აქტი. – ეს არის სახელმწიფოს და მასზე დაქვემდებარებული ორგანოების ამოცანა. საზოგადოებრივი ორგანიზაციები მიიწვევიან მხოლოდ მთავრობასთან ერთობლივი მუშაობისათვის. ბარაკებისა, საკვები პუნქტებისა და სასადილოების და ა.შ. გახსნა. ამიტომ სახსრები ამ მიზნების განსახორციელებლად პირველ რიგში უნდა გამოიყოს 30 აგვისტოს გამოცემული კანონის თანახმად უშუალოდ შინაგან საქმეთა სამინისტროს ორგანოებით და არა მისი უდიდებულესობის კომიტეტიდან, როგორც ეს იყო 30 აგვისტოს კანონის გამოცემამდე.

რაც შეეხება სხვა ლტოლვილების სხვა მოთხოვნების დაკმაყოფილებას – სამთავრობო დახმარება არ გამორიცხავს მისი უდიდებულესობის კომიტეტის, მისი განყოფილებების და სხვა საზოგადოებრივი და საქველმოქმედო ორგანოების დახმარებას, არამედ მხოლოდ ავსებს მას.

დახმარების შემდგომი გეგმის დამუშავებისათვის მისი აღმატებულების კომიტეტი მიმართავს თავის განყოფილებებს და კომიტეტთან მომუშავე ყველა ორგანიზაციას, რომ დაამყარონ სრული კავშირი სამთავრობო ორგანოებთან.

კერძოდ, მისი აღმატებულების კომიტეტს ევალება ომში დაზარალებულთა დახმარება ქვემოთ მოცემულ საერთო საწყისებზე დაყრდნობით:

1. კომიტეტს შეუძლია დახმარება გაუწიოს არა ღარიბებს, არამედ მხოლოდ იმათ, რომლებიც დაზარალდნენ ომში.

2. მისი უდიდებულესობის კომიტეტის ძირითად ამოცანას წარმოადგენს დახმარების გაწევა შრომითი მოწყობისათვის ადგილობრივი პირობების გათვალისწინებით დასაქმების ბიუროების გახსნით, აგრეთვე ინტელიგენტური შრომის გამოყენება ხალხის განათლება-გათვითცნობიერებისათვის. მოთხოვნის მიხედვით შრომისუნარიანი ლტოლვილების გაგზავნა იქ, სადაც აკლიათ მუშახელი და ა.შ.

3. საქველმოქმედო დახმარება შეიძლება გაუწიოს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ დადგინდება ამ დახმარების აუცილებლობა ლტოლვილების ეროვნებისა და სარწმუნოების მიუხედავად, როგორც რუს მოქალაქეებს, ისე მეგობარი ქვეყნების მოქალაქეებს, რომლებსაც მფარველობს რუსეთი. განსაკუთრებულად უმინოებს შეიძლება გაეცეს ფულადი დახმარება ხელზე, ამისათვის საჭიროა განისაზღვროს უმწევობის ხარისხი სპეციალური სარეგისტრაციო ბარათებით, რომლებსაც გამოსცემს მისი უდიდებულესობის კომიტეტები. ბარათები რიგდება მოსახლეობაში და შევსების შემდეგ უბრუნდება ამ კომიტეტს.

4. ამ კომიტეტებისთვის მთავარ ამოცანას უნდა წარმოადგენდეს ლტოლვილი ბავშვების და შრომის უუნაროთა მფარველობა, ამისათვის რეკომენდებულია გაიხსნას ახალი ინტერნატები და თავშესაფრები ან მატერიალურად უზრუნველყონ ამ მიზნისათვის არსებული დაწესებულებები.

5. განყოფილებებმა განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიაქციონ კეთილმოწყობას და მისცენ მათ საშუალება გააგრძელონ სწავლა. ამ მიზნით ეს განყოფილებები შეერწყმიან სამთავრობო და კერძო სასწავლო დაწესებულებებს. უწევენ მათ დახმარებას, რათა მიიღონ არსებულმა სასწავლებლებმა შეძლებისდაგვარად დიდი რაოდენობა ლტოლვილი მოსწავლეებისა და გახსნან მოსწავლეებისთვის საერთო საცხოვრებლები.

მოკლედ, განყოფილებებმა უნდა გაუწიონ ფულადი დახმარება სასწავლო დაწესებულებებს, რომლებიც ევაკუირებულნი არიან.

6. უდიდესი მნიშვნელობა აქვს თეთრეულის, ტანსაცმლის, ფეხსაცმლის სამკერვალოებს და მათთან არსებული საწყობების მოწყობას. სასურველია, რომ ამ განყოფილებებმა თავის თავზე აიღონ ასეთი სახელოსნოების, საწყობების მოწყობა და აგრეთვე საკერავის დარიგება სახლებში. ასეთ სახელოსნოებში მუშაობა შეძლებისდაგვარად უზრუნველყოფს ლტოლვილების შრომით დასაქმებას.

7. უყურადღებოდ არ უნდა დარჩეს ლტოლვილების სამედიცინო დახმარება. კომიტეტის განყოფილებებს შეუძლიათ გახსნან დროებითი ამბულატორიული პუნქტები ლტოლვილებით მჭიდროდ დასახლებულ რაიონებში. ჩამოაყალიბონ საექიმო სანიტარული რაზმები და ა.შ.

8. კომიტეტის მუშაობაში აუცილებელია მიიზიდონ ადგილობრივი სასულიერო, დიდებულითა, ადმინისტრაციული საზოგადოებრივი მოღვაწეები და ქველმოქმედები განურჩევლად სქესისა, რწმენისა და ეროვნებისა.

9. განყოფილებების მუშაობა უნდა იყოს საჯარო და ადგილობრივი ორგანოების პერიოდულ პრესაში იბეჭდებოდეს.

10. კომიტეტების განყოფილებების მუშაობა არ უნდა შეიზღუდოს მხოლოდ მათი წევრებით, პირიქით, უნდა მიიზიდონ ადგილობრივი საქველმოქმედო ორგანიზაციები და საზოგადოებრივი ჯგუფები, უნდა უზრუნველყონ დაზარალებულნი და ლტოლვილნი ფულადი საშუალებებით და, რაც მთავარია, ააცილონ მათ შორის ყოველგვარ უთანხმოებას.

რაც შეეხება სახსრებს, რომლებიც უნდა გამოიყენონ დაზარალებულებისთვის, მისი უდიდებულესობის კომიტეტი მომავალშიც მისცემს მათ, მაგრამ არ უხსნის ამ განყოფილებებს მოვალეობას, რომ მიიზიდონ ნებაყოფლობით შეწირულობა. მაგრამ, არ უნდა დაავინყდეთ, ამ განყოფილებებს, რომ კომიტეტი ყოველთვიურად შეადგენს ხარჯთაღრიცხვას შემდეგი თვისთვის. ამიტომ კომიტეტის განყოფილებებმა და სხვა საქველმოქმედო ორგანიზაციებმა, რომლებსაც სურთ

კომიტეტის დახმარება, უნდა წარმოადგინონ მოტივირებული შუამდგომლობა ამ სახსრების ასიგნაციისათვის რაც შეიძლება დროულად, რათა შეტანილი იქნას კომიტეტის ხარჯთაღრიცხვაში.

მისი უდიდებულესობის კომიტეტი თვლის მოვალეობად განაცხადოს, რომ მას აქვს საშუალება ითანამშრომლოს უშუალოდ თავის საგუბერნიო განყოფილებებთან. რომელთა განმგებლობაშიც შეიძლება გადაიცეს ასიგნაციები ამ გუბერნიაში არსებულ ქალაქებში, ოლქებში და კერძო ორგანიზაციებში გასანაწილებლად, რომლებიც უშუალოდ კომიტეტიდან არ იღებენ ამ დახმარებას გარდა გამონაკლისისა, რაც განსაკუთრებული მდგომარეობით არის გამოწვეული.

კომიტეტის თავმჯდომარე ა. ნეიტგარტი.

კომიტეტის საქმეთა მმართველი, კომიტეტის წევრი დრუსი“

იმდენად დიდი იყო ტატიანა ნიკოლოზის ასულ რომანოვას პეტროგრადის კომიტეტისგან მიღებული დახმარება ქართულ საქველმოქმედო საზოგადოებასა თუ ნ. კ. გამავრცელებელ საზოგადოებაზე, რომ 1916 წლის 26 ივნისს ნ.კ. გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობამ დაადგინა, რომ ტატიანას სახელობის სპეციალური ფონდის ფილიალი საქართველოშიც შექმნილიყო, შემოწირული ფულის ნაწილი ომით დაზარალებულებს მოხმარებოდა, დაარსებულიყო თავშესაფრები მათი შვილებისთვის ბათუმში, ბაქოსა და სოხუმში, სადაც სკოლებიც იქნებოდა, ამ საქმის განახორციელებლად სასკოლო სექციის თავმჯდომარე ლუარსაბ ბოცვაძე ბათუმსა და სოხუმში, ბაქოში კი იმავე მიზნით – საზოგადოების სკოლების მეთვალყურე გრიგოლ ბურჭულაძე გაიგზავნა.¹

მარტო მკათათვეში ამ კომიტეტისაგან მოვიდა 2 ათასი მანეთი საამბულატორიო პუნქტის შესანახად სოფელ ხულოში,

¹ ტატიანას კომიტეტის შემოწირული ფული, გაზეთი „საქართველო“, №168, 1916 წ.

6400 მანეთი ლტოლვილთა შვილებისათვის ოთხი სკოლის შე-
სანახად და 800 მანეთი თვით ლტოლვილებისათვის.¹

ყოველწლიურად 15000 მანეთზე მეტი მოდიოდა ღარიბი
ბავშვებისათვის, რასაც ომის დროს საქველმოქმედო საზოგა-
დოება ძირითადად აჭარელ ლტოლვილ ბავშვებში ანაწილებ-
და, ხშირად აჭარელი მშობლები თხოვდნენ განყოფილებას,
რომ მათი შვილები მიეღოთ ქართულ სასწავლებლებში, რა-
საც სიამოვნებით ეთანხმებოდა საზოგადოება და სწავლის
ფულსაც აჭარელ ბავშვებს თავად უხდიდა. ის ცდილობდა გა-
ეფართოებინა ეს დახმარება და თურქეთში მცხოვრებ მაჰმა-
დიან ქართველებზეც გადაეტანა, რასაც შეასრულებდა ქარ-
თული საქველმოქმედო საზოგადოების ტრაპიზონის განყო-
ფილება, რომლის დაარსებაც 1916 წელს გადაწყდა.²

ეს გადამწყვეტილება გამოიწვია საზოგადოების ბათუმის
განყოფილების შეტყობინებამ ჭანეთის შესახებ. ჭანეთის სი-
ლატაკესა და გაჭირვებას აღწერდა ჰაიდარ აბაშიძე, რომელ-
საც ამ მხარეში სპეციალურად საქველმოქმედო საზოგადოე-
ბის დავალებით უმოგზაურია. ჰაიდარ აბაშიძე თხოვდა ქარ-
თულ საქველმოქმედო საზოგადოებას მეფისნაცვალთან ეშუ-
ამდგომლა, რათა მიეცათ თანხა ჭანების დასახმარებლად, და
თუ ეს არ მოხერხდებოდა, იმ შემთხვევაში, ბათუმის განყოფი-
ლების გამგეობისთვის თავად საქველმოქმედო საზოგადოე-
ბის სათავე ორგანიზაციას მიეცა თანხა, რომლითაც გამარ-
თავდნენ სიმინდისა და სხვა პირველი საჭიროების პროდუქ-
ტების საწყობებს. ჭანების დასახმარებლად საქველმოქმედო
საზოგადოებას აქამდეც ჰქონდა გაგზავნილი 2 ათასი მანე-
თი, მაგრამ ეს საქმეს ოდნავადაც ვერ შველოდა. ლაზისტანი-
სა და ჭანეთის პრობლემა ძალზე გააქტიურდა ქართულ სა-
ზოგადოებაში. მას შემდეგ, რაც რუსეთის ჯარმა აიღო ტრაპი-
ზონი და არზრუმი, საქართველოს იმედი მიეცა რუსეთის მეშ-
ვეობით ძველი ქართული მინა-წყლის დაბრუნებისა, ამიტომ

¹ გაზეთი „საქართველო“, №172, 1916 წ.

² ქართულ საქველმოქმედო საზოგადოებაში, გაზეთი „საქართველო“
№186, 1916 წ.

საქველმოქმედო მისწრაფებანი – დახმარებოდნენ მოძმე მაჰ-მადიან ქართველებს, ომის გამო უმძიმეს მდგომარეობაში რომ ჩავარდნენ სანინალმდეგო ბანაკში მყოფი თურქეთის ტერიტორიაზე, მეტად დიდი იყო. თვით „ქართველ მაჰმადიანთა განმათავისუფლებელი კომიტეტი“ და მისი წევრები, ქართველი ინტელიგენციის საუკეთესო წარმომადგენლები, ედგნენ სათავეში ამ ჰუმანიტარულ აქციას.

ჰაიდარ აბაშიძემ, რომელიც საქველმოქმედო საზოგადოებაში მიავლინა ჭანეთში, 450 ფუთი სიმინდი ჩაიტანა იქ და სანოს 103 კომლს — 812 ადამიანს დაურიგა. ის მეორედაც ჩავიდა ჭანეთში და 350 ფუთი სიმინდი წაიღო, რომელიც დაურიგა ესკი-ტრაპიზონის მცხოვრებ 58 ქართველი მაჰმადიანი 310-სულიან ოჯახს. ისეთი გაჭირვება ყოფილა ამდროინდელ ლაზისტანში, რომ სიმინდისა და პურის ნაცვლად ხილით იკვებებოდნენ. ჰაიდარ აბაშიძე აღწერდა აქაური ქართული სოფლების სურათებს, მათ გასაჭირს, გადმოსცემდა მათ დანაბარებს, რომ ქართველებს ან წამოეყვანათ თურქეთიდან, ანდა იქ დახმარებოდნენ.¹ ჰაიდარ აბაშიძის ეს მოხსენება მოისმინა 1916 წლის 23 აგვისტოს გამართულმა ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების მიხეილ მაჩაბლის თავმჯდომარეობით გამართულმა კრებამ და დაადგინა: ბათუმის განყოფილებას გაგზავნოდა 5000 მანეთი ჭანეთში სიმინდის გასაგზავნად და კიდევ 5000 მანეთი ტრაპიზონის რაიონში თავშესაფრის დასაარსებლად. გარდა ამისა, გამგეობამ მიანდო საექიმო სექციას ჭანეთში კაცის გაგზავნა, რათა გამოკვლეული ყოფილიყო რამდენად საჭირო იყო იქაურებისთვის სამედიცინო დახმარების გაწევა. კრებამ დადგენილება იმის გამოც მიიღო, რომ საქველმოქმედო საზოგადოებას პრესით მიემართა ხალხისთვის და მოეწოდებინა ჭანების დასახმარებლად.²

გადაწყდა არამარტო მატერიალური, არამედ სულიერი დახმარებაც გაენიათ ჭანეთის ქართველებისათვის. ამ მიზნით ხოფის რაიონის სოფ. აბუიისლანში უნდა გახსნილიყო

¹ ჰაიდარ ბეგ აბაშიძის მოხსენება, გაზეთი „საქართველო“, №188, 1916 წ.

² „ჭანების დახმარება“, გაზეთი „საქართველო“, №189, 1916 წ.

სკოლა, რისთვისაც ერთდროულად 800, ყოველთვიურად კი 225 მანეთს გაიღებდა ქართული საქველმოქმედო საზოგადოება.¹

I მსოფლიო ომში დაზარალებული აჭარლებისთვის მთელი საქართველო იღებდა შეწირულებას. აქ გამოჩნდა, თუ რა დიდი სიყვარული, დიდი ეროვნული ცნობიერება იყო ქართველ ხალხში, რად უღირდა მას საუკუნეების მანძილზე მისგან ძალით მოწყვეტილი და გამაჰმადიანებული თანამოქმედები, როგორ ახსოვდა ისინი ყველას და ყოველ მომენტში.

„ბ-ნო რედაქტორო! გთხოვთ გადასცეთ აჭარლების სასარგებლოდ დიდ ჯიხაიშში დ. დარსაველიძისას სუფრაზე შეგროვილი 3 მან და 2 კ. სტუმარი ვანიკო“.

„ბ-ნო რედაქტორო! უმორჩილესად გთხოვთ 8 მან. გადასცეთ აჭარლებს და 3 მან პოეტ ევდოშვილს.“

„გაახლებთ 5 მანეთს აკაკის ფონდისათვის და 5 მანეთს გადგურებული აჭარლების სასარგებლოდ.“

პოდპორუჩიკი ა. მახარაძე (ფრონტიდან)“

„მივიღეთ ნოვროჩერკასკში ფეოდოსია ლუკას ას. ენუქიძისაგან შეგროვილი 47 მან.“²

ნიკოლს-უსურიისკში შეგროვილი 46 მანეთი, სადაც არა-ქართველი ეროვნების ადამიანებიც მონაწილეობდნენ, და ა.შ.³

ქართული სუფრა მარტო აკადემია კი არა, ქართველთა ჭირისა და ლხინის გამზიარებელი, განმჩხრეკ-გამგები იყო: ეს ჩანს იმ უამრავი წერილიდან, რაც XX ს-ის 10-იანი წლების ქართულ პრესაში იბეჭდებოდა, გაზეთებისათვის გაგზავნილი ფულადი შეწირულობის დიდი ნაწილი, გარდა სახალხო სეირნობისა, თეატრალური დადგმებისა და კონცერტებისა, შეკრებილი იყო ცალკეულ ოჯახურ შეკრებებზე, სუფრებზე. კახეთიდან მღვდელი ვასილ კარბელაშვილი, ასევე „გაჭირვებულ და აფორიაქებულ“ აჭარელთა დასახმარებლად „სახალ-

¹ გაზეთი „სახალხო ფურცელი“, №323, 1915 წ.

² გაზეთი „სახალხო ფურცელი“, №335, 1915 წ.

³ გაზეთი „სახალხო ფურცელი“, №325, 1915 წ.

ხო ფურცლის" რედაქციას უზავნიდა არტემ ნაკაიძისა და კონსტანტინე ჯიქურაძის ოჯახურ სუფრაზე შეგროვილ 22 მანეთსა და 65 კაპკს.

მსგავსი საქველმოქმედო აქციები ყოველდღიურად ხორციელდებოდა საქართველოში.

ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების მუშაობამ ფართო მასშტაბი მიიღო. ის მატერიალურად ამაგრებდა საქართველოს დამოუკიდებლობის იდეას, რადგან ერთნაირად წვდებოდა „ყოველთა ქართველთა“ მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანასა თუ კუთხეში მცხოვრებ ქართველებს. გარდა თურქეთის და რუსეთის სხვადასხვა გუბერნიაში მცხოვრებ თანამემამულეთა დახმარებისა, საზოგადოებამ სცადა ირანში მცხოვრებ ქართველბთანაც დაემყარებინა ურთიერთობა, ეს იდეა თვითონ ისპაჰანიდან წამოვიდა, როდესაც იქაური ქართველების წარმომადგენლებმა წერილი გამოგზავნეს აღნიშნული ორგანიზაციის სახელზე, წერილს წერდნენ ისპაჰანში არსებული 14 ქართული სოფლის მცხოვრებთა სახელით, ნათქვამი იყო, რომ მათი რიცხვი 50 000 ათას სულს შეადგენდა. მართალია რწმენა დაკარგული ჰქონდათ, გამუხუღმანებული იყვნენ, მაგრამ ქართული ენა და ყოფითი ტრადიციები მტკიცედ შეენარჩუნებინათ. „ქალები ჩადრს არ იფარებენ“, — წერდა პუბლიცისტი გაზეთ „საქართველოში“ გამოქვეყნებულ წერილში, ამათ გაუგიათ ქართული ცხენოსანი ჯარის არსებობა და რამდენიმე ახალგაზრდას გადაუწყვეტია მასში ჩაწერა, საზოგადოებამ იმსჯელა, თუ რამდენად შეიძლებოდა ამის განხორციელება, რადგან ისინი სპარსეთის მოქალაქეები იყვნენ.¹

გამგეობამ ვრცელი მოხსენება წარუდგინა კრებას სასურსათო საკითხზე. სასურსათო პრობლემის მოსაგვარებლად, ქვეყანაში დამშეული ადამიანების დასახმარებლად საჭირო იყო სურსათის შემოტანა ან ადგილობრივ ბაზარზე შეძენა. ამისთვის საზოგადოებამ აიყვანა კონტრაგენტები, რომელთაც უნდა ეშოვათ ვაგონები და დაეარსებინათ წვრილი საკ-

¹ ქართველები სპარსეთში, გაზეთი „საქართველო“, №8, 1917 წ.

რედიტო დაწესებულებების კავშირები, მთავრობაც საზოგადოებას თვეში 200 ვაგონს დაჰპირებია, მაგრამ დაპირება ვერ შეუსრულებია, სურსათის მიღებას სწორედ ამ საკითხის მოუგვარებლობა აფერხებდა. კრებაზე ითქვა, რომ სურსათით სავსე 125 ვაგონი ეხლაც გზაშია და ვერ ვლევულობთ.

მოსხენებამ ცხარე კამათი გამოიწვია, ითქვა, რომ ცარიელი ვაგონების პრობლემა მთელ ქვეყანას ჰქონდა და არა მარტო საქველმოქმედო საზოგადოებას, სიტყვით გამოსულმა გ. დ. ჟურულმა ბევრი მაგალითი მოიტანა სასურსათო საკითხის, ცარიელი ვაგონების პრობლემის შესახებ, ურჩია საზოგადოებას დაკავშირებოდა მეფისნაცვლის კანცელარიას, სადაც მეფისნაცვლის თანაშემწე ორლოვი ყოველ კვირას მართავდა საკვებ-სანოვავის შესახებ თათბირებს, თუ საქველმოქმედო საზოგადოების წარმომადგენელიც მიიღებდა ამ თათბირებში მონაწილეობას, ეს საზოგადოებას უცილობლად გამოადგებოდა. ამასთანავე, ჟურულმა თქვა, რომ კავკასიდან ბევრ ქართველ გლეხს სურდა პროდუქტების შემოტანა ურმებით, საკუთარი ხარ-კამეჩით, მაგრამ საქონლის ჭირის გამო კარანტინი გამოცხადებულა და არ ატარებდნენ ამ გლეხს, თუკი დაუკავშირდებით მეფისნაცვლის კანცელარიას და თხოვთ, რომ საკარანტინოდ სხვა ღონისძიებები გაატარონ, ეს ურმები კი გამოუშვან, მაშინ, მდგომარეობა შეიცვლებაო.¹

ჟურულის ეს ორივე წინადადება კრებამ მიიღო.

კრებამ განსაკუთრებული მადლიერებით მოიხსენია ქალთა კომისიის მუშაობა, რომლებმაც აუარებელი ტანსაცმელი შეკერეს ომის დროს დაზარალებული ქართველი მაჰმადიანებისათვის, აქედან ორი ქალი – ა. მ. ნერეთლისა და ნ. ნ. გაბაშვილისა თავის საპატიო წევრებად აირჩია.

კრების გამართვიდან ცოტა ხანში გამგეობამ მართლაც განკარგა თანხების დიდი ნაწილი: თბილისის ქართული გიმნაზიის ღარიბ მოწაფეებს 500 მანეთი გადაურიცხა, იმავე გიმნაზიის მშობელთა წრეს — 200, საზოგადოების ფოთის განყოფი-

¹ ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების წევრთა საგანგებო კრება, გაზეთი „საქართველო“, №53, 1916.

ფილებას — 200, ოზურგეთის განყოფილებას — 150, სიღნაღის განყოფილებას — 300, პეტროგრადის სტუდენტთა სათვისტომოს — 500, თბილისი საეპარქიო სასწავლებელს — 200 მანეთი, ასევე შეიტანა სწავლის ფული კომერციული სასწავლებლის 11 მოწაფისთვის.¹

1916 წლის 6 მარტს ქართულმა საქველმოქმედო საზოგადოებამ საგანგებო კრება მოიწვია თბილისში. კრება დღის 12 საათზე დაიწყო მიხეილ მაჩაბლის თავმჯდომარეობით. კრებამ რამდენიმე საკითხი განიხილა: უძრავი ქონების შეძენის საკითხი, ხარჯთარიცხვის ანგარიში, სასურსათო საკითხი და სხვა.

საგანგებო კრების მოწვევა იმ ფაქტმა გამოიწვია, რომ საზოგადოებას სურდა უფრო მყარი გაეხადა საკუთარი ბიუჯეტი. მართალია, ქველმოქმედების თანხები შემოდიოდა, განსაკუთრებით ეს ეხებოდა ტატიანა ნიკოლოზის ასულის ფონდიდან შემოსულ თანხებს, მაგრამ ეს ომის პერიოდში ხდებოდა, ომის დასრულების შემდეგ კი პეტროგრადში არსებული ეს ფონდი აღარ გადმორიცხავდა საქართველოში თანხებს. ცალკეული ქველმოქმედებიც თანხებს იღებდნენ ომით დაზარალებულთა დასახმარებლად, ეს თანხები ერთდროული იყო და მუდმივად ბიუჯეტს ვერ შეავსებდა, ამიტომ მთავარმა გამგეობამ გადაწყვიტა შეეძინა მამულები, რომლებიც ყოველთვიურ შემოსავლებს გაუჩენდა საზოგადოებას. კრებაზე ამის შესახებ იყო ძირითადად საუბარი, გამგეობამ წარმოადგინა შესასყიდი მამულების ნუსხა. ეს იყო სახლი ვერაზე, რომელიც 125000 მანეთი ღირდა. ითქვა, რომ სახლის პატრონთან უკვე მორიგდნენ, იმთავითვე მისცემდნენ მას 50 000-ს, დანარჩენს კი 15 წლის მანძილზე გადაუხდიდნენ. ამ მამულში გადასახდელ ფულს საზოგადოება თავის საერთო თანხიდან გაიღებდა. მეორე მამულის შეძენა საზოგადოებას გადაუწყვეტია ბათუმის ოლქში, შავი ზღვის პირად, ეს მამული წარმოადგენდა რამდენიმე ათეულ დესეტინა საუკეთესო მიწას, რომელზედაც გაშენებული უნდა ყოფილიყო ფორთოხალი, ლიმონი,

¹ გაზეთი „საქართველო“, №57, 1916 წ.

მანდარინი, ზეთისხილი, ჩაი, ბამბუკი და სხვ. ომის შემდეგ სამაჰმადიანო საქართველოს სკოლების შენახვა ამ მამულით უნდა მომხდარიყო. კრებამ რამდენიმე ხნის კამათის შემდეგ ნება დართო საზოგადოებას ამ მამულების შეძენაზე.

ამავე კრებაზე წარმოდგენილი ხარჯთაღრიცხვით ნათელი გახდა ის თანხები, რაც გაღებული იქნა სხვადასხვა საქველმოქმედო მიზნით. გამგეობას იჯარით აუღია აჭარლების მიერ მიტოვებული მამულები, რომელთა დაპატრონებაც უცხო ტომელებს, კერძოდ კი თურქეთიდან გადმოხვენილ სომეხ ლტოლვილებს სურდათ. ასევე იჯარით იქნა აღებული ბათუმი-ახალციხის გზის გაყვანა, ასევე რამდენიმე სოფელში, როგორც კრებას მოახსენა მთავარგამგეობამ, ყოფილა 8000 მანეთის ღირებული გაპარტახებული აჭარელთა მამულები და ეს თანხაც უნდა გამოყოფილიყო, ვინაიდან ყველა თანხის გამოყოფას საერთო კრების დასტური ჭირდებოდა, ამიტომ ეს საკითხიც დაისვა, თუმცა რაიმე გადაწყვეტილება კრებაზე მიღებული არ ყოფილა ამ მიმართებით. დროებით, თავად გამგეობას უნდა განეკარგა, თავისი შეხედულების მიხედვით, საჭირო თანხები.

სურსათით მომარაგებაშიც საგანგებო კრების შემდეგ დაიწყო გარდატეხა. თბილისში მოხვევთა სახელით ჩამოვიდა ვინმე კაიშაური, რომელმაც იშუამდგომლა მეფისნაცვალთან, ითხოვა კაიშაურის ხეობაში მცხოვრები მოხვევებისათვის კავკასიიდან საქართველოს სამხედრო გზით ფქვილის შემოტანის ნებართვა. როგორც გაზეთი „საქართველო“ წერდა, — კაიშაურმა ნახა სასურსათო საქმის მთავარი გამგე კავკასიის მეფისნაცვლის კანცელარიაში შაშკოვსკი „და აუხსნა საქმის გარემოება, თუ როგორ დაიხურა ეს გზა ქართული ურმების სამოდრაოდ 10 წლის მანძილზე“. შაშკოვსკის ამ საქმის მოწესრიგება და მოხვევთათვის დახმარება აღუთქვამს.¹

მთავარი გამგეობა რაიონულ განყოფილებებს უგზავნიდა წამლებს, თესლს და სხვა პირველი მოთხოვნილების საგნებს.²

¹ მოხვევთა თხოვნა, გაზეთი „საქართველო“, №58, 1916.

² გაზეთი „საქართველო“, №66, 1916 წ.

ის ეხმაურებოდა სოხუმში ლტოლვილად მყოფ ჭანებს, რომელთა შორის ბევრი იყო მცირეწლოვანი ბავშვი, უპატრონო ქალები და მოხუცები, რომლებიც უკიდურეს გაჭირვებას განიცდიდნენ.¹

1914 წლის ნოემბრიდან 1915 წლის ბოლომდე აღმოსავლეთ საქართველოს დასახმარებლად საქველმოქმედო საზოგადოებამ 185 ვაგონი სურსათი შემოიტანა.²

1916 წელს დიდი მთავრის ასულის ტატიანა ნიკოლოზის ასულის სახელობის კომიტეტისგან საზოგადოებას 11 ათასი მანეთი მიუღია. აქედან 2 ათასი მანეთი სოფელ ხულოში ამბულატორიის შესანახად გადაუდევს, 8 ათასი მანეთი ლტოლვილი ბავშვებისთვის 4 სკოლის დასაარსებლად. ასი თუმანი კი იმ ლტოლვილთა სასარგებლოდ, რომელთაც მუშათა სკოლებში შეაფარეს თავი.³

მოსკოვის ქართველთა საზოგადოების საქმიანობას კარგად ასახავს მის მიერ ქართულ საქველმოქმედო საზოგადოებაში წარმოდგენილი ანგარიში 1907-1916 წლებში ჩატარებულ მუშაობაზე.

საზოგადოება 1907 წელს დაარსდა მცირე ჯგუფის ინიციატივით და თანდათან გაძლიერდა ცალკეულ ქველმოქმედთა დახმარებით, რომელთა შორის აღსანიშნავია დავით სარაჯიშვილისა და ლევან ზუბალაშვილის სახელები.

საწევრო გადასახადის გარდა, ეს შემონირული თანხები იყო ძირითადი მამოძრავებელი ამ საზოგადოებისა, რაც კარგად ჩანს შეწირულების რაოდენობიდან; 1907 წელს საზოგადოებას ქველმოქმედების სახით მიუღია 38 მანეთი, 1908 წელს — 1698 მანეთი, 1909 წელს — 815 მანეთი, 1910 წელს — 700 მანეთი, 1911 წელს — 1250 მანეთი, 1912 წელს — 1355 მანეთი, 1913 წელს — 1301, 1914 წელს — 17010 მანეთი, 1915 წელს — 5761 მანეთი, 1916 წელს — 6400 მანეთი.

¹ გაზეთი „საქართველო“, №84, 1916 წ.

² გაზეთი „საქართველო“, №89, 1916 წ.

³ გაზეთი „საქართველო“, №101, 1916 წ.

პირველ ხანებში ფულის შემომწირველი ამ საზოგადოებისათვის იყო მისი საპატიო წევრი დავით სარაჯიშვილი, მისი გარდაცვალების შემდეგ 1911 წლიდან საპატიო წევრის ადგილი მისმა მეუღლემ – ეკატერინა ფორაქიშვილმა დაიჭირა, რომელიც ასევე კარგად ეხმარებოდა საზოგადოებას.

მოსკოვის ქართველთა საზოგადოებას დიდ დახმარებას უწევდნენ ცოლ-ქმარი ე. მ. და ვ. პ. სუხოლოლსკები, რომლებიც ასევე ამ საზოგადოების საპატიო წევრები იყვნენ. მათ უფასოდ დაუთმეს ორი ბინა საზოგადოებისა და ლაზარეთისათვის. გარდა ამისა ქ-ნ ე. სუხოლოლსკისას ყოველწლიურად 2000 მანეთი შეჰქონდა ლაზარეთისა და სტიპენდიებისათვის. 1914 წელს თბილისის თავადაზნაურობამ, როდესაც მოსკოვში ლაზარეთის გახსნა შეიტყო, მას 500 მანეთი გაუგზავნა.

1915 წელს საზოგადოებას „ბეჭდვითი დღის“ კომიტეტისაგან 3 000 მანეთი მიუღია დაზარალებულ ჯარისკაცთა სასარგებლოდ, აქედან 2000 მანეთი თბილისის საქველმოქმედო საზოგადოებისთვის გამოუგზავნიათ, 1000 კი თვითონ დაუტოვებიათ.

შემომწირველ ქველმოქმედთა შორის გამორჩეული იყო ლევან კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი, – საზოგადოების საპატიო წევრი, რომელსაც 1914 წელს საზოგადოებისთვის ჯერ 10000 მანეთი, შემდეგ კი 5000 მანეთი შეუწირავს. მოსკოვში დაარსებულ ქართულ ლაზარეთს ამის გამო მისი სახელი მიენიჭა.

ლევან ზუბალაშვილის გარდაცვალების შემდეგ ქველმოქმედება განაგრძეს მისმა ცოლმა ოლღა ივანეს ასულმა და შვილებმა ლევ ლევანის ძე ზუბალაშვილებმა. მათ 1915-16 წლებში საზოგადოებისთვის 7 ათასი მანეთი შეუწირავთ.

მოსკოვის ქართველთა საზოგადოება ამ შეწირულების საშუალებით დაეხმარა ქართველ მაჰმადიანებს, ქართულ თეატრს და წალვერის სანატორიუმს, რომელიც ავადმოყოფი ქართველი მწერლებისათვის იყო განკუთვნილი.

საზოგადოების ძირითადი მიზანი იყო მოსკოვში მყოფი ქართველი სტუდენტების დახმარება სესხით ან სტიპენდიით.

სასტიპენდიო თანხა წლითიწლობით იზრდებოდა და 1916 წელს, ზუბალაშვილის წყალობით სასტიპენდიო თანხა 4880 მანეთამდე ასულა.

საზოგადოებას ჰქონდა სხვადასხვა სახელობის 9 სახის სტიპენდია.

1. დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილის; 2. ეკატერინე ივანეს ასული სარაჯიშვილის; 3. ილია ჭავჭავაძის; 4. გ.მ. სუხოდოლსკის; 5. ნ.ზ. ჭავჭავაძის; 6. აკაკი წერეთლის; 7. ლ.კ. ზუბალაშვილის; 8. ო.ი. ზუბალაშვილისა და 9. ლ.ლ. ზუბალაშვილისა.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ზუბალაშვილების სტიპენდიას, რადგანაც იგი იმ სტუდენტებს ეძლეოდათ, რომლებიც საქართველოს ისტორიას თუ სიტყვიერებას აქცევდნენ განსაკუთრებულ ყურადღებას და საზოგადოების გამგეობას ამ დარგში გარკვეულ შრომას წარუდგენდნენ. საზოგადოებას 10 წლის მანძილზე 100 კაცზე მეტისთვის გაუწევია დახმარება, მაგრამ პრობლემად რჩებოდა სესხის დაბრუნება, სწავლადამთავრებულები მას აღარ აბრუნებდნენ, რაც აზარალებდა საზოგადოების ბიუჯეტს.

მოსკოვის საზოგადოების შენაძენს წარმოადგენდა ქართული ბიბლიოთეკა, რომელიც 1914 წელს გაიხსნა, ოქტომბერში, ზუბოვის ქუჩაზე, მხოლოდ 1915 წელს გადაიტანეს ახალ ბინაზე – პოვრის ქუჩაზე. სამკითხველო ბიბლიოთეკას ისეთი დიდი შენობა ჰქონდა, რომ საღამოობით აქ იმართებოდა შეკრებები, ქართველი სტუდენტური ორგანიზაციების „ჩაიები“, სადაც მრავალი საკითხი იხილებოდა. ეროვნული პრობლემების გაანალიზება ხდებოდა.

საზოგადოებას სურდა მოსკოვში ქართული სკოლისა და ქართული ენის შემსწავლელი კურსების დაარსება, რომელიც ითავა ელენე ასათიანმა. ამ ქალბატონს ჰქონია გამოცდილება გარუსებული ქართველი ბავშვების მშობლიურ ენაზე ალაპარაკების.

რაც შეეხება ქართულ ლაზარეთს, აქ პირველად 15 კაცის ადგილი იყო, შემდეგ 20-მდე სანოლი დადგეს, ქართველ ექიმებთან ერთად აქ რუსი ექიმებიც მოღვაწეობდნენ, კერძოდ, სტუდენტი ალექსანდრე შალიგინი, რომელიც ქართველ

„კურსისტკა“ ფ. თვალაძესთან ერთად უფასოდ მკურნალობდა დაჭრილებს.

საზოგადოება სიფრთხილეს იჩენდა სტიპენდიების განაწილებაში. განსაკუთრებით ეს ეხებოდა ზუბალაშვილების სტიპენდიებს, რომელიც თვეში 50 მანეთს შეადგენდა. მას სტუდენტთა ხმებითა და თანხმობით ანაწილებდნენ.¹

საქველმოქმედო საზოგადოება არა მარტო ძველ სკოლებს ეხმარებოდა, არამედ ხსნიდა ახალსაც. 1916 წლის იანვარში გაზეთი „საქართველო“ აღნიშნავდა, რომ ეპისკოპოს ლეონიდეს შუამდგომლობით მან 100 მანეთი გადასცა თეკლათის დედათა მონასტერში არსებული სკოლის ღარიბ მოწაფეებს. მისივე ინიციატივით ახალციხეში გაიხსნა პირველდნაყებითი სკოლა ლტოლვილი ბავშვებისათვის, 7 პირველდნაყებითი და 2 სასოფლო-სამეურნეო სკოლა გაიხსნა ბათუმის ოლქში.

მასალებიდან ჩანს, რომ ხელისუფლება ომის პირობების მიუხედავად, ყოველნაირად უწყობდა ხელს სკოლების გახსნას; პროფესიული სკოლების გახსნასაც დიდი ყურადღება ექცეოდა, რადგანაც წერა-კითხვასთან ერთად ხელობასაც სწავლობდნენ. განაცხადს და თხოვნებს ასეთი სასწავლებლების დაარსებაზე ადგილობრივი ორგანიზაციები აძლევდნენ ქართულ საქველმოქმედო საზოგადოებას. ასე მაგ.: ოზურგეთის განყოფილებას თხოვნით მიუმართავს, რათა ოზურგეთში გაეხსნა საქსოვი სახელოსნო, ომში დაჭრილ და დახოცილ მეომართა ცოლებისა და შვილებისათვის. ამ საქმის მცოდნე მღვდლის – ს. ანდლულაძის ანგარიშით, 20 ქალისათვის ასეთი სახელოსნოს დაარსებას პირველ ხანში მოუწოდებოდა 2616 მანეთი და 50 კაპ. განყოფილება ითხოვდა, რომ საზოგადოებას თუ ამდენი თანხის მიცემა არ შეეძლო, ეშუამდგომლა ტატიანას სახელობის ფონდთან და იქიდან მიეღო საჭირო ფული. ოზურგეთის განყოფილება ასევე ითხოვდა დახმარებას ქაქუთის სკოლისათვის, სადაც 90 ობოლი ქართველი ქრისტიანი და მაჰმადიანი ბავშვი სწავლობდა.

¹ მოსკოვის ქართველთა საზოგადოების ანგარიში 1906-1916 წლებში, გაზეთი „საქართველო“, №94, 95; 1916 წ.

საქველმოქმედო საზოგადოების სათავე ორგანიზაცია ხშირად თავად აყენებდა საკითხს ამა თუ რეგიონში კულტურულ-საგანმანათლებლო თუ სამედიცინო დაწესებულების გახსნაზე. ასეთი იყო 1916 წელს კავკასიის ქალაქთა კავშირის თავმჯდომარის ხატისოვის წინაშე მის მიერ ჩოხატაურსა და ახალსენაკში საავადმყოფოს გახსნის მოთხოვნით წარდგომა, თუმცა ხატისოვმა ჩოხატაურზე უარი თქვა – რადგან იქ რკინიგზა არ გადიოდა და მთავარი არგუმენტი – ფრონტიდან დაჭრილ ჯარისკაცთა გადმოყვანა და მკურნალობა შეუძლებელი იყო, ახალ სენაკზე კი თანხმობა განაცხადა.¹

საქველმოქმედო საზოგადოების მასშტაბები იმდენად გაიზარდა, რომ მას არ ჰყოფნიდა არც ის ძალები, რაც ემსახურებოდა და არც მმართველობის არჩეული სისტემა – საჭირო იყო შეეცვალათ მუშაობის წესიც და რიტმიც, რაზეც ლაპარაკი იყო „ა-ნ“-ს ფსევდონიმით გამოქვეყნებულ წერილში – „ქართული საქველმოქმედო საზოგადოება“.²

აქ გაკრიტიკებული იყვნენ საზოგადოების მთავარი საბჭოს წევრები, რომლებიც ხშირად აცდენდნენ გამგეობის სხდომებს და აფერხებდნენ მის მუშაობას. მუშაობას აფერხებდა ლტოლვილთა დიდი ტალღის მოწოლა თურქეთიდან, თვით ქართველებიც სამაჰმადიანო საქართველოდან ლტოლვილებად იქცნენ. აჭარლების ერთი ტალღა ახალციხეს შეეხიზნა, აქ საქველმოქმედო ორგანიზაციის განყოფილებას დეკანოზი ხახუტაშვილი ხელმძღვანელობდა, რომელიც თხოვნას თხოვნაზე უგზავნიდა თბილისს – მომეშველეთ, ლტოლვილები შიმშილით იხოცებიანო.³

საქველმოქმედო საზოგადოების მრავალმხრივი მუშაობა ასახული იყო მის სისტემატურ სხდომებზე მიღებულ დადგენილებებში. ყველა წერილმანი იყო გათვალისწინებული, მაგალითად: 1915 წლის ბოლოს ჩატარებულმა საქველმოქმედო

¹ გაზეთი „საქართველო“, №20, 1916 წ.

² ა-ნ. „ქართული საქველმოქმედო საზოგადოება“, გაზეთი „საქართველო“, №24, 1916 წ.

³ გაზეთი „საქართველო“, №30, 1916 წ.

საზოგადოების მთავარმა გამგეობის სხდომამ მიიღო შემდეგი დადგენილება: 1. სასურსათო საკითხის შესახებ ყოველი ხელშეკრულების პირობები წინასწარ უნდა განეხილა იურიდიულ კომისიას და ამის შემდეგ მოხსენებოდა იგი გამგეობას. 2. უცხო კონტრაგენტებს უნდა გადაეხადათ წინასწარი თანხა – ბე, რათა საზოგადოების მიერ მიცემული ვაგონებით კერძო საჭიროებისთვის არ ესარგებლათ. 3. პასუხი უნდა გასცემოდა წერა-კითხვის საზოგადოების თხოვნას – ბათუმის ქართული სკოლისათვის აღმოეჩინათ ქონებრივი დახმარება. ამ თხოვნის ასასრულებლად საზოგადოება საჭიროდ თვლიდა მიემართა თავისი განყოფილებისათვის ბათუმში და მისგან დაეზუსტებინა, რა სახის დახმარება ჭირდებოდა სკოლას და, ასევე; რა გზით შეიძლებოდა ქართველ მაჰმადიან ბავშვთა მეტი რაოდენობით მოზიდვა ბათუმის ქართულ სკოლაში 4. თბილისის სასულიერო სემინარიის მმართველობას გადასცემოდა 500 მანეთი იმ მოსწავლეთა სასარგებლოდ, რომელთა მშობლები დაზარალდნენ ომის გამო: 5. თბილისის ქართული გიმნაზიის დირექტორს გადასცემოდა 700 მანეთი ომისგან დაზარალებული მშობლების შვილებისათვის. 6. ვ.ა. ყიფიანისათვის ეთხოვათ, რომ არ დაეტოვებინა საქველმოქმედო საზოგადოების ხაზინადრის თანამდებობა, რასაც აპირებდა.¹

მიმოიხილა ვადა რა ამ საზოგადოების საქმიანობას 1915 წლის მანძილზე, გაზეთი „საქართველო“ წერდა: „ქართული საქველმოქმედო საზოგადოება“ ერთადერთი ეროვნული დაწესებულება აღმოჩნდა, რომელმაც ზნეობრივად და ქონებრივად დიდი ამაგი დასდო ქართველ ხალხს ამ ისტორიულ ხანაში, საერთოდ, ცნობილია, თუ რა გაჭირვებას განიცდის მთელი საქართველო წლეულს: ომიანობამ მოსწყვიტა მშობლიურ კერას ყველა მუშაკი და ოჯახის ნუგეში; ამას ზედ დაერთო მოუსავლიანობა მიწის ნაყოფისა; შემდეგ კიდევ წყალდიდობა და ნიაღვრები, რამაც მილიონობით ზარალი მიაყენა დაბა-სოფლებსა და ქალაქებს. ყველაფერი ძალიან გაძვირდა, რამაც თითქმის შეუძლებელჰყო პირველი საჭიროების საგნე-

¹ გაზეთი „საქართველო“, №30, 1916 წ.

ბის შეძენა ხელმოკლე მცხოვრებთა მიერ, თუ ამას დაემატებოთ იმ დიდ უბედურებას, რომელიც თავს დაატყდა თითქმის მთელ სამაჰმადიანო საქართველოს, თვალწინ გადაგვეშლება უტყუარი სურათი საქართველოს მდგომარეობისა. აი, ასეთ გარემოებაში საქველმოქმედო საზოგადოებამ, რომლის არსებობა წინა წლებში არც კი იცოდა ვინმემ, დიდი გამჭრიახობა და უნარი გამოიჩინა, საზოგადოებამ უპირველესად ყურადღება მიაქცია საკვების მოპოვებას იმ რაიონებისათვის, სადაც შიმშილობა იყო.¹

წერილში საუბარი იყო იმ კონკრეტულ ღონისძიებებზე, რაც ქართულმა საქველმოქმედო საზოგადოებამ განახორციელა: 1915 წლის 7 ივნისს დაარიგა სიმინდი და ფქვილი, სულ 200 ათასი ფუთი. 155 ათასი ფუთი ფქვილი და სიმინდი მომდევნო თვეშიც მიუღია და დაურიგებია ორგანიაციას. მისი მიზანი ყოფილა რომ ყოველთვიურად დაერიგებინა 200 ათასი ფუთი აუცილებელი საკვები პროდუქტი სიმინდისა და ხორბლს ფქვილის სახით. საზოგადოება ამ მიზანს ანხორციელებდა როგორც ცალკეული ენთუზიასტების, ასევე ადგილობრივი ხელისუფლების ორგანოთა დახმარებით, ისინი შეუფერხებლად აწვდიდნენ მას ცარიელ ვაგონებს: საზოგადოებას საკვები მოჰქონდა კონტრაგენტების საშუალებით. ხალხის სურსათით უზრუნველყოფისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა წვრილ საკრედიტო დაწესებულებებს და საზოგადოდ, კოოპერატივთა კავშირებს და ასეთი კავშირების შექმნაში დიდი მონაწილეობა მიიღო ქართველმა საქველმოქმედო საზოგადოებამ.

წერილის ავტორს – ლ. ლევანიძეს მოჰქონდა იმის მაგალითი, თუ როგორ დააკავშირა საქველმოქმედო საზოგადოებამ ერთმანეთთან საკრედიტო დაწესებულებანი ზუგდიდის მაზრის, შორაპნის, გორის, გურიის, რომლებმაც მიზნად დაისახეს სურსათის მოპოვება ხალხისათვის თავიანთ რაიონებში. საზოგადოება ეხმაურებოდა მათ სურსათის გადმოზიდვის ორგანიზაციაში, აძლევდა ცარიელ ვაგონებს.

¹ გაზეთი „საქართველო“, 1916 წლის 2 იანვარი.

ხალხის საჭიროების გასაგებად საზოგადოებამ დაგზანა ცარიელი ანკეტები. ამ სახით შეკრებილმა ცნობებმა ნათელი მოჰფინა ქართველი ხალხის გასაჭირს. მარტო 72 ანკეტის შევსებამ ნათელყო, რომ საქართველოს ამ 72 კუთხეში საჭირო იყო 2 158 000 ფუთი ფქვილი.¹

კოორდინირებულ მუშაობისთვის საზოგადოების ფილიალები ყველაფერს აკეთებდნენ. 1915 წელს 15 ასეთი ფილიალი იყო: ბათუმში; ქუთაისში, ზუგდიდში, ახალსენაკში, სომხუმში, ფოთში, ოზურგეთში, სამტრედიაში, ზესტაფონში, გორში, აცალციხეში, ახალქალაქში, სიღნაღში, თელავში, ნახჩევანში: განყოფილებებს დავალებული ჰქონდათ თავიანთ რაიონებში ეზრუნათ ხალხის სვე-ბედზე. ყველაზე უფრო აქტიურად და ნაყოფიერად მუშაობდა ბათუმის განყოფილება.

ყველა განყოფილებასთან არსებობდა სარეგისტრაციო პუნქტები, რომელთაც დავალებული ჰქონდათ ცნობების შეკრება გადმოხვენილთა შესახებ, ომისგან დაზარალებულ ოჯახებზე.

საზოგადოების მთავარი გამგეობის დამხმარე ორგანოებს წარმოადგენდნენ სასურსათო კომისია, იურიდიული და სამედიცინო სექციები და ქალთა კომისია, რომელიც ვალდებულებას იღებდა ტანსაცმლისა და ლოგინების დამზადებაზე ქართველი მაჰმადიანებისათვის.

ქართული საქველმოქმედო საზოგადოება ყველგან მონდომებით მუშაობდა, მაგრამ მისი საქმიანობა გამორჩეული იყო სამაჰმადიანო საქართველოში. ამაზე გაზეთი „საქართველო“ წერდა: საზოგადოების გულწრფელმა და დაუღალავმა მუშაობამ ხსენებულ ადგილას საუკუნეების განმავლობაში ჩატეხილი ხიდი გაამთელა ქრისტიან და მაჰმადიან ქართველთა შორის: გარდა წმინდა ზნეობრივი მხარისა, დახმარება იყო ქონებრივი, იურიდიული და საექიმო, ზნეობრივმა თანაგრძნობამ დიდი აფრთოვანება გამოიწვია ჩვენს მაჰმადიან ძმებში, კავშირი ქრისტიან და მაჰმადიან ქართველთა შორის ამის შემდეგ თანდათან უფრო განმტკიცდება, რადგან ამ თვე-

¹ გაზეთი „საქართველო“, 1916 წლის 2 იანვარი.

შივე საზოგადოება სამაჰმადიანო საქართველოში რამდენიმე სასწავლებელს ხსნის, რომლებშიაც სწავლება ქართულ ენაზე იქნება და ამგვარად კავშირს ერთ მოძმეთა შორის საფუძვლად დაედება ეროვნული კულტურის ძალა“.¹

საზოგადოებას შეეძლო სოლიდური ფულადი დახმარების გაწევა, რის საშუალებასაც იძლეოდა მისი არცთუ ღარიბი ხაზინა, რომელსაც სხვადასხვა საზოგადოებრივმა ორგანიზაციებმა თუ კერძო პირებმა გადმოსცეს, შესწირეს ფულადი თანხები; 1915 წლისათვის ეს იყო: მეფისნაცვლის კანცელარიის მიერ გადმოცემული 25 ათასი მანეთი, შინაგან საქმეთა სამინისტროს მიერ გადმოცემული 60 ათასი მანეთი, ტატიანა ნიკოლოზის ასულის სახელობის კომიტეტისაგან 51 ათასი მანეთი, ლტოლვილებზე მზრუნველმა კავკასიის კომიტეტმა საზოგადოებას გადმოსცა 160 ათასი მანეთი, კერძო ორგანიზაციებმა და პირებმა 40 ათასი მანეთი, ფულის შემოსვლა საზოგადოების ფონდში არ წყდებოდა. ქართულ საქველმოქმედო საზოგადოებას ეხმარებოდა ბაქოსა და პეტროგრადის ქართველთა მიერ დაარსებული კომიტეტები ომში დაზარალებულთა დასახმარებლად.

ასეთი მრავალმხრივი და ნაყოფიერი იყო ქართულ საქველმოქმედო საზოგადოების მუშაობა ომში გამოწვეული კატასტროფის დროს. იმდროინდელ ქართულ პრესიდან ჩანს, თუ რა დიდი იყო დახმარება თითოეულ დაზარალებულისათვის. „განათლების“ საზოგადოების თავმჯდომარე, ცნობილი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე ანასტასია თუმანიშვილი-წერეთლისა ხშირად თხოვდა ქართულ საზოგადოებას ფულს დაობლებული ბავშვების დასახმარებლად. 1916 წლის იანვარში მას 300 მანეთი გადაუცია 10 მოწაფისათვის, რომელთა მშობლებს გადაწყვეტილი ჰქონდათ ბავშვების გაყვანა სკოლიდან. ამავე დროს, მეფისნაცვლის კანცელარიიდან მიცემუ-

¹ ლ.ლევანიძე, ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების მოქმედება წლის განმავლობაში, გაზეთი „საქართველო“, №2, 1916 წელი.

ლი 80 ათასი მანეთით ტანსაცმელი და ლოგინები დამზადდა მაჰმადიანი ქართველებისათვის.¹

ქართული საქველმოქმედო საზოგადოება კრებდა და აერთიანებდა ამ მრავალრიცხოვან ორგანიზაციებს, რომლებიც ამ დროს არსებობდნენ და რომელთაც ქველმოქმედება ჰქონდათ ძირითად მიზნად დასახული. ასეთი იყო ქართველ ქალთა კავშირი, რომელმაც გადაწყვიტა განათლების საზოგადოებასთან გაერთიანება. ქართველ ქალთა საქველმოქმედო საზოგადოება ჩაენერა განათლების საზოგადოებათა კავშირში და თავის წარმომადგენლად აირჩია ეკ. გაბაშვილი, ნინო მაჭავარიანი, ელისაბედ ვეზირიშვილი და დარეჯან მრევლიშვილი.²

საქველმოქმედო საზოგადოება არა მარტო უბრალო მატერიალურ დახმარებას უწევდა საქართველოს კუთხეებს თუ ცალკე ორგანიზაციებს, არამედ აგვარებდა მეტად მწვავე ეროვნულ საკითხებსაც. ამის მაგალითად შეიძლება დავასახელოთ აჭარაში I მსოფლიო ომის დროს მომხდარი აჭარელთა აყრა-გამოქცევა და მათ ადგილზე უცხოტომელთა ჩასახლების ცდა, რაზეც საქველმოქმედო საზოგადოებამ მკაცრი რეაქცია მოახდინა. მან მიმართა ბათუმის ორგანიზაციას, შეესწავლა საკითხი დეტალურად, გადმოეგზავნა ფაქტები, რასაც შემდეგში წარმოუდგენდა კავკასიის მეფისნაცვალს და ტატიანა ნიკოლოზის ასულის კომიტეტს პეტროგრადში.³

საკითხის სიმწვავეს ქართული დემოკრატიული პრესა დაურიდებლად ასაჯაროებდა და დანაშაულებს ამხელდა.⁴

ქართული ეროვნული ცნობიერების აღორძინებას ხელის შეწყობა უნდოდა იქაც, სადაც ამის საშუალება არ იყო. ეს ძირითადად რუსეთის ქალაქებში, კომპაქტურად ან საკმაოდ დაშორებით, მაგრამ დაფანტულად დასახლებულ ქართველებს ეხებოდა. მათ გარუსება და ეროვნული გადაგვარების საფ-

¹ გაზეთი „საქართველო“, №63, 1916 წ.

² გაზეთი „საქართველო“, №9, 1916 წ.

³ გაზეთი „საქართველო“, №24, 1916 წ.

⁴ კრაზნა, ჩვენი დაუდევრობა, გაზეთი „საქართველო“, №23, 1916 წ.

როზე ემუქრებოდათ, ამიტომ ქართველი ქველმოქმედები არაფერს იშურებდნენ რუსეთში მცხოვრებ ქართველთა და-სახმარებლად, მათთვის სწავლა-განათლების მისაცემად, მშობლიური ენისა და კულტურის შესანარჩუნებლად.

მოსკოვის „ქართველთა საზოგადოება“ ზუბალაშვილების ხელშეწყობით იკრიბებოდა ბინაზე, სადაც ფულს არ იხდიდა. აქ იმართებოდა კრებები, რეფერატების კითხვა და სხვა. აქვე იყო სამკითხველო დარბაზი. საზოგადოებას ჰქონდა საკუთარი თანხა, საიდანაც გადადებული იყო ფული საჭირო ქართული ლიტერატურის შესაძენად. სამკითხველოში მიდიოდა საქართველოში არსებული ქართული ჟურნალ-გაზეთები თბილისიდან და ქუთაისიდან.

მოსკოვში არსებობდა ქართული კულტურის მოყვარულთა წრე დიმიტრი არაყიშვილის თავმდომარეობით, რომლის მიზანი, გარდა ჩვენი კულტურის პროპაგანდისა რუსეთში, იყო გაჭირვებულ სტუდენტთა დახმარება. 1915-16 წლებში ლევან ზუბალაშვილის ფონდიდან რამდენიმე სტუდენტს ეძლეოდა სტიპენდია თვეში 50 მანეთი. აქვე დაარსდა სცენისმოყვარეთა წრე ქართული წარმოდგენების გასამართად. ქართული საზოგადოება მართავდა უფასო „ჩაებს“, შეკრებებს, სადაც ჩაის სმა და ქართულ პრობლემებზე საუბარი იმართებოდა. ომის დაწყებისთანავე მოსკოვში კონსტანტინე ზუბალაშვილის სახელზე დაარსდა ქართული საავადმყოფო დაჭრილი და ავადმყოფი ჯარისკაცებისათვის, სადაც უსასყიდლოდ მკურნალობდნენ ქართველი ექიმები – ზანდუკელი მეუღლით, ასათიანი და სხვები.¹

აქვე აღვნიშნავთ ზუბალაშვილების დიდ საქველმოქმედო მოღვაწეობას. ეს ოჯახი ტრადიციულად გამოირჩეოდა ამ ტიპის ღვაწლით – ჯერ კიდევ გიორგი ივანეს ძე, შემდეგ მისი ვაჟი ნიკოლოზი, ნიკოლოზის ძე – კონსტანტინე ზუბალაშვილი კარგად იცოდა ქართველმა საზოგადოებამ ღარიბთა შემწეობითა და ქველმოქმედებით.

¹ გაზეთი „საქართველო“, №5, 1916 წ.

XX საუუნის დასაწყისში ოჯახურ ტრადიციას აგრძელებდნენ და შეჭირვებულ ქართველობას ეხმარებოდნენ კონსტანტინე ზუბალაშვილის ძენი – სტეფანე, ლევან, პეტრე და იაკობ ზუბალაშვილები.

ქართული ჟურნალ-გაზეთები – „ივერია“, „დროება“, „კვალი“, „მოგზაური“, „ცისკარი“, „ობზორი“ „ტიფლისსკი ვესტნიკი“ და სხვები – მათი შემწეობით გამოდიოდა. ისინი აძლევდნენ დახმარებას ქართველ სტუდენტებს, გზავნიდნენ უცხოეთში სასწავლებლად, საქართველოში სკოლების დაარსებას, ბიბლიოთეკების, სტამბების გამართვას ეხმარებოდნენ, ეწეოდნენ ავადმყოფებსა და მიუსაფრებს. ზუბალაშვილები ეხმარებოდნენ წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას, საისტორიო ძეგლების მოძიება-შენახვას, ეხმარებოდნენ ეკლესია-მონასტრებს, ღარიბ სამღვდელო პირებს, ზუბალაშვილებს ეკუთვნოდა ბათუმში კლესიის აგება, თბილისში ძველი ეკლესიების განახლება, კუკიის საყდრის აგება. ძმებმა თბილისის მუსიკალური სკოლის აგებას 10 ათასი მანეთი შესწირეს. ასევე დაეხმარნენ ქართველ თავადაზნაურთა სასწავლებლის შენობას და გადასცეს დიდი დახმარება. ბევრი ექიმი, ინჟინერი, ვექილი ზუბალაშვილების დახმარებით გახდნენ სპეციალისტები. ძმები დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ საქართველოს წარსულის მეცნიერულად შესწავლას, მიზნად ჰქონდათ დასახული მეცნიერული ენციკლოპედიის შექმნა-გამოცემის დაფინანსება. რუსული გაზეთის „ზაკავკაზიეს“ გამოცემის ნებართვა ერთ-ერთ ძმას – იაკობ ზუბალაშვილს აუღია ხელისუფლებისაგან.

ზუბალაშვილების მეცენატობით აშენდა თბილისში სახალხო სახლი წარმოდგენებისათვის, რამაც საშუალება მისცა ქართულ საზოგადოებას აქ გამართული ქართული წარმოდგენებით დამტკბარიყო.

სახაზინო თეატრის შენობაც ზუბალაშვილების მიწაზე იდგა, ასევე ზუბალაშვილებმა ააშენეს თბილისის სემინარია, მათ დააარსეს პირველი ბავშვთა საავადმყოფო.

მოსკოვის ქართველთა საზოგადოების პარალელურად, 1916 წელს მოსკოვშივე გაიხსნა „ქართული სამეცნიერო საზოგადოება“, რომელიც მიზნად ისახავდა ქართული მეცნიერებისა და კულტურის პროპაგანდას რუსეთში. ასევე საქართველოს ისტორიისა და გეოგრაფიის სრულყოფილად შესწავლას, დახმარებას იმ ქართველი მეცნიერებისას, რომლებიც ქართველოლოგიურ დარგში მუშაობდნენ. საზოგადოების დამფუძნებელი კრება გამართულა 1916 წლის 13 მაისს, საზოგადოების წესდება დამტკიცებულა 30 აპრილს.

საზოგადოებას ჰქონდა თავისი კურსები, გამოფენები, ლექციები, ბიბლიოთეკა-სამკითხველო იყო ნაქირავებ შენობაში. მისი მიზანი იყო პერიოდული ჟურნალის, სამეცნიერო შრომების გამოცემა როგორც ქართულ, ასევე რუსულ ენებზე.

საზოგადოების წევრებად არჩეულნი იყვნენ: ბ. გ. ლამბარაშვილი, ალ. ჯავახიშვილი, გ. მოსაშვილი, გ. ოცხელი და ნ. პაიჭაძე. საზოგადოების წევრობის კანდიდატად ორი ქალი აირჩიეს: ჯავახიშვილის და ლამბარაშვილის მეუღლეები.

საზოგადოებას სურდა რუსეთისათვის „სწორი აზრის მიცემა საქართველოზე“.¹

ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების 1916 წლის ანგარიშიდან ჩანს, რომ ომის ბატალიების მიუხედავად, რაც დიდ სოციალურ-ეკონომიკურ პრობლემებს აჩენდა ქვეყანაში, საზოგადოებას მძიმე პრობლემად გაუხდია ფშავ-ხევსურთა უაღრესად შეჭირვებული მდგომარეობის მონესრიგება.

1916 წლის 4 აგვისტოს ქ. თელავიდან საქველმოქმედო საზოგადოებამ მიიღო სოფელ ხორხში ხიზნად მყოფი ხევსურების – გელა არაბულის, გიორგი არაბულის, ივანე ჭინჭარაულის, ხვითო არაბულის, აბრამა არაბულის, გიორგი ფიცხელაურის და გელა კორიაულის თხოვნა, სადაც მათი უმწეო მდგომარეობა: უბინაობა, სიდუხჭირე, სრული სიღატაკე და შიმში-

¹ ქართული სამეცნიერო საზოგადოება მოსკოვში, გაზეთი „საქართველო“, №120, 1916 წ.

ლი იყო აღწერილი. ისინი საზოგადოებას დახმარებას თხოვდნენ.¹

ფშავ-ხევსურეთში შექმნილი იყო მძიმე მდგომარეობა, რაც აიძულებდა იქაურებს ზიზნებად ქცეულიყვნენ. ვითარების გასაცნობად თბილისიდან 1916 წლის 5 დეკემბერს გამგზავრებულა თომა ზაქარიას ძე ნასიძე, რომელმაც ამ რეგიონში შექმნილი ვითარება აღწერა. იგი 9 დღე დარჩენილა და ძირ-ფესვიანად გაცნობია რეგიონის პრობლემებს.

„დღეს-დღეობით ქართველთა საზოგადოების უმთავრესი და განსაკუთრებული ყურადღება მიქცეულია ქართველ მაჰმადიანებისაკენ – წერდა ლიქოკელი, – და ამავე დროს ძალიან მცირე ყურადღებას აქცევენ ჩვენი დანარჩენი საქართველოს კუთხეებს, განსაკუთრებით კი ფშავ-ხევსურეთს, რომელ კუთხესაც, ჩემი რწმენით, უნდა მიექცეს არანაკლები ყურადღება, ვიდრე აჭარას“.²

ამის მიზეზად მოხსენების ავტორი საქველმოქმედო თანხების სიმცირეს და აგენტების ნაკლებობას ასახელებდა, რომელთაც მეტად შეეძლებოდათ რეგიონებში მოღვაწეობა.

„ფშავეთი გახლავსთ უმდიდრესი საქართველოს კუთხე... იშვიათად ჰნახავთ ფშაველს, რომელმაც არ იცოდეს წერა-კითხვა, თუმცა აქ, ამ კუთხეში სრულიად არ მოიპოვება სკოლები, ანდა მოიპოვება თითო-ოროლა, რომელიც უნუგეშო მდგომარეობაში არიან და დღეს ან ხვალე შესაძლებელია ჩაბარდნენ საუკუნეს...“³

ლიქოკელი აღწმნავდა რამდენიმე თვის წინ შალვა ქარუმიძის სტუმრობას ამ კუთხეში მდგომარეობის შესასწავლად, იმედოვნებდა სოფელ როშკაში სკოლის გახსნას, იძლეოდა წინადადებებს საქველმოქმედო საზოგადოების მიმართ. ამ წინადადებას მხარს უჭერდა ქ. შ. ნ. კ. გამავრცელებელი საზოგადოებაც. ლიქოკელი აკრიტიკებდა ამ წინადადებას და მიაჩნდა, სკოლა იქ უნდა გახსნილიყო, სადაც ზამთრობით შესა-

¹ სცსსა, ფონდი 517, საქმე 59, ფ.1.

² სცსსა, ფონდი 517, საქმე 59, ფ.20.

³ სცსსა, ფონდი 517, საქმე 59, ფ.21.

ფერისი პირობები იყო სწავლისათვის. ის ახასიათებდა ხევსურთა ბუნებრივ პირობებს და სკოლის გახსნისათვის შესაფერის ადგილად სოფელ ბარისახოს მიიჩნევდა, რადგან იქ 365 კომლამდე ცხოვრობდა, უფრო მეტი, ვიდრე როშკაში (256 კომლი), თანაც ბარში, მოხერხებულ ადგილზე მდებარეობდა, როშკა კი მიუვალი იქნებოდა ზამთრის თვეებში ბავშვებისათვის. ბარისახოში უნდა აშენებულიყო სკოლაც და თავშესაფარიც ბავშვებისათვის, აქვე შეიძლებოდა სპორტული მოედანიც გამართულიყო.

ფშავში სამი სკოლის გამართვას მიიჩნევდა საჭიროდ მომხსენებელი: მალაროსკარში, შუაფხოში და გარე ფშავში – თამარ მეფის მონასტერში. სამი სკოლა ქ. შ. ნ. კ. გამავრცელებული საზოგადოების სახელით უნდა გახსნილიყო.

„ფშაველები დიდის ნდობით უყურებენ ქართულ საქველმოქმედო საზოგადოებას და მისგან ელიან შველას და ხსნას, თითქმის ყველას თბილისისკენ უჭირავს თვალი და აქედან მოელიან თავისი ტკივილის მალამოს... – წერდა ლიქოკელი. – არ შევცდები, თუ ვიტყვი, რა სირცხვილია ჩვენი საზოგადოებისათვის, რომ ისეთ ნიჭიერ ეროვნულ პოეტს, როგორიც გახლავთ ბაჩანა (ვაჟა-ფშაველას ძმა) – არ მივაქციოთ ყურადღება!.. ბაჩანა, დიდებული პოეტი, მგოსანი, მალაროსკარის საზოგადოებაში სოფლის მწერლად გახლავსთ და იღებს თვეში 45 მანეთს!!!“

ნიჭიერი პოეტი ბაჩანა, ლუკმა პურის საძიებლად (7 თუ 8 შვილის პატრონი გახლავს) სოფლის მწერლად შევიდა და საპოლიციო სამსახურს ასრულებს!!! ვერ მოუნელებია ბაჩანას ეს მდგომარეობა და არც გასამტყუნარია თუ ზოგჯერ არაყ-ღვინოში იკლავს ყელში მომდგარ სევდა-ბოლმას...“¹

ლიქოკელი თხოვდა საქველმოქმედო საზოგადოებას პოეტ ბაჩანას (ნიკო რაზიკაშვილის) დახმარებას და იმედოვნებდა, რომ საზოგადოება ამის გაკეთებას მოისურვებდა, თავის აგენტად დანიშნავდა ფშავ-ხევსურეთში და ჯამაგირსაც დაუნიშნავდა, ამით პოეტსაც უშველიდა და საქვეყნო საქმესაც.

¹ სცსსა, ფონდი 517, საქმე 59, ფ. 24-25.

მოხსენებაში დასმული იყო სხვა საკითხებიც: ფშავ-ხევსურებისათვის, ყაჩაღებისა და ქისტების თავდასხმის მოგერიების მიზნით იარაღის დარიგების საჭიროება.

საქმის გასარკვევად ამ მხარეში პოლკოვნიკი დუბანისი გამოგზავნეს. ის დარწმუნდა, რომ რასაც გაზეთი „საქართველო“ წერდა ფშავ-ხევსურეთის ძარცვა-გლეჯაზე, მართალი იყო. ამიტომ სამსახურიდან გადააყენეს და დაითხოვეს მაზრის უფროსი ყარალაშვილი, ბოქაული ცისკარიშვილი და სხვები. დუბანისმა ხალხს ურჩია ყრილობის მოწვევა და იარაღის მოთხოვნა მთავრობისათვის. ასეთი ყრილობა უკვე სამი თვეა მოეწყო, თხოვნაც გაუგზავნა მაზრის უფროსს, ოღონდ არ იციან, მან მწევანე მაუდქვეშ ამოსდო ეს თხოვნა, თუ გუბერნატორს გადაუგზავნაო.

„ექვს გარეშეა, საქველმოქმედო საზოგადოებას რომ ჰყოლოდა თავის რწმუნებული, იგი არავის მოერიდებოდა და გაბედულის მოქმედებებით, ფშავლების სასარგებლოდ დააბოლოვებდა საქმეს“-ო.

ლიქოკელი საუბრობდა მთავრობის მიერ დანაპირების შეუსრულებლობაზე, იმ ფშავებს, რომლებიც ტყეში ე.წ. „შპალების“ დამზადებაში ჩაენერებოდნენ, ჯარში არ წაიყვანდნენ; ფშავები ამუშავეს, მაგრამ ჯარში მაინც გაიწვიეს. როცა სოფლის მწერალი ბაჩანა ამ განკარგულებას წერდა, თვალთაგან ცრემლები სცვიოდაო. ამ დროს ჩამოვიდა ფშავ-ხევსურეთის „ბლალოჩინი“ ფარნაოზ ზამბახიძე, ვინც ხალხის ინტერესებს იცავდა ყოველთვის და მამასახლისს მოაგონა მთავრობის დანაპირები, ურჩია ხალხს, დუშეთში წასულიყვნენ საქმის გასარკვევად, მცოდნე და ხალხის სანდო პირად ბაჩანა იცნეს, მაგრამ მამასახლისმა არ გაუშვა, – საქმეები გაქვსო. „რა უნდა ექნა? ის ხომ სოფლის მწერალი გახლავსთ? იმისი მბრძანებელი ხომ მამასახლისი და ბოქაული გახლავან? – წერდა მომხსენებელი, – ამრიგად მიერეკებიან ფშაველებს და მათი სარჩო-საბადებელი რჩება უპატრონოდ, ქისტების გასაცარცვავად, ხმის ამომღები კი არავინაა...“

ვრცელ მოხსენებით ბარათში საუბარი იყო რუსული ადმინისტრაციის უვიცობაზე, მათ მიერ ქართული ტრადიციების

გაუთვალისწინებლობაზე, რაც ხშირად ადგილობრივი მოსახლეობის დასჯის მიზეზიც ხდებოდა. როდესაც დარაჯის მოკვლისთვის სოფლის ქალები და ბავშვები დაიბარა ბოქაულმა იორამოვმა, სოფლის კაცმა მას სროლა აუტეხეს: ჩქარა გაათავისუფლეთ ჩვენი ცოლ-შვილიო. „მთავარგამგეობას მოეხსენება ხევსურების ზნე-ჩვეულება – ადათი, – წერდა მომხსენებელი, – ცოლი თავის სიცოცხლეში ქმრის სახელს არ იტყვის ხოლმე და რომ ნაკუნ-ნაკუნად აქციოთ, კაცზე არ მიუთითებს – თოფი ამან ესროლაო. მაშასადამე, მათი დაბარება და გამოკითხვაც, დროის დაკარგვაა და წყლის ნაყვა და სხვა არაფერი!...“

ხომ შეიძლება მაზრის უფროსს და გუბერნატორს ბოქაულმა ეს ამბავი აჯანყებად ჩაუთვალოს და ხევსურები დასაჯონო, – წერდა ლიქოკელი და ასკვნიდა: „ამისთანა შემთხვევებისთვის აუცილებლივ საჭიროა მთავარმა გამგეობამ იყოლიოს საკუთარი კაცი, რომელიც იქვე ცხოვრობს და მჭიდრო კავშირი და დამოკიდებულება ჰქონდეს მთავარგამგეობასთან, რომ საზოგადოებას ჰქონდეს საშუალება დროით აიშოროს მასზედ მოქმედი ხმალი“, ამისთანა კაცად იგი კვლავ ბაჩანას ასახელებდა.

მოხსენების ბოლოს, იმეორებდა რა თავის მოთხოვნებს, წინადადებას აძლევდა საზოგადოების მთავარგამგეობას, არ გაენვიათ ჯარში ფშავ-ხევსურების ის ნაწილი, რომელთაც დაჰპირდნენ ამას, ან თუ გაიწვევდნენ, იგივე გაეკეთებინათ მეზობელი ქისტებისათვის.

იგი საჭიროდ თვლიდა სკოლების გახსნას, ფშავ-ხევსურთა შეკავშირებას, აქაური ეროვნული სულის მქონე ქართველების გამოყენებას ხალხის საკეთილდღეოდ. ესენი იყვნენ: ფშავ-ხევსურეთის ბლალოჩინი მამა ფარნაოზ ზამბახიძე, მაღაროს საზოგადოების მამასახლისი, ვაჭარი პავლე პეტრიაშვილი, ივანე ბერიძე და სხვები.

ფშავეთს ის უმდიდრეს მხარედ მიიჩნევდა და ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების კეთილ ეროვნულ მოღვაწეობას ამ რეგიონში აუცილებლობად თვლიდა. მოხსენებითი ბარათის ბოლოს საუბარია თამარის მონასტერზე, მის მეურ-

ნეობასა და საქმიანობაზე, შუამთის მონასტრის წინამძღვრის – ეპისკოპოს პირისის მიერ ამ მონასტრისადმი უყურადღებობაზე, რაშიდაც ასევე საქველმოქმედო საზოგადოება უნდა გარკვეულიყო და მიეკუთვნებინა თამარის მონასტრისათვის მისი მიწები, რასაც ედავებოდნენ.

1917 წლის მარტში მომხდარი ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციისა და მონარქიული ხელისუფლების ჩამოგდების შემდეგ არსებული პოლიტიკური ვითარება ზეგავლენას ახდენდა საქართველოს საქველმოქმედო დაწესებულებათა საქმიანობაზეც.

ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების მიერ დაარსებული სკოლები საფრთხის წინაშე დააყენა კავკასიის სამოსწავლო ოლქის მზრუნველის – რუდოლფის საქმიანობამ, რომელიც ცოტა ხნით დარჩა თანამდებობაზე და ითხოვდა ამ საზოგადოების სკოლების დახურვას აჭარაში, რადგან იქ გაგზავნილ პედაგოგებს საიმედოდ არ მიიჩნევდა.¹

რუსეთში არსებული ქართული საქველმოქმედო დაწესებულებები ცდილობდნენ დახმარებოდნენ ახალი ცხოვრების გზაჯვარედინზე დამდგარ თავიანთ ქვეყანას. რუსეთში, განსაკუთრებით მოსკოვსა და პეტერბურგში მცხოვრები ქართველი ინტელიგენცია კარგად ხედავდა იმ დადებით ძვრებსა თუ უარყოით მოვლენებს, რაც ქართულ საზოგადოებრივ ყოფას ახასიათებდა. პარტიული კინკლაობა, დაწვრილმანება, საზოგადოების დაქუცმაცება დასებად, კლასებად, ჯგუფებად ვერ დაეხმარებოდა საქართველოს სანუკვარი მიზნის მიღწევაში, რისთვისაც ის რუსეთის კოლონიური ულლის ქვეშ საუკუნეზე მეტ ხანს იბრძოდა.

ამან ჩააგონა პეტროგრადის საქველმოქმედო საზოგადოებას, 1917 წლის 4 აპრილს შეკრებილიყო და მიმართვის ტექსტი შეედგინა საქართველოს პარტიული ორგანიზაციების მისამართით. პეტროგრადის საქველმოქმედო საზოგადოების კრების თავმჯდომარემ – ა. ჩერქეზიშვილმა ისაუბრა შექ-

¹ „ბატონი რუდოლფი და აჭარის სკოლები“, გაზეთი „საქართველო“, №56, 1917.

მნილ პოლიტიკურ ვითარებაზე, შეადგინეს მიმართვის ტექსტი, სადაც მოუწოდებდნენ საქართველოს პოლიტიკურ წრეებს – შეეწყვიტათ „კინკლაობა და შფოთი ამ საპასუხისმგებლო დროში და შეერთებულად იმოქმედონ საქართველოს ნაციონალ-დემოკრატიული თვითმარველობის გარშემო“. კრება მიესალმა ციმბირიდან დაბრუნებულ ირაკლი წერეთელს, ხოლო კარლო ჩხეიძეს თანაგრძნობა გამოუცხადა შვილის დაღუპვის გამო.

გამგეობის წევრებმა ვ. იაშვილმა და ა. ქორქიამ ისაუბრეს საზოგადოების მიერ ჩატარებულ მუშაობაზე. ითქვა, რომ 1916 წელს საბჭოს 200 ახალი წევრი შეემატა, ასევე ფულადი თანხა შევიდა 6000 მანეთი, დაარსდა ქართული მრეწლი, ეხმარებოდნენ ომის ქართველ ტყვეებს, დაჭრილებს, ღარიბ სტუდენტებს.: ბევრი ქართველისთვის უშოვიათ სამუშაო, რასაც ამ არეულ დროში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა.¹

მართალია, პეტროგრადის ტატიანას სახელობის კომიტეტისაგან თანხას ველარ მიიღებდა ამ კომიტეტის არარსებობის გამო, მაგრამ ქართულ საქველმოქმედო საზოგადოებას მაინც არ შეუფერხებია თანხების მიღება: ამიერკავკასიის საგანგებო კომიტეტმა მას დაარსებისთანავე გადაურიცხა 2925 მან.

საზოგადოების წარმომადგენლები ეხმარებოდნენ აჭარისა და სამაჰმადიანო საქართველოს სხვა რაიონების სკოლებს. ცალკეული მასწავლებლები მიდიოდნენ ამ რაიონების მცხოვრებთათვის წერა-კითხვის და ჭრა-კერვის შესასწავლად: ასეთებს შორის იყო პედაგოგი მარიამ დოლიძე, რომელმაც 1916-17 წლების ზაფხულის თვეები ხულოში გაატარა და მოსახლეობას მიმართა შეენირათ ხულოელი ქალებისათვის ნიგნები, სასწავლო ნივთები. ქველმოქმედები აღნიშნულ ნივთებს გზავნიდნენ ხულოში.²

¹ პეტროგრადელ ქართველთა ახალშენი, გაზეთი „საქართველო“, №83, 1917.

² გაზეთი „საქართველო“, №94, 1917 წ

დიდი შემოსავალი შემოჰქონდა ლატარია-ალეგრებს, დიდ სახალხო სეირნობებს, რომლის დროსაც 7000 მანეთი და ამაზე მეტიც იკრიბებოდა.¹

ფულადი თნხები იკრიბებოდა საქართველოს კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებების დასახმარებლად ტრაპიზონში, ერზერუმში, რიზეში, ბაქოში მცხოვრებ ქართველებში. მათი სიები და შეწირულებანი ხშირად ქვეყნდებოდა პრესაში.²

გარდა უამრავი საქველმოქმედო დაწესებულებისა, რომელსაც ქართველი ქალები საქართველოში ჰქმნიდნენ, ისინი უცნაურ საზოგადოებებს აარსებდნენ საქართველოს გარეთ და მთელი რუსეთის ყურადღებას იპყრობდნენ. ერთი ასეთი ორგანიზაციის შესახებ ცნობას ბეჭდავდა გაზეთი „საქართველო“ 1916 წლის დასაწყისში. მასში ვკითხულობთ: „კნ. ე. ფ. თარხნიშვილისამ პეტროგრადში დააარსა საზოგადოება, რომელსაც ეწოდება „მთელი რუსეთის საზოგადოება ფუფუნებისა და ფლანგვის წინააღმდეგ“. წესდება საზოგადოებისა უკვე დაუმტკიცებია მთავრობას. საზოგადოების მიზანია წინააღმდეგობა გაუწიოს ეხლანდელ გაჭირვებულ დროს უზომო ფუფუნებას, ფულების ფლანგვას“, – წერდა გაზეთი „საქართველო“.³

ქართულმა საქველმოქმედო საზოგადოებამ 1916 წლის აგვისტოში 1000 მანეთი მიიღო ვოლგა-კამის ბანკის გამგეობისაგან, შეწირულების სახით, ბანკის კურთხევის გამო.⁴

ამავე დროს 910 მანეთი გადმოერიცხა ნახჩევანიდან და 1500 მანეთი თბილისის ქართველ ქალთა საზოგადოებისაგან.

ქართული საქველმოქმედო საზოგადოება უთანხმდებოდა ქ. შ. ნ. კ. გ. საზოგადოებას აძლევდა მას თანხებს, რათა კოორდინირებული ყოფილიყო მათი მოქმედება ახალი სკოლებისა და საგანმანათლებლო დაწესებულებების გახსნის თაო-

¹ დახმარება აჭარლებს, გაზეთი „საქართველო“, №103, 1917 წ.

² გაზეთი „საქართველო“, №126, 1917.

³ გაზეთი „საქართველო“, №42, 1916 წლის 24.II

⁴ გაზეთი „საქართველო“, №200, 1916 წ.

ბაზე. მაგალითად: როდესაც ნ. კ. გ. საზოგადოებამ სოხუმში ლტოლვილ ბავშვთა თავშესაფარი გახსნა, საქველმოქმედო საზოგადოებამ მას მიმართა, რომ გაეფართოებინა ეს დაწესებულება, რისთვისაც დახმარება აღუთქვა, ჩვენგან ახალი თავშესაფრის გახსნას, ასეთი დახმარება აჯობებსო, – წერდნენ ისინი.¹

საქველმოქმედო საზოგადოების წევრი ქალები ხშირად ყუ-ლაბებით აგროვებდნენ ფულს ომით დაზარალებულთა და-სახმარებლად, რისთვისაც ანყობდნენ საღამო-აღვერობებს.²

ქველმოქმედებამ ისე ფართო გავრცელება ჰპოვა საქარ-თველოში, რომ მან გადალახა სოციალური საზღვრები, პოლი-ტიკური შეხედულებანი და საყოველთაო ხასიათი მოიპოვა, რაც სრულიად ახალი მოვლენა იყო.

პირველმა მსოფლიო ომმა, ქართული ეროვნული იდეების აღორძინებამ და ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის დაწყებულმა მოძრაობამ გლეხობაც მოიცვა. ამაზე ქართული პრესა შთამბეჭდავად წერდა: „ქართველთა ცხოვრებაში იშვი-ათი მოვლენაა, რომ ვინმე სიკვდილის შემდეგ სტოვებდეს საქველმოქმედო შეწირულებას ქვრივ-ობოლთა, და მით უმე-ტეს, საკულტურო დაწესებულებათა სასარგებლოდ. ეს თუ ითქმის ქალაქებში მცხოვრებთა შესახებ, მით უფრო სოფლად მცხოვრებლებზე, თუმცა სოფლადაც არიან ისეთი პირნი გლეხის ოჯახიშვილები (მოვაჭრენი, უშვილონი), რომელთაც სიკვდილის შემდეგ უძრავი და მოძრავი ქონება რჩებათ უმემ-კვიდროდ, მაგრამ მათი სიბრალულის გრძნობა საქველმოქმე-დო საქმისათვის დახმულია და შეწირულების თვალსაზრისით ვერ გასცილებია საკუთარ „მეს“. სიკვდილის შემდეგ მისი ქო-ნება დაპრჩომია შემდეგ მისი ქონება დაპრჩომია ვილაცა შო-რეულს უღირსს ნათესავს, ანუ უშედეგოდ გაფლანგულა.

მაგრამ დღეს, ჩვენდა სასიქადულოდ, ჩვენს გლეხებს შო-რისაც იპოვებიან პირნი, რომელთა თვალსაზრისი სასიკეთოდ შეცვლილა და გულუხვად და წრფელის გულით ჰსწირავენ

¹ გაზეთი „საქართველო“, №212, 1916 წ.

² გაზეთი „საქართველო“, №216, 1916 წ.

თავის წვლილს საკულტურო დანესებულებათ. სოფლადაც აღმოგვიჩნდნენ მცირე სარაჯიშვილები და ზუბალაშვილები“.

გაზეთში მოტანილი იყო ფაქტი სოფელ ჯუგაანში, ქიზიყის მაზრაში მცხოვრები გლეხისა. ეს იყო ბრძოლის ველზე გარდაცვლილი ალექსანდრე ბატიაშვილი, რომლის ძმებმა – მიხეილ და იოსებმა ქველმოქმედება გამოიჩინეს და თავიანთი ქონება ასე გაანაწილეს (რაც გარდაცვლილის პანაშვიდზე მღვდელმა ილია შანშიაშვილმა გამოაცხადა): გარდაცვლილი ძმის ძეგლის ასაგებად გადაიღო 1000 მანეთი, ღარიბ ნათესავებსა და ქვრივ-ობლებს შეენირა 450 მანეთი, ალექსანდრე ბატიაშვილის ობოლ ქალებს 300 მანეთი, რომელიც ბანკში უნდა შეტანილიყო მათ გათხოვებამდე. ღარიბ სტუდენტს ვ. დ. მაჩაბელს, რომელიც სწავლის მისაღებად მიდიოდა, მიეცა 100 მანეთი.

თვით მიხეილის და იოსების ოჯახიდან – თითო ბავშვის აღსაზრდელად 800 მანეთი, რათა კეთილი მაგალითის ხსოვნა დარჩენილიყო მომავალ თაობაში.

სოფელ ჯუგაანის სამკითხველოს 399 მანეთი გადაეცა, ქვემო მაჩხაანის ნ.კ. გამავრცელებული საზოგადოების განყოფილებას 100 მანეთი, ქვემო მაჩხაანის სახალხო სახლის ასაშენებლად 300 მანეთი, დიდუბის პანთეონის ფონდს – 70 მან; თბილისის ქართულ თეატრს 40 მან.; გიმინაზიასთან არსებულ ღარიბთა სასადილოს 80 მან. საქველმოქმედო საქმეებს სულ 2200 მანეთი შეენირა.

„ღიახ, მკითხველო, – სიამაყით წერდა გაზეთი „საქართველო“, – სოფელსაც ჰყოლია მცირე სარაჯიშვილები. ვაშა მიხეილ და იოსებ ბატიაშვილებს ასეთი მისაბადი მაგალითისათვის!“¹

ქველმოქმედება გლეხთა შორის განსაკუთრებით მას შემდეგ გააქტიურდა, რაც მათ, საკუთარი ფულით იწყეს სოფლის კულტურულ-საგანმანათლებლო დანესებულებების დაარსება. ამიერიდან აღარ ელოდებოდნენ მდიდარ მეცენატებს, თავად ჰკრებდნენ ფულს, შეძლებისდაგვარად იმდენს, რამდე-

¹ „გლეხნი შემწირველნი“, გაზეთი „საქართველო“, №190, 1916 წ.

ნიც თითო კომლს გააჩნდა, აარსებდნენ სკოლებს, უფასო სამკითხველოებს, კულტურის სახლებს. ამას XX საუკუნის 10-იანი წლების ქართული პრესის პუბლიკაციები მოწმობს: აქ მანეთ-მანეთ და კაპიკობითაც კი ჩანს გლეხთა შორის ჩამოკრებილი ფული, რომელიც განსაზღვრული იყო ხალხის სულიერი ცხოვრების ასამაღლებლად საჭირო დანესებულებათა შექმნისათვის.

ადამიანები ხშირად საკუთარ ტკივილსა და ნუხილსაც გამოხატავდნენ ქველმოქმედებაში. ომში შეიღმკვდარი მამები და ოჯახები ეხმარებოდნენ ახალგაზრდა ღარიბ სტუდენტებს, მოსწავლეებს, სკოლებსა და სასწავლო დანესებულებებს, რითაც თავიანთი შეილების სახელს პატივს მიაგებდნენ. ამის მრავალი მაგალითი აისახა ქართულ პრესაში.

საქველმოქმედო საქმიანობა იყო საფუძველი ქართული სოფლის კულტურული დანიანურების, სოფლის მცხოვრებნი არა მარტო კონკრეტულ პირებს ეხმარებოდნენ, არამედ აარსებდნენ ისეთ დანესებულებებს, რაც სოფლის წინსვლასა და მათი შეილების აღზრდას მოემსახურებოდა. „სახალხო გაზეთის“ ცნობით სიღნაღის მაზრის სოფელ ჭოტორში ადგილობრივი სოფლელების ინიციატივით დაარსებულა ფარდაგ-ხალიჩების საქსოვი სკოლა. სოფლის მცხოვრებმა ევგენი კრანაშვილმა უსასყიდლოდ დაუთმო სკოლას საკუთარი შენობა.¹

ეს ერთადერთი და გამონაკლისი შემთხვევა კი არა, საყოველთა მოვლენის ერთ-ერთი გამოხატვაა, რადგან ამდროინდელ საქართველოში, თითქმის ყველა სოფელში სკოლები, სამკითხველო თუ სხვა კულტურული დანესებულება კერძო ინიციატივით იყო აშენებული, ქუთაისის მაზრის სოფელ მალლაკში რამდენიმე სკოლა იყო: ზედა მალლაკის სკოლის აგება ქუთაისში მოვაჭრე ძმების – ტყემელაშვილების სახელს უკავშირდება, ქვედა მალლაკისა კი აქაური მემამულეების – ალექსი და მაქსიმე დვისაძეების სახელს.²

¹ „სახალხო გაზეთი“ №134, 1910 წ.

² ლადო ბზენელი, „სოფელი მალლაკი“, „სახალხო გაზეთი“, №142, 1910.

როდესაც ქუთაისის მაზრის სოფ. ბაშის 400-კომლიან სოფელს სკოლის გაფართოება დაჭირდათ, მიმართეს ამ სოფლიდან წასულ ადამიანებს, რათა დახმარებოდნენ სოფელს, ასევე ვაჭრებს, რომლებიც, მათი აზრით, ჰყვლეფდნენ სოფელს და არას უკეთებდნენ.¹

სოფელ სიმონეთში სამკითხველოს გახსნა დიდი ქართველი მწერლის დავით კლდიაშვილისა და სცენისმოყვარე ეფროსინე კლდიაშვილის შემწეობით მოხდა.²

ქუთაისში უამრავი დაწესებულება აშენდა ქველმოქმედთა შემწეობით, რომელთა შორის არის ქალაქის საჯარო ბიბლიოთეკა, ის იაკობ ფანცხავას უშუალო ხელმძღვანელობით და დახმარებით შეიქმნა.³

სოფლებში მოქმედებდა როგორც ღარიბ ბავშვთა დამხმარე, ასევე სხვა ორგანიზაციებიც.

ჯუგაანელთა ქველმოქმედებაზე ხშირად წერდნენ ქართული გაზეთები, 1917 წლის მარტში, 200 ჯუგაანელი გამგზავრებულია სოფელთან 5 კმ-ზე მდებარე ადგილისაკენ, რათა ტრადიციულად თაყვანი ეცათ წმინდა თეოდორეს ნაშთისათვის. პარაკლისი გადაუხდია მღვდელს, ხოლო სოფლელებს, თავიანთი საკუთარი სასმელ-საჭმელით, სუფრა გაუშლიათ, მოუხსენებიათ ომით დაზარალებული ოჯახები, ომში დაღუპულთა ქვრივ-ობლები. მწერალ გიორგი ბერიაშვილს წინადადება წამოუყენებია, რომ ყველაზე გაჭირვებულ ქიტესა ჭუჭულაშვილის ქვრივ-ობლებს დახმარებოდნენ, თავად ბერიაშვილს მათთვის წინასწარ 43 მან. და 120 კ. ჰქონია გადადებული. იქვე შეკრებილა თანხა – 86 მან. და 10 კაპ. რაც გადაცემია დაზარალებულ ოჯახს.⁴

ბევრი ქველმოქმედი ჩუმად ამჯობინებდა კეთილი საქმის გაკეთებას, ერთმა ცნობილმა ქართველმა, რომელმაც არ ისურვა გაზეთში თავისი სახელის გამოცხადება, – წერდა

¹ „სახალხო გაზეთი“ №163, 1910 წ.

² „სახალხო გაზეთი“ №178, 1910 წ.

³ იქვე.

⁴ გაზეთი „საქართველო“, №49, 1917 წ.

1917 წლის აპრილში გაზეთი „საქართველო“, — კათალიკოს-პატრიარქის მოსაყდრეს, ყოვლად სამღვდელო ლეონიდეს გადასცა 300 მანეთი, ახლად განთავისუფლებული ეკლესიის სასარგებლოდ მიმდინარე ხარჯების დასაფარავად.¹

„უცნობმა ქალაქის მილიციის უფროსს გადასცა 2000 მანეთი და ითხოვს ამ ფულიდან 1200 მანეთი გადაეცეს სოციალ-დემოკრატიის პარტიის საოლქო კომიტეტს და დანარჩენი 800 მანეთი დარჩეს მილიციის უროსის განკარგულებაში“, — წერდა გაზეთი „საქართველო“ 1917 წლის 14 აპრილს.

ქუთაისის საურთიერთო-საკრედიტო განყოფილებამ 200-200 თუმანი გადასცა სოციალ-დემოკრატიულ, სოციალ-ფედერალისტთა და ეროვნულ-დემოკრატიულ პარტიას შეწირულების სახით, ასი თუმანიც საქართველოს საკათალიკოსოს დროებით მმართველობას გადაეცა, ხარჯებისათვის.²

აჭარისადმი დახმარება იმდენად დიდი იყო, რომ აგრონომი გ.ს. გამხარაშვილი 1917 წლის ივნისში გაზეთ „საქართველოში“ გამოგზავნილ ვრცელ პუბლიკაციაში — ბათომის ოლქის მეურნეობა“, — წერდა: „ხალხს რომ ქართული და სხვა საქველმოქმედო საზოგადოებანი დროზე არ მიშველებოდნენ, მისი საქმე ძალიან ცუდად იქნებოდა“.³

ქველმოქმედებამ ბევრჯერ გადაარჩინა გაუქმებას ალაგირის ქართული სკოლა და უფასო სამკითხველო. აქ ხშირად იმართებოდა საღამოები, თეატრალური წარმოდგენები ამ ქართული დაწესებულებების სასარგებლოდ.⁴

ალაგირელ ქართველებზე პრესაში დიდი განგაში იყო ატეხილი, აქ გადახვენილი იყვნენ ის ქართველი გლეხები, რომლებიც აჰყარეს სოხუმის ოლქიდან, მათ სანაცვლოდ კი აქ სომხები, ბერძნები და რუსები მთავრობის დახმარებით და ხელშეწყობით დაასახლეს. გლეხთა დიდი ნაწილი მაღალმთიანი,

¹ გაზეთი „საქართველო“, №74, 1917 წ.

² შეწირულება გაზეთი „საქართველო“, №83, 1917 წ.

³ გ. გამხარაშვილი, ბათომის ოლქის მეურნეობა, გაზეთი „საქართველო“, №143, 1917 წ.

⁴ გაზეთი „საქართველო“, №145, 1917 წ.

მცირემინიანი სოფლებიდან იყვნენ ჩასახლებულნი. რუსეთის ხელისუფლება ცდილობდა მათ გარუსებას, ხელს უშლიდა აქაურ ქართველთა ეროვნული დასწესებულებების მუშაობას, რასაც ამ დროს თავად ქართველები იცავდნენ. თუმცა წლების შემდეგ, სამწუხაროდ, ალაგირში, პლასტუნკასა თუ სხვა ჩრდ. კავკასიურ სოფლებში მცხოვრებმა ქართველობამ დაკარგა ეროვნული სახე. ისინი ადგილობრივ რუსულ მოსახლეობაში გაითქვიფნენ. ქართული ათასწლოვანი ეკლესიის დამოუკიდებლობის აღდგენამ, რუსეთის იმპერიის დაშლამ და მომავალი დამოუკიდებლობის იდეამ იმდენად განმსჭვალა ქართველი ხალხი, რომ 1917 წლის აპრილიდან ქველმოქმედებამ და შეწირულების გაცემამ სხვადასხვა ორგანიზაცია-დანესებულებებზე უდიდეს მასშტაბს მიაღწია. წირავდნენ თვით საქველმოქმედო ორგანიზაციებს, რათა თავიანთი სურვილისამებრ განეკარგათ თანხები, წირავდნენ ახლად შექმნილ ეროვნულ-დემოკრატიულ პარტიას, რომელსაც ეროვნული იდეოლოგიის ყველაზე ერთგულ მცველად მიიჩნევდნენ, ჟურნალ-გაზეთებს უწერდნენ სოფლის სკოლებსა და ბიბლიოთეკებს, ეხმარებოდნენ ცალკეულ გაჭირვებულებს.

„სერგო იაგორის ძე გოგიჩაიშვილმა თავისი მიცვალებული დის სულის მოსახსენიებლად გაზეთი გამოუწერა მთელი წლით სოფელ ეწერ-ბელლების სამკითხველოს“.

„პატივცემულმა პოლკოვნიკმა ილარიონ ისაკის ძე ხოსიტაშვილმა ჟურნალი „ნაკადული“ გამოუწერა ბოდბისხევის სკოლას 1918 წლამდე“ – სილოვან გაბუნიაშ სოფ. ბანძის სამკითხველოს გამოუწერა გაზეთები – „საქართველო“, „სახალხო ფურცელი“, „ერთობა“ და ვოზროჟდენიე“, სოფ. ონოლიის სამკითხველოს „საქართველო“, „ერთობა“ და „ხალხის თავისუფლება“, – წერდნენ გაზეთები.¹

გარდა ზოგადეროვნული საქველმოქმედო დანესებულებებისა და კერძო ქველმოქმედებისა, არსებობდა ასევე ცალკეული სასოფლო თემების საქველმოქმედო კომიტეტები. ასეთი იყო „ომში განვეულ ჯარისკაცთა უსახსროდ დატოვებული

¹ გაზეთი „საქართველო“, №75, 1917 წ. №88.

ოჯახების დამხმარე კომიტეტი", რომლებიც აგროვებდნენ შემონირულების თანხებს და გადასცემდნენ დაუცველ ოჯახებს.¹ ასევე აგზავნიდნენ თბილ ტანსაცმელსა და წინდებს ფრონტზე მებრძოლი ჯარისკაცებისათვის. თელავის მაზრიდან 1914 წლის ბოლოს 2000-ზე მეტი შალის წინდა გაუგზავნიათ ჯარისკაცებისათვის.²

ომში განვეულ ჯარისკაცთა ოჯახების დამხმარე თბილისის კომიტეტს რამდენიმე თვეში უამრავი თანხა დაუგროვდა. 1914 წლის ოქტომბრისათვის მას შეუვიდა ქალაქის საბჭოსგან – 27000 მან., კერძო შენირულებიდან – 39 000 მან., „ბაირალობის დღიდან“ – 36 000 მან., – სულ 104 000 მანეთი; შენირულობები ყოველდღიურად შესდიოდა კომიტეტს, რითაც ეხმარებოდა ოჯახებს, კომიტეტის წევრები ქმნიდნენ უფასო სასადილოებს., სწავლის ფულს უხდიდნენ ობოლ ბავშვებს.³

ომში განვეულ ჯარისკაცთა ოჯახების დამხმარე თბილისის კომიტეტის წევრები სასოფლო კომიტეტებსაც ურიცხავდნენ ფულს, საიდანაც ომში განვეული ჯარისკაცების ოჯახებს ეძლეოდათ საჭირო დახმარებები. მათ უნაწილდებოდათ არა მარტო ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების მოზიდული თანხები, არამედ პეტროგრადიდან – ტატიანას ფონდის დახმარებაც.

უნდა ითქვას, რომ ტატიანა ნიკოლოზის ასულის კომიტეტს თავად საქართველოდანაც ურიცხავდნენ შენირულ თანხებს. ეს კარგად ჩანს ქართულ პრესაში. ისევე, როგორც დაზარალებულ ქართულ თეატრს, აჭარელ მოსახლეობას, გაჭირვებულ ადამიანებს, საზოგადოება ფულს აგროვებდა ყველა საქველმოქმედო ღონისძიებაზე და რიცხავდა ომით დაზარალებულთათვის შექმნილ ტატიანა ნიკოლოზის ასულის ფონდში – პეტროგრადში. ამ მიზნით ადგილობრივ სინემატოგრაფიაში ამ ფონდისთვის 44 მანეთი და 33 კაპიკი შეუკრებიათ, 1915 წლის ივლისში, ხონის ადგილობრივ ინტელიგენცი-

¹ „სახალხო ფურცელი“ №105, 1914 წ.

² „სახალხო ფურცელი“ №116, 1914 წ.

³ „სახალხო ფურცელი“ №117, 1914 წ.

ასა და პროგიმნაზიის მონაფეებს, ყულაბებით, კომიტეტის სასარგებლოდ 109 მან. და 15 კაპ. შეუგროვებია, თანხა გადაუციათ ქუთაისის გუბერნატორისათვის, რომელიც ფულს პეტროგრადში გადააგზავნიდა.¹

იმისათვის, თუ როგორი კავშირი იყო ქართულ საქველმოქმედო საზოგადოებასა და „ტატიანას ფონდს“ შორის, მოვიტანთ საარქივო ფონდში დაცულ ერთ დოკუმენტს – მიხეილ მაჩაბლის მიერ პეტროგრადში – ტატიანა ნიკოლოზის ასულისადმი წარდგენილ თხოვნას დახმარების მიღებაზე. მასში დანვრილებითაა აღწერილი ის დეტალები, რომლის გაკეთებას გეგმავდა ქართული საზოგადოება ომში დაზარალებული მოსახლეობის დასახმარებლად.

**„მისი იმპერატორობის უდიდებულესობას
ტატიანა ნიკოლოზის ასულს.**

ომში დაზარალებულთათვის დროებითი დახმარებისათვის საქართველოს საქველმოქმედო საზოგადოების თავმჯდომარისგან.

თბილისი. სასახლის ქ. №6.

თხოვნა

აქამდე მხოლოდ საქართველოს საქველმოქმედო საზოგადოება თავისი საკუთარი სახსრებით უზრუნველყოფდა საქართველოს მოსახლეობის ომში დაზარალებულ ნაწილს. აგრეთვე ქართველ ლტოლვილებს, რომელთა რიცხვი აღწევდა 59 ათასს სულს.

სახსრები იყო შეზღუდული, ამიტომ დახმარება გამოიხატებოდა მხოლოდ იმაში, რომ დაზარალებულები და ლტოლვილები არ დაღუპულიყვნენ შიმშილით. საზოგადოება შეზღუდული სახსრებით შეძლებისდაგვარად ებრძვის მათში გავრცელებულ დაავადებებს, უგზავნის სამედიცინო პერსონალს და მედიკამენტებს დაზარალებულ რაიონებს. მაგრამ, საჭიროა უფრო ფართო დახმარება: უნდა გაიხსნას ამბულატორიული პუნქტები მუდმივი პერსონალით და საკმარისი მასალით, მაგრამ პირველ ხანებში რამდენიმე სანოლიანი ერთი

¹ გაზეთი „სახალხო ფურცელი“ №326, 1915 წ.

ამბულატორიული პუნქტის გახსნისათვის საჭიროა 6 ათასი მანეთი ერთდროულად და ყოველთვიურად მის შესანახად 1000 მანეთი. სამედიცინო დახმარებასთან ერთად ამ საქველმოქმედო საზოგადოების წინაშე განსაკუთრებულად მტკივნეულად დგას სულიერი საჭიროების, საზრდოს საკითხები. ომში დაზარალებულებისა და ქართველი ლტოლვილების შვილები რჩებიან ყოველგვარი აღზრდა-განათლების გარეშე. ისინი თავმოყრილნი არიან მიყრუებულ, დაბალი კულტურის მქონე ცენტრებში, ამიტომ საქველმოქმედო საზოგადოებას არა აქვს არავითარი საშუალება მათი დახმარების, აუცილებელია და საქველმოქმედო საზოგადოება აპირებს ოთხ პუნქტში გახსნას სკოლები – პანსიონებით. და იმ ბავშვებისთვის, რომლებიც გამოვიდნენ დაწყებითი სწავლის ასაკიდან, მოათავსონ უკვე არსებულ მუშებისათვის განკუთვნილ სკოლებში, რომლებიც ამზადებენ მუშებს მევენახეობის, მებოსტნეობის, მებაღეობის და სხვა სპეციალობისთვის. ამის განხორციელებისათვის საჭიროა, რომ შეიძინონ და მოაწიონ ოთხი სკოლა. ერთდროულად საჭიროა 4 ათასი მანეთი თითოეულზე, ხოლო ერთად 16 ათასი მანეთი. ყოველთვიურად თითოეულ სკოლაში 100 ბავშვის და მედპერსონალის შესანახად 2 ათასი მანეთი იქნება საჭირო, პანსიონის ბავშვებისათვის 1000 მანეთი, პერსონალის და შენობის გათბობისა და განათებისათვის 1000 მანეთი, ხოლო ლტოლვილების ინტერნატში და მუშების სკოლებში მინიმუმ 50 მოსწავლისათვის თითოეულზე 20 მანეთი – 1000 მანეთი ყოველთვიურად.

საჭიროებისთვის და სწავლის უფლებისთვის ლტოლვილების და ომში დაზარალებულთა ბავშვებისათვის: ა) საშუალო სასწავლებლებში 10.000 მან. ბ) უმაღლეს სასწავლებლებში 5 000 მან. მიმდინარე სასწავლო წელს. შუამდგომლობს რა ერთდროულად 37.000 მან. და ყოველთვიურად 11 000 მან., საქართველოს საქველმოქმედო საზოგადოება მის აღმატებულებას ტატიანა ნიკოლოზის ასულს შეიძლება უფრო ფართოდ გაშალოს თავისი მოქმედება და მით განამტკიცოს ომში დაზარალებულების რწმენა, რომ ამ გაჭირვებაში მარტონი არ დარჩებიან.

ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების თავმჯდომარე მაჩაბელი“.

1916 წლის დასაწყისში საფუძველი ჩაეყარა დიდუბის მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა პანთეონს, რომლის მოსაწყობად საზოგადოებამ დაიწყო საქველმოქმედო შენობების შეგროვება, გაზეთ „საქართველოს“ ცნობებით, ამ მიზნით ქველმოქმედება გაუწევიათ და ქ.შ.წ.კ. გამავრცელებელ საზოგადოებაში ფული შეუტანიათ: კ. ი. მამაცაშვილს 10 მან; ნინო ალექსანდრეს ასულ მიქელაძეს 50 მან; ნ.ა. ტარსაიძეს 10 მან; დარია სოლომონის ას. გაბაშვილისას 25 მან. 1916 წლის პირველ ორ თვეში სულ 205 მანეთი შეგროვდა, ფულის შეგროვება რუსეთის სხვადასხვა რეგიონში მცხოვრებმა ქართველებმაც დაიწყეს.¹

თბილისში ჭლეტთან მებრძოლი საზოგადოებაც კი შეიქმნა, რომელიც ყულაბებით აგროვებდა ფულს ჭლეტიანი ავადმყოფების სასარგებლოდ.²

თბილისში სხვადასხვა ეროვნების წარმომადგენლებისაგან ჩამოყალიბებული საქველმოქმედო საზოგადოებებიც მოქმედებდა.

აქტიური იყო ებრაელთა საქველმოქმედო საზოგადოება, რომელიც ხელმოკლე ებრაელებს ეხმარებოდა. მისი თავმჯდომარე იყო ს. გ. პოლლაკი. ამ საზოგადოებას 1916 წელს საკუთარი ბინაც შეუძენია 50 ათას მანეთად. გამგეობის აქტიური წევრი იყო მ. ო. გრუზენბურგი.³

ასევე არსებობდა მაჰმადიანთა საქველმოქმედო საზოგადოებაც, რომელიც ომის დროს შეიქმნა და ომში დაღუპულ მაჰმადიანთა ოჯახებს ეხმარებოდა.⁴

თუმცა საქართველოში ქველმოქმედებას ენეოდნენ არაქართველი ეროვნების წარმომადგენლებიც, მაგ. ქვემო მაჩხაანის სახალხო სკოლის მასწავლებელი ილია მენთეშაშვილი

¹ გაზეთი „საქართველო“, № 86, 1916 წ.

² გაზეთი „საქართველო“, № 85, 1916 წ.

³ გაზეთი „საქართველო“, № 100, 1916 წ.

⁴ გაზეთი „საქართველო“, № 101, 1916 წ.

მადლობას უცხადებდა ლეონ მელიქ-ნუბაროვს სკოლისათვის 25 მანეთის შეწირვისათვის.¹

მაგრამ, ძირითადად, უცხო ეროვნების ქველმოქმედები თავიანთი ეროვნების ადამიანებზე ზრუნავდნენ. ბაქოელმა ქველმოქმედმა მუსა ნაგიევმა კავკასიის სამოსწავლო ოლქს 15 000 მანეთი შესწირა საოსტატო სემინარიის გასახსნელად იმ ადგილებში, სადაც მცხოვრებთა უმრავლესობა გამაჰმადიანებული იყო, ამას გარდა ნაგიევმა შესწირა 1000 მანეთი კავკასიის სამოსწავლო ოლქის ცენტრალურ საპედაგოგო მუზეუმს.²

კავკასიის სომეხთა საქველმოქმედო დაწესებულება გულუხვად ეხმარებოდა თბილისელ სომხებს. 1910 წელს ამ საზოგადოებამ 300 ბავშვისთვის უფასო სასადილო გახსნა აბას-აბადის მოედანზე, სასადილოს მუშაობისთვის სხვა თბილისელმა სომხებმაც გაიღეს ქველმოქმედება.³

ეს დაწესებულება წელიწადში 64 სომხურ სამრევლო სკოლას აძლევდა შემწეობას, სკოლებზე სულ 128 000 მანეთს ხარჯავდა ყოველწლიურად, რაც დიდი თანხა იყო და ქართული პრესა აქედან მაგალითის აღებას ურჩევდა ქართულ საქველმოქმედო საზოგადოებებს.⁴

ქართული პრესა ხშირად ბეჭდავდა გულისტკივილით სავსე წერილებს, სადაც საუბარი იყო სომეხი ქველმოქმედების მიერ ქართული საქმეების უგულვებელყოფის, სომხური ეროვნების ადამიანებისადმი მათ დახმარებაზე. ამ წერილებში ჩანდა, რომ თბილისელი მდიდარი სომხები: ვაჭრები, მრეწველები თუ სოფდაგრები, თავიანთ ქონებას ანდერძით სომხურ საზოგადოებებს უტოვებდნენ, ფულითაც მათ ეხმარებოდნენ.

„ამ დღეებში გარდაიცვალა თბილისის მდიდარი ვაჭარი სეილანოვი, რომლის ჭირისუფლებს გადაუწყვეტია 25 000

¹ „სახალხო გაზეთი“ №134, 1910 წ.

² „სახალხო გაზეთი“ №134, 1910 წ.

³ „სახალხო გაზეთი“ №134, 1910 წ.

⁴ „სახალხო გაზეთი“ №134, 1910 წ.

მანეთი შესწირონ სომეხთა სხვა და სხვა დანესებულებას“ – წერდა გაზეთი „საქართველო“.¹

ქართულ საქველმოქმედო საზოგადოებას აქტიურად ეხმარებოდა ქართველ ქალთა საქველმოქმედო საზოგადოება.

ამ საზოგადოების ისტორია 1895 წლიდან იწყება, როდესაც ქალთა ამ პატარა წრეს განუზრახავს დაეარსებინა სავაჭრო სახლი იმ მიზნით, რომ თავის წევრებისათვის გაეადვილებინა შეძენა ყოველგვარი საგნებისა, რომლებიც საქართველოში მზადდებოდა და მათი გაყიდვის შედეგად მიღებული მონაგებით დახმარება აღმოეჩინა გაჭირვებული მოსწავლეებისათვის. ამ წრეს 2191 მანეთი შეუგროვებია, თავმჯდომარედ ილიას მეუღლე – ოლღა თადეოზის ასული ჭავჭავაძე აურჩევია, შეუდგენია წესდებაც და გადაუწყვეტია შეერთებოდა მამაკაცთა მიერ შექმნილ საზოგადოებას გაცილებით მცირე თანხა ჰქონია, და მეორეც იმიტომ, რომ ილია ჭავჭავაძე, დავით სარაჯიშვილი და ვასილ ბერელაშვილი გამოსულან წინააღმდეგნი, ვაჭრობა რა ქალის საქმეა, თქვენ უფრო კეთილშობილური საქმე გააკეთეთ, ძველი ხელსაქმის ტრადიცია აღადგინეთ. ამ მიზნის შესასრულებლად 1897 წლის 7 მარტს თბილისში პატარა სამკერვალო გაიხსნა, სადაც ხელმძღვანელად და „საქმის მოთავედ“ მონვეული იქნა ცნობილი მწერალი ეკატერინე გაბაშვილი.

სამკერვლო სკოლას, რომელსაც საქველმოქმედო ხასიათი ჰქონდა, 1912 წლამდე 975 მოსწავლე ჰყავდა, აქედან 650 ფასიანი იყო, 325 უფასო. იმდენად კარგი სპეციალისტები გამოდიოდნენ ამ სკოლიდან, რომ შემდეგში ისინიც ხსნიდნენ თავიანთ სკოლებს.

წინასწარ არსებული 2191 მანეთი დაიხარჯა სკოლის შენობის მოწყობაზე, შემდეგში საჭირო თანხა კი – სკოლის გათბობისა თუ მასწავლებელთა ხელფასებზე ძნელი გასასტუმრებელი იყო, რადგან ფასიანი მოსწავლეების გადასახადები ამ საქმეს არ ჰყოფნიდა, ამიტომ სკოლას ქველმოქმედება თუ გადაარჩენდა. მიმართეს კიდეც ამ საქმიანობით

¹ გაზეთი „საქართველო“, №71, 1916 წ.

ცნობილ მეცენატებს. სკოლისადმი დიდი დახმარება გაიღეს: ეკატერინე ივანეს ასულმა სარაჯიშვილმა, ძმებმა ზუბალაშვილებმა, ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძემ, თბილისის თავადაზნაურობამ, ქალაქის გამგეობამ, სამეურნეო ბანკმა. კერძო პირებმა საქველმოქმედო ყოველწლიური თანხა დაუწესეს სკოლას, რამაც მისი მუშაობა აამაღლა და 900-იანი წლების დასაწყისსა და 10-იან წლებში სახელი გაუთქვა. სავაჭრო მიზნით დაარსებულმა ამხანაგობამ ხასიათი იცვალა და საქველმოქმედო საზოგადოებად იქცა. ქველმოქმედთა დახმარება რომ არა, როგორც ამდროინდელ პრესაში სკოლის დირექცია წერდა, – ქართველ ქალთა ამხანაგობა ვერ გაუძლებდა იმ ხარჯს, რაც საჭირო იყო სკოლისა და სამკერვალოს შესანახად.¹

აღნიშნულმა საზოგადოებამ დიდი როლი ითამაშა ძველი ქართული ქარგვისა და კერვის ტრადიციების აღდგენაში, ეხმარებოდა ხელმოკლე ქალებს იმით, რომ მათ სამუშაოს აძლევდა, ხსნიდა ხელსაქმისათვის საჭირო მასალების მაღაზიებს, სამკერვალოებს, პროფესიონალურ სკოლებს, რასაც ეროვნული მნიშვნელობა ჰქონდა თავისი დადებითი შედეგებით.

ილია ჭავჭავაძისა და დავით სარაჯიშვილის მონაწილეობით და ოლღა გურამიშვილის ხელმძღვანელობით შექმნილმა ქართველ ქალთა საქველმოქმედო საზოგადოებამ ბევრი კეთილი საქმით გამოიჩინა თავი სოციალურ-ეკონომიკური და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრებით ურთულეს XX საუკუნის დასაწყისში.

ქართული ქარგვისა და საფეიქრო საქმის ტრადიციის აღორძინების ქართული საქველმოქმედო საზოგადოებაც ისახავდა მიზნად. იგი ხსნიდა საფეიქრო სახელოსნოებს საქართველოს სხვადასხვა რაიონებში. 1916 წლის ივნისში ამ საზოგადოების დავალებით, საქველმოქმედო საზოგადოების წევრს ნინო გლურჯიძეს დაუთვალიერებია ეს სახელოსნოები და საზოგადოებისთვის ვრცელი მოხსენებითი ბარათი

¹ „წუმი მოღვაწენი“, გაზეთი „საქართველო“, №121, 1916 წ.

წარუდგენია, საიდანაც კარგად ჩანს საფეიქრო სახელოსნო-თა მუშაობა, მათი როლი ქალთა დასაქმების საქმეში და სამ-რეწველო პროდუქციის წარმოებაში. ამ დროს ასეთი სახე-ლოსნოები არსებობდა საგარეჯოში, მცხეთაში, სოფ. მეჯ-ვრისხევში, ქურთაში, ქარელში. საგარეჯოში საფეიქრო სა-ხელოსნო 1915 წელს დაარსდა, საქველმოქმედო საზოგადო-ების თაოსნობით. მას ა. კაპანაძე ხელმძღვანელობდა. ქსოვ-დნენ აბრეშუმის ტილოებს, იყო ჭრა-კერვის, კალათების მოწვნის და სხვა ტრადიციებიც. ყველაფერი ეს ერთგვარ ეკონომიკურ დახმარებას წარმოადგენდა ღარიბი მოსახლე-ობისათვის.¹

განსაკუთრებული დახმარება 900-იან წლებში ჭირდებო-და ქართულ თეატრს, საზოგადოებას შეგნებული ჰქონდა, რომ ქველმოქმედების გარეშე კულტურულ დაწესებულება-თა არსებობა შეუძლებელი იყო, ამიტომ პრესაში პირდაპირი მოწოდებები იყო: „ხელი შევეწყოთ და ვასაზრდოოთ ჩვენი ეროვნულ-კულტურული დაწესებულებანი“. პუბლიკაციის ავტორს მიაჩნდა, რომ „დაუმსახურებელი ქველმოქმედება შეურაცხყოფელია ჯან-ლონით სავსე კაცისათვის“, მარტო-ხელა ადამიანზეც საზოგადოება უნდა ზრუნავდეს, რისთვი-საც მომავალში საჭიროა ეკონომიკის, ვაჭრობის აღმავლო-ბა, თეატრის არსებობას კი, რაც ერის სულიერი გადარჩენის ქვაკუთხედი, „ყველა ქართველის ზნეობრივ მოვალეობას“ უწოდებდა.²

წ. კ. გ. საზოგადოების ე. წ. სეირნობებისათვის სულ უმ-ნიშვნელო შეწირულებანიც კი ღირებულებას წარმოადგენ-და, რადგან შეწირული ნივთები ან იყიდებოდა და ფული ხმარდებოდა საზოგადოების დაწესებულებებს, ანდა თვით სკოლებსა და ბიბლიოთეკებში გამოიყენებოდა (წიგნები, ჟურნალ-გაზეთები, მაგიდები და სხვ.). შემოწირულებათა სია ქვეყნდებოდა ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში, რითაც სა-

¹ „საფეიქრო სახელოსნოები“, გაზეთი „საქართველო“, №153, 1916 წ.

² გ.ახალციხელი, „ჩვენი მოღვაწეობა ეროვნულ-კულტურულ დაწესებუ-ლებათა წინაშე“, „სახალხო გაზეთი“, №106, 1919 წ.

ზოგადობა კიდევ უფრო მეტ ყურადღებას ამახვილებდა ქველმოქმედებაზე.

1914 წლის „სახალხო ფურცლის“ ნომრებში ცალკე სათაურით: „შემოწირულება“ – იბეჭდებოდა ხალხის მიერ შეკრებილი ნივთებისა თუ ფულის შესახებ. აქ ასეთი შემოწირულებანიც იყო: თბილისის „ემილ ცინდელის“ ამხანაგობის სამანუფაქტურო მაღაზიის მიერ ნ. კ. გ. საზოგადოებისათვის 32 არშინი ჩითის გადაცემა, იყო ისეთი უმნიშვნელო ქველმოქმედებანიც კი, როგორიცაა: ჭიქები, თეფშები, დანა-ჩანგალი და სხვ.¹

ივანე გვარამაძის, „ვინმე მესხის“ ძეგლის ასაგებად სპეციალური ფონდი დაარსებულა, სადაც პირველი თანხა ახალციხელ ქველმოქმედებს გამოუძებნიათ. მათ სიას „სახალხო ფურცლის“ რედაქციას აქაური მოღვაწე – ზაქარია დიდიმამიშვილი უგზავნიდა.²

ასევე დიდი იყო ენთუზიაზმი იროდიონ ევდოშვილის სამკურნალოდ ფულის შეგროვებაში. მისი გარდაცვალების შემდეგ ფული, რომელიც საქართველოს ყველა კუთხეში გროვდებოდა, გადაეცა მის ოჯახს.³

1914 წლის 27 სექტემბერს ქართული გაზეთები იუნყებოდნენ ქარვასლის ნაწილისა და ქართული სახალხო თეატრის დაწვის ამბავს და ამ ფაქტს ერის დიდ უბედურებად მიიჩნევდნენ. თეატრთან ერთად განადგურდა ნ.კ.გ. საზოგადოების მაღაზიის საწყობი. როგორც პუბლიცისტი არჩილ ჯაჯანაშვილი წერდა, ქართველების მიერ სიმწრით აშენებული ეროვნული ტაძარი ფერფლად იქცა.⁴

გაზეთებიდან იგრძნობა, რომ ეს ტრაგედია განსაკუთრებული იყო თბილისელი ქართველებისთვის, მონოდებითაც მათ მოუწოდებდა პრესა: კაპიკ-კაპიკ შეეგროვებინათ თანხა

¹ „სახალხო ფურცელი“ №134, 1910 წ.

² „სახალხო ფურცელი“ №134, 1910 წ.

³ „სახალხო ფურცელი“ №134, 1910 წ.

⁴ „არჩილ ჯაჯანაშვილი, „საშინელი უბედურება“, გაზეთი „სახალხო ფურცელი“ №98, 1914 წ.

ახალი თეატრის ასაგებად, არ დანებებოდა ბედს ქართველობა, არ დადუმებულიყო მელპომენას მუზა. „ეროვნული საკრებულოს“ აღსადგენად მთელი ერის ქველმოქმედება დაიძრა. მართლაც კაპიკ-კაპიკ და მანეთ-მანეთ შედგა დიდი თანხა ახალი შენობის ასაგებად. გაზეთებში გამოქვეყნებული სიებიდან ირკვევა, თუ რა დიდი საზოგადოებრივი გულისტკივილით იყო ანთებული არა ერთი და ორი ადამიანი, არამედ თითქმის მთელი საქართველო, რა დიდ იმედს უკავშირებდა იგი თავისუფალ სიტყვას, ქართულ თეატრს. იმართებოდა საქველმოქმედო წარმოდგენებიც, რომელსაც უამრავი ხალხი ესწრებოდა. თეატრისათვის ფულს გიმნაზიის მოწაფეებიც კი აგროვებდნენ. ფრონტზე მებრძოლმა ქართველმა ჯარისკაცებმაც კი შეაგროვეს მცირედი თანხები და გამოგზავნეს საქართველოში.

შთამბეჭდავი იყო საქართველოს გარეთ მცხოვრები ერთი ქართველის წერილი: „სამშობლო კერას დაშორებულს, თქვენმა გაზეთმა მეტად გულშემზარავი ამბავი მოგვიტანა. ნება მიბოძეთ ჩემი განუსაზღვრელი მწუხარება გამოვთქვა ცეცხლისაგან ქართული თეატრის განადგურების და წერაკითხვის საზოგადოების მოულოდნელი ზარალის გამო. „მესმის, ძალიან კარგად მესმის ტანჯვა იმ მანდილოსნისა, რომელიც კუთხეში მიმდგარიყო და მწარედ ქვითინებდაო“ – ბრძანებს ბ. არჩილ ჯაჯანაშვილი. ოღონდაც რომ ყველა ქართველსა გვმართებს ქვითინი და ცრემლი ამ მოულოდნელი უბედურების გამო, მაგრამ მწუხარება და ცრემლი ვერას გვიშველის, უმჯობესია მთელი ქართველობა შევერთდეთ ისე, როგორც ერთი კაცი და აღვადგინოთ ჩვენი ეროვნული სკოლა – ქართული თეატრი. მიუხედავად ჩემი სიღარიბისა, ამ დიადი საქმის აღსადგენად ვწირავ ათ მანეთს. ხელის მონერაც გავმართე ნაცნობ-მეგობრებში და რასაც შევაგროვებ, დაუყოვნებლივ თქვენს რედაქციას ვაახლებ. პატივისცემით, ვასილ კირვალიძე“.¹

¹ გაზეთი „სახალხო ფურცელი“ №102, „ქართული თეატრის გარშემო“.

პუბლიცისტი გ. ახალციხელი წინადადებას იძლეოდა აღებულიყო მთავრობის ნებართვა და თბილისში თუ პროვინციებში დაარსებულიყო შემოწირულობათა შემკრები პუნქტები, დაწერილიყო ბროშურა ქართულ თეატრსა და მის ეროვნულ მნიშვნელობაზე, რომლის გაყიდვით შემოსული თანხაც თეატრს მოხმარდებოდა, ასევე თეატრისათვის დაბეჭდილიყო სპეციალური მარკები წარწერით: „ტფილისის ქართული თეატრის ასაგებად“, ზნეობრივ მოვალეობად აელო ყველა ქართველს ყოველთვის შემოსავლის 1%-ის გადახდა წლის მანძილზე თეატრის შენობის ასაგებად საჭირო თანხებისთვის. „რომ არ მოვმკვდარვართ“, მხოლოდ ამით დაეამტკიცებთ.¹

ქართული დრამატული საზოგადოების გამგეობას მრავალი წერილი და შეწირულება მისდიოდა: „დადგა დრო თავგანწირვისა და მსხვერპლისა, – წერდნენ თბილისის საადგილ-მამულე ბანკის თანამშრომლები, ყველა ქართველს ედება ზნეობრივი მოვალეობა ხელი შეუწყოს თეატრის აღორძინებას, წერილმან ანგარიშს და საძრახის გულგრილობას არ უნდა ჰქონდეს ადგილი, თუ ჩვენი საზოგადოება ჯერ არ გადაგვარდა, თუ არ ჩაიფერფლა მასში ეროვნული სული. მიუხედავად იმისა, რომ უკანასკნელ დროს ცხოვრება გაჭირდა, რომ ზედმეტი ფული არავის აქვს... გადავწყვიტეთ ეროვნული თეატრის აშენებისათვის გადავდოთ ჩვენი თანხები“ – ო. მიმართვას ერთვოდა შეწირული თანხის სია.

1. დამფუძნებელი კომისიის თავმჯდომარემ – ლევან ჩერქეზიშვილმა. – 200 მან.

2. თავად ნიკოლოზ დავითის ძე ერისთვიშვილმა – 150 მან.

3. თავად კონსტანტინე ზაქარიას ძე მაყაშვილმა – 150 მან.

4. სერგეი ნიკოლოზის ძე ყაზახიშვილმა – 150 მან.

5. ივანე პაატას ძე მგალობლიშვილმა – 150 მან.

6. ლევან ანტონის ძე ფურცელაძემ – 150 მან.

7. სვიმონ ვასილის ძე ყიფიანმა – 150 მან.

¹ გაზეთი „სახალხო ფურცელი“ №103, გ. ახალციხელი, „თეატრი უნდა აღვადგინოთ“.

8. თავად ივანე დავითის ძე ავალიშვილმა – 100 მან.

9. ზაქარია ზაალის ძე მაჭავარიანმა – 100 მან.¹

სახაზინო თეატრში ივანე ფალიაშვილისა და ვანო სარაჯიშვილის ინიციატივით გაიმართა სიმფონიური კონცერტი, რომლის სრული შემოსავალი გადაეცა ქართულ თეატრს.²

მწერლები, ჟურნალისტები, ექიმები, იურისტები, პედაგოგები, უბრალო ადამიანები – ყველა ერთ მასად შეიკრა და ქართული თეატრი აღსდგა. აქვე არ უნდა დავივწყოთ არაქართველი თბილისელებისა და კავკასიელების როლი, რომელთა ქველმოქმედება შეემატა თეატრის ასაგებ თანხას. ერთი წერილიც კმარა იმ გულითადი დამოკიდებულების წარმოსადგენად, რაც აზერბაიჯანელმა და სომეხმა ხალხმა გამოიჩინა ამ ფაქტთან დაკავშირებით:

„გიგზავნით 25 მანეთს ქართული თეატრის ასაშენებელი ფონდის გასაძლიერებლად. გულითა და სულით ვუსურვებ ჩვენს მოძმე ქართველებს, რომ ხელოვნების დამწვარი ტაძრის მაგიერ, რაც შეიძლება მალე აღიმართოს ახალი ტაძარი, კიდევ უფრო მშვენიერი და გრანდიოზული. ჩვენ, მაჰმადიანებსა გერწამს, რომ ქართველი ერი ადვილად გადაიტანს ამ მძიმე უბედურებასაც, როგორც სხვას და მათი ხელოვნება ახალ ტაძარში კიდევ უფრო უკეთესად გაიფურჩქნება.

გაჯიჯ-გალაბეკ-ნაგიბეკოვი“.³

თბილისის მუსლიმანთა დასმა სპეციალური სპექტაკლი გამართა, საიდან შესული თანხაც თეატრს შესწირა.⁴

საქველმოქმედო დაწესებულებამ – „ახალი კლუბი“, 1915 წლის 7 აპრილიდან 1 ივლისამდე ქართული თეატრის ასაგებ ფონდში 2301 მანეთი და 40 კაპ. შეიტანა. ამავე წელს „ახალი კლუბის“ წევრთა კრებამ თეატრის პარტერის აღსადგენად და დარბაზად გადასაკეთებლად, 15000 მანეთი გადასდო.⁵

¹ გაზეთი „სახალხო ფურცელი“ №105, 1914 წ.

² გაზეთი „სახალხო ფურცელი“ №106, 1914 წ.

³ გაზეთი „სახალხო ფურცელი“ №109, 1914 წ.

⁴ გაზეთი „სახალხო ფურცელი“ №115, 1914 წ.

⁵ გაზეთი „სახალხო ფურცელი“ №331, 1915 წ.

„ახალი კლუბის“ ერთ-ერთი ხელმძღვანელი და ორგანიზატორი იყო ცნობილი საზოგადო მოღვაწე, მწერალ ლევან გოთუას მამა — პარტენ გოთუა. კლუბს მამასახლისთა საბჭო ედგა სათავეში; კლუბი მართავდა საქველმოქმედო კონცერტებს, რომელშიც მონაწილეობდნენ ივანე ფალიაშვილი, ვანო სარაჯიშვილი, ეკა ბრიუნელი. დანესებულება იძენდა სურათებს მხატვრებისაგან, დაქირავებული ჰყავდა საკუთარი ორკესტრი, მისი საქველმოქმედო საქმიანობა 1915-1916 წლებში წარმატებული იყო, რასაც ამდროინდელი პრესის პუბლიკაციები მოწმობენ.

კერძო ქველმოქმედებაში შედიოდა ობოლენსკის ფონდიდან გადმორიცხული თანხებიც, რაც ომში დაზარალებულთათვის იყო განკუთვნილი.¹

ყულაბებით ფულის შეგროვებასა თუ სხვა ფორმის ღონისძიებებზე ნებართვას ადგილობრივ განყოფილებებს თბილისიდან აძლევდნენ. თხოვნას თბილისის საქველმოქმედო საზოგადოებას წარუდგენდა რაიონული განყოფილება, ის კი გუბერნატორის წინაშე აღძრავდა საკითხს. ყველა ღონისძიებას მთავრობის ნებართვა სჭირდებოდა.

ყველა რაიონულ საქველმოქმედო საზოგადოებაში, ისევე როგორც თბილისში, მოთავსებული უნდა ყოფილიყო იმპერატორის სურათები, ასევე ტატიანა ნიკოლოზის ასულის სურათიც, რასაც ხშირად თხოვდნენ პეტროგრადში არსებულ მისი სახელობის კომიტეტს ქართული ქველმოქმედების მესვეურნი.²

ქართულ საქველმოქმედო საზოგადოებას ჰქონდა სახელობითი თანხები: ნიკო ჭავჭავაძის სახელობის თანხა, რომელიც 1916 წელს უდრიდა 29 096 მანეთს; გრიგოლ ორბელიანის ძეგლის ფონდი – 10 427 მანეთი; დ.ვ. გაბაშვილის სახელობის სასტიპენდიო თანხა ქართული გიმნაზიის ერთი რომელიმე წარჩინებული მოსწავლისათვის, რომელიც უდრიდა 1 057 მანეთს.

¹ გაზეთი „საქართველო“, № 246, 1916 წ.

² გაზეთი „საქართველო“, № 248, 1916 წ.

იყო ერთჯერადი შეწირულებებიც, რომლითაც რაიმე დიდი კულტურული ღონისძიება ხორციელდებოდა. რაიონთა შეძლებული მკვიდრნი ეხმარებოდნენ ადგილობრივ საქველმოქმედო განყოფილებებს ასეთ ღონისძიებათა განხორციელებაში. ბორჩალოს განყოფილებას, სოფელ კაზრეთში 10 000 მანეთად ღირებული 25 დესეტინა მამული შესწირეს თავადმა ნიკოლოზ ქობულაშვილმა და მისმა დედამ, სადაც სასოფლო-სამეურნეო სკოლა დაარსდა.¹

1916 წლის შემოდგომაზე ფშავეში, სოფელ ახადში 5 კომლის სახლი დაინვა, ზარალმა სულ 7 300 მანეთი შეადგინა. თიანეთის საქველმოქმედო განყოფილებამ თხოვა მთავარგამგეობას და ზარალი აუნაზღაურდა დაზარალებულ გლეხებს.²

მანვე თხოვა მთავარგამგეობას ქისტებისგან შევიწროებული ფშაველების შესახებ მოეხსენებინა თბილისის გუბერნატორისათვის.³

ოზურგეთის რაიონის განყოფილებასაც ეხმარებოდნენ აქაური მკვიდრნი, კერძოდ კი, საქველმოქმედო საზოგადოების თავმჯდომარე თავადი კ. ერისთავი. მან 1916 წელს ოზურგეთის 4 კლასიანი ქალთა სასწავლებლისათვის 760 მანეთი მიიღო მთავარი კომიტეტისაგან. ეს თანხა გამოყენებული იქნა სასწავლო ნივთებისა და ხელსაქმის სწავლებისათვის საჭირო ნივთების შესაძენად. სასწავლებელი პირველი ასეთი ტიპის დაწესებულება იყო და ემსახურებოდა ოზურგეთს გარდა გურიათისა და ჩოხატაურის სასოფლო საზოგადოებებს. განყოფილებების პრობლემების გასაცნობად, თბილისის მთავარი გამგეობის კრების გადაწყვეტილებით, ხშირად უნდა გაგზავნილიყვნენ რწმუნებულები.

საქველმოქმედო საზოგადოება ეხმარებოდა ქართველ მაჰმადიანებს სასკოლო ნივთებით და სახელმძღვანელოებით და ასევე უცხოეთში მცხოვრებ ქართველებს. კერძოდ, 1916 წელს მან 200 მანეთი გაუგზავნა ლოზანაში (შვეიცარია) მცხოვრებ

¹ გაზეთი „საქართველო“, № 8 1916 წ.

² გაზეთი „საქართველო“, № 234, 1916 წ.

³ გაზეთი „საქართველო“, № 238, 1916 წ.

ქართველებს, რისთვისაც მათგან დიდი მადლობა დაიმსახურა.¹

200 მანეთით დაეხმარა იგი ასევე გორის რაიონის სოფ. მეჯვრისხევის ქალთა საზოგადოების სახელოსნოს.

ქართული საქველმოქმედო საზოგადოება განსაკუთრებულად მფარველობდა ქალთა პროფესიულ სკოლებს. მას თავად ჰქონდა დაარსებული ქალთა საფეიქრო სკოლა, სადაც 1916 წლის 31 ოქტომბერს სტუმრად მისულა პეტროგრადიდან ტატიანა ნიკოლოზის ასულის კომიტეტის წევრი, სენატორი ჩაპლინი. ჩაპლინს თან ახლდნენ საქველმოქმედო საზოგადოების თავმჯდომარე მიხეილ მაჩაბელი და თავმჯდომარის ამხანაგი პარტენ გოთუა. სკოლის დირექტორმა მარიამ ვახტანგის ასულმა მაჩაბლისამ და პედაგოგმა გლურჯიძემ დაათვალიერებინეს სტუმრებს მონაფეთა ნამუშევრები, რითაც სენატორი ისე მოიხიბლა, რომ მათ მადლობა გადაუხადა, მ. მაჩაბელს და პ. გოთუას კი აღუთქვა 24 ათასი მანეთის დახმარების გამოგზავნა სკოლის სასარგებლოდ. საქველმოქმედო საზოგადოებამ ჩაპლინს გააცნო თავისი მუშაობა სხვა მიმართულებითაც, წარუდგინა სპეციალური მოხსენება, სადაც აღრიცხული იყო საზოგადოების ხარჯები, ყოველთვიურად მას 7 335 მანეთი ეხარჯებოდა მისდამი რწმუნებული ორგანიზაციების მოთხოვნილებებისათვის. მოხსენებაში ქარ. საქვ. საზოგადოების მთავარი გამგეობა თხოვდა ჩაპლინს, ეშუამდგომლა ტატიანას კომიტეტის წინაშე, რათა 1916 წლის 1 სექტემბრიდან ყოველთვიურად 9 000 მანეთი გამოეგზავნა ამ ძირითადი ქართული საქველმოქმედო დაწესებულებისათვის.²

თავის მხრივ, ტატიანას კომიტეტი აფრთხილებდა ამ ორგანიზაციას – ხელმოჭერიტ ეხარჯა გამოგზავნილი ფული, უფრო კი შემოწირულობებით გაეფართოებინა საქმიანობა.³

საზოგადოებაში დაწესებულმა და გავრცელებულმა საყოველთაო საქველმოქმედო მოძრაობამ ზოგიერთ პუბლიცისტში

¹ გაზეთი „საქართველო“, № 114, 1916 წ.

² გაზეთი „საქართველო“, № 244, 1916 წ.

³ გაზეთი „საქართველო“, № 246, 1916 წ.

კრიტიკული გრძნობაც გამოიწვია. ამგვარი დამოკიდებულება კარგად გამოჩნდა პუბლიკაციაში – „ეროვნული საქმიანობა და მონყალების თხოვნა“. წერილის ავტორი აკრიტიკებდა საზოგადოების დამოკიდებულებას მწერლების, ხელოვნების მუშაკების, ექიმების და სხვა პროფესიონალებისადმი, მიიჩნევდა, რომ ამ ადამიანებს ექსპლუატაციას უწევდნენ განუწყვეტელი მოთხოვნებით, რომ უსასყიდლოდ ემუშავათ, ისინი განუსაზღვრელ სიღარიბეში ვარდებოდნენ ამგვარი ქველმოქმედებით. თუ არასდროს აიღებდნენ კუთვნილ ჰონორარს, ამით მათი შემოქმედებითი უნარი და შრომის ნაყოფიერებაც კლებულობდა, რაც ისევ ქართულ საზოგადოებას აკლდებოდა.

„საქართველოში ჩვეულნი ვართ, – წერდა პუბლიცისტი, – ყოველ საქმეს ყოველთვის ქველმოქმედების თვალსაზრისით ვუცქირით. გაზეთი, სკოლა, საავადმყოფო, ეკლესია, თეატრი, კოოპერაცია, სამკითხველო, წიგნის გამომცემლობა, – ჩვენთვის ყველაფერი ქველმოქმედებაა. ასე გასინჯეთ, ბანკების დაარსებასაც კი ხშირად ამ თვალსაზრისით ვუცქერით. სიტყვა „ქველმოქმედება“ გაზვიადებულად ნახშიარი ნურავის ეჩვენება. ვინაიდან ნამდვილი საზოგადო მოღვაწეობა ჩვენში ქველმოქმედებას ეთანაბრება. თუ საზოგადო მოღვაწეა ადამიანი, უნდა უსასყიდლოდაც იმუშაოს, – აი, პრინციპი, რომლითაც ჩვენ ყოველ საქმეს მივუდგებით ხოლმე და რომელსაც საფუძვლად ვუდებთ. ხელოვნება ჩვენში – ქველმოქმედებაა. მწერალს ისე კი არ ვუცქერით, როგორც ხელოვანს, არამედ როგორც ქველმოქმედს, იგი ქველმოქმედობს საზოგადოებისთვის, საქართველოსთვის. ხალხისთვის...“ ამიტომო, ირწმუნებოდა პუბლიცისტი, სირცხვილით შემოქმედ ხალხს ჰონორარი ვერ უთხოვიათო. ის საზოგადოებას ურჩევდა ყოფილიყო უფრო აქტიური, საქმე დაეყენებია ფეხზე იმგვარად, რომ დახმარება არ დასჭირვებოდა, თავისთავადაც ეარსება სკოლას, თეატრს თუ გაზეთს. მაგალითისთვის ასახელებდა თბილისის ქალთა გიმნაზიაში დაარსებულ ქართული სახელმძღვანელოების შემდგენ კომისიას. სხვა ქვეყანაში ასეთი გამოცემა მოგებას მოიტანდა, ჩვენთან კი საზოგადოების ქველმოქმედების ხარჯზე

სურთ წიგნების გამოცემას, ამას კი ორგანიზატორთა უფარგისობით ხსნიდა.

ასეთივე მაგალითად ასახელებდა პედაგოგიური კურსების მოწყობას, რომელიც უნდა ეკისრა ერთ რომელიმე საზოგადოებას. მარტო ქველმოქმედებით საქვეყნო საქმე ვერ გაკეთდება, ქვეყანა ვერ აშენდება, – ასკვნიდა წერილის ავტორი – ი. ინტარიშვილი.¹

სურვილი იყო, მაგრამ ამ მეტად მძიმე პერიოდში, ქვეყნის კოლონიური რეჟიმის პირობებში, ძნელი გახდა იმ მიზნების სრული განხორციელება, რასაც ქართული საქველმოქმედო საზოგადოება ისახავდა 1906-1918 წლებში. გარდა ჭეშმარიტად ეროვნული ინტერესებისა, ქველმოქმედებას ჰქონდა უდიდესი მნიშვნელობა იმითაც, რომ ქართველი ერის განმათავისუფლებელი მოძრაობის ნაწილად იქცა, მისი ნების გამომხატველად, დამოუკიდებელი ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის საშუალებად, ქვეყნის სულიერი ცხოვრების აღორძინების გზად. ამიტომ აქვს საქველმოქმედო მოღვაწეობის შესწავლასა და შეფასებას გარკვეული მეცნიერული, კულტურული და ზნეობრივი ღირებულება.

¹ ი. ინტარიშვილი, „ეროვნული საქმიანობა და მოწყალების თხოვნა“, გაზეთი „საქართველო“ გაზეთი „საქართველო“, №109, 1917 წ.

მარიამ ვახტანგის ასული
ორბელიანი

ეკატერინე ნიკოლაძე

დომინიკა ერისთავი
(განდევილი)

თამარა დავითის ასული
გრუზინსკაია

რუსეთის იმპერატორის ნიკოლოზ II ქალიშვილი –
ტატიანა

ქარკო ქველმოქმედება საქართველოში XIX ს-ის II ნახევარსა და XX ს-ის დასაწყისში

XIX საუკუნის II ნახევარი ისტორიული განვითარების თვალსაზრისით გამორჩეული პერიოდი იყო საქართველოს ახალ ისტორიაში, კოლონიური უღლის ქვეშ მყოფმა ქვეყანამ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ახალი ეტაპი დაიწყო. ფიქრი თვითგამორკვევის, საკუთარი ვინაობისა და ადგილის შესახებ სხვა ხალხთა შორის ბევრ რამეს უკავშირდებოდა. უპირველესად ეს იმპერიის ბატონობიდან თავდახსნას, პოლიტიკური და ეკონომიკური სიძლიერის მოპოვებას გულისხმობდა. ბატონყმობის გაუქმებამ და ბურჟუაზიული რეფორმების გატარებამ ხელი შეუწყო ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების ბერკეტების ამუშავებას, მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის გამოცოცხლებას, ვაჭრობის გააქტიურებას – ამიერკავკასიის რკინიგზამ ერთმანეთთან დააახლოვა ქვეყნის რეგიონები, გააფართოვა სავაჭრო ურთიერთობის ქსელი, ნატურალური მეურნეობის მოსპობა და საბაზრო ურთიერთობის შექმნა გამოიწვია.

კაპიტალიზმის განვითარებას მოჰყვა მსხვილ მესაკუთრე ადამიანთა გაჩენა როგორც ქალაქში, ასევე სოფლად. მართალია, საქართველოში მდიდართა დიდი ნაწილი არაქართველები იყვნენ, მაგრამ იყვნენ ცნობილ მრეწველთა შორის ქართველებიც, რომელთა ეროვნული სულისკვეთება იმის საფუძველი ხდებოდა, რომ მათ თავიანთი ქონების ნაწილი საქვეყნო საქმეებისათვის მოეხმარათ. შეწოდნენ ახალი კულტურული კერების დაარსებას, საზოგადოების წინსვლას, ეზრუნათ სხვადასხვა მსოფლიო სიახლეების დანერგვაზე სოფლის მეურნეობასა და მრეწველობაში. გამორჩეული ქველმოქმედები სიმდიდრით გამორჩეული ადამიანებიც იყვნენ, ამიტომ ისინი არცთუ ბევრნი არიან და ქართული საზოგადოებისათვის მათი ღვაწლი ცნობილია, მაგრამ დიდი საქველმოქმედო მოძრაობა, რაც XIX საუკუნის ბოლოდან

დაიწყო და საბჭოთა პერიოდამდე არ შენელებულა, მარტო ამ სიმდიდრითა და საზოგადოებრივი პასუხისმგებლობით გამორჩეულ ქველმოქმედებაზე არ შეჩერებულა. უამრავი საშუალო შეძლების ადამიანიც იღვწოდა ამ სფეროში და მათი ერთიანი ძალისხმევა განახორციელებდა იმ დიდ მიზნებს, რაც ქართული სკოლების გახსნით, თეატრებისა და კლუბების, ბიბლიოთეკა-სტამბების, გზების სამედიცინო კერების დაარსებით თუ სხვა ეროვნული საქმის კეთებით გამოიხატებოდა. ძნელია ყველა ქველმოქმედის ღვაწლის დახასიათება, რადგან თვით გაჭირვებული ქართველი თავადები, რომლებიც ხშირად თვითონ რჩებოდნენ უმიწაწყლოდ და უბინაოდ, ყველაფერს იღებდნენ საზოგადოებრივი ინტერესებისათვის, საქართველოს მომავლისათვის საჭირო საქმეებისათვის. ბევრი მათგანის სახელი უკავშირდებოდა იმ საქველმოქმედო დაწესებულებების შექმნას, რომელსაც ნაშრომში ვეხებით. ბევრ მათგანზე ცალკე გამოკვლევებიც არსებობს, სადაც მათი საქველმოქმედო მოღვაწეობაცაა აღწერილი. კერძო ქველმოქმედთა შორის, ამ მხრივ განსაკუთრებულად გამორჩეულ ადამიანებთან ერთად, იმათ ღვაწლსაც შევეხებით, რომელთა სახელი ნაკლებადაა ცნობილი ჩვენი საზოგადოებისათვის, ან სულაც უცნობია.

დავით სარაჯიშვილი ეკატერინე ფორაქიშვილი

დავით სარაჯიშვილი

ქართველ ქველმოქმედთა შორის ყველაზე ცნობილი კონიაკისა და ღვინის სახელგანთქმული მრეწველი დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილია. ის 1848 წლის 28 ოქტომბერს დაიბადა. მისი წინაპრები სოფელ დიღმიდან ყოფილან. დავით სარაჯიშვილი შეძლებული თბილისელი მოქალაქის შვილი იყო. მისი მამა, ზაქარია, დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა როგორც თბილისში, ასევე მშობლიურ სოფელ დიღომში. როგორც ზაქარია ჭიჭინაძე წერს, ყველა საქმის გაკეთებისას, სოფლელები თურმე მას ეკითხებოდნენ აზრს, ისიც ჰპატრონობდა და ქომაგობდა მათ.¹

მის გარდა მშობლებს ორი ქალიშვილი ჰყავდათ: ეკატერი-

¹ ზ. ჭიჭინაძე, „მრეწველობა, ვაჭრობა-ხელოსნობა საქართველოში, დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი“, 1911 წ., გვ. 81.

ნე – შემდგომში გენერალ ნიკოლოზ ერისთავის მეუღლე, და მარიამი, – დრამატურგ დავით ერისთავის მეუღლე.

1866 წელს დავით სარაჯიშვილმა დაამთავრა თბილისის პირველი გიმნაზია და სწავლა განაგრძო პეტერბურგის უნივერსიტეტში, საბუნებისმეტყველო ფაკულტეტზე. ერთი წელი ისწავლა მან რუსეთის იმპერიის დედაქალაქში და შემდეგ სწავლა განაგრძო გერმანიაში, მიუნხენის უნივერსიტეტში, რომელიც 1871 წელს დაასრულა და ქიმიის დოქტორის ხარისხი მიიღო. 1878 წლამდე სასოფლო-სამეურნეო მეცნიერებებს სწავლობდა ჰოპენჰეიმსა და ჰალეში, ხოლო 1879-1882 წლებში საფრანგეთში მევენახეობის დარგებს ეუფლებოდა.¹

გარკვეული თეორიული ცოდნისა და პრაქტიკული გამოცდილების დაგროვების შემდეგ სამშობლოში დაბრუნებულმა დავით სარაჯიშვილმა კავკასიში შეიძინა არყის ქარხანა, პირველად რუსეთში, და რა თქმა უნდა საქართველოშიც, დაიწყო კონიაკის დაყენება და დიდი ბაზარიც მოიპოვა.²

1902 წელს „სამშობლო ქვეყნის ვაჭრობა-მრეწველობის საქმეში სასარგებლო მოღვაწეობისათვის“ დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილს „კომერციის მრჩეველის“ ნოდება მიენიჭა.³

დავით სარაჯიშვილს კონიაკის ქარხნები ჰქონდა თბილისში, ვლადიკავკაზში, ერევანში, ბაქოში, ყიზლარში; საკუთარი მალაზიები: თბილისში, პეტერბურგში, რიგაში, მოსკოვში, ნოვგოროდში, ხარკოვში, როსტოვში, ყიზლარში, ერევანში, ბაქოში და სხვ. მისი პროდუქცია სხვადასხვა გამოფენებში მონაწილეობდა და ყოველთვის გამორჩეული

¹ ირ. ტატიშვილი, თ. დეკანოზიძე, „მოსკოვის უნივერსიტეტი და ქართველი ახალგაზრდობა“, 1960 წ., გვ. 171; „დავით სარაჯიშვილის გარდაცვალების გამო“, „სახალხო გაზეთი“, 1911 წ. №333, 22.VI. გაზეთი „თემი“, 1911, №25, 27.VI. ბიოგრაფიული ცნობები, კრებული „დავით სარაჯიშვილის სახსოვრად“, 1911 წ., გვ. 3-5.

² ალ. სარაჯიშვილი, დ.ზ. სარაჯიშვილი, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების კრებული „ძველი საქართველო“, ტ.II, 1911 წ. კრებული „დავით სარაჯიშვილის სახსოვრად“, 1911 წ., გვ. 77-78.

სახალხო გაზეთი“, 1911 წ.. §333, 22.VI.

³ სახალხო გაზეთი“, 1911 წ.. §333, 22.VI.

პრიზებით ჯილდოვდებოდა. მისი მოღვაწეობის ეს მხარე ქართულ მეცნიერებაში საკმაოდ შესწავლილია.¹

განსაკუთრებული მნიშვნელობა ამ დიდი ადამიანის ცხოვრებასა და მოღვაწეობას მიანიჭა გამორჩეულმა ქველმოქმედებამ, მისმა დიდმა წვლილმა ჩვენი ქვეყნის სულიერი აღორძინების საქმეში.

დავით სარაჯიშვილმა დიდი წვლილი შეიტანა სოფელ დიღმის სკოლის აგებაში. ქ. შ. ნ. კ. გამავრცელებელი საზოგადოების ფონდში ინახება დავით სარაჯიშვილის თხოვნა დიღმის სკოლის დაფუძნებასა და მისთვის ყოველწლიურად საჭირო თანხის გაღებაზე.

ნ. კ. გ. საზოგადოების გამგეობამ თანხმობა მისცა და ამ სკოლის მზრუნველობაც მას ჩააბარა.²

დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი და მისი მეუღლე – ეკატერინე ივანეს ასული ფორაქიშვილი დიდი ქველმოქმედები იყვნენ, მათი ოჯახი კი – ქართული კულტურის ერთ-ერთ ძირითად კერას წარმოადგენდა. მათ სახლი მაშინდელი სერგიევის (ეხლანდელი მაჩაბლის 13) ქუჩაზე წარმოადგენდა ქართველი და უცხოელი კულტურის მოღვაწეთა შესაკრებ ადგილს. ის მეგობრობდა ილია ჭავჭავაძესთან, არტურ ლაისტთან, ადოლფ ვაგნერთან, ბარონ დე ბაისთან და სხვ. უცხოელები დიდ შეფასებას აძლევდნენ დავით სარაჯიშვილის მოღვაწეობას, საქართველოს მომავალს მისი მსგავსი ადამიანების მომრავლებასა და ღვანლს უკავშირებდნენ. ეს კარგად ჩანს მათ მოგონებებში საქართველოსა და ქართველ ხალხზე.³

¹ გ. მირიანაშვილი, „კაპიტალისტური მრეწველობის განვითარება საქართველოში“, 1980, გვ. 93; ა. სტეფანიშვილი, „დავით სარაჯიშვილი“, 1968, 1988; ალ. სიგუა, „იშვიათი ბუნების კაცი“, თბ., 1985 წ.; პ. ნაცვლიშვილი, „და იდავითთ თქვენც მისებრ“, ნიგნში – „ქალაქის წერო-6“, 1986; ლიონა ნანიტაშვილი, „ერის წყლული აჩნდა წყლულად“, თბილისი, 1993; ზაქარია ჭიჭინაძე, „მრეწველობა, ვაჭრობა-ხელოსნობა საქართველოში, დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი“, თბილისი, 1911 წ.

² სცსსა, ფონდი 81, აღწერა 1, საქმე 27, ფურც. 8-9.

³ შ. გოზალიშვილი, „ილია ჭავჭავაძე და ქართული ლიტერატურის საზღვარგარეთელი მეგობრები“, 1973, გვ. 88; გაზეთი „თემი“, 1911, №256, 27.VI

დავით სარაჯიშვილს ყველაზე კარგად ესმოდა დიდი ილიას სიტყვების არსი: „მოვიკლათ წარსულ დროებზედ დარდი, ჩვენ უნდა ვსდით ახლა სხვა ვარსკვლავს, ჩვენ უნდა ჩვენი ვშვათ მყოობადი, ჩვენ უნდა მივცეთ მომავალი ხალხს...“ მას სწამდა, რომ საქართველოს, დიდი წარსული კულტურის ფუძეზე დამდგარს, უნდა შეექმნა მომავალი, რითაც ძლიერ ეკონომიკას, ერის სულიერ წინსვლას, თანამედროვე განათლებას, მსოფლიოს ახალ მიღწევებს უნდა დანეოდა და შერწყმოდა. დავით სარაჯიშვილს უყვარდა თურმე ქართველების კრიტიკა, რისთვისაც ილია ჭავჭავაძეც კი სიყვარულით საყვედურობდა. მაგრამ განა ილია არ იყო ყველაზე დიდი კრიტიკოსი ქართული არხეინობისა? განა მხოლოდ სიყვარული არ შთააგონებდა ამ ადამიანებს ასეთ დამოკიდებულებას, ქართველი ხალხის უკეთესი მომავლის სურვილი არ მსჭვალავდა? სწორედ ეს ჩანდა დავით სარაჯიშვილის დაკრძალვაზე წარმოთქმულ აკაკი წერეთლის სიტყვაში:

„განსვენებულმა ქართველების სიყვარული მოიპოვა სიყვარულითვე, სულაც ყვედრების დროსაც კი მის სიტყვებში ჭირისუფლის სიყვარული იხატებოდა. მაშინ, როდესაც დიდი გვარის შვილები, რომელთაც დიდძალი მამულები, ჩვენი წინაპრების სისხლითა და ოფლით გაჟღენთილები დარჩათ და იმ წმიდათანმინდას გულგრილად უგდებდნენ ხელში უცხოელებს, ეს განსვენებული თავისის ოფლითა და შრომით და ინტელექტუალურის გამჭრიახობით მოპოვებულ ქონებასაც ქართველობას უნანილებდა“.¹

სარაჯიშვილის სახლში არა მარტო ილია და სხვა ქართველი მწერლები კითხულობდნენ ახალ ნაწარმოებებს, არამედ აქ საზოგადოებრივი საქმეებიც, სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის პრობლემები წყდებოდა. ხშირად საბოლოო სიტყვას დავით სარაჯიშვილი ამბობდა. ის ყოველთვის მზად იყო გაეღო ფული რაიმე სასარგებლო, საქვეყნო საქმისთვის. ერთ ასეთ ფაქტად ექვთიმე თაყაიშვილი იხსენებდა 1905 წელს დავით სარაჯიშვი-

¹. გაზეთი „თემი“, 1911 წ., №26, 4.VII, აკაკის სიტყვა, წარმოთქმული სასახლის ქუჩაზე; კრებული „დავით სარაჯიშვილის სახსოვრად“, გვ. 289.

ლის სახლში მიღებულ გადანყვეტილებას, სადაც ილია ჭავჭავაძე ყოველ კვირას მიდიოდა. ვორონცოვ-დაშკოვთან, – კავკასიის მეფისნაცვალთან გაეგზავნათ დეპუტაცია: ალექსანდრე ჩერქეზიშვილის, ვლადიმერ მიქელაძის, ეპისკოპოს გიორგი ალადაშვილის, სტეფანე ჭრელაშვილის შემადგენლობით, რათა ალიხანოვ-ავარსკის დამსჯელი რაზმი უკან გაენვიათ და ამით გურია განადგურებისგან ეხსნათ.¹

დავით სარაჯიშვილმა პეტერბურგშიც კი გამართა საპატიო სადილი, სასტუმრო „ევროპაში“, სადაც სოციალ-დემოკრატი დეპუტატებიც მიიწვია. მას სურდა სახელმწიფო სათათბიროში ილია ჭავჭავაძის ავტონომისტ-ფედერალისტური იდეისათვის მათაც დაეჭირათ მხარი. აქედან ჩანს, თუ რა დიდი პატრიოტი და ეროვნული ცნობიერების მქონე იყო დავით სარაჯიშვილი, რაც ასულდგმულებდა მთელ მის საქველმოქმედო მოღვაწეობას. სხვაგვარად ილია ჭავჭავაძე არც იმეგობრებდა და ვერც შეიყვარებდა მის ოჯახს.

ყველაზე კარგად და ღრმად დავით სარაჯიშვილის და მისი თანამებრძოლების ღვაწლს საქართველოს ცხოვრებაში ახასიათებდა არტურ ლაისტი. ამ „მოყვარე უცხოელმა“ კარგად დაინახა ის მთავარი, რაც პატრიოტთა ამ თაობას გამოარჩევდა:

„ყველა ისინი იყვნენ ტიპიური, მთლიანი ხალხი, რომელთაც თავიანთ სარბიელზე იმდენი გააკეთეს, რამდენიც სხვებმა ერთად ვერ მოახერხეს, მერე რატომ? – წერდა არტურ ლაისტი, – იმიტომ, რომ მათ ყველაზე მეტად უყვარდათ თავიანთი საქმე. ისინი ცხოვრობდნენ მუდმივი მისწრაფებით და სიკვდილამდე არ დაღალულან. ჩვენ ხსოვნაში თვითეულმა მათგანმა დასტოვა თავისი მთლიანი ხასიათის სურათი. ყოველი მათგანი ერთხელვე რაიმე გარკვეულის განხორციელება იყო, როცა სარაჯიშვილზე ჰფიქრობთ, წარმოგიდგებათ თვალწინ მისი საქარხნო მუშაობა, მისი ქველმოქმედება და დაუღალავი ზრუნვა საზოგადო საქმეებისათვის. ასეთივე იყო მოღვაწეობა დანარჩენებისა. ისინი

¹ ექვთიმე თაყაიშვილი, რჩეული ნაწერები, ტ. I, 1968 წ., გვ. 277.

ნახევრად არაფერს აკეთებდნენ. ამიტომაც დასტოვეს ცოცხალი კვალი”.¹

დავით სარაჯიშვილის დიდ საქველმოქმედო საქმიანობას მისი პატრიოტიზმი, ქართველი ხალხის სიყვარული ამოძრავებდა. ის თურმე საოცრად ნუხდა სიცოცხლის ბოლოს, ავადმყოფი, რომ ვერ მოასწრო ბევრის გაკეთება მშობელი ქვეყნისთვის.. 63 წლის ასაკში გარდაცვლილმა დიდმა მამულისწილმა სინამდვილეში უამრავი რამ გააკეთა, მაგრამ ეს როდი აკმაყოფილებდა. მისი ბუნება, საზოგადოებრივი საქმისადმი თავდადება კარგად გამოჩნდა ანდერძში, რომელიც სიკვდილის წინ შეადგინა და რომელიც გაზეთ „თემში“ გამოქვეყნდა 1911 წლის 27 ივნისს. წერილში – „დავით სარაჯიშვილის ქველმოქმედება“, – ვკითხულობთ:

„ვის არ გაუგონია, რომ განსვენებულ დავით სარაჯიშვილს ბევრი სტიპენდიანტი ჰყავდა და ჰყავს? გამოჩენილ ქველმოქმედს არ დავინწყებია და უზრუნველუყვია ისინი. გამოქვეყნებული ანდერძის ნაწილიდან აი, რა სჩანს:

1. წერა-კითხვის საზოგადოებისათვის დაუტოვებია 300 ათასი მანეთი შემდეგი პირობით: ამ ფულის ნახევარი უნდა მოხმარდეს ქართული ეროვნული მუზეუმის აგებას, მეორე ნახევარი კი – სტიპენდიებს... თვით ეს თანხა უნდა იყოს ხელუხლებელი, სტიპენდიებისთვის უნდა იხარჯებოდეს მარტო სარგებელი. სანამ ეს თანხა სრულად გადაეცემა ნ. კ. გ. საზოგადოებას, იმ დრომდე გაგრძელდება ყველა უკანასკნელ წლებში დაარსებული სტიპენდიების ძლევა, უკეთუ რომელიმე სტიპენდიანტი სწავლას დაამთავრებს ამ ვადაზე ადრე, მაშინ ახალი სტიპენდიების დანიშვნა უნდა შეჩერდეს.

შენიშნული თანხა უნდა შესდგეს უძრავი ქონების იმ ნაწილის გაყიდვის შემდეგ, რომელიც სავაჭრო საქმეებს არ შეეხება.

2. მოანდერძის გარდაცვალების შემდეგ სამი წლის განმავლობაში უნდა ეძლეოდეს ყოველდღიური შემწეობა ყველა იმ სკოლას, რომელთაც ეძლეოდათ აქამდინ.

¹ გაზეთი „თემი“ 1913, №147, 28.X. არტურ ლაისტის წერილი.

3. ტფილისის პირველ სავაჟო გიმნაზიას, სადაც სწავლა დაამთავრა განსვენებულმა, უანდერდა 10 000 მან.

4. აგრეთვე დაუტოვა 5 000 მანეთი ერთდროულად თბილისის მართლმადიდებელ სემინარიას.

5. განსვენებულს გამოუცხადებია სურვილი, რომ მისი სახლი სერგიევის ქუჩაზე, სადაც ის მუდამ ცხოვრობდა, გადაეცეს ქალაქის თვითმმართველობას თავისი მშვენიერი მონყობილი იმ პირობით, რომ ამ სახლში ქალაქმა მოაწყოს ან სამხატვრო გალერია, ანდა შინამრეწველობისა და ხელოსნობის მუზეუმი, ანდა ორივე დაწესებულება ერთად. ეს შენირულება უდრის ნახევარ მილიონამდე მანეთს. ადგილი და სახლი ღირს 300 ათასი მანეთი, მონყობილობა კი 100 ათას მანეთზე მეტად.

6. არ დაივიწყა განსვენებულმა თავისი ქარხნების მუშები და მოსამსახურეები. ყველა იმ მუშას და მოსამსახურეს, რომელთაც უმსახურნიათ არანაკლებ ორი წლისა და რომელნიც პატრონის გარდაცვალების დროს სამსახურში იქნებიან, მან უანდერდა 25 000 მანეთი, ხოლო დანარჩენ მოსამსახურეებს – 100 ათასი მანეთი.

ანდერძის აღსასრულებლად მან დატოვა ალექსანდრე პეტრეს ძე სარაჯიშვილი და ნიკოლოზ ზებედის ძე ცხვედაძე.

ანდერძის დანარჩენი ნაწილები არ არის ჯერჯერობით გამოქვეყნებული: იქაც საქველმოქმედო აზრებია გატარებული. ამ ნაწილში გამოთქმული სურვილების შესრულება დავალებული აქვს მის პატივცემულ მეუღლეს უდროვოდ დაქვრივებულს ქ-ნ ეკატერინეს, ივანე ფორაქიშვილის ასულს¹.

ქ. შ. წ. კ. გამავრცელებული საზოგადოების გამგეობამ, რომელშიც მონაწილეობდნენ: ალექსანდრე მდივანი, არჩილ ჯაფანაშვილი, შიო დედაბრიშვილი, ლუარსაბ ბოცვაძე, ექვთიმე თაყაიშვილი, ალექსანდრე სარაჯიშვილი, ნიკოლოზ ქართველიშვილი, ვალერიან გუნია, გრიგოლ დიასამიძე – სპეციალური ადრესი შეადგინეს და გადასცეს ეკატერინე ფორაქიშვილს. მასში დანვრილებით იყო აღწერილი და აღ-

¹ „გაზეთი „თემი“, №27, 1911 წ., 27.VI.

ნიშნული განსვენებულის ღვაწლი, მისი დიდი საქველმოქმედო საქმიანობა ქართველი ხალხის ცხოვრების გასაუმჯობესებლად.¹

დავით სარაჯიშვილის ანდერძის ერთი ნაწილი, კერძოდ ის, რომელიც მის სახლს ეხებოდა სერგიევის, ახლანდელი მაჩაბლის ქუჩაზე, სამწუხაროდ, მისმა მემკვიდრეებმა დაარღვიეს და იგი მიჰყიდეს კომერსანტ ა. ხოშტარიას. კიდევ ბევრი უსამართლობა ჩაიდინა დრომ ამ დიდი მამულიშვილის წინაშე. თანამედროვეებმა იგი დიდუბის ეკლესიის გალავანში დაკრძალეს და დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ ეს ადგილი ქართველთა სათაყვანებელ ადგილად იქცეოდა. როდესაც მისი მეუღლე – 54 წლის ასაკში მყოფი, მოულოდნელად გარდაიცვალა 1916 წლის მაისში, ისიც ქმრის გვერდით დაკრძალეს, თუმცა, 1939 წელს, კომუნისტური რეჟიმის სიმკაცრის გამო, მათი ნეშტები გადმოასვენეს ვაკის სასაფლაოზე, რადგან აქ, თითქოს, ადგილი არ იყო სხვა ადამიანებისათვის, გარდა მწერლებისა. განა მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა პანთეონში ზედმეტად უნდა ჩაეთვალა ვინმეს თანამედროვეობის უდიდესი მოღვაწე, ქველმოქმედი, ყველა საქმის მონაწილე და დაუღალავი ადამიანი, დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი? ანდა მისი კეთილშობილი მეუღლე, რომელსაც არასოდეს დაუდევს ტოლი სახელოვანი ქმრისათვის, რასაც მისი გარდაცვალების შემდეგ გამოქვეყნებული ანდერძიც მოწმობდა: ქუთაისის ქალაქის მოურავი ილია ჩიქოვანი მის დაკრძალვაზე წარმოთქმულ სიტყვაში სიამაყით ამბობდა, რომ ეს ორი ადამიანი, სახელოვანი ცოლ-ქმარი, ღმერთმა მისცა საქართველოს მკვდრეთით აღსადგომად. ეკატერინე ფორაქიშვილის ანდერძის წყალობით ქუთაისმა მიიღო თეატრი, რამაც უდიდესი სულიერი ბედნიერება მოუტანა ამ დიდი კულტურული ტრადიციების მქონე ქალაქს.

ეკატერინე სარაჯიშვილის ანდერძის თანახმად დიდი ქველმოქმედება იყო განეული ქართული ეკლესიისა თუ კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებებისადმი.

¹ სცსსა, ფონდი №481, აღწ. 1, საქმე №1249.

კერძოდ, მაშინდელი პრესა ამ ქველმოქმედებას ასე აყალიბებდა:

„განსვენებულ ეკატერინე ივანეს ასულ სარაჯიშვილისას ანდერძი დაუტოვებია, რომლის თანახმად უნდა მიეცეს: დიდუბის ეკლესიას 10 000 მანეთი, ავლაბრის წმ. მარინეს ეკლესიას 2 000 მანეთი, დარიას მონასტერს ავლაბარში 500 მან., დიღმის წმ. გიორგის ეკლესიას 1 000 მან., დიღმის ღვთისმშობლის ეკლესიას 500 მან., კალოუბნის ეკლესიას თბილისში 1 000 მან., სიონის ეკლესიას 1 000 მან., მცხეთის ეკლესიას 1 000 მან., მარტყოფის წმ. ანტონის ეკლესიას 500 მან., დიდი ლილოს ეკლესიას 500 მან., სამეხის ეკლესიას თბილისში 500 მან., მთანმინდის მამადავითის ეკლესიას 500 მან., სომეხთა წმ. სტეფანეს მონასტერს 500 მან., ; „განათლების“ საზოგადოებას მისი და მისი მეუღლის – დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილის სახელობის ქალთა პროფესიული სკოლის დასაარსებლად დაშესანახად ავლაბარში 50 000 მან.; მოსკოვის ქართველთა საზოგადოებას 100 000 მანეთი (ეს საზოგადოება 1907 წელს დაარსდა დავით სარაჯიშვილის მხარდაჭერით და 1917 წლამდე არსებობდა. მისი თავმჯდომარე იყო ა. სუმბათაშვილი¹.

ქართულ ფილარმონიულ საზოგადოებას 5 000 მანეთი; რუსეთის მევენახეთა და მეღვინეობის სადგურს ოდესაში 5 000 მანეთი; კავკავის ქართულ სკოლას 10 000 მანეთი; თბილისის მომავალ პოლიტექნიკუმს ან სხვა რომელი უმაღლესი იქნება ფიზიკური კაბინეტის მოსაწყობად 50 000 მანეთი; მცხეთის სამთავრისის დედათა მონასტერს მისი სკოლის საჭიროებისთვის 5 000 მანეთი, ქუთაისის დრამატულ საზოგადოებას 25 000 მანეთი, ქალაქ ქუთაისის საქალაქო თეატრის ასაგებად 150 000 მანეთი, ქალაქ კავკავს ღარიბ მოსწავლეთა სწავლის ფულის გასასტუმრებლად ეროვნების განურჩევლად 30 000 მანეთი, ქართულ საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებას 25 000 მანეთი, წ. კ. გამავრცელებელ საზოგადოებას სახელმძღვანელოებისა და პროფესიონალური

¹ გაზეთი „ისარი“, №136, 1907 წელი.

სკოლების დასაარსებლად და შესანახად 100 000 მანეთი, სიტყვაკაზმულ მწერლობას საუკეთესო ბელეტრისტული ნაწარმოებებისათვის პრემიების დასანიშნად მისი და მისი მეუღლის სახელზე 20 000 მანეთი, ქართულ დრამატულ საზოგადოებას 100 000 მანეთი, მცირეწლოვან დამნაშავეთა ახალშენს 10 000 მანეთი, ქალაქ თბილისის საადოსტაქრო საავადმყოფოს შენობის ასაგებად მისი და მისი განსვენებული მეუღლის სახელზე 200 000 მანეთი, სულ 905 000 მან.

ეს ფულები თანდათან მიეცემათ არა უგვიანეს 2 წლისა.

ამ ქონების გარდა განსვენებულმა დატოვა ქარხნები და სამრეწველო დაწესებულებანი, რომელსაც დაახლოებით 2 მილიონამდე აფასებენ. ფირმის და ამ დაწესებულების ლიკვიდაცია უნდა მოხდეს არა უგვიანეს 6 წლისა და რაც თანხა შედგება, უნდა გაუნაწილდეს ნ. კ. საზოგადოებას. თბილისის დრამატულ საზოგადოებას და ქართულ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ საზოგადოებას. ამ ანდერძის ასასრულებლად დანიშნულნი არიან: ძმა განსვენებულისა ადამ ივანეს ძე ფორაქიშვილი, დავით ილარიონის ძე ფორაქიშვილი, ალექსანდრე თევდორეს ძე სარაჯიშვილი, მიხეილ ვახტანგის ძე მაჩაბელი და თავადი გიორგი ვასილის ძე მაჩაბელი¹.

ეკატერინე სარაჯიშვილი ზაფხულს კისლოვოდსკში ატარებდა. აცნობეს, რომ თქვენს სახლში ჯარის დაყენებას აპირებენ, სახლს რეკვიზიციას უკეთებენო, ანერვიულებული სასწრაფოდ წამოსულა და ძმას ჩაკვდომია ხელში, მლეთასთან. მართალია, მთელ თავის ქონებას იგი ისედაც უტოვებდა ქართულ საზოგადოებას, მაგრამ რუსული ჯარი და ადმინისტრაცია არ ითვალისწინებდა არც ქართველი ხალხის ეროვნულ ინტერესებს და არც ამ ოჯახის წევრთა სურვილს. იმ უკანონოვამ აღაშფოთა ეს ღირსეული მანდილოსანი და 54 წლის ასაკში მოუსწრაფა სიცოცხლე. მის ქველმოქმედებასა და მამულიშვილურ მოღვაწეობაზეც დაიწერა ცალკე

¹ გაზეთები: „საქართველო“ №176, 1916 წლის 9.VIII, „სახალხო ფურცელი“ №644, 1916 წ. 9.VIII.

წიგნები, სადაც სრულიად აისახა ამ მშვენიერი ქართველი ქალის ღვაწლი.¹

დიდ პოეტს, აკაკის, 1905 წელს, როდესაც ახლადშენებულ სახლში შეკრებილან ახლანდელი მაჩაბლის ქუჩაზე, ლექსად მიუმართავს ცოლ-ქმრისათვის:

„განგებამ მოგცათ თქვენი სიყვარული,
ნუ სწუხართ იმას, რომ ხართ უშვილო,
ნუთუ არ კმარა შვილად და ძირად
თქვენთვის სამშობლო და საქართველო“.

ხოლო, 1911 წელს, ქ. შ. წ. კ. გამავერცელებელი საზოგადოების წინ მხცოვან მგოსანს დავით სარაჯიშვილის ცხედრისთვის ასე მიუმართავს:

„ჩვენ რომ ვერ დაგივიწყოთ, გასაკვირი არ არის... მაგრამ არ დაგივიწყებს შენ ჩვენი ჩამომავლობაც და ყოველი ეროვნული საქმის დროს შენც, როგორც თანამოაზრე, ოცნებით გვერდით ეყოლები წარმოდგენილი“.²

¹ ნინო ჩიხლაძე, „ქართველი ქალები, ნაციონალური კულტურის მოღვაწეები XIX- XX ს.ს.“; ნინო ყიფიანი – ტატიშვილი, „მწარე შთაბეჭდილება“ (ეუზიარებ ადამ ფორაქიშვილს), გაზეთი „საქართველო“, 1916 წ. №202, 11.IX.

² კრებული – „დავით სარაჯიშვილის სახსოვრად“, 1911 წ. შვ. 290.

ლევან ზუბალაშ-
ვილი

პეტრე ზუბალაშ-
ვილი

ნიკოლოზ ზუბა-
ლაშვილი

სტეფანე ზუბალაშვილი

იაკობ ზუბალაშვილი

ძმები ზუბალაშვილები

ქართველ ქველმოქმედ საზოგადო მოღვაწეთა შორის გა-
მორჩეულია ძმები ზუბალაშვილების სახელი. ქველმოქმედე-
ბა ზუბალაშვილთა ოჯახსაც, ისევე, როგორც სარაჯიშვი-
ლებს, ოდითგანვე, ტრადიციულად მოდგამდათ. ჯერ კიდევ
მათ პაპას – გიორგი ივანეს ძე ზუბალაშვილს – აუშენებია
თბილისის სასულიერო სემინარია და იაფად მიუყიდია 1837
წელს ქართული სამღვდელოებისათვის. როგორც ზაქარია

ჭიჭინაძე წერს, მას ხელმწიფე იმპერატორისაგან ხმალიც კი ჰქონია ნაჩუქარი – წარწერით – „ზა ხრაბროსტი“. გიორგის მრავალრიცხოვან ვაჟთაგან გამოჩეული ნიკოლოზი იყო, რომელმაც მრავალი კეთილი საქმით და თავდადებული ღვაწლით გაითქვა სახელი. ნიკოლოზს ცოლად ფრანგი ქალი – ემა შეურთავს, რომელთანაც შვილი არ შესძენია, მაგრამ ცოლ-ქმარს მთელი თავიანთი ქონება ღარიბი და ნიჭიერი ხალხისთვის დაურიგებიათ; უკანასკნელ წლებში ნიკოლოზი პარიზში ცხოვრობდა ცოლთან ერთად, სადაც გარდაიცვალა 1898 წელს. ანდერძით თბილისში ჩამოასვენეს და კათოლიკურ ეკლესიაში დაკრძალეს – მამის – გიორგი ივანეს ძის გვერდით. ის 78 წლის გარდაიცვალა. ნიკოლოზ ზუბალაშვილმა წინასწარ შედგენილი ანდერძით დიდი ქონება დაუტოვა თბილისის ქალაქის გამგეობას და მათ დაავალა ღარიბთა თავშესაფრის აგება. მართლაც, თბილისის გამგეობამ მისი ანდერძი შეასრულა და მთაწმინდაზე ოთხსართულიანი სახლი ააგო ღარიბთა თავშესაფრად.

ნიკოლოზ ზუბალაშვილის ტრადიციას აგრძელებდნენ მისი ძმისშვილები და ამათი მემკვიდრეები. ისინი ეხმარებოდნენ გლეხობას, აძლევდნენ მათ სამუშაოს, ფულს, აგებდნენ სახელმწიფო შენობებს, ეხმარებოდნენ ეკლესიებს; მათ სახელს უკავშირდება ბათუმის ეკლესიის აგება, მონთობანის, კუკიის, ძველი თბილისის ეკლესიების აგება-განახლება.

ძმები – სტიფანე, ლევან, პეტრე და იაკობ კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილების სახელზე მრავალი სკოლა აიგო. ესენი იყო: გორის, ხიზაბავრის, ბაქოს ქართული სკოლა და სხვ. მათ 10 000 მანეთი შეუწირავთ თბილისის მუსიკალური სკოლისათვის, რომელშიც შემდეგ კონსერვატორია განთავსდა და სადაც უმეტესად ღარიბთა შვილები სწავლობდნენ. ასევე დიდად დახმარებიან თბილისის სათავადაზნაურო სასწავლებელს; დახმარებას აძლევდნენ სხვადასხვა მოსწავლეებს, სტუდენტებს.

ზუბალაშვილებს საწარმოები ჰქონდათ არა მარტო საქართველოში, არამედ რუსეთის იმპერიის სხვადასხვა ქალაქში. ძირითადად სამუშაოს ქართველ მუშებს აძლევდნენ

თურმე, თუმცა მათი ქველმოქმედება და გულმონყალება თანაბრად ნაწილდებოდა ყველა ეროვნების ხელმოკლე ადამიანზე. თავიანთ შემოსავლებს ისინი დაუნანებლად აძლევდნენ ისეთ ეროვნულ დაწესებულებებს, როგორიც იყო „ქ. შ. ნ. კ. გამავრცელებელი საზოგადოება“. აფინანსებდნენ სხვადასხვა ჟურნალ-გაზეთებს, ურომლისოდაც ჩვენი ერის სულიერი ცხოვრება ვერ აღორძინდებოდა და ქართველი ხალხის განათლება აუცილებლად შეფერხდებოდა. გაზეთებს – „ივერია“, „დროება“, „კვალი“, „მოგზაური“ – და სხვებს, ზუბალაშვილების მიერ შეწირული თანხებიც ეხმარებოდათ. ისინი დახმარებიან ჟურნალ „ცისკარს“, სათავეში ჩადგომიან რუსული გაზეთის – „კავკაზსკი კრაი“-ს გამოცემას, „ზაკავკაზიეს“ დაარსებას და სხვ.

ზუბალაშვილების ქველმოქმედებით აშენდა სახალხო თეატრის შენობა თბილისში, სადაც, მათი ნებით, მუშა ადამიანებს ოჯახთან ერთად იაფად შეეძლოთ წარმოდგენის ბილეთის აღება. თბილისის სახაზინო თეატრიც ზუბალაშვილების კუთვნილ ადგილზე აშენდა.

ზაქარია ჭიჭინაძე ძმების მიერ განეული ქველმოქმედებიდან რამდენიმეს ასახელებს 1906 წელს გამოცემულ წიგნში, თუმცა XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისის ქართული პრესასა და საარქივო დოკუმენტებში მრავალი სხვა მაგალითიც აისახა ამ თავდადებულ ქართველ ქველმოქმედთა მიერ განეული ქველმოქმედების შესახებ.¹

იაკობ ზუბალაშვილს 100 000 მანეთი შეუწირავს თბილისში ბავშვთა საავადმყოფოს დასაარსებლად (დღევანდელი „არამიანცის საავადმყოფო“), ასევე, ყოველწლიურად, სააღდგომოდ და საახალწლოდ გარკვეულ თანხას აძლევდა თბილისის გამგეობას ღარიბთა დასახმარებლად. იგი ეხმარებოდა მასწავლებლებსაც, კერძოდ, კათოლიკური სასწავლებლის ღარიბ პედაგოგებს, დახმარება გაუწევია ნიჭიერი ახალგაზრდის – ქიქოძისათვის.

¹ ზაქარია ჭიჭინაძე, „ზუბალაშვილები“, თბილისი, 1906 წ.

სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი (1860-1904) გამოჩენილი ქველმოქმედი ყოფილა, რაც კარგად აისახება ზაქარია ჭიჭინაძის მიერ გამოცემულ წიგნაკში – „სამაგალითო ადამიანი“, რომელიც 1904 წელს, მისი გარდაცვალების გამო დაიწერა.

სტეფანე ზუბალაშვილი ბაქოში მოღვაწეობდა. უვლიდა მამისგან დატოვებულ მამულს, ნავთობის საბადოებს. ეს ხელს არ უშლიდა ეკეთებიან ქართული საქმე. მან დიდი დახმარება გაუწია ნ. კ. გ. საზოგადოებას, ბაქოდან გადმოურიცხა 10 000 მანეთი. 5 000 მანეთი ოქროთი შეიტანა ილია ჭავჭავაძის მიერ დაარსებულ სათავადაზნაურო ბანკში. მისი ძალისხმევით ოცზე მეტი ქართული წიგნი გამოიცა. გაზეთ „ივერიაში“ მღვდელი მიხეილ ვარძელაშვილი წერდა, რომ ახალქალაქის მაზრის სოფელ ხიზაბავრის ქართველ კათოლიკე ქალთა სკოლის გახსნისთვის მას გადმოურიცხავს 1 000 მანეთი.

ლევან ზუბალაშვილი, რომელსაც დიდი ავტორიტეტი ჰქონდა ძმებს შორის, მოღვაწეობდა რუსეთშიც და ეხმარებოდა იქაურ სტუდენტ და ლარიზ ქართველობას. მან დიდი დახმარება გაუწია „მოსკოვის ქართველთა საზოგადოებას“, რაც ავსახეთ ამ საზოგადოების საქმიანობის აღწერისას. ლევან ზუბალაშვილი ეხმარებოდა ბევრ ორგანიზაციასა და გამოჩენილ პიროვნებას და ამას ბუნებრივად თვლიდა, ნიკო ცხვედაძის სიტყვებით რომ ვთქვათ, მას „მთელი თავისი შეძლება საქართველოს საკუთრებად მიაჩნდა“.

მისი გარდაცვალების შემდეგ (1915 წ.) თბილისში დატოვებული ქონება ანდერძით ქალაქს გადაეცა. მოსკოვის გამგეობას დარჩა 150 000 მანეთი და ორი სასახლე კუნცევოში. იმ ადგილს შემდგომ ზუბალოვო ეწოდა. ცნობილია, რომ ერთ სახლში ცხოვრობდა ი. სტალინი, მეორეში მიქოიანი.

ლევან ზუბალაშვილს დარჩა სიმდიდრე ხატების, ძვირფასი ნივთების, მხატვრული ტილოების, ეტლების უნიკალური კოლექციის სახით, რომელიც შემდგომ რუსეთის მუზეუმებში განთავსდა.

ასეთივე იყო პეტრე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი – ინჟინერი, ნოვოროსიის უნივერსიტეტდამთავრებული. ის თავის ძმებთან ერთად, კარგად უძღვებოდა სამეწარმეო საქმიანობას, ძირითადად თბილისში ცხოვრობდა და ეწეოდა ქველმოქმედებას, მაგრამ 1900-იანი წლების დასაწყისში პეტრე ზუბალაშვილი ევროპაში წასულა და იქ ცხოვრობდა შვილებთან ერთად, რომლებიც განათლებას იღებდნენ. მეუღლე ამ დროს მას გარდაცვლილი ჰყავდა, ამიტომ შვილების ზედამხედველობისათვის წავიდა ევროპაში და იქვე გარდაიცვალა, ჟენევაში.

იაკობ კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილიც ასევე ძმების თანამოაზრე და ყოველი ქართული ეროვნული საქმის თავდადებული ქომაგი იყო. მასაც, ძმების მსგავსად, კარგი განათლება ჰქონდა მიღებული: დასრულებული ჰქონდა თბილისის გიმნაზია, შემდეგ კი ევროპაში სწავლობდა. იქიდან დაბრუნებულმა განაგრძო უფროსი ძმის – სტეფანეს კერძო სამრეწველო საქმიანობა, მისი ქველმოქმედება ეხებოდა 900-იანი წლების ჟურნალ-გაზეთებს, სკოლებს, ეკლესიებს, საზოგადო დანესებულებებს. მან დააარსა რუსული გაზეთი – „ვოზროუდენიე“, იღვწოდა ბიბლიოთეკების, სტამბების დასაარსებლად, წიგნების გასავრცელებლად მთელს საქართველოში.

ზუბალაშვილების ქველმოქმედებას საზღვარი არ ჰქონდა. ისინი ეხმარებოდნენ ყველა გაჭირვებულს. მათ 15 000 მანეთი შეუწირავთ რუსეთ-იაპონიის ომში დაზარალებულებისათვის, რაც დიდ თანხას წარმოადგენდა იმ დროისათვის. იაკობი განსაკუთრებით ქართველ მწერლებს ეხმარებოდა.

ზუბალაშვილების გვართანაა დაკავშირებული თბილისში პირველი შაქრის ქარხნის გახსნა და ქუთაისში არყის ჩამოსასხმელი ქარხნის დაარსება.

ზუბალაშვილებმა ნ. კ. გ. საზოგადოებას თხოვეს შექმნილიყო „ზუბალაშვილების სტიპენდიის კომისია“. ამ სტიპენდიით მრავალმა ქართველმა ახალგაზრდამ მიიღო განათლება საქართველოში, რუსეთსა და ევროპის უმაღლეს სასწავლებლებში.

1904 წელს, სააღდგომოდ, თბილისის გამგეობას შესწირეს 2 000 მანეთი ღარიბთა დასახმარებლად.

ძმები ზუბალაშვილების დასახმარებაა დღევანდელი თბილისის სასულიერო სემინარიის აშენება. დიდი თანხა გაიღეს კათოლიკური ეკლესიის აშენებისათვის. ეკლესიები განაახლეს თბილისსა და ბათუმში. ააშენეს ღარიბთა თავშესაფარი „მუქთა სახლი“. დააარსეს უპოვართა სახლი, სადაც გაჭირვებულებს აცმევდნენ, აჭმევდნენ, მკურნალობდნენ. მათივე დახმარებით შედგა საქართველოს მეცნიერული ენციკლოპედია და გამოიცა ქართულ, რუსულ, ფრანგულ და თურქულ ენებზე.

ზუბალაშვილების დაფინანსებით მოღვაწეობდა მიხეილ თამარაშვილი სტამბოლში და მათივე ხელშეწყობით გამოიცა „ქართველ კათოლიკეთა ისტორია“, რომელსაც დიდი შეფასება მისცა ილია ჭავჭავაძემ და მას „მეორე ქართლის ცხოვრება“ უწოდა. თბილისში კოჯრის გზის დასაწყისში ააშენეს უფასო პანსიონი „სამადლო“, რომელიც თბილისში 1921 წ. შემოსულმა წითელარმილებმა ნანგრევებად აქციეს.

ნიკოლოზ ზუბალაშვილმა გარდაცვალების შემდეგ მთელი თავისი ქონება 270 000 მანეთი ანდერძით დაუტოვა თბილისს.

ზუბალაშვილების თანხით აშენდა თბილისში „სახალხო სახლი“ – ქართული თეატრის შენობა. დღევანდელი მარჯანიშვილის თეატრი, თავადაზნაურთა გიმნაზიის შენობა.

მათი დაფინანსებით გამოვიდა ჟურნალი „ნაკადული“. გამოცემის გარდა, მათ ჟურნალის რედაქციას დაუთმეს თბილისში რუსთაველის პროსპექტზე მდებარე საკუთარი სახლი.

დიდია ზუბალაშვილების წვლილი ქართული ეროვნული სულის შენარჩუნებასა და განმათავისუფლებელი იდეების განხორციელებაში. რომ არა მათი ღვაწლი და შემწეობა, ვერ იარსებებდნენ ამ სულისა და იდეების გამაცოცხლებელი დაწესებულებები, ვერ განისწავლებოდნენ ქართველი ახალგაზრდები, რომელთა აზროვნებამ გადაარჩინა ეროვნული

იდეა, რომელთა ბრძოლამ მოიტანა კოლონიური ბორკილების მსხვერვეა და დამოუკიდებლობა XX საუკუნის 10-იანი წლების ბოლოს. მართალია, ეს მონაპოვარი მალევე დაკარგა საქართველომ გარეშე იმპერიული ძალების შემოტევის შედეგად, მაგრამ გაიღვიძა წარსულის ხსოვნამ, გამთლიანდა განწყვეტილი სახელმწიფოებრივი ჯაჭვი, რომელიც ვერც კომუნისტურ-ტოტალიტარულმა რეჟიმმა ველარ ჩანყვიტა საბოლოოდ, როგორც კი იმპერია მოუძღურდა, იგი კვლავ აღსდგა და უწყვეტი მემკვიდრეობითობის პრინციპით აღადგინა დამოუკიდებლობა.

სამადლო სახლი 1906 წელს გაიხსნა. შენობის მთავარ ფასადს შემომწირველის პატივისცემისა და მადლიერების ნიშნად ამჟღავნებდა წარწერა: „ДОМ НЕЙМУЩИХ ИМЕНИ Н. Е. ЗУБАЛОВА“

ექვთიმე თაყაიშვილი

ცხოვრება ადამიანისა მისი ნაღვანით, ნააზრევით, საქმიანობით ფასდება. ამ მხრივ გამორჩეულია დიდი მეცნიერი, მოაზროვნე, საზოგადო მოღვაწე, საქართველოს მეჭურჭლეთუხუცესად აღიარებული, წმინდა ექვთიმე ღვთისკაცი – ექვთიმე თაყაიშვილი.

სიკეთე რომ აკეთო, იყო ქველმოქმედი, არ არის აუცილებელი იყო მდიდარი. ამის სანიმუშო მაგალითია ექვთიმე თაყაიშვილის ცხოვრება. იძულებით ემიგრაციაში უგაჭირვებულეს მდგომარეობაში მყოფი, უპოვარი, ზოგჯერ ნახევრად მშიერი, მაგრამ მაინც ეროვნულ საქმეზე მოფიქრალი, სამშობლო ქვეყანაზე უზომოდ შეყვარებული, მასზე მზრუნველი და მისთვის თავდადებული. მიუხედავად უკიდურესი გაჭირვებისა, ზნემაღალი კაცის ცხოვრებით იცხოვრა. წმინდად აღასრულა თავისი ვალი – მთელი სიცოცხლე და ცხოვრება მშობლიური ქვეყნის სიძველეთა დაცვას მოახმარა. ის

თავად აღნიშნავდა: – „მე ვუფრთხილდები ამ განძს, არავის ვუშვებ მასთან, მაგრამ არც მე მაქვს მასთან მიახლოების უფლება“. ამ სიტყვებში გამოსჭვიოდა წუხილი და ნალევლი იმ ადამიანისა, რომელიც დაუღალავად ეძიებდა და სწავლობდა საქართველოს ისტორიის კულტურულ შრეებს.

მიუხედავად იმისა, რომ უძვირფასესი განძის მფლობელი იყო, არც მე მაქვს მასთან მიკარების უფლებაო – ამბობდა და მართლაც, ერთი წუთითაც არ უფიქრია არა თუ გაყიდვა, დაგირავებაც კი, რომ ცხოვრება ოდნავ მაინც შეემსუბუქებინა. უდიდესი ნებისყოფა, პატრიოტიზმი გამოიჩინა და უკლებლივ დაუბრუნა სამშობლო ქვეყანას მისი საუნჯე, საგანძური. რა უნდა გაეცა, რა ქველმოქმედება უნდა ჩაედინა ექვთიმე თაყაიშვილს, რომ ამაზე უფრო ღირებული ყოფილიყო.

თუმცა, ემიგრაციაში წასვლამდე მან თავისი შესაძლებლობებიდან გამომდინარე, ყველაფერი გააკეთა ქვეყნის საკეთილდღეოდ. უშუალოდ მისი თაოსნობითა და ნ. კ. გ. საზოგადოების ხელშეწყობით, 1897 წელს დმანისის რაიონის სოფელ გომარეთში გაიხსნა სკოლა, რომლისთვისაც შენობა მან საკუთარი ხარჯით დაიქირავა.

ექვთიმე თაყაიშვილი იყო „საისტორიო-საეთნოგაფო“ სამეცნიერო საზოგადოების საბჭოს მმართველი. საზოგადოების ორგანიზებით გროვდებოდა საწევრო შენატანები საქველმოქმედო საქმიანობის განსახორციელებლად.

1907 წელს თბილისში გაკეთდა დიდი ეროვნული საქმე, დაარსდა ეროვნული მუზეუმი. შეიქმნა სამუზეუმო კომისია ექვთიმე თაყაიშვილის თავმჯდომარეობით. მუზეუმისთვის უნდა შეგროვებულიყო შემოწირულობები. ექვთიმე თაყაიშვილმა ეროვნულ მუზეუმს გადასცა ორი ისტორიული ხელნაწერი: ვახტანგის კანონები და ვახტანგის სამართალი. მუზეუმის სხვა მნიშვნელოვან ექსპონატებში იყო ნუმიზმატიკის კოლექცია, რომელსაც ექვთიმე თაყაიშვილმა უშურველად შესწირა მთელი თავისი მდიდარი კოლექცია: ვერცხლის, სპილენძის და ბრინჯაოს მონეტები. მათ შორის უძველესი იყო „კოლხური თეთრი“.

მუზეუმში ბევრი შემოწირულობა შემოდიოდა, ფონდები ფართოვდებოდა, საჭირო გახდა მისთვის შენობის გამოძებნა. ამ საქმის მოგვარებაც ექვთიმე თაყაიშვილმა ითავა. მან დახმარებისათვის წერილი მისწერა კავკავში მცხოვრებ ელისაბედ მოზდოკელს, რომელიც იყო ქვრივი ძალზე მდიდარი იოველ ვასილის-ძე მოზდოკელისა და თხოვდა: „დღეს უპირველესი საჭიროება ქართული საზოგადოებისა ისაა, რომ როგორმე ავაგოთ შენობა (მუზეუმი), სადაც უნდა მოთავსდეს საქართველოს საერთო განძი. მუზეუმის აშენებას დასჭირდება არა ნაკლებ 60 000 მანეთისა, მცირედი ფული უკვე გვაქვს შეგროვილი მუზეუმისათვის და თუ თქვენ, ქალბატონო ელისაბედ და თქვენი მაზლი, ბ-ნი გრიგოლი, ინებებთ შემოსწიროთ ნაწილი თქვენი ქონებისა, მაშინ მუზეუმის აშენების საქმე გაიჩარხება და სულ ცოტა დროში ტფილისში ავაგებთ მშვენიერ შენობა-მუზეუმს, რომელსაც ზედ ექნება წარწერილი თითბრის ან მარმარილოს ფიცარზე, რომ აგებულია ძმათა გრიგოლ და იოსებ ვასილის ძეთა და ელისაბედ მოზდოკელთა ღვაწლითა და საფასითა. ეს წარწერა უკვდავსა ჰყოფს შთამომავლობის თვალში თქვენს სახელს. ამაზე უკეთეს ძეგლს მემკვიდრენი ვერას მოიგონებენ“.

1914 წელს გაზეთ „სახალხო ფურცელში“ გამოქვეყნდა ექვთიმე თაყაიშვილის უაღრესად პატრიოტული, გულში ჩამწვდომი სტატია: „უნდა ვუშველოთ ჯვრის მონასტერს“, რომელიც წმინდა მიწაზე ქართველების მიერ აგებული ჯვრის მონასტრის ბედიტ შეწუხებული ავტორის თვალსაზრისს ასახავს. სტატია შემდეგი სიტყვებით მთავრდება: „უნდა ვუშველოთ ამ შესანიშნავ ძეგლს ქართული ხუროთმოძღვრებისა. ამ თორმეტი საუკუნის მონამეს საქართველოს თავგადასავლისა, უძველეს ნაშთებს ქართულის ქანდაკებისა, ქართული ანბანისა და ქართული ჩუქურთმებისა. ყველამ გამოვიღოთ წვლილი, დიდმა თუ პატარამ, ერმა და ბერმა, განათლებულმა და გაუნათლებელმა. გვეყოფა ამდენი გულგრილობა ჩვენი ძვირფასი ნაშთებისადმი! მომავალი თაობა არ გვაპატიებს, თუ ეს ძეგლი ჩვენს თვალწინ დაინგრა“. ამ

უაღრესად პატრიოტულ მოწოდებას მოჰყვა თანხის მოზიდვა, რათა გადაერჩინათ უძველესი ქრისტიანული ძეგლი.

ე. თაყაიშვილი იყო საოცრად მრავალმხრივი მეცნიერი, ფასდაუდებელი მკვლევარი, ქველმოქმედი. უსაზღვროდ დიდია მისი დამსახურება მშობელი ქვეყნის წინაშე.

ლადო გუდიაშვილმა მასზე თქვა: „ამნაირ ადამიანებს ძველად ხატავდნენ ტაძრის კედლებზეო“, ხოლო კონსტანტინე გამსახურდიამ სწორად იწინასწარმეტყველა: „მოვა დრო და ილია ჭავჭავაძეს, ექვთიმე თაყაიშვილსა და ივანე ჯავახიშვილს ეკლესია წმინდანად შერაცხავსო“

ნიკო ნიკოლაძე

ნიკო ნიკოლაძე ევროპაში განათლების მიღების შემდეგ დაბრუნდა საქართველოში და შეუდგა აქტიურ მოღვაწეობას ქვეყნის საკეთილდღეოდ. იყო ცნობილი საზოგადო მოღვაწე,

ფოთის ქალაქის თავი. მან თეირანში გამოაქვეყნა წერილი — „ერობა, მისი დანიშნულება და წესდება“, სადაც წერდა: „ერობის ყველაზე ძვირფასი ღირსება ის არის, რომ ჩვენ საკუთარ საქმეს ჩვენვე გვავალდებინებს, ჩვენ პატრონად ჩვენვე გვხდის და ეს გარემოება, მარტო ეს, ჩვენ არასოდეს არ უნდა დავივიწყოთ“¹.

1871 წელს გამოსცა ჟურნალი „კრებული“.

1873 წელს სერგეი მესხთან ერთად გამოსცა გაზეთი „დროება“ დააარსა წიგნის გამომცემელი ამხანაგობა „ქართული წიგნი“, რომელსაც თვითონ თავმჯდომარეობდა.

ნიკო ნიკოლაძეს დიდი ღვაწლი მიუძღვის ბანკის დაარსების საქმეში მეოცე საუკუნის დასაწყისში, როდესაც თვითონ იყო ქალაქ ფოთის თავი, განახორციელა ბანკის „გამართვის“ მისეული გეგმა. მან პირველმა დაბეჭდა ობლიგაციები, ლატარიის ბილეთები და მთელი შემოსული თანხა მოახმარა ქ. ფოთის კეთილმოწყობას.

მისი დამსახურებაა ქართული შრიფტის გამარტივება და ქართული სტამბის მოწყობა, მანვე დააფუძნა სააქციონერო საზოგადოება, რომელიც ხელმძღვანელობდა ტყიბულის ქვანახშირის წარმოებას, დიდი ღვაწლი მიუძღვის ჭიათურა-მორაპნის რკინიგზის მშენებლობაში.

¹ ჟურნალი „კრებული“, 1871 წ. №5.

ძმები კიკნაველიძეები

დიდი იყო კერძო ქველმოქმედთა როლი თბილისის უნივერსიტეტის დაარსებაში. მეფის ხელისუფლება დიდი ხნით აფერხებდა ქართველი ხალხის ამ სანუკვარი იდეის განხორციელებას. ბოლოს, XX საუკუნის 10-იან წლებში მას „კავკასიის უნივერსიტეტის“ იდეა დაუპირისპირეს და დააარსეს კიდევ ასეთი უნივერსიტეტი, რომელიც იყო კავკასიის ხალ-

ხთა გარუსების კიდევ ერთი საუკეთესო იარაღი. ქართული უნივერსიტეტი ხელისუფლებას არ ანყობდა და მასზე უარს დემოკრატიული ნილბით შემოსილი რუსეთის სახელმწიფო-ადმინისტრაციული წრეები ფინანსების არქონით ასაბუთებდნენ. უარის ნამდვილი მიზეზი, რაც საუნივერსიტეტო განათლების ეროვნულ მნიშვნელობაში იდო, დაფარული იყო, რაც კარგად გამოიყენეს ჩვენი ერის საუკეთესო შეილებმა. მთელი საზოგადოება მათ მხარეს აღმოჩნდა. რომ არა ამ საზოგადოების ფინანსური და მორალური მხარდაჭერა, მართო ქართველი ინტელიგენციის დიდი ნიჭი და სწრაფვა ვერ შეასხამდა ხორცს ამ საშვილიშვილო საქმეს. უნივერსიტეტის დაარსების, ასევე სხვა საქველმოქმედო საქმიანობაში გამორჩეულ პირთა შორის არიან ძმები ყარამან, ნიკოლოზ, შალვა და მანუილ კიკნაველიძეები, რომელთაც დიდი ამაგი დასდეს ქართულ კულტურას.

ძმები კიკნაველიძეები ბაღდადის რაიონის სოფელ საკრაულადან იყვნენ. ცოლ-ქმარს, სვიმონ და მარიამ კიკნაველიძეებს ოთხი ვაჟი და ხუთი ქალიშვილი ჰყავდათ. სოფელში მდიდარი საოჯახო ბიბლიოთეკა ჰქონდა მამა-შვილ გრიგოლ და ვასილ მაჭავარიანებს. ბევრი ცოდნისმოყვარე ადამიანი სარგებლობდა ამ ბიბლიოთეკით, მათ შორის კიკნაველიძეებიც იყვნენ. ბრწყინვალე განათლებისა და ნიჭის მქონე ყარამანი სულ იმაზე ფიქრობდა, რა გაეკეთებინა ისეთი, რითაც სოფლის ადამიანთა ცხოვრებას გააადვილებდა, სიახლეს შეიტანდა მაშინდელ ყოფაში. მთიანი სოფლის მოსახლეობას განსაკუთრებული პრობლემებიც ჰქონდა. ყარამან კიკნაველიძის გამოგონებულმა პირსაბანმა ხელსაწყომ, წყლით მომუშავე ბორბალმა, არა მარტო აქაურთა ცხოვრებაში დაიმკვიდრა ადგილი, არამედ მაშინდელ რუსეთის დიდ ქალაქებშიც დაიმსახურა მოწონება.

1903 წლის 13 თებერვლის „ცნობის ფურცელი“ ახალ ამბებში იტყობინებოდა, თუ რა მოხერხებული იყო ეს ხელსაწყო და რა პოპულარული გახდა ხალხში. მოსკოვში რამდენიმე ასეული პირსაბანი იქნა შეკვეთით გაგზავნილი, 300 ცალი კი – გაგრაში, პრინცი ოლდენბურგის ფაბრიკას მოუთხოვია. 10

ცალი უკვე გაგზავნეს, რაც იქ ძლიერ მოწონებიათო, – იუნ-
ყებოდა გაზეთი.

ყარამან კიკნაველიძეს სხვა გამოგონებაც ჰქონდა, წყლით
მომუშავე ბორბლიანი მანქანა, რაზედაც იგივე გაზეთი წერ-
და, რომ გამომგონებელს ქუთაისელი მდიდარი ნ. ჯანელიძე
ეხმარებოდა ფულით, რათა გაეუმჯობესებინათ მისი მანქა-
ნა, რომელსაც დიდი მოგების მოტანა შეეძლო.

ამ გამოგონებით ყარამან კიკნაველიძემ დიდად გაითქვა
სახელი და ცნობილი ადამიანი გახდა.

ყარამანმა და მისმა ძმებმა – ნიკოლოზმა, შალვა და მანუ-
ილმა განიზრახეს სოფელ კიკნაველეთში სამინისტრო სკო-
ლის გახსნა, რაც ძალზე რთული იყო, რადგან ასეთი ტიპის
სკოლები ბარის სოფლებშიც კი – იშვიათი იყო. ძმები არ შე-
უშინდნენ სიძნელეებს და დაიწყეს ბრძოლა მიზნის მისაღწე-
ვად.

ყარამან კიკნაველიძე სკოლის გახსნის თხოვნით ქუთაი-
სის სასწავლებელთა ოლქის დირექტორთან – ნიკოლოზ ვიქ-
ტორის ძე ტროიციკისთან შევიდა. დიდი ხნის საუბრის შემდეგ
ტროიციკიმ უარი უთხრა: ქვეყანაში ისეთი მძიმე ეკონომიკუ-
რი მდგომარეობაა, გვიჭირს თქვენი თხოვნის შესრულებათ.
თხოვნა-მუდარას აზრი არ ჰქონდა, მაშინ მან ჯიბიდან ამი-
ლო საათი დიდი ჯაჭვით და სათქმელიც წამიერად მოძებნა:
რა გაეწყობა, ჩვენც ვიცით, რომ მძიმე მდგომარეობაა ქვეყა-
ნაში და უნდა შევურიგდეთ ბედს, მაგრამ სოფლის ყმანვილე-
ბისა და ჩემი სახელით ამ საჩუქარზე ნუ გვეტყვიან უარს, ეს
დაბადების დღისთვის მოგართვით და ნუ გაგვანბილებთო.

ასეთი დაფასება იმდენად ესიამოვნა სასწავლო ოლქის
დირექტორს, რომ მეტად დატკბა და ახლა თვითონ ეძებდა
გამოსავალს. თუ ვინმეს იპოვით, ვინც სკოლას დაეხმარება,
მაშინ შევძლებ სკოლის გახსნასო, – შესთავაზა მას. ყარამან-
მა ძმებთან ერთად იკისრა სკოლისთვის მიწის გამოყოფა, შე-
ნობის აგება და მოვლა-პატრონობა, სკოლის მოსამსახურე-
თათვის ხელფასების გადახდა, რის შემდეგაც ტროიციკის
თანხმობა მიიღო.

1903 წლის 1 ოქტომბრიდან, როგორც გაზეთი „ცნობის ფურცელი“ იუნყებოდა, სოფელ კიკნაველეთში სამინისტრო სკოლა გაიხსნა, სადაც ბავშვებს უფასოდ ასწავლიდნენ. ყველა ხარჯი ყარამან კიკნაველიძემ იკისრა. მშობლებს ეგონათ, გვატყუებენ, ბავშვებს შეგვაყვანიებენ სკოლაში, შემდეგ კი მთელს ხარჯს ჩვენ მოგვახვევენო. მშობლები რომ დაერწმუნებინა, სკოლის გახსნისას ყარამანმა ხალხს მიმართა: „ბატონებო! ჩემო თანასოფლელებო! ნუ აყოლილხართ მითქმამოთქმას, სკოლის შენობა ყოველ მხრივ მზად არის, თქვენ არაფერი გადაგხდებათ, შემოიყვანეთ ბავშვები სკოლაში“. ხალხმა მადლობა გადაუხადა და პირველ წელსვე სკოლაში ორმოცდაათმა გაჭირვებულმა ბავშვმა დაიწყო სწავლა.

სკოლის გახსნა ყარამან კიკნაველიძეს 4 000 მანეთი დაუჯდა. ყოველწლიურად მასზე 120 მანეთს ხარჯავდა, შენობისა და მოსამსახურეთა შესანახად, გარდა ამისა, სასწავლო ნივთები და წიგნები შეუძინა ბავშვებს, რომელთაც სიღარიბის გამო არ შეეძლოთ ამის გაკეთება. ეს ქველმოქმედება ამ კეთილშობილ ადამიანს მაინც ეცოტავა. მან, ძმებთან ერთად, დაიწყო ახალი სკოლის მშენებლობა და ააგო კიდეც, რითაც თანასოფელელთა დიდი სიყვარული და პატივისცემა დაიმსახურა. კიკნაველიძეთა დახმარებით ისინი აღფრთოვანებულნი იყვნენ, მოსწავლეთა რაოდენობა სკოლაში სულ უფრო მატულობდა, სწავლის გარეშე სოფელ კიკნაველეთში არცერთი ბავშვი აღარ რჩებოდა. დღესაც კიკნაველეთის საშუალო სკოლა კიკნაველიძეების ყოფილ საცხოვრებელ სახლშია.

ძმებმა კიკნაველიძეებმა ბალდადიან საკრაულამდე, სადაც ადრე ვინრო ბილიკი იყო, გაიყვანეს 30 კმ.-ის სიგრძის ფართო გზა.

ქველმოქმედი ძმების საქმიანობა უკავშირდებოდა იმ დიდ საზოგადოებრივ მოძრაობასაც, რაც საქართველოში დაიწყო რუსეთის პირველი რევოლუციის დროს. ამ რევოლუციაში ჩვენმა ხალხმა განმათავისუფლებელი იდეის განხორციელების იმედიც ჩადო და კიკნაველიძეებიც, როგორც თავისი ერის საუკეთესო შვილები, ეხმარებოდნენ პროგრესულად

მოაზროვნე ადამიანებს მეფის ხელისუფლების წინააღმდეგ ბრძოლაში, იფარავდნენ დამსჯელი რუსული არმიის წინააღმდეგ მებრძოლებს, რისთვისაც ჟანდარმერიამ ერთი მხრივ, მეორე მხრივ კი, ბოლშევიკურმა ძალებმა კიკნაველიძეებს დევნა დაუწყეს. ძმები იძულებულნი გახდნენ ირანში გადახვეწილიყვნენ, სადაც მათი ნიჭის წყალობით გამდიდრდნენ და დიდი სახელიც მოიპოვეს.

ამას ადასტურებს ჟურნალი „თეატრი და ცხოვრება“, სადაც ვკითხულობთ: „სპარსეთის რაინდ-ხანები რაცხდნენ თვის თანასწორადა“.¹

ძმები იქაც ეროვნულ საქმეს აკეთებდნენ. სარგებლობდნენ რა დიდი ავტორიტეტით, ეხმარებოდნენ ფერეიდნელ ქართველებს. ერთ-ერთ წერილში მანუილ კიკნაველიძე ცნობილ მწიგნობარს ვასილ მაჭავარიანს წერდა: „ამათ (იგულისხმებიან ქართველები. ე. ბ.) ედავებოდნენ აქაური ბეგები და ძალით ართმევდნენ მიწებს, როგორც ქართველებს. ეხლა ჩვენთან ვერაფელს ბედავენ და კიდევ ჩამოვართვით ძველი წანართმევი ადგილები, იმდენი, რომ ორ დღეს ვერ შემოუვლი ცხენით“.

პირველი მსოფლიო ომის წლებმა, რუსეთის იმპერიის ნგრევამ და ბოლშევიკური მოძრაობის ტოტალურმა გავრცელებამ – მთელი მსოფლიო შეცვალა. ირანში გადახვეწილ ძმებს ისედაც ეძნელებოდათ სამშობლოსგან განშორება, ამას სხვა საზოგადოებრივი და პირადი ცხოვრების მიზეზებიც დაემატა, მოულოდნელად გარდაიცვალა უმცროსი ძმა, რომლის ნეშტის საქართველოში გადმოსვენება მტკიცედ გადანყვიტეს ძმებმა და აღასრულეს კიდევც.

მანუილ კიკნაველიძის გარდაცვალებას გამოეხმაურა ჟურნალი „თეატრი და ცხოვრება“ ლექსით „ადრე მზე დაბნელებული“. რომელსაც ეპიგრაფად წამძღვარებული ჰქონდა: „სპარსეთს გადასული სამრეწველოდ, იდეური მუშაკი, ვერაგულად იქნა მოკლული“.

¹ ჟურნალი „თეატრი და ცხოვრება“, №37, 1917 წელი.

კიკნაველიძეები სამშობლოში დაბრუნდნენ, სადაც იყო პოლიტიკური ქაოსი, ურთიერთდაპირისპირება, შური და მტრობა და განუჭვრეტელი მომავალი.

1917 წლის თებერვლის რევოლუციამ დაანგრია რუსეთის იმპერია და კავკასიაში შეიქმნა დამოუკიდებელი სახელმწიფო, რომელსაც სათავეში ქართველი სოციალ-დემოკრატები ჩაუდგნენ. ამ დროს უკვე შესაძლებელი გახდა დაუფარავი და გულახდილი საუბარი თბილისის უნივერსიტეტის შექმნაზე. დიდი მეცნიერის – ივანე ჯავახიშვილის ბინაზე თავს იყრიდნენ ქართველი მეცნიერები და ამ მეტად მნიშვნელოვან საკითხზე მსჯელობდნენ.

1917 წლის 3 ოქტომბერს შედგა უნივერსიტეტის დამფუძნებელი კრება. კრებას ესწრებოდნენ ღირსეული მამულიშვილები: ექვთიმე თაყაიშვილი, პეტრე მელიქიშვილი, კორნელი კეკელიძე, ლუარსაბ ბოცვაძე, აკაკი შანიძე და სხვები. კრება 8 ოქტომბრამდე გაგრძელდა. შეკრებილთა წინაშე მოხსენებით გამოვიდა ივანე ჯავახიშვილი. მას დიდი ყურადღებით მოუსმინა დარბაზმა და ხანგრძლივი ტაშით დააჯილდოვა.

აღტაცებისა და ოვაციების ტალღა ჯერაც არ იყო დამცხრალი, როცა დარბაზში ჩოხა-ახალუხში გამოწყობილი ფართომხარბეჭიანი მამაკაცი შემოვიდა და პრეზიდენტისაკენ გაემართა. ივანე ჯავახიშვილთან მივიდა და კონვერტი გადასცა, მაღლობის ნიშნად თავი დახარა და უკან გაბრუნდა. დარბაზში მსხდომთა ინტერესი კიდევ უფრო გაძლიერდა. ცნობისმოყვარეობამ ყველა დამსწრეში იჩინა თავი. ხალხის გულისთქმას თითქოს მიხვდა ივანე ჯავახიშვილი. მან კონვერტი გახსნა, ბარათი ამოიღო და ხმამაღლა, მთელი დარბაზის გასაგონად დაიწყო კითხვა: „მეცნიერს, ივანე ჯავახიშვილს.

ღრმად პატივცემულო ბატონო ივანე!

ქართული უნივერსიტეტის დაარსების აზრმა უზომოდ გამახარა, ვინაიდან ვგრძნობ, რომ ამ აზრის განხორციელებით ჩვენს ქვეყანას აღორძინების ახალი ხანა უდგება. ნება მიბოძეთ მე, როგორც ჩვენი ერის წინმსვლელობის მომხრე ერთმა ქართველთაგანმა, ერთდროულ დახმარებად მოგართვას ასი

თუმანი ქართული უნივერსიტეტის დასაარსებელი თანხის გასაძლიერებლად.

იმედია, თქვენის ჩვეულებრივის მუყაითობით, ჩვენს სამშობლოს მალე ელირება საკუთარი უმაღლესი სასწავლებელი ჩვენს დედაქალაქ ტფილისში.

დავშთები მარადის თქვენი პატივისმცემელი

ყარამან სიმონის ძე კიკნაველიძე.

ღვინობისთვის 8, 1917 წ.¹

დაამთავრა თუ არა ივანე ჯავახიშვილმა წერილის კითხვა, დარბაზში ტაშმა იგრიალა. ასეთი სოლიდური შემოწირულებისათვის ყარამან კიკნაველიძეს მხურვალე ოვაციები მიუძღვნეს.

„თქვენი ხანგრძლივი ტაში იმის დამადასტურებელია, რომ მადლობა გამოვუცხადოთ ამ კეთილი და ერის მოტრფიალ ადამიანს – ყარამან კიკნაველიძეს. ვფიქრობ, ასეთი მამულიშვილები კიდევ ბევრი გვეყოლება“, – თქვა ივანე ჯავახიშვილმა.

ძმებმა დიდი დახმარება გაუწიეს ქ.გ.წ.კ. გამავრცელებელ საზოგადოებას. გაზეთ „ალიონის“ რედაქციას შეუძინეს მიწის ნაკვეთი და შენობის აგების თანხებიც გაიღეს, თბილისის მიმდებარე ტერიტორიაზე მიწის დიდი ნაკვეთი შეიძინეს, სადაც სტუდენტთა ქალაქი უნდა აშენებულიყო, მაგრამ ბოლშევიკურმა ტერორმა ამ მიზნის განხორციელებაში ხელი შეუშალათ.

1917 წლის სექტემბერში, მცხეთის სვეტიცხოვლის საპატრიარქო ტაძარში კათალიკოს-პატრიარქ კირიონ II-ის აღსაყდრების შემდეგ, როდესაც უწმინდესი კირიონი ეკლესიიდან გამოდიოდა, მას წერილი გადასცეს, სადაც ეწერა: ხალხში დამალულია მკვლელი და გესვრითო, შეიქმნა ჩოჩქოლი. ამ დროს პატრიარქთან მიიჭრა ყარამან კიკნაველიძე ათამდე რჩეული ვაჟკაცით და კირიონ II-ს მიმართა: მომეცით, თქვენო უწმინდესობავ, ლოცვა-კურთხევა, აბა, ვინმემ გაბედოს

¹ ს. ჯორბენაძე, თბილისის უნივერსიტეტის მოკლე ისტორია, 1988 წ., გვ. 28.

თქვენთვის სროლა! ყარამან კიკნაველიძის მხლებლებმა წრე შემოარტყეს კირიონ II-ს და ასე გაიყვანეს სვეტიცხოვლიდან.

ამავე დროს, ძმებმა კიკნაველიძეებმა ამ დროისათვის დიდი თანხა – 1000 მანეთი შესწირეს საქართველოს საპატრიარქოს.

სამწუხაროდ, ამ დიდი მამულიშვილების – კიკნაველიძეების ცხოვრება ტრაგიკულად დასრულდა. 1918 წლის 13 თებერვალს, ქუთაისიდან მშობლიურ სოფელში მიმავალი ძმები გზაზე ჩასაფრებულმა ყაჩაღებმა მოკლეს. იმავე წლის 23 მარტს გაზეთი „საქართველო“ ატყობინებდა მკითხველს, რომ 24 მარტს, ქაშუეთის ეკლესიაში, კიკნაველიძეთა გარდაცვალების ორმოცი დღის თავზე, შესრულდებოდა მათი სულის მოსახსენებელი წირვა.

მიტროფანე ლალიძე

ქართველ ქველმოქმედ მრეწველთა შორის არის მიტროფანე ლალიძე, რომლის სახელსაც ბევრი კარგი ქართული საქმის გაკეთება უკავშირდება. ღარიბი აზნაურის შვილმა, უმაღლესი განათლების არმქონემ, უდიდესი ნიჭი გამოავლინა, რაც მისგან დამზადებული არაჩვეულებრივი ხილუული ნეცლების დამზადებაში გამოიხატა.

მიტროფანე ლალიძე 1868 წელს ქუთაისის მაზრის სოფელ ჭოლევი დაიბადა. დედამისი – უგრეხელიძის ქალი მას შრომისმოყვარეობას, სიმართლესა და სიბეჯითეს ასწავლიდა, რაც ძალზე გამოადგა შემდეგში, როდესაც თავდადებულმა მუშაობამ მოუწია თავისი გამოგონების ცხოვრებაში განხორციელების, ასევე დიდი საზოგადოებრივი მოღვაწეობისათვის. 14 წლის მიტროფანე სოფლიდან ქუთაისში ჩამოიყვანეს და მუშაობა დაიწყო ცნობილ კოკოჩაშვილისა და ივანოვსკის აფთიაქში. ივანოვსკი პოლონეთიდან რევოლუციური მოძრაობისთვის იყო გადმოსახლებული კავკასიაში, მას ფარმაციის მაგისტრის ხარისხი ჰქონდა და აფთიაქთან ერთად ქუთაისში ლიმონათის წარმოებაც გაეხსნა. მიტროფანე ლალიძემ ლიმონათის ქარხანაში დაიწყო მუშაობა და ივანოვსკის დიდი მოწონება დაიმსახურა სიბეჯითისა და პატიოსნების გამო. ჭაბუკმა კარგად შეისწავლა ხილეული წყლების დამზადების საიდუმლოება და ივანოვსკის სიკვდილის შემდეგ წარმოებას თვითონ ჩაუდგა სათავეში. 1900 წელს მიტროფანე ლალიძემ ქუთაისში დააარსა „ხილეული სასმელების წარმოების ამხანაგობა“

ლალიძის წყლებმა დიდი მოწონება დაიმსახურა: ადამიანები აქ თავს იყრიდნენ არა მარტო წყლის სასმელად, არამედ სასაუბროდ, საზოგადოებრივი მოვლენების გასარჩევად, რაც კარგად ჩანს 900-იანი წლების ქართული პრესის მიმოხილვიდან. ლალიძემ პირველად გამოიყენა უაღკოპოლო სასმელების დამზადებისათვის ნატურალური წვევნები, მას ამხანაგობის მოგებაზე მეტად, ქართული სასმელი წყლების სახელი აინტერესებდა და პროდუქციის ფალსიფიკაციას მთლიანად გამორიცხავდა. 1913 წლის გამოფენებში – პეტერბურგსა და ვენაში ლალიძის სასმელმა პირველი ადგილი დაიჭირეს.

1906 წელს მ. ლალიძემ ლიმონათის ქარხანა თბილისშიც დააარსა, აქ არსებობდა ასევე ზემელისა და მამულოვის სასმელი წყლების ქარხნები, რომელთაგან ლალიძის წყალი ყველას ჯობდა.

1902 წელს ლალიძემ გერმანიასა და საფრანგეთში იმოგზაურა და იქ გაიღრმავა ცოდნა სასმელი წყლების დამზადების საქმეში: გარდა ცოდნისა, საზღვარგარეთ მოგზაურობიდან მან სხვა ინიციატივაც ჩამოიტანა. ეს იყო ელექტროსადგურისათვის საჭირო დანადგარები, რისი დახმარებით 1904 წელს ქუთაისში მიტროფანე ლალიძის თაოსნობის პირველი ელექტროსადგური აშენდა, ამ ფაქტს ქართული პრესა განსაკუთრებულ მოვლენას უწოდებდა (გაზეთები: „ივერია“, „ცნობის ფურცელი“).

მიტროფანე ლალიძემ საფრანგეთიდან გამოიწერა და ქუთაისში დადგა მაცივარი, სადაც ხელოვნური ყინულის მიღება ხდებოდა და ემსახურებოდა არა მარტო ამ ქალაქს, არამედ ფოთის ნავსადგურსაც.

ის დიდ დახმარებას უწევდა ქართველ მწერლებს, თავისი ხარჯით რამდენჯერმე გამოსცა აკაკის ნაწერები. მიტროფანე ლალიძის მთელი ხანგრძლივი მოღვაწეობა შორს სცილდება წმინდა კომერციულ საქმიანობას. ის იყო ქველმოქმედი მრეწველი, ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით და გაგებით. მისი წარმოება მეცნიერულ-ექსპერიმენტულ ლაბორატორიას წარმოადგენდა, რამაც დიდი სახელი მოუპოვა მის დამაარსებელს. ლალიძის წყლები ძალიან მოსწონდა ყველა გამოჩენილ ადამიანს, ვინც კი თბილისში მოხვედრილა და ამ წყლის გემო გაუხსინჯავს. მისადმი მრავალი ლექსი და აღფრთოვანებული სიტყვაა მიძღვნილი. მიტროფანე ლალიძემ საფუძველი ჩაუყარა ბარიტის მრეწველობას საქართველოში, ქუთაისთან ახლოს, სოფელ ჟონეთში მოიპოვებოდა ეს ნედლეული და აქედან გაჰქონდათ პეტერბურგსა და რუსეთის სხვა ქალაქებში, ბარიტს საღებავების დასამზადებლად იყენებდნენ და ლალიძის ამ ინიციატივასაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. მართალია, მიტროფანე ლალიძეს არ ჰქონდა სარაჯიშვილების ან ზუბალაშვილებისნაირი სიმდიდრე, მაგრამ რაც ჰქონდა, უშურველად ურიგებდა გაჭირვებულებს, ახმარდა სასარგებლო საქმის კეთებას, მის წარმოებაში დასაქმებულ მუშებს დაუწესა 8-საათიანი სამუშაო დღე, ყოველნაირად ეხმარებოდა მათ სოციალური პირობების გა-

უმჯობესებაში, მისი დაარსებული ელექტროსადგურიდან დენი მიეწოდებოდა ქუთაისის თეატრს, კინოს სახლს, რასაც ასევე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ამ ქალაქის კულტურული ცხოვრების წინსვლაში, მიტროფანე ლალიძე ეხმარებოდა 1905 წლის რევოლუციის მონაწილეებს, რისთვისაც იგი დააპატიმრეს კიდევ, რამაც ხალხის აღშფოთება გამოიწვია.

აკაკის გარდა, მ. ლალიძის დახმარებით გამოიცა პარმენ თვალჭრელიძის ლექსები, იგი იყო ქ. შ. ნ. კ. გამავერცელებული საზოგადოების აქტიური წევრი, დრამატული, საქველმოქმედო საზოგადოების წევრი და ფულითაც ხშირად ეხმარებოდა ქართველ მწერლებსა და საზოგადო მოღვაწეთ. ამის ბევრი მაგალითი ჩანს მიტროფანე ლალიძის მოგონებებში, რომელიც გ. ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის მუზეუმის ფონდებშია დაცული (№13289)¹.

მიტროფანე ლალიძის შესახებ მასალები მოტანილია ასევე ალექსანდრე სიგუას ბროშურაში – „მიტროფანე ლალიძე“.²

დაპატიმრებული და ციმბირში გადასახლებისთვის გამზადებული მ. ლალიძე ილიამ იხსნა; დიდმა მწერალმა ის მეორედაც დაიხსნა, როდესაც თბილისში გახსნილ სასმელი წყლის მაღაზიაზე ფირნიში ჯერ ქართულად, შემდეგ კი რუსულად გააკრა, რაც ამ დროს მთავრობისაგან აკრძალული იყო.

მიტროფანე ლალიძის ხელმძღვანელობითა და თანადგომით ბევრი კარგი წიგნი გამოიცა, ხელოვნების ბევრი ნაწარმოები მივიდა ხალხამდე. იოსებ იმედაშვილი „ჩემი ცხოვრების წიგნში“ იგონებს მიტროფანე ლალიძის ბუნების სიქველეს და ერთ შემთხვევას აღწერს: „ჟურნალის განახლებას ნებართვა უნდა, რადგან ჩემს სახელზე ნებას აღარავინ მომცემს. ცოლის სახელზე ნებართვის აღებას კი მარკა დასჭირდებოდა... ამ ფიქრით სახლის პირდაპირ ეკლესიის გაღავანს მივეყრდენი, ფიქრში წავედი, შევნიშნე ჩემკენ მომავალი მიტროფანე ლალიძე.

¹ გ. ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი №1389. მიტროფანე ლალიძის მოგონებები.

² ალექსანდრე სიგუა, „მიტროფანე ლალიძე“, თბილისი, 1980.

– გამარჯობა იოსებ!

– გაგიმარჯოს!

– რასა იქ, რას ჩაფიქრებულხარ?

– გეთაყვა, მიტროფანე, თუ შეგიძლიან, ერთი ან ორი მარკა უნდა მიბოძო (რადგან ვიცოდი, რომ მას მარკები მუდამ ჰქონდა).

მიტროფანემ ალბათ გაიფიქრა, „ფულის თხოვნა ვერ გაუბედნია, მარკას თხოულობსო,“ ამიტომ საფულე გადამიშალა და მითხრა:

– რამდენიც გნებავთ, ინებე.

საფულეში ოქროს ხუთმანეთიანები და მანეთიანები ბრჭყვიალებდა.

– არა მიტროფანე, ფული არ მინდა, მარკები მინდა, მარკები.

– მარკები გინდა?

– დიახ, ჟურნალის გამოცემა უნდა განვაახლო და ამისათვის მარკები მჭირდება, ორი თხუთმეტშაურიანი მარკა.

– ჟურნალი უნდა განაახლო? კარგია, – მითხრა და საფულეს მეორე განყოფილება გადახსნა, ორი მარკა მომცა და მითხრა:

– რა ეღირება?

– ალბათ ისევ ხუთი მანეთი.

– მაშ, აი, ორი ნომერიც მე გამომიგზავნე, – მითხრა და ამასთანავე ორი ოქროს ხუთიანი გამომიწოდა.

– ბატონო მიტროფანე, იქნებ ნება არცკი მომცენ!

– სულერთია, აიღე. შენ თუ მოინდომე, ნებასაც იშოვი, ორი ოქროს ხუთიანი ჯიბეში ჩამიდო.

მიტროფანეს ამ გულისხმიერებამ ისე აღმიტაცა, რომ საჩქაროდ ავირბინე სახლში, არზა დავწერე გუბერნატორის სახელზე ჩემი მეუღლის ანა ჟურულის მაგივრად და ხელმოწანერად წავიღე.¹

მიტროფანე ლალიძე, დავით სარაჯიშვილისა და ილიას მსგავსად, ხშირად მართავდა სადილებს, შეხვედრებს, ინტე-

¹ იოსებ იმედაშვილი, „ჩემი ცხოვრების წიგნი“, 1978, გვ. 170.

ლიგენციის საუკეთესო წარმომადგენლებს ეპატიუებოდა და ძირითადად სჯა-ბაასი საზოგადო სატკივარზე იყო. მას განსაკუთრებული მეგობრობა აკავშირებდა ვალერიან გუნიასთან, პაოლოსთან, ტიციანთან, ვალერიან გაფრინდაშვილთან... მას კარგი ურთიერთობა ჰქონდა ყველა საუკეთესო ერისშვილთან, ის მრავალჯერ დახმარებია გალაკტიონს, თედო სახოკიას, ივანე გომართელს, ვუკოლ ბერიძეს, შალვა დადიანს, კონსტანტინე გამსახურდიას და სხვებს.

მიტროფანე ლალიძის, ამ გამორჩეული პიროვნების, ქველმოქმედი ქართველი მრეწველის ღვაწლი არდავინწყების ღირსია.

აკაკი ხოშტარია

აკაკი ხოშტარია იყო ცნობილი მრეწველი, ქველმოქმედი. მიუხედავად იმისა, რომ ის უმეტესად საზღვარგარეთ ცხოვრობდა, ამას ხელი არ შეუშლია ყოფილიყო თავისი სამშობლოს უდიდესი გულშემატიკივარი, მეცენატი, ქველმოქმედი. მისთვის სამშობლოზე ზრუნვა უმთავრესი იყო, რაც მის ქველმოქმედებაში გამოიხატებოდა და რასაც შეალია მთელი თავისი შეგნებული ცხოვრება.

ა. ხოშტარიამ ბაქოში ჩამოაყალიბა სამრეწველო კომპანია, რომელშიც გაერთიანებული იყვნენ ცნობილი ნავთობ-

მაგნატები. მას ირანში ჰქონდა საკუთარი რკინიგზა მატარებლით.

ძალზე ნაყოფიერი იყო მისი მოღვაწეობა საქართველოში. გახსნა რამდენიმე საწარმო, მექანიკური და მეტალურგიული ქარხანა, საპნის ფაბრიკა, გაიყვანა რკინიგზა ფოთიდან აბაშამდე.

მისი ინიციატივით დაიგეგმა და განხორციელდა შავიზღვისპირეთის ბულვარების და ბაღების გაშენება: ბათუმის ბულვარი, გაგრის პარკი, მახინჯაურის ბოტანიკური ბაღი.

აკაკი ხოშტარიამ ქვეყნის ძლიერებისათვის აშშ-სა და იტალიაში შეიძინა ოთხი გემი, რომელსაც დაარქვა „საქართველო“, „თამარ მეფე“, „რუსთაველი“, „პრეზიდენტი ჟორდანი“

საქართველოში მარცვლეულის დეფიციტის დროს ირანიდან შემოიტანა ფქვილის დიდი მარაგი, რითაც მოსახლეობა შიმშილისაგან იხსნა.

ასევე მან თბილისში, მაჩაბლის ქუჩაზე არსებული საკუთარი სახლი სამხედრო ჰოსპიტალს გადასცა (დღეს იქ განთავსებულია მწერალთა კავშირი). საფრანგეთში შეიძინა ლადო გუდიაშვილის და ანდრეი ლოტის სურათები და საჩუქრად გადასცა საქართველოს მუზეუმს.

ა. ხოშტარია 1921 წლიდან იმყოფებოდა ემიგრაციაში. ცხოვრობდა საფრანგეთში, ირანში, თურქეთში.

გარდაიცვალა 1932 წელს საფრანგეთში.

50

მარიამ დემურია

ნინო ნაკაშიძე

მარიამ დემურია და ნინო ნაკაშიძე

ქველმოქმედებას ეწეოდნენ ცნობილ ქართველ მოღვაწეთა ცოლები, მწერლები, ხელოვნების მუშაკი ქალები. მათ შორის გამოირჩეოდნენ ჟურნალ „ნაკადულის“ დამაარსებელი მწერალი მარიამ ივანეს ასული დემურია და ნინო ნაკაშიძე. მარიამ დემურია თავდადებული ადამიანი, დიდი ქველმოქმედი და დაუღალავი მუშაკი იყო. მისი ნამდვილი გვარი ივანოვა იყო, ატარებდა ქმრის გვარს (იყო ვასილ დემურიას მეუღლე). მის შესახებ დანვრილებით ცნობებს იძლევა მწერალი ნინო ნაკაშიძე, მარიამ დემურიას ახლო მეგობარი და თანამოაზრე. ჟურნალი „ნაკადული“ ცნობილმა ქველმოქმედმა ქალმა ნინო ქობულაშვილმა დააფინანსა. თუმცა ამ დროს საბავშვო ჟურნალი „ჯეჯილი“ უკვე არსებობდა, მაგრამ აკაკის, გოგებაშვილის, სოფრომ მგალობლიშვილის და სხვა მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა მხარდაჭერით „ნაკადულიც“ გამოიცა.

სარედაქციო კომისიის წევრები უფასოდ მუშაობდნენ. უფასოდ ემსახურებოდნენ ჟურნალს კანტორის გამგე და ექსპედიტორი, მწერლები ნაწარმოებებს უწერდნენ, რამაც განაპირობა „ნაკადულის“ წარმატება არა მარტო ბავშვებში, არამედ მთელ ქართულ საზოგადოებაში.

1906 წლიდან ჟურნალს ქობულაშვილის ნაცვლად პავლე თუმანიშვილი, ცნობილი ქველმოქმედისა და მრეწველის იაკობ ზუბალაშვილის დისშვილი სცემდა საკუთარი ხარჯებით. პავლე თუმანიშვილი განაგებდა ზუბალაშვილების ქონებას ამიერკავკასიაში. თუმანიშვილის შუამდგომლობით ზუბალაშვილები ეწეოდნენ სხვადასხვა ქველმოქმედებას.

მარიამ დემურია მწერილი გაუგზავნა ზუბალაშვილს, სადაც დიდი პატივისცემით მოიხსენიებდა იაკობ ზუბალაშვილისა და მისი ოჯახის ქველმოქმედების დიდ როლს ქართველი ხალხის ცხოვრების გაუმჯობესებაში, აღნიშნავდა, თუ რა მძიმე დღეში იყო ქართული ოჯახი, რომელსაც არ შეეძლო შვილისთვის ჯეროვანი განათლების მიცემა სოციალური ხელმოკლეობის გამო, რომ ამ მიზანს ემსახურებოდა ჟურნალი „ნაკადული“, რომლის ირგვლივ თავი მოიყარეს ქართული მწერლობის ძველმა და ახალმა თაობებმა. ჟურნალი ვერ ანაზღაურებდა ხარჯებს, განიცდიდა მატერიალურ სივინროვეს და შესაძლებელი იყო დახურულიყო კიდეც, რაც სავალალო იქნებოდა. „ეს გარემოება გვაიძულებს, მოგმართოთ თქვენ, ღრმად პატივცემული იაკობ კონსტანტინეს ძევ, – წერდა მარიამ დემურია, – გთხოვთ მიიღოთ თქვენი მფარველობის ქვეშ ეს სასარგებლო და კეთილი საქმე, ამავე წერილთან ერთად გიგზავნით ჟურნალის გამოცემისათვის საჭირო ხარჯთაღრიცხვას, საიდანაც შეგიძლია გაითვალისწინოთ, რომ საქმის კარგად დაყენებისათვის დიდი თანხა არ არის საჭირო.

თქვენი მფარველობა, ღრმად პატივცემულო იაკობ კონსტანტინეს ძევ, იხსნის ჟურნალს კრიზისისაგან, რითაც თქვენ დაუფასებელ სამსახურს გაუწევთ საყვარელ სამშობლოს“.

წერილს ხელს აწერდნენ თამარ დავითის ას. გრუზინსკაია, მარიამ ვახტანგის ასული ჯამბაკურ-ორბელიანი, ელისაბედ ივანეს ასული ჯამბაკურ-ორბელიანი, ბარბარე ამირეჯიბი, იაკობ გოგებაშვილი, ილია წინამძღვრილი, ვასილ ჩერქეზიშვილი.

წერილის ხელისმომწერლებს ზუბალაშვილი პირადად იცნობდა, ამიტომ მან თხოვნა შეასრულა, 1906 წლიდან იკისრა „ნაკადულის“ გამოცემის ხარჯების გადახდა, ამავე წლიდან რედაქცია მარიამ დემურიას პატარა ბინიდან ზუბალაშვილის სახლში გადავიდა, რუსთაველის პროსპექტზე.¹

მარიამ დემურიამ დიდი ღვაწლი დასდო საბავშვო ლიტერატურას, იგი 1910 წელს გარდაიცვალა და „ნაკადულს“ სათავეში ნინო ნაკაშიძე ჩაუდგა.

ისევე, როგორც 1890 წელს დაარსებული „ჯეჯილის“ რედაქტორმა ანასტასია თუმანიშვილ-წერეთლისამ, მარიამ დემურიამ მთელი სიცოცხლის მანძილზე უამრავი კეთილი საქმე გააკეთა ქართველი ბავშვების განათლებისათვის.

იაკობ ზუბალაშვილმა დემურიას გარდაცვალების შემდეგაც განაგრძო 200 მანეთი თვიური ხარჯის განევა ჟურნალზე, ხოლო მისმა ახალმა რედაქტორმა ნინო ნაკაშიძემ ღირსეულად გააგრძელა როგორც საბავშვო ჟურნალის რედაქტორის, ასევე უფროსი მეგობრის საქველმოქმედო საქმიანობა. მისი ინიციატივით მრავალი კარგი საქმე გაკეთდა XX საუკუნის 10-იან წლებში, როდესაც ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა ახალ საფეხურზე ავიდა, გამწვავებული სოციალ-პოლიტიკური ვითარების გამო კი ბევრი ეროვნული დაწესებულების მუშაობა შეფერხდა. მეუღლესთან, – ილია ნაკაშიძესთან ერთად, მისი ღვაწლიც წაადგა ახალ გზაზე შემდგარ ქვეყანას.

ნინო ნაკაშიძე ბევრი საზოგადოებრივი წამოწყების ორგანიზატორი და უშუალო მონაწილე იყო. 1910 წელს თბილისში გაიხსნა პირველი ქართული საბავშვო ბაღი, რომლის ხელმძღვანელი ნინო ნაკაშიძე იყო. ქართულ ენაზე ბაღის გახ-

¹ ნინო ნაკაშიძე, „მოგონებები“, გვ. 3-36, თბილისი, 1956 წ.

სნას მთავრობა ჯერ ეწინააღმდეგებოდა, მაგრამ ქართველი ინტელიგენციის დაჟინებული თხოვნით მაინც დათანხმდა. ამ ინტელიგენციის ერთ-ერთი წარმომადგენელი იყო ნინო ნაკაშიძე, ხოლო სული და გული დიდი ქართველი პედაგოგი და მწერალი იაკობ გოგებაშვილი.¹

საბავშვო ბალი გაიხსნა სათავადაზნაურო გიმნაზიის, შემდეგში უნივერსიტეტის შენობაში. გოგებაშვილმა სიკვდილის წინ ნინო ნაკაშიძეს დაუბარა ბალზე მზრუნველობა, როგორც მწერალი ქალი იგონებდა შემდეგში, „სახალხო გაზეთში“ ნინო ნაკაშიძის თანამოაზრე და თანამშრომელი „ნაკადულში“ – ლუარსაბ ბოცვაძე ვრცელ წერილს აქვეყნებდა, ამტკიცებდა საბავშვო ბალის გახსნის აუცილებლობას, კეთილშობილურად მოიხსენიებდა „ჩვენებურ მანდილოსანთა“ სწრაფვას ქართული ბალის გახსნისადმი, სადაც ბავშვები ქართულ ენაზე აზროვნებდნენ, გარშემო არსებული სინამდვილის გაცნობიერებას დაიწყებდნენ. „სასურველია, რომ საქმის მოთავეთ ხელი შეუწყოს ჩვენმა საზოგადოებამ და მშობლებმა“, – წერდა იგი.²

1914 წლიდან, „ნაკადულის“ რედაქტორობასთან ერთად, ნინო ნაკაშიძე თავმჯდომარეობდა კავკასიელ ქალთა საზოგადოებას, რომელთანაც ჩამოყალიბებული იყო წერა-კითხვის, ლიტერატურისა და ისტორიის შემსწავლელი წრეები. საზოგადოებამ აღზარდა პირველი ასოთამწყობი ქალები. პირველი მსოფლიო ომის წლებში საზოგადოების შემოსავლიდან ნინო ნაკაშიძემ ლტოლვილთა და ომში განვეულთა შვილებისათვის რამდენიმე უფასო სასადილო და საჩაიე გახსნა, ის თანხებს ურიცხავდა ასევე ქართველ საქველმოქმედო დანესებულებას სხვადასხვა საქველმოქმედო ღონისძიებისათვის.

ნინო ნაკაშიძეს მოიხსენიებენ ექვთიმე თაყაიშვილის, ს. გორგაძის და სხვათა გვერდით, 1914 წელს თბილისის ქალთა

¹ ლამარა გვარამაძე, „ნინო ნაკაშიძე“, გვ. 3-36. გამომცემლობა „ნაკადული“, 1962 წ., გვ. 24.

² ლუარსაბ ბოცვაძე, „მშობელთა საყურადღებოდ“, „სახალხო გაზეთი“, №142, 1910 წ.

უმალეს კურსებთან დაარსებული სამეცნიერო წრისთვის გაწეული ქველმოქმედების გამოც.¹

1918 წელს ნინო ნაკაშიძის თაოსნობითვე მოეწყო საბავშვო სახლი ჯავახეთიდან გადმოხვენილი უპატრონო ბავშვებისათვის. ეს მდგომარეობა თურქების შემოსევამ გამოიწვია 1918 წლის აპრილში. ბრესტის ზავის შემდეგ, მწერალი ხშირად „ნაკადულის“ ფურცლებს იყენებდა და თხოვდა მკითხველებს დახმარებას. დიდძალი შემოწირულება მოდიოდა რედაქციაში ობოლი და უსახსრო ბავშვების დასახმარებლად.

ქველმოქმედება ნინო ნაკაშიძეს არც დამოუკიდებელი საქართველოს დროს შეუწყვეტია.

ნინო ნაკაშიძის მოგონებებში მთლიანადაა გამოტოვებული ეს პერიოდი. ეს გასაგებიცაა: 1956 წელს გამოცემულ წიგნში კონიუნქტურისა და იდეოლოგიური წნეხის გამო დამოუკიდებელ საქართველოზე ვერ ისაუბრებდა ხანდაზმული, საბჭოური რეპრესიებით დაშინებული მწერალი, მაგრამ დამოუკიდებელი საქართველოს პერიოდის ქართული პრესა და საარქივო დოკუმენტები მეტყველებს იმაზე, თუ რა დიდ საქველმოქმედო მუშაობას ეწეოდა ცნობილი საბავშვო მწერალი ამ წლებში.

ქართულ საბავშვო ლიტერატურას დიდი როლი ეჭირა ახლად გაეროვნებულ სკოლებში. დღის წესრიგში დადგა მსოფლიოს კლასიკური მწერლობის შედევრების გადმოქართულება, ორიგინალური სახელმძღვანელოების დაბეჭდვა. ეს უკანასკნელიც ნინო ნაკაშიძემ ითავა. „იმდენად მომწიფებული გამოდგა იდეურად გაეროვნების საქმე, რომ ქალაქის ზღაპრულმა სიძვირემ ოდნავად ვერ შეაფერხა იგი და ჩვენი წიგნის მაღაზიები სახელმძღვანელოებით არის სავსე“, – წერდა 1920 წელს გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“.²

განათლების სამინისტროსთან არსებულმა სასწავლო კომიტეტმა, რომელსაც დიდი ქართველი მეცნიერი ივანე ჯავახიშვილი ედგა სათავეში, მდივანი მიხეილ ზანდუკელი იყო,

¹ გაზეთი „სახალხო ფურცელი“, №10, 1914 წ.

² გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, №78, 1920 წლის მარტი.

სხვა მრავალ საქმესთან ერთად საყმაწვილო წიგნების გამოცემასა და საჭირო ტერმინოლოგიის შემუშავებასაც შეუწყო ხელი".¹

წიგნების გამოცემასა და ბავშვებისათვის მათი შეძენის პირობების შექმნაში დიდი როლი ითამაშა ქუთაისის წიგნის გამომცემელმა ამხანაგობამ, რომელშიც შედიოდნენ ცნობილი პედაგოგები – იოსებ ოცხელი, სიმონ ყიფიანი, თომა მთავრიშვილი, დომენტი ოყრეშიძე (თომაშვილი) და სხვ. ფაქტობრივად ეს ადამიანები თავიანთ საქმიანობას ქველმოქმედებად აქცევდნენ, რადგან წიგნებზე გაცილებით ნაკლებ ფასს ადებდნენ, ვიდრე მისი თვითღირებულება იყო, ხშირად კი საჩუქრად აძლევდნენ ნიჭიერ მონაწევებს.²

სწორედ ამ დროს წინო ნაკაშიძემ „ნაკადულთან“ დააარსა წიგნის გამომცემელთა წრე, რომელიც სცემდა სხვადასხვა ლიტერატურულ და სამეცნიერო-საბავშვო წიგნებს, რითაც ეხმარებოდა სასკოლო ასაკის მონაწევებს ლიტერატურულ-მხატვრულ მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებაში, ხელს უწყობდა მათ ესთეტიკურ აღზრდას.

წინო ნაკაშიძის გარდა, „ნაკადულთან“ არსებულ წრეში შედიოდნენ, ილია ნაკაშიძე, ლილია მეგრელიძე, ანა ხახუტაიშვილი (ცქვიტი), ირაკლი სურგულაძე.³

წინო ნაკაშიძის ხანგრძლივი, შინაარსიანი ცხოვრება ქველმოქმედების განევით, მშობელი ხალხისადმი დახმარების დიდი სურვილით იყო გაჟღენთილი. მის ბიოგრაფიას მწერალი ქალის მიერ გაკეთებული კეთილი საქმეებიც ამრავალფეროვნებს.

კერძო ქველმოქმედთა შორის შეიძლება გამოვყოთ ინჟინერი გიორგი დეკანოზიშვილი.

1893 წელს იგი, როგორც სამთო ინჟინერი, ჭიათურაში შეუდგა შავი ქვის სამადნო მამულების მართვასა და წარმოებას, მან მაშინვე მიიქცია საზოგადოების ყურადღება, რო-

¹ გაზეთი „სახალხო საქმე“, №755, 1920 წლის 17 თებერვალი.

² სცსსა, ფონდი 1935, აღწ. 1, საქმე 37, ფ. 17.

³ სცსსა, ფონდი 1935, აღწ. 1, საქმე 184, ფ. 1–11.

გორც გულშემატკივარმა, ღარიბთა და უმწეოთა დამხმარე ადამიანმა, მან 1894 წელს დააარსა პირველი ერთკლასიანი სამრევლო სკოლა ჭიათურაში, მანვე, 1895 წელს დაიჭირავა სახლი და თეატრი გახსნა ჭიათურაში, რასაც შემდეგში დიდი ტრადიციები და სიყვარული ჰქონდა დამსახურებული ამ ქალაქის მკვიდრთა ცხოვრებაში.

თეატრის გახსნაზე გიორგი დეკანოზიშვილმა წარმოთქვა სიტყვა, 1896 წელს მისი ინიციატივით ჭიათურაში ბიბლიო-თეკა-სამკითხველო გაიხსნა. გიორგი დეკანოზიშვილი ჭიათურიდან ქ. ბაქოში გადავიდა და იქ განაგრძო საზოგადოებრივ-კულტურული და საქველმოქმედო საქმიანობა.¹

კერძო ქველმოქმედების მაგალითს ქართველი თავადები იძლეოდნენ: 1914 წლის გაზაფხულზე მარიამ ვახტანგის ას. ჯამბაკურ-ორბელიანმა 65 მანეთი გაგზავნა სოფელ ატენში ომში დაღუპულთა ოჯახების დასახმარებლად, ხოლო თბილისელმა მოქალაქემ მიხეილ მათეს ძე სხირტლადემ 1 000 მანეთი შესწირა მოსწავლეთა სასარგებლოდ, გროზნოელმა ვაჭარმა სამსონ თევდორეს ძე იობაშვილმა – 100 მანეთი, გლეხმა მინა სპირიდონის ძე სხირტლადემ 300 მანეთად ღირებული საკუთარი მიწა უანდერძა სკოლის შენობას და ა.შ.²

არაქართველი წარმოშობის ქველმოქმედთაგან გამოირჩევა ანანოვი, რომელსაც დიდი მამულები ჰქონდა ქუთაისსა და მის მახლობლად, აჯამეთსა და ვარციხეში, ანანოვის ღვინის ქარხნები ამ დროისათვის ცნობილ პროდუქციას ამზადებდა და არა მარტო რუსეთში, არამედ ევროპაშიც.

ანანოვი 1916 წელს გარდაიცვალა, მან 5 000 მანეთი დაუტოვა ქ. შ. ნ. კ. გ. საზოგადოებას, ვარციხის სასოფლო-სამეურნე სკოლასაც ამდენივე.

ანანოვის მეურნეობა ვარციხეში 1860 წელს იყო დაარსებული. ანანოვი ვაჭარი იყო. მან. 5 000 დესეტინა მიწა ვარცი-

¹ ბესარიონ ვაშაძე, „გიორგი დეკანოზიშვილის ხსოვნა“, გაზეთი „სახალხო გაზეთი“, №162, 1910 წ.

² გაზეთი „სახალხო ფურცელი“, №4, 1914 წლის 3 ივნისი.

ხეში იყიდა, სადაც 4 700 დესეტინაზე ტყე იყო, 300 დესეტინა კი – მინდორი, აქ მოაწყო ანანოვმა ფერმერული მეურნეობა. პირველად მან მოაშენა ბამბისა და თამბაქოს საუკეთესო ჯიშები (ტრაპიზონისა და მარილანდის).¹

ანანოვმა ასევე შემოიყვანა ჰოლანდიური ძროხები და ინგლისური ღორები და ცხვრები. ქართული პრესა დიდ შეფასებას აძლევდა ანანოვის მეურნეობას.² ანანოვის მეურნეობის მუშაობასა და მისი როლის შესახებ ვკითხულობთ დ. გოგოლაძის ნაშრომში.³

ჩვენთვის საინტერესო საქველმოქმედო საქმიანობა კი ამ მეურნეობის დამფუძნებლისა – ამდროინდელ ქართულ პრესასა და საარქივო დოკუმენტებს შემორჩათ.

ილია ჭავჭავაძის ერთ-ერთმა თანამებრძოლმა, ქართველმა იურისტმა და ცნობილმა საზოგადო მოღვაწემ ილია წინამძღვრიშვილმა დიდი საქველმოქმედო საქმეები გააკეთა, რომელთაგან უპირველესი მის მიერ დაარსებული სკოლა იყო სოფელ წინამძღვრიანთკარში. ეს იყო პირველი პროფესიონალური სასწავლებელი, სადაც ბავშვები ითვისებდნენ სასოფლო-სამეურნეო სპეციალობებს, ეცნობოდნენ მებალეობის, მევენახეობის, მემინდვრეობის, მესაქონლეობისა და სხვა დარგების მეცნიურლ საფუძვლებს. სკოლა წინამძღვრიშვილმა თავის მამულში გახსნა და თავისივე თანხებით მოაწყო. ეს იყო დრო, როდესაც ეროვნული საქმის კეთებაზე არცთუ ბევრი ქართველი ახალგაზრდა ფიქრობდა. ამ მხრივ გამორჩეულ ქართველ თავადს – ილია წინამძღვრიშვილს ტყუილად კი არ მიუძღვნა ჭაბუკმა ილიამ არაჩვეულებრივი პოემა „აჩრდილი“.

წინამძღვრიშვილი ებრძოდა მეფის მთავრობის რუსიფიკატორულ პოლიტიკას. მისი სკოლა იყო ეროვნული, მთელ თავისუფალ დროს, ცოდნას და გამოცდილებას, მატერია-

¹ „Кавказ“, №99, 1861 წ.

² „გუთნისდედა“, 1862, №1, გვ.5.

³ დერმიშა გოგოლაძე, „კაპიტალისტური საწარმოები სოფლის მეურნეობასა და მრეწველობაში რეფორმამდელ საქართველოში (1830-1864 წ.წ.)“, გვ. 66-68.

ლურ სახსრებთან ერთად, ეს დიდბუნებოვანი ადამიანი ამ სკოლას სწირავდა. 32 წელი მოღვაწეობდა იგი ამ სკოლაში და მრავალი სახელოვანი ახალგაზრდა აღზარდა. მოხუცებულმა ილია წინამძღვრიშვილმა საყვარელი სკოლა შენობითა და ინვენტარით, რომლის ღირებულება მილიონობით განისაზღვრებოდა, სახელმწიფოს შესწირა.

1920 წლის 2 სექტემბერს ილია წინამძღვრიშვილი გარდაიცვალა. შეიქმნა მისი ფონდი, რომელმაც მიიღო ნაანდერძევი და მოწოდებით მიმართა კერძო პირებს, ბანკებს და საზოგადოებრივ ორგანიზაციებს – გაეღოთ თავიანთი წვლილი ამ ფონდის გასაძლიერებლად. შემოწირვისათვის ფონდი ასახელებდა ქართულ-სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოებას, რომლის თავმჯდომარე ს. ყაზახაშვილი იყო. ილია წინამძღვრიშვილის საქველმოქმედო ფონდის კომიტეტში სხვადასხვა ორგანიზაციის წარმომადგენლები შევიდნენ.¹

ილია წინამძღვრიშვილის სასოფლო-სამეურნეო სკოლის გარდა ქართველი ბავშვების სწავლა-აღზრდასა და სოფლის მეურნეობის გაცნობისათვის ზრუნავდა სოფელ ავლეშში, კონსტანტინე მიხეილის ძე ამირეჯიბის მამულში გახსნილი სასოფლო-სამეურნეო სკოლაც. სკოლა და ამირეჯიბის მეურნეობა აღწერილი აქვს ე. კარბელაშვილს. წერილში საუბარია იმ განსაკუთრებულ წვლილზე, რაც ამ სკოლას შეჰქონდა მოზარდი თაობის აღზრდის საქმეში².

XX საუკუნის დასაწყისის კერძო ქველმოქმედთა შორის პრესაში მოიხსენიება: „სალომე ბეჟანის ასული გურგენიძისა: უხვი ქველმოქმედი, რომელმაც თბილისის ქართულ გიმნაზიას ეკლესიის დასამთავრებლად შესწირა 2 000 მანეთი და ღარიბ მოწაფეთა დამხმარე საზოგადოებას 20 000 მანეთად ღირებული საუცხო მამული.“³

¹ გაზეთი „სახალხო საქმე“, №955, 1920 წ.

² ე. კარბელაშვილი, „თავად კონსტანტინე მიხეილის ძე ამირეჯიბის მამული სოფელ ავლეშში“, „სახალხო გაზეთი“, №330, 1915, გაზეთი „სახალხო ფურცელი“, წ.№352, 1911 წ.

³ გაზეთი „სახალხო ფურცელი“, №337, 1915 წ.

ბერძენი ეროვნების ქველმოქმედი სოლომონ კიპრაზოვი საპატიო წევრი იყო საზოგადოება „განათლების“, ქ. შ. ნ. კ. გამავრცელებული საზოგადოების, ეხმარებოდა ამ საზოგადოებებს, რაც აღნიშნული იქნა მის დაკრძალვაზე, სიტყვა წარმოთქვეს ვ. ბურჯანაძემ ნ. კ. გ. საზოგადოების სახელით, მწერალმა და ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრების“ რედაქტორმა იოსებ იმედაშვილმა, ეპისკოპოსმა ანტონმა წარმოთქვა სიტყვა, სადაც დაახასიათა კიპრიზოვის საქველმოქმედო ღვაწლი და დამსახურება ქართული საზოგადოების წინაშე.¹

შენიშნულებათა შორის იყო ბეთანიის ტაძარი და მისი მიმდებარე მამული, რომელიც ეკუთვნოდა თავად პორფირე ბარათაშვილს. მისი გარდაცვალების შემდეგ მისმა ოჯახობამ გადაწყვიტა ტაძარი ან თბილისის თავადაზნაურთა საზოგადოებისთვის, ანდა თბილისის ქართული გიმნაზიისთვის შეენიროს, რათა საზაფხულო დასასვენებელ ადგილად გამოეყენებინათ. თავად პორფირე ბარათაშვილს გადაწყვეტილი ჰქონდა თბილისის გიმნაზიისათვის ტაძრისა და მის ირგვლივ მამულის ჩუქება.²

უამრავი სტიპენდია იყო დანიშნული კერძო ქველმოქმედთაგან და ეს სტიპენდიები მათ სახელს ატარებდა. მათ მიერვე დაარსებულ სასწავლებელში ნაწილდებოდა და მოსწავლეებს დიდ სოციალურ დახმარებას უწევდა.

თბილისში არსებობდა ქალთა უმაღლესი კურსები, რომლის დამაარსებლის ა.ა. ბებუთოვის რამდენიმე სტიპენდია ნაწილდებოდა, ქალთა შორის. სასწავლებელში იყო ვ. ნ. ჩერქეზიშვილის სახელობის სტიპენდიაც.³

სახელობის სტიპენდიები იგზავნებოდა რუსეთში და ევროპაში მოსწავლე სტუდენტებისათვის. სტიპენდიების მიცემა-განაწილებას ხშირად აკრიტიკებდნენ ქართველი სტუ-

¹ „სახალხო გაზეთი“, №345, 1911 წ.

² „სახალხო გაზეთი“, №131, 1910 წ.

³ „ქართული ქველმოქმედება და ქართველი სტუდენტობა“, „სახალხო გაზეთი“, №182, 1910 წელი.

დენტები, რომელთა აზრის გაუთვალისწინებლად, ზოგჯერ ისეთ პირს ეძლეოდა სტიპენდია, რომელსაც ის არ ეკუთვნოდა. ამას მოწმობდა 1910 წელს ოდესელი ქართველი სტუდენტების წერილი, რომელიც „სახალხო გაზეთში“ დაიბეჭდა. „სხვა მოწინავე ერებსავით, ქართველებსაც გვყავს ქველმოქმედნი, – წერდნენ სტუდენტები, — გვაქვს, თუმცა მცირერიცხოვანი, მაგრამ მაინც, სხვადასხვა საქველმოქმედო დაწესებულება, რომელთა უმთავრესი ყურადღება ქართველ მოსწავლე ახალგაზრდებისკენაა მიქცეული. აზრი, რა თქმა უნდა, საქებია, მაგრამ, საუბედუროდ, უმეტეს შემთხვევაში არასასურველად და უკუღმართად ხორციელდება“.

წერილში საუბარი იყო იმაზე, რომ სხვადასხვა დაწესებულების თუ კერძო პირების მიერ გამოყოფილი სტიპენდიები, ერთდროული დახმარებები თუ სესხები, ხშირად უთანასწოროდ და უსამართლოდ ნაწილდებოდა, გამოყენებული იყო პირადი ნაცნობობა. „პროტექცია-ნათლიმამობა“, რის გამოც დახმარება ნივთიერად უზრუნველყოფილ სტუდენტებს მისდიოდათ, ღარიბებს კი უკანასკნელი იმედი ეკარგებოდათ უმაღლესი განათლების მიღებისა. სტუდენტების აზრით, ეს ზოგჯერ არა წინასწარგანზრახვით, არამედ სტიქიურად ხდებოდა. კომისიები დაკვირვებით არ იხილავდნენ კანდიდატურებს. მშობლები კი ადვილად შოულობდნენ ხელმოკლეობის დამადასტურებელ საბუთებს. კანონიერად ყველაფერი წესრიგში იყო, მაგრამ ნამდვილი სიღარიბე იფარებოდა საქართველოში. ის მხოლოდ საუნივერსიტეტო ქალაქებში ჩანდა, ზოგ სტუდენტს კერძო პირისაგან მოდიოდა თანხა, დაწესებულებიდანაც და კიდევ ოჯახიდან უგზავნიდა, ზოგი კი სრულიად მშვიერ-ღატაკი დაეხეტებოდა, ამიტომო, ასკვნიდნენ ქართველ სტუდენტთა სახელით წერილის ავტორები: „ჩვენ ვუთითებთ რა ასეთ არასასურველ და უსამართლო მოვლენაზე ყველა იმ საქველმოქმედო დაწესებულებებს და კერძო პირებს, რომელთა ხელშიაც სტიპენდიების და სხვა დახმარების განაწილებაა, წინადადებას ვაძლევთ: სტიპენდიების განწესრიგებაში უსათუოდ შეეკითხონ ხოლმე ქარ-

თველ სტუდენტობას და მათ მოსაზრებასაც ანგარიში გაუწიონ“.

ისინი ითხოვდნენ სტუდენტებისთვის სტიპენდიის საჭიროება ქართული სათვისტომოების ბეჭდით ყოფილიყო დამონებული, რის შემდეგაც უნდა გამოყოფოდათ დახმარება ნამდვილად ღარიბ ახალგაზრდებს. „დღევანდელ პირობებში ეს მიგვაჩნია უფრო სამართლიანად და მოვუწოდებთ ყველა დანარჩენ უნივერსიტეტის სათვისტომოებს მხარი დაგვიჭირონ და ასეთივე წინადადებით მიმართონ მათაც ყველა საქველმოქმედო დანესებულებას და კერძო პირებს.

ოდესის ქართველი სტუდენტების მონდობილობით ვალერიან მიქელაძე, ვ.ლ. ტყემალაძე, მიხეილ იშხნელი, ნიკ. ბეჟუაშვილი და გრიგოლ გეგელაშვილი.“¹

სტიპენდიების გარდა, როგორც უკვე ვთქვით, იყო სესხის მიცემა სტუდენტებისათვის, რაც მუშაობის დანყების შემდეგ, სწავლის დამთავრებისას უნდა გადაეხადა სტუდენტს. ეს თანხები სტუდენტთა დასახმარებელი ფონდიდან იყო და თუ ვალი არ იქნებოდა გადახდილი, სხვა სტუდენტები ველარ მიიღებდნენ დახმარებას. ოდესელი სტუდენტები ასეთი მოვალეების გვარებს აცხადებდნენ „სახალხო გაზეთში“ და იმედოვნებდნენ, მევალეები გონს მოეგებოდნენ და კუთვნილ თანხას დააბრუნებდნენ გაჭირვებულ სტუდენტთა სარგებლობისათვის.²

კერძო საქველმოქმედო ფონდებიდან, გარდა გამოჩენილი ქველმოქმედი მეწარმეების – სარაჯიშვილის, ზუბალაშვილების და სხვათა, იყო იმ მწერალთა ფონდები, რომელთა თანხა საქველმოქმედო შემოწირულობებით დგებოდა და ხმარდებოდა საქვეყნო საქმეებს. ასეთი ფონდები მწერალთა სიცოცხლეში მათ მატერიალურ დახმარებას ისახავდა მიზნად. მათი სიკვდილის შემდეგ კი სკოლების, ბიბლიოთეკების, გაჭირვებული ადამიანების შემწეობას. ასეთ ფონდთა

¹ „ოდესელ ქართველ სტუდენტთა მოვალეების საყურადღებოდ“, „სახალხო გაზეთი“, №183, 1910 წ..

² „გაზეთი „სახალხო ფურცელი“, №363, 1915 წ.

რიცხვში შედიოდა მწერალ იროდიონ ევდოშვილის ფონდი, 1915 წელს, ვაჟას გარდაცვალების შემდეგ დაარსებული ვაჟას ფონდი, აკაკის ფონდი და სხვ.

ამ ფონდებში საქართველოს ყველა კუთხიდან შედიდა თანხები, რასაც ამდროინდელი პრესაც ასახავდა.¹

ეკატერინე სარაჯიშვილის მეგობარი და ასევე ცნობილი ქველმოქმედი იყო ვანო მაჩაბლის მეუღლე ტასო მაჩაბელი. ის იყო ნ. კ. გამავერცელებელი საზოგადოების წევრი, ეწეოდა ფართო საზოგადოებრივ საქმიანობას.

ტასო მაჩაბელი იყო სახალხო სახლთან არსებული დრამატული წრის თავმჯდომარე, სწორედ მისი ინიციატივით გაიგზავნა საზღვარგარეთ ვანო სარაჯიშვილი.

ტასო მზრუნველობას იჩენდა ახალგაზრდა ნიჭიერი პოეტის – იოსებ გრიშაშვილის მიმართ, რასაც თვით პოეტი იხსენებდა: „ტასო მაჩაბელს გარკვეული ადგილი ეჭირა თეატრალურ საზოგადოებაში, – იგონებდა ი. გრიშაშვილი, – მან სპეციალური წერილი მისწერა ჩემს შესახებ იაკობ გოგებაშვილს, სთხოვდა სადამო გაემართა ჩემთვის და შემოსული ფულით, როგორც ახალგაზრდა პოეტი, საზღვარგარეთ გაეგზავნე“.²

ტასო მაჩაბელი იყო ქართული თეატრის მოამბაგე მანდილოსნებს შორის და ყოველთვის დიდი სიყვარულით სარგებლობდა თეატრალურ წრეებში. ხელთუფლიშვილების, ოლლა და მარიამ ნაკაშიძეების, ეფემია ყიფიანის, ანა პეტრიაშვილის და სხვების გვერდით დამდგარი, ის ყოველთვის ცდილობდა ეშველა გაჭირვებული სცენის მუშაკებისთვის, რასაც ტასო მაჩაბლისადმი თვით მათი წერილებიც მოწმობენ. მაკო საფაროვა ღმერთის მიერ მოვლენილ ბედნიერებად მი-

¹ ნინო ჩიხლაძე, „მოღვაწე ქალები“, ჟ. „საბჭოთა ხელოვნება“, 1974 წ., №3.

² საქართველოს სახელმწიფო თეატრალური მუზეუმი, ივ. მაჩაბლის არქივი, №9192.

იჩნევდა ტასო მაჩაბლის არსებობას, სიბერის ნუგეშს და იმედს უწოდებდა მას.¹

ცნობილი მსახიობი ლადო მესხიშვილი ასეთ წერილს სწერდა ტასოს: „დიდად პატივცემულო ანასტასია ალექსანდრეს ასულო, უპირველეს ყოვლისა, მოგილოცავთ მშვიდობით ჩამობრძანებას. სხვათა შორის, უნდა მოგახსენოთ, რომ განსაკუთრებით ჩემს თავს ვულოცავ, რადგან თქვენს მობრძანებას მოუთმენლად ველოდებოდი, რა ვქნა, ვიცი, რომ თქვენზე უფრო მეტად არავის არ შესტკივა გული ჩემი იუბილეს გამართვისათვის.“

თქვენი მუდამ სიცოცხლის მსურველი ვ. ალექსის ძე მესხიშვილი.²

ტასო მაჩაბელი დიდ ყურადღებას იჩენდა აკაკისა და სხვა ქართველი კლასიკოსი პოეტებისადმი, იგი აქტიურად მონაწილეობდა ყველა საქველმოქმედო ღონისძიებაში, იყო ეროვნული საქმისათვის თავდადებული უანგარო ადამიანი.

ის მოულოდნელად გარდაიცვალა 1917 წელს, 45 წლის ასაკში.

გიორგი ქართველიშვილი

უამრავ ქველმოქმედთა შორის, რომელთა ღვაწლის აღწუსხვა შეუძლებელია, ერთ-ერთი გამორჩეულია გიორგი ქართველიშვილი. მისი სახელი უკავშირდება XIX საუკუნის 80-იან წლებში „ვეფხისტყაოსნის“ კომისიის მიერ დადგენილი პოემის ტექსტის გამოცემას. მის უდიდეს მნიშვნელობაზე მიუთითებს თუნდაც ის ფაქტი, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის დამდგენი კომისიის წევრები იყვნენ გრიგოლ ორ-

¹ საქართველოს სახელმწიფო თეატრალური მუზეუმი, ივ. მაჩაბლის არქივი, №9192.

² . იქვე, №1224.

ბელიანი, ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, ივანე მაჩაბელი
და სხვა იმდროინდელი ცნობილი საზოგადო მოღვაწენი.

გიორგი ქართველიშვილი

როგორც მირიან ჭყონია იგონებს, კომისიის შექმნა და გიორგი ქართველიშვილის მიერ მისი დაფინანსება, ივანე მაჩაბლის დამსახურება ყოფილა: „ერთ დღეს „დროების“ რედაქციაში ივ. მაჩაბელს ეწვია გ. ქართველიშვილი და უთხრა:

– ვანო, ერთი მილიონი მანეთი დამიგროვდა, საქმე ვერ მომიძებნია, აბა ერთი, მწერალს და ბანკირს, თუ გაქვს ნიჭი, მოსაგები რამ მირჩიოო.

– სწორედ დღეს მომივიდა კორესპონდენცია ქართლიდან – პურის მოსავალი კარგია, მაგრამ მყიდველი არ ჩანსო. იყიდე მაგ ფულებით და მოუგებლობა არ იქნებაო, – მიუგო მაჩაბელმა¹

გიორგი ქართველიშვილმა დაუჯერა და სულ ცოტა ხანში მართლა მოიგო კაი ძალი ფული, გახარებულმა ქართველიშვილმა მაშინ უთხრა მაჩაბელს, ათიათასი მანეთი გადამიდგია შენს განკარგულებაში, რა საქმესაც მეტყუი, იმას დავახარჯებო, მაჩაბელმა ურჩია „ვეფხისტყაოსნის“ მდიდრულად გამოცემა. ისიც დათანხმდა და საქმეც გაიჩარხა.¹

გიორგი ქართველიშვილმა წიგნის გასაფორმებლად მოინვია რუსეთის საიმპერატორო კარის მხატვარი, უნგრელი მიხაი ზიჩი. 1888 წელს გამოვიდა ზიჩის ილუსტრაციებით გაფორმებული „ვეფხისტყაოსანი“, რომელიც ცნობილია ქართველიშვილისეული გამოცემის სახელწოდებით. ქართველიშვილმა მთელი ტირაჟი საჩუქრად გადასცა წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას. მოგვიანებით კი გამოსცა რუსულ ენაზე თარგმნილი „ვეფხისტყაოსანი“.

1885 წელს მისი ხარჯითა და დიმიტრი ბაქრაძის რედაქტორობით გამოიცა ვახუშტი ბაგრატიონის „საქართველოს ისტორია“

გიორგი ქართველიშვილი ეხმარებოდა ღარიბ მონაფეებსა და სტუდენტებს, სხვადასხვა კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებას აძლევდა ფინანსურ სახსრებს.

1880-84 წლებში ქართველიშვილის დახმარებით ხელახლა აშენდა ალა-მაჰმად-ხანის მიერ დანგრეული დიდუბის ღვთისმშობლის ეკლესია, სწორედ იქაა დაკრძალული გიორგი ქართველიშვილი.

ფასდაუდებელია კერძო ქველმოქმედთა როლი ქართული კულტურისა და სულიერების გადარჩენის საქმეში.

¹ მირიან ჭყონია, „მოგონებები“, ჟ. „მნათობი“, 1927 წ., №8-9.

**ქველმოქმედება და საქველმოქმედო
დაწესებულებები საქართველოს დემოკრატიულ
რესპუბლიკაში (1918-1921 წ.წ.)**

1918 წლის 26 მაისს ქართველმა ხალხმა აღიდგინა დაკარგული დამოუკიდებლობა, რისთვისაც 117 წელი იბრძოდა რუსეთის იმპერიის წინააღმდეგ. გამოცხადდა დემოკრატიული საქართველოს რესპუბლიკა, რომლის სახელმწიფო ინსტიტუტები დაუყოვნებლივ შეუდგნენ ეროვნული იდეოლოგიისა და პოლიტიკის განხორციელებას.

დამოუკიდებლობისათვის ხანგრძლივი ბრძოლის მანძილზე ქართველმა ხალხმა შეძლო მოეპოვებინა ეროვნული სკოლა, პრესა, შეექმნა ახალი თეატრები და სხვა კულტურული დაწესებულებები, რისთვისაც იმპერიული ხელისუფლების წინააღმდეგობის მიუხედავად, გამოყენებული იქნა მთელი ერის სულიერი და მატერიალური შესაძლებლობები. ქველმოქმედებამ და საქველმოქმედო დაწესებულებებმა ამ ეროვნულ მოძრაობაში საპატიო, შეიძლება თამამად ითქვას, უპირველესი როლი ითამაშეს.

დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ თითქოს ერთგვარად უნდა შეზღუდულიყო ამ საპატიო დაწესებულებათა მოქმედების ასპარეზი, მაგრამ ასე არ მოხდა: იმ ურთულეს სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ რეჟიმში მომუშავე სახელმწიფო ინსტიტუტებმა ვერ შეძლეს მთლიანად აეღოთ მათი ტვირთი, მუდმივი ომისა და ტერიტორიული მთლიანობისათვის ბრძოლაში ჩაბმული ქვეყანა კვლავ საჭიროებდა მისი ცალკეული მოქალაქეების თავდადებას, თავგანწირვას, სკოლების, კულტურის მუშაკთა დახმარების, ჯარის შეიარაღებისა და ქვეყნის თავდაცვისუნარიანობის ამაღლებისთვის საჭირო თანხებს, რაც ხშირად კვლავ ქველმოქმედების გზით გროვდებოდა. ქართველი ხალხი, ვისთვისაც დამოუკიდებლობა და სახელმწიფოებრიობა უმაღლეს ეროვნულ ღირებუ-

ლებას წარმოადგენდა, მატერიალურ ფასეულობას ადვილად იმეტებდა მის შესანარჩუნებლად.

1906 წელს შექმნილი „ქართული საქველმოქმედო საზოგადოება“ აქტიურად საქმიანობდა დამოუკიდებლობის წლებშიც. მისი იმედი კვლავ ჰქონდა გაჭირვებულ ხალხს. ეს ეხებოდა როგორც 1918 წლის მარტ-აპრილში თურქეთის შემოჭრის შემდეგ გაჩენილ ქართველ ლტოლვილებს, რომლებიც მრავლად იყვნენ, განსაკუთრებით დასავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, ასევე გაჭირვებულ მთის კუთხეებს, თბილისს, ქუთაისს და სხვა ქალაქებს.

1919 წლის 28 მაისს ხევსურთა რწმუნებულები – ლევან ლიქოკელი და გიორგი არაბული საქართველოს საქველმოქმედო საზოგადოებას ასე მიმართავენ: „ჩვენი თავი ხევსურეთმა აახლა ჩვენს მთავრობას საქართველოს ბედნიერი დღის წლისთავის მისალოცათ. მათვე დაგვაგვალეს გეახლოთ და თქვენც მოგილოცოთ დიდი დღე. თქვენმა საზოგადოებამ ჩვენ დიდი ამაგი დაგვდო. დიდი პატრონობა გაგვინიეთ ჯერ კიდევ რუსეთის აქ ყოფნის დროს. დღესაც გვჭირია თქვენი დახმარება და იმედიც გვაქვს გამოგვინოდებთ ხელს. ხევსურეთი სრულიათ უპატრონოთ არის დატოვებული... სკოლის ხსენება არ არის, გზები წინათაც არ იყო, ეხლა სულ გაუფუჭდა, ავადმყოფობამ გაგვანადგურა და გაგვანახევრა. მომვლელი და დამრიგებელი არავინ გვყავს, საჭირო საქონელს ვერ ვშოულობთ. არ გვაქვს კოოპერატივი, მთავრობას ერობა ჩვენში ჯერ არ შემოუღია. მარილიც კი ვერ გვიშოვია, გვიზარალდება კაციც და საქონელიც. ბარში თითო-ოროლა ჩამოსახლებული ხევსური ხომ დიდ გაჭირვებას განიცდის. მოუნყობელი, საჭირო ავეჯს და იარაღს მოკლებული, განიცდის დიდ გაჭირვებას. დამხმარე არავინ უჩანს. ადგილობრივ ერობებში მათ არც ხმა აქვთ, ათვალისწინებულიც არიან...“

მიმართვის ავტორები საქველმოქმედო საზოგადოებას თხოვდნენ ხევსურებისათვის დახმარების განეევას, რწმუნებული აგენტის გაგზავნას ხევსურეთში, რათა ადგილზე შესწავლათ ხევსურთა მდგომარეობა. ისინი იმედოვნებდნენ, რომ ამ საზოგადოებას, მის ავტორიტეტს, ანგარიშს გაუწევ-

დნენ მთავრობის წარმომადგენლები როგორც ცენტრში, ასევე ადგილებში, სადაც ისინი ლტოლვილებად ცხოვრობდნენ. „დარწმუნებული ვართ ჩვენც და ყველა ხევსურიც, არ დაგვტოვებთ უყურადღებოდ და მუდამ იქნებით ჩვენი ქომაგი. თქვენს ჩვენდამი კეთილს სიტყვას ყველა ანგარიშს გაუნევს და მაშინ ჩვენი საქმეც კეთილად მოგვარდება“, – ეწერა მიმართვის ტექსტში.¹

საზოგადოება იძულებული იყო ადრე გახსნილი ზოგიერთი ობოლ ბავშვთა თავშესაფარი დაეხურა, მათ შორის, თბილისში, მთანმინდის ქუჩაზე, სადაც 23 ობოლი ვაჟი იმყოფებოდა. საქველმოქმედო საზოგადოებას აღარ ჰყოფნიდა თანხები ამ თავშესაფრის შესანახად, რის გამოც 1918 წლის შემოდგომაზე მიმართავდა საქართველოს რესპუბლიკის შინაგან საქმეთა მზრუნველობის განყოფილებას, გადაეყვანათ აქ მყოფი ვაჟები სახელმწიფო თავშესაფარში. მათ შესანახ ფულს საქველმოქმედო საზოგადოება გაიღებდა, დღეში 35 მანეთს. საქველმოქმედო საზოგადოება სამინისტროს ჰპირდებოდა, რომ საწოლებსა და ქვეშაგებსაც ის მისცემდა ბავშვებს.²

ამავე დროს, საქველმოქმედო საზოგადოებას მიმართავდა ამ საზოგადოების ლტოლვილთა განყოფილება, შესაძლებლად თვლიდა სასურსათო ულუფის შეცვლას ფულით, კომისიის თავმჯდომარე გ.ი. ხერხეულიძე ითხოვდა საამისო თანხის – 120 ათასი მანეთის გამოყოფას ლტოლვილები-სათვის.

ქართველ ლტოლვილთა შვილები სწავლობდნენ ხარფუხის პროფესიონალურ სკოლაში, რისთვისაც ასევე ჭირდებოდათ მათ სწავლის ქირა. მიცემული თანხიდან, საჭირო სურსათის შეძენასთან ერთად, ლტოლვილები სწავლის ქირასაც გადაიხდიდნენ.³

¹ სცსსა, ფონდი 517, საქმე 59, ფ. 215.

² სცსსა, ფონდი 517, საქმე 156

³ სცსსა, ფონდი 517, საქმე 156.

ლტოლვილების მდგომარეობას კარგად გვაცნობს საარქივო ფონდში დაცული საქველმოქმედო საზოგადოების კიდევ ერთი მიმართვა შინაგან საქმეთა მინისტრის – ნოე რამიშვილისადმი:

„შინაგან საქმეთა მინისტრს.

როგორც მოგეხსენებათ სამინისტროს, ჩვენი განკარგულების ქვეშ იმყოფება 2 777 სული ლტოლვილი თბილისის გუბერნიიდან. მათ შორის უღარიბესი – 113 სული. ეძლეოდათ დახმარება პური, პირველ იენისამდე მთავრობის განკარგულებით სასურსათო კომიტეტიდან გვეძლეოდა ასი ფუთი ხორბალი, რომელსაც ჩვენ თითონ ვფუქვამდით და ვაცხობდით, ივლისიდან კი, მთავრობისვე ბრძანებით, სასურსათო კომიტეტის მაგიერ გამომცხვარი პურის ძლევა დაგვიწყო სამხედრო სამინისტრომ, ცალკეულ სულზე გირვანქის ანგარიშით, აგერ სამი კვირაა სამხედრო სამინისტრომ მოგვისპო პურის მოცემა. გაუგებარ და მეტათ გამოურკვეველ მდგომარეობაში არის ჩავარდნილი საზოგადოება, ხოლო თვითონ ლტოლვილნი მეტად უმწეო და საშინელ დღეში.

სხვა ყველა კატეგორიის ლტოლვილებს ეძლეოდათ და ეძლევათ დახმარება ყოველი გზით, როგორც პური, ისე სხვა საწვავითაც.

აქ დარბეულ უბინაო და ყოველივე სახსარ მოკლებულ ხალხს კი ეძლეოდათ მხოლოდ პური და ისიც ამიერიდან ესპობათ. მოვალედ ვთვლი განვაცხადო, რომ ამ ლტოლვილთა მდგომარეობა უფრო გაჭირვებულია დღეს, ვიდრე იყო წინეთ. მთელი იმ ექვსი ათასი ლტოლვილთაგან, რომელიც ჩვენი მზრუნველობის ქვეშ არის, ამ ზემოთ მოხსენებულმა რიცხვმა ვერ შესძლო დაბრუნება სოფლათ. ყველა ოჯახს თავის მიზეზები აქვს და დაწვრილებით ცნობებს, ყოველ მხრივ გაშუქებულს, ამ მოკლე ხანში წარმოუდგენთ მთავრობას. რაც ძველი ცხოვრებიდან შერჩენილი ნივთები გააჩნდათ, დიდი ხანია გაიყიდა და დღეს სრულს შიმშილზე არიან განწირულნი.

გაცნობებთ რა ამას, უმორჩილესათ გთხოვთ მიიღოთ ღონისძიება, მოგვეცეს პური ან ფქვილი ძველი ან ახალი გზით.

ამასთანავე უნდა მოგახსენოთ, რომ ორი წლის დარბეულმა ცხოვრებამ დასნეულებამდე მიგვიყვანა ეს ხალხი, განსაკუთრებით ბავშობა. ამისათვის ვშუამდგომლობთ, რომ ბავშობას და მოზარდ თაობას მაინც მიეცეს ჩაი, შაქარი, და სხვ, რათა გადავარჩინოთ სენისაგან და მოსპობისაგან. თვით საზოგადოება მეტად უხერხულ მდგომარეობაში არის ჩავარდნილი, ამოდენა დამძეული ხალხი თავს გვახვევია და საზოგადოებას ისიც არ ძალუძს უთხრას, შეუძლიან თუ არა მისცეს პური, და თუ არა აქვს, ამის რა მიზეზია?"

1918-1921 წლებში ურთულესი მდგომარეობა შეიქმნა მთელ საქართველოში ანტისახელმწიფოებრივი გამოსვლების გამო, რომელსაც ბოლშევიკები ხელმძღვანელობდნენ, ისინი აგულიანებდნენ სხვა ეროვნების მცხოვრებლებს, უმტკიცებდნენ, რომ საქართველოში შენდებოდა მემამულურ-კაპიტალისტური სახელმწიფო, სადაც მათი უფლებები სრულიად იქნებოდა უგულვებელყოფილი, ამიტომ მათ ურჩევდნენ ებრძოლათ „ბეგებისა და სოციალ-მედუქნეების“ ხელისუფლების დასამხობად.

რთული მდგომარეობა შეიქმნა ოსებით დასახლებულ გორისა და შორაპნის მაზრაში, ცხინვალის რეგიონში. გორის რაიონში შექმნილ ვითარებას გვაცნობს ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების მიერ საქართველოს რესპუბლიკის შინაგან საქმეთა მინისტრისადმი წარდგენილი ვრცელი მოხსენება. ის ადამიანები, თავადაზნაურთა წარმომადგენლები, რომლებიც თავიანთი ქველმოქმედებითა და კეთილი დამოკიდებულებით ხალხს ყოველ გასაჭირში მხარს უჭერდნენ, გახდნენ ინსპირაციის, მტრულად განწყობილი ადამიანების მსხვერპლნი. ასეთი იყო გორის მაზრაში ცნობილი მემამულე მიხეილ მაღალაშვილი, რომელიც ერთ საუკეთესო მეურნედ ითვლებოდა ახალქალაქში, სოფელ ბორტაში მას ჰქონდა სანიმუშო მამული, სოფლის მცხოვრებლები ცდილობდნენ მის მიბაძვას. „საკუთარი მამულის გარდა, – წერდა საქველმოქმედო საზოგადოება თავის მოხსენებაში მინისტრს, – ხსენებული მაღალაშვილი სოფლისთვისაც ზრუნავდა. მისი მეოხებით არის დაარსებული წვრილი კრედიტის

ბანკი, კოოპერატივი, სამკითხველო და სხვა. როგორც ადამიანი, იგი გამოირჩეოდა თავისი ჰუმანური თვისებებით, მას უყვარდა ხალხი და ამ ხალხისგან პატივიც ჰქონდა დამსახურებული.

მიხეილ მაღალაშვილის მკვლელობას, როგორც მოხსენებაშია, – თან მოჰყოლია დაუსურულებელი ხოცვა და დარბევა მემამულეებისა ყველა კუთხეში. „უაზროდ დაღვრილ ქართველ მოძმეთა სისხლს თან მოჰყვა უაზროდვე და ბარბაროსულად გაჩანაგება ათი და ოცი წლოვით ნაამაგარი მამულეებისა, სახლ-კარისა, ბელლებისა და ჯიშიანი საქონლისაო“, – იუნყებოდა საზოგადოება. ამას გამოუწვევია გორის, დუშეთის და სხვა მაზრებიდან ლტოლვილების დენა თბილისისკენ, „ქართულ საქველმოქმედო საზოგადოებას“ არ შეეძლო ყურადღება არ მიექცია ამ უბედური მოვლენისთვის და დამხმარე ხელი არ გაენოდა ცხოვრების კალაპოტიდან თავისდაუნებურად გამოძევებული ხალხისთვისო“, – ირწმუნებოდა ქართული საქველმოქმედო საზოგადოება, ამ ხალხის ტალღას სხვაც დამატებია: კავკასიის ფრონტიდან გამოქცეული ჯარისკაცები: სომხები, რუსები, აისორები და სხვა ეროვნების მებრძოლები, რომელთა გამოკვება ქალაქის თვითმმართველობას დაევალა, მათ რიცხვში მოქცეულან ქართველი ლტოლვილებიც, მაგრამ საქველმოქმედო საზოგადოებას, სხვა დასახმარებელ ხალხთან ერთად, 1919 წლის 16 ივლისიდან კვლავ მიუღია დავალება, ამ ხალხსაც დახმარებოდა, საზოგადოებას აღურიცხავს ლტოლვილი ოჯახები, რომელთა რიცხვი 572 ოჯახი იყო და 2 869 სულისგან შედგებოდა.

საქველმოქმედო საზოგადოება სამინისტროს აბარებდა ანგარიშს იმ დახმარებაზე, რაც ამ ოჯახებს გაუწია, წერდა, რომ სულზე დახმარება იყო დღეში 3 მანეთი და 50 კაპიკი; ვინაიდან ამ დროს ფულის კურსის სწრაფი დაცემა ხდებოდა, იგი თხოვდა მინისტრს დახმარების თანხის გაზრდას, უმწეოთათვის იაფი პურის შესყიდვის აუცილებლობას. წერდა, რომ პური ამ მიზნით შეისყიდეს კახეთში, ის 2 მან. და 60 კაპიკი ღირდა, ხოლო სასურსათო სამინისტროსგან 3 მანეთად იყი-

დეს 1 კვ პური. თანხების გაზრდას საზოგადოება იმ გადიდებული მოთხოვნებით ხსნიდა, რაც ლტოლვილებს ესაჭიროებოდათ, ამასთანავე, აცნობებდა თანხების გასაზრდელად საჭირო ღონისძიებებს. მოხსენებაში ეწერა: „საქველმოქმედო საზოგადოების თანხების გასაძლიერებლად გამგეობამ გადანყვიტა გახსნას მომხმარებელი დუქანი, სადაც ლტოლვილებს შეეძლებათ მათთვის ხელმისაწვდომ ფასებში მიიღონ სხვადასხვა საქონელი, ასეთი მომხმარებელი მაღაზიის დაარსება შესაძლებელი შეიქმნება მხოლოდ მაშინ, თუ მთავრობა აღმოუჩენს დახმარებას საჭირო საქონლის მიწოდებით შეღავათიან ფასებში. რადგანაც ეჭვს გარეშეა მთავრობის სურვილი, ლტოლვილთა განადგურებული მეურნეობის აღდგენისა და საერთოდ კულტურის აყვავებისა ჩვენს ქვეყანაში, რის შესახებაც ბატონ შინაგან საქმეთა მინისტრმა უკვე გამოსთქვა თავის მტკიცე დადებითი შეხედულება, საჭიროა ახლავე შედგეს ყველა მაზრებში განსაკუთრებული კომისიები, რომელთაც დაევალებათ გამოკვლევა და აღნუსხვა ყველა დაქცეული მეურნეობის და იმ ზარალისა, რომელიც გამოწვეულ იქნა ანარქიისაგან“.¹

საქართველოს ხელისუფლებამ ვერ შეძლო საქველმოქმედო საზოგადოების სამართლიანი მოთხოვნის დაკმაყოფილება. 1919-1920 წლებში კიდევ უფრო დაიძაბა ვითარება დამოუკიდებელი საქართველოს წინააღმდეგ რუსეთის ბოლშევიკური ხელისუფლების აგრესიის გამო, რამაც არათუ შეანელა ოსურ-ბოლშევიკური რეაქცია, არამედ კიდევ უფრო გააძლიერა.

ამას მოწმობს 1919 წლის 23 ივნისს შედგენილი საარქივო დოკუმენტი, ბორჯომის ქართველ ლტოლვილთა რწმუნებულის – ლევან ციმაკურიძის მოხსენება ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების მთავარგამგეებისადმი. მოხსენებაში საუბარია ახალციხის ამბოხებაზე, რომელიც თურქული ჯარის აქ შესვლამ და მოსახლეობის გამორეკვამ გამოიწვია. ციმაკურიძე წერდა, რომ ადრე მარტოდმარტო მუშაობდა იმ

¹ სცსსა, ფონდი 517, საქმე 156

დიდი ტალღის პირისპირ, ლტოლვილების სახით რომ მოაწყდა ბორჯომს. აქაურ ტყეებში გაყინული მოსახლეობის საშინელ მდგომარეობას აღწერდა ამ დროის ქართული პრესაც. ქართული საქველმოქმედო საზოგადოება დიდად დახმარებია ამ ადამიანებს თბილი ტანსაცმლის და ფეხსაცმლის დარიგებით. „მხოლოდ 1919 წლის 30 მარტს მობრძანდა აქ თბილისიდან საქართველოს მთავრობის ხელმძღვანელობით დაარსებული ლტოლვილთა ცენტრალური კომიტეტის წევრი ბუკშტეინი და ქ. ბორჯომში დააარსა „ინტერნაციონალური ლტოლვილთა სარაიონო დამხმარე კომიტეტი“, – წერდა ციმაკურიძე, ასახელებდა ამ კომიტეტის შემადგენლობას, ასახელებდა თანხებს, რომელიც კომიტეტისთვის ცალკეულ ქველმოქმედებს გადაუციათ: თვით ბუკშტეინს – 3 000 მანეთი, ჩიკოიძეს – ჯერ 15 000, შემდეგ კი – 20 ათასი და 40 ათასი მანეთი, ასევე გრიგოლ ვეშაპელს და გულისაშვილს შეუწირავთ 15 000 და 20 000 მანეთი, სომეხ ზორიანს – 50 000 მანეთი. ლტოლვილთა დიდი ნაწილი, ქართველებთან ერთად, აქ სომხები იყვნენ.

კომიტეტს გაუნაწილებია ლტოლვილები საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, ამოურჩევია სამი კაცი ციმაკურიძის თავმჯდომარეობით და მიუწვდვია სიმინდის გაგზავნა ახალციხე-ახალქალაქში, ჯერ ორი ვაგონი, შემდეგ კი დანარჩენი – ურმებით.

ჩიკვაიძის და გიორგაძის განცხადების თანახმად, სულ ამ რაიონებში სამოც ვაგონამდე სიმინდი უნდა გაგზავნილიყო.¹

სხვა მიმართებაშიც ლევან ციმაკურიძე ქართულ საქველმოქმედო საზოგადოებას აცნობებდა ლტოლვილთა მდგომარეობის დეტალებს და წერდა: „მესხეთ-ჯავახეთის ქართველნი მცხოვრებნი ხშირად მოდიან საქართველოში, სადაც ჰყიდულობენ ფუთობით სიმინდს თავიანთი ოჯახის საჭიროებისათვის და ბრუნდებიან დაბა ბაკურიანის ხეობით თავიანთ ოჯახებში.

¹ სცსსა, ფონდი 517, საქმე 112, 1.3-4-306.

ამერიკის წარმომადგენელი ბლომად ჰგზავნიან მესხეთ-ჯავახეთში თეთრ ფქვილს და იქიდან ჩამოსული ქართველების ჩვენებით მხოლოდ სომხებს ურიგდებათ ეს ფქვილი, ქართველებს და სხვებს კი არა, ზოგის ჩვენებით კი ქართველებსაც მიეცათ სულზედ 4 გირვანქა¹.

დოკუმენტში საუბარია იმაზე, რომ ბაკურიანსა და ციხის-ჯვარში ბევრი ქართველი ლტოლვილი იყო, რომელთაც სახლებში დაბრუნება სურდათ. ეს ლტოლვილები აიყარნენ გურიიდან, იმერეთიდან, აჭარიდან, სამხრეთ საქართველოდან თურქეთის აგრესიის გამო. მათთვის ლევან ციმაკურიძე საქველმოქმედო საზოგადოებისაგან ფეხსაცმელსა და თბილ ტყავის ტანსაცმელს ითხოვდა.¹

ის საქველმოქმედო ფონდები, რომელიც 1900-იან წლებში შეიქმნა, დამოუკიდებლობის დროს ფუნქციადაკარგულნი აღმოჩნდა. შემოქმედებითი ადამიანები მძიმე დღეში ჩავარდნენ, რადგან მათ ვეღარც ეს ფონდები ეხმარებოდნენ და ვეღარც შინა თუ გარე ომში ჩაბმული სახელმწიფო. ამ ფაქტს მიაქცევდა ყურადღებას გამოჩენილი მწერალი ეკატერინე გაბაშვილი. მისი გულშიჩამწვდომი, ტკივილით სავსე წერილი პოეტ ნინო ორბელიანის გარდაცვალების გამო საზოგადოებას ერთხელ კიდევ აფრთხილებდა. ეს ბუნებით არისტოკრატი ადამიანი, ნამდვილი მწერალი, ღარიბთა თავშესაფარში მოკვდაო, დანანებით ამბობდა და გაკვირვებას გამოიხატავდა თუ რად იყო „ასე გულგრილი, უთაური და უმადური თავის დამსახურებულ მოღვაწეთათვის“ ქართველი ხალხი.

ეკატერინე გაბაშვილი კითხულობდა, სად წავიდა ის შეწირულებანი, რომელიც ხელოვანთა და მწერალთა აგარკისათვის შეგროვდა, რა დღეში იყო ის სალიტერატურო ფონდი, რომელიც ალექსანდრე ყაზბეგის გარდაცვალების გამო იქნა დაარსებული.²

მიუხედავად ასეთი მძიმე ვითარებისა, სახელმწიფომ მაინც შესძლო კერძო ქველმოქმედების ნაცვლად თავის

¹ სცსსა, ფონდი 517, საქმე 112, ფ.343.

² გაზეთი „სახალხო საქმე“, №481, 1919 წლის 16 მარტი.

მზრუნველობაში აეყვანა ინტელიგენციის საუკეთესო წარმომადგენლები, განსაკუთრებით ახალგაზრდობა. უცხოეთში სასწავლებლად იგზავნებოდნენ ნიჭიერი ახალგაზრდები, რომელთაც საამისო რეკომენდაციებს მთავრობის წინაშე ცნობილი პედაგოგები აძლევდნენ. განსაკუთრებული აქცენტი იქნა გაკეთებული ტექნიკურ-ეკონომიკურ და სასოფლო-სამეურნეო სპეციალობებზე. ბევრი ქართველი სტუდენტი, რომლებიც მანამდე ამ განხრის სპეციალობებს რუსეთში ეუფლებოდნენ, ოქტომბრის გადატრიალების შემდეგ დაწყებული ბოლშევიკური ტერორის გამო სამშობლოში ბრუნდებოდნენ, ან ახლადგახსნილ ქართულ უნივერსიტეტში აგრძელებდნენ სწავლას, ან უცხოეთში მიდიოდნენ, უმთავრესად გერმანიაში, შემდეგ კი ინგლისში ითხოვდნენ წასვლას. ასეთი მაგალითები ბევრი იყო, რაც საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის განათლების არქივში (ფონდი №1935) დაცული დოკუმენტებით დასტურდება.

რამდენიმე მაგალითი: სტუდენტი ანდრო ლილოს ძე გაგუა, რომელსაც უსწავლია მოსკოვის პეტროვსკის აკადემიაში სასოფლო-სამეურნეო ეკონომიკის განხრით, ითხოვდა სწავლის გასაგრძელებლად გერმანიაში გაგზავნას, აღნიშნავდა, რომ დამთავრებული ჰქონდა ქუთაისის კლასიკური გიმნაზია, სწავლობდა წარჩინებით, დახასიათებისათვის ასახელებდა მის ყოფილ მასწავლებლებს: ვუკოლ ბერიძეს, რომელიც იმჟამად განათლების სამინისტროს კანცელარიის დირექტორი იყო და პარმენ თვალჭრელიძე-ცახელს.¹

ასეთივე თხოვნით სამხედრო სამინისტროს მიმართავდნენ ქუთაისელი ვლადიმერ ალექსანდრეს ძე ნიჟარაძე,² როსტომ ყიფიანი,³ ქ. ყვირილას, სოფელ კვალითის კლდეეთის საზოგადოების მკვიდრი – სერგო ბესარიონის ძე ჯანა-

¹ სცსსა, ფონდი 1935, აღწ.1, საქმე 98, ფ.8.

² სცსსა, ფონდი 1935, აღწ.1, საქმე 98, ფ.9.

³ იქვე, ფ. 12.

შია,¹ ეკატერინოსლავის ინსტიტუტის II კურსის სტუდენტი – გიორგი ედიბერიძე² და უამრავი სხვა.

განცხადება-მიმართვები მეტად ამაღელვებელი სიტყვებით იყო სავსე. განმცხადებლები მზად იყვნენ ცოდნის მიღებით თავი დაედოთ საქართველოს რესპუბლიკის სამსახურში. ქუთაისელი ნიკოლოზ ჟორჟოლიანი წერდა, რომ 9 სული იყვნენ, სიძე ანყურში მომიკვდა სამშობლოს დაცვისას, მისი ცოლ–შვილიც ჩემი სარჩენია, მე რომ საშუალება მექონდეს ჩემი შვილის აღზრდის, ნორჩ საქართველოს რესპუბლიკას არ დავაკისრებდი ზედმეტ ხარჯად ჩემი შვილის სწავლა-აღზრდის საქმესო, ითხოვდა შვილის – ამბერკი ჟორჟოლიანის გაგზავნას გერმანიაში უმაღლესი განათლების მისაღებად.³

სტუდენტები, რომლებიც 1917 წლამდე რუსეთში სწავლობდნენ და საქველმოქმედო დაწესებულებათა სტიპენდიებით სარგებლობდნენ, თბილისის უნივერსიტეტში სწავლის გაგრძელების შემდეგ ითხოვდნენ სახელმწიფო დახმარებას, რადგან ბევრი მათგანი რაიონიდან იყო და თბილისში ცხოვრება გარკვეულ ხარჯებს უკავშირდებოდა. სტუდენტი გიორგი გოცაძე კავკასიის სტიპენდიით სწავლობდა მოსკოვის უნივერსიტეტში. II კურსის შემდეგ თბილისის უნივერსიტეტში დაბრუნდა და ამ სტიპენდიას ითხოვდა.⁴

გერმანიაში სტუდენტების გაგზავნას ორგანიზაციას უწევდა განათლებისა და სხვა სამინისტროებთან ერთად ქართულ-გერმანული კულტურული საზოგადოება, რომელიც ქართველ ახალგაზრდებს შუამდგომლობდა გერმანიის მთავრობასთან.⁵

1919 წლის 24 ივლისს საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობის სახელზე ქართველ მხატვართა საზოგადოებამ წარადგინა თხოვნა განსაკუთრებით ნიჭიერი და შრომისმოყვა-

¹ იქვე, ფ. 13.

² იქვე, ფ. 15.

³ სცსსა, ფონდი 1935, აღნ. 1, საქმე 162, ფ. 15. სცსსა, ფონდი 1935, აღნ. 1, საქმე 162, ფ. 8.

⁴ სცსსა, ფონდი 1935, აღნ. 1, საქმე 162, ფ. 8.

⁵ სცსსა, ფონდი 1935, აღნ. 1, საქმე 162, ფ. 9.

რე 11 ახალგაზრდა მხატვრის გაგზავნაზე საზღვარგარეთ. ესენი იყვნენ: 1. გუდიაშვილი ვლადიმერ; 2. კაკაბაძე დავით; 3. ვალერიან სიღამონ-ერისთავი; 4. ქეთევან მაღალაშვილი; 5. შალვა ქიქოძე; 6. მიხეილ ჭიაურელი; 7. გიორგი ერისთავი; 8. ელენე ახვლედიანი; 9. გიორგი ხმალაძე; 10. შალვა ძნელაძე; 11. თამარ თავაძე.¹

თხოვნას ხელს აწერდა მხატვართა საზოგადოების გამგეობის თავმჯდომარის ამხანაგი დიმიტრი შევარდნაძე.

სახალხო განათლების მინისტრს – გიორგი ლასხიშვილს ე. თალაკვაძე და გ. მგელაძე 1919 წლის 29 ოქტომბერს თხოვდნენ თავიანთი მეგობრის – მოსე გოგიბერიძის დახმარებას, მისთვის სტიპენდიის დანიშვნას: ის ბერლინში სწავლობს ისტორიულ-ფილოსოფიურ ფაკულტეტზე, ძალიან ღარიბია და შიმშილით სიკვდილი ელისო, რადგან არც მშობლები ჰყავს და არც ვინმე დამხმარე ადამიანიო.²

განათლების მინისტრის ამხანაგს ნოე ცინცაძეს გერმანიაში ნამყოფი მოსწავლეები – ვანო სალათიერაშვილი და კონსტანტინე გელიზარაშვილი წერდნენ: სწავლის ფულს ვერ ვიხდით, გერმანიიდან წამოვედით, მამები არ გყავს, ძალიან ღარიბები ვართ და დაგვეხმარეთ, უცხოეთში გაგვაგზავნეთ სასწავლებლად, ვიცით ფრანგული, გერმანული, ლათინური და ძველი ბერძნული ენებიო. ამ კათოლიკე ქართველებს შუამდგომლობდა საქართველოს განათლების სამინისტროს წინაშე მწერალი კონსტანტინე გამსახურდიაც.³

ქართული საქველმოქმედო საზოგადოება ცდილობდა ომისგან დარბეული და საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან გამოქცეული ოჯახთა ბავშვები დაებინავებინა, მათთვის თავშესაფარი მოეძებნა, სადაც უსაფრთხოდ იცხოვრებდნენ, მაგრამ მოსაგვარებელი იყო მათი სწავლის, მუდმივი ბინის

¹ „წერილი რედაქციის მიმართ“, გაზეთი „სახალხო საქმე“, №613, 1919 წ.

² გ. გეგელაშვილი, „წერილი პეტროგრადიდან“, გაზეთი „სახალხო საქმე“, №587, 1919 წ.

ტ. ხუნდაძე, „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“, თბილისი, 1960, გვ. 152-153.

³ გაზეთი „საქართველო“, №219, 1918 წლის 16 ნოემბერი.

საკითხი, რასაც საქველმოქმედო საზოგადოება ზოგჯერ, შექმნილი მძიმე პირობების გამო ველარ ახერხებდა. იყო ასევე გაუქმებული სასწავლებლების მოსწავლეთა ბედის საკითხიც, რაც ასევე მოსაგვარებელი იყო.

ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების იმედი ხალხს იმაზე მეტად ჰქონდა, ვიდრე სახელმწიფო სტრუქტურების, რაც კარგად ჩანს „სახალხო საქმის“ ერთ-ერთი პუბლიკაციიდან. ესაა ლტოლვილი ბავშვების დედათა წერილი გაზეთის რედაქციისადმი: „ჩვენ, მშობლები და პატრონები იმ ქალებისა, – წერდნენ დედები, – რომლებიც სწავლობდნენ ინსტიტუტში, ამჟამად გაუქმებულში, ვალდებულნი ვართ თქვენი პატივცემული გაზეთის საშუალებით გამოვუცხადოთ ჩვენი მხურვალე მადლობა უპირველესად თავმჯდომარეს ქართული საქველმოქმედო საზოგადოებისა მიხელ ვახტანგის ძე მაჩაბელს, შემდეგ ნინო ლუკას ასულ თარხან-მოურავისას, რომლებმაც მიიღეს ჩვენი ქუჩაში დარჩენილი შვილები მამა-დავითის თავშესაფარში, სადაც ეხლა ცხოვრობენ როგორც თავის საყვარელ ოჯახში: ყურადღება და მოვლა არ აკლიათ.

მაგრამ ჩვენ გვანუხებს მეორე საკითხი: ჩვენ გახლავართ დარბეული, გასაცოდავებული ხალხი. ზოგი ვის აქა-იქ შევეხიზნეთ, არა გვაქვს არც სახლი, არც საზრდო. ეს ჩვენი ქალები მიიღეს თავშესაფარში დროებით. მალე მოვა დრო, როცა დაიწყებენ სწავლას. ჩვენს შვილებს უნდათ ბინა, სწავლა.

მერე ვინ ასწავლის ამათ? სად ექნებათ ბინა?

მიიღებს ზომებს ჩვენი ქართული საქველმოქმედო საზოგადოება, რომელიც მუდამ იღებს მხურვალე მონაწილეობას ქართველი კაცის დახმარებაში? როგორმე გვიშველოს, დააბინაოს ინსტიტუტიდან გამორეკილი ჩვენი შვილები. მ. ციციშვილისა, ყიფიანის, გედევანიშვილისა, მირაქოვისა, სირინისა.

1917 წლიდან ერთგვარად შეფერხდა ყველაზე დიდი საქველმოქმედო დაწესებულების – ქ. შ. ნ. კ. გამავრცელებული საზოგადოების საქმიანობა. ომმა, აგრეთვე, სხვადასხვა საქველმოქმედო დაწესებულებათა მომრავლებამ ერთგვარად გააფერმკრთალა მისი მოღვაწეობა, თუმცა საზოგადოება მაინც არ წყვეტდა კულტურულ-ეროვნულ საქმიანობას.

იმისთვის, რომ პირველი მსოფლიო ომით შეფერხებული ეფექტური საქმიანობა აღედგინა, საზოგადოებამ შეადგინა ახალი წესდება, რომელიც 1917 წლის 14 იანვარს დამტკიცდა. საზოგადოების წევრთა საწევრო შესატანი 3 მანეთიდან 1 მანეთზე დავიდა, საზოგადოების საერთო კრებას კი ყველა წევრის ნაცვლად, შეიძლებოდა ფილიალთა წარმომადგენლები დასწრებოდნენ. ფულის კურსის დაცემამ და საწევრო გადასახადების შემცირებამ კიდევ უფრო შეამცირა საზოგადოების ფულადი ფონდი და მისი საქველმოქმედო ინიციატივები: 1917 წელს საზოგადოებაში (თავისი ფილიალებით) 6 951 წევრი იყო, 1918 წელს – 8 886 წევრი.

დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ პირველად მოწვეულ საზოგადოების საერთო კრებას, იგივე რესპუბლიკურ ყრილობას. 1918 წლის 10 ნოემბერს შედგა ეს შეკრება, რომელსაც საზოგადოების რწმუნებულები დაესწრნენ, სულ 32 დელეგატი იყო წარმოდგენილი: კრება გახსნა გიორგი ყაზბეგმა, რომელმაც შეაჯამა საზოგადოების მუშაობა დაარსებიდან 1907 წლამდე და მისი მუშაობის II პერიოდი – 1907-1918 წლები. მომხსენებელმა აღნიშნა, რომ საზოგადოებას თავის მუშაობაში ჰქონდა როგორც წარმატებები, ასევე ნაკლოვანებანი, რაც, განსაკუთრებით ბოლო წლებში გამოვლინდა. სკოლები, რომლებიც საზოგადოების ხელში იყო, ძალზე უმწეო მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ, ამიტომ ისინი უნდა გადასულიყო სხვადასხვა, მათ შორის განათლებისა და უწყებრივი სამინისტროების ხელში, ანდა ერობების გამგებლობაში, როგორც ამას რესპუბლიკის მთავრობა გეგმავდა. ბიბლიოთეკა-სამკითხველოებიც ერობებისა და მთავრობის ხელში გადავიდოდა, წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების სტიპენდიების ნაცვლად უნივერსიტეტი გასცემდა სახელმწიფო სტიპენდიებს. საზოგადოებას მხოლოდ საგამომცემლო საქმე დარჩებოდა, რისი გაფართოებაც აუცილებლობას წარმოადგენდა, რადგან 1916-17 წლებში საზოგადოებამ მხოლოდ 8 დასახელების წიგნი გამოსცა.

ყრილობაზე გიორგი ყაზბეგი საზოგადოების საპატიო თავმჯდომარედ იქნა არჩეული, საზოგადოების საპატიო უფროსებად კი დავით კარიჭაშვილი, გრიგოლ რცხილაძე და ლუარსაბ ბოცვაძე.

საზოგადოების გამგეობის წევრებად არჩეული იქნენ: თედო კიკვაძე, კირილე ნინიძე, ი. გიორგობიანი, ვ. წულაძე, ვ. ბურჯანაძე, კ. ქავთარაძე, ს. იაშვილი, ა. ჯაჯანაშვილი, ლ. ბოცვაძე, ნ. ნაკაშიძე, დ. კარიჭაშვილი, ი. ვართაგავა, შიო დედაბრიშვილი.¹

1919 წელს ადგილობრივ თვითმმართველობებს გადაეცა ნ. კ. გ. საზოგადოების 156 სკოლა, კავკასის სკოლა ძველ მდგომარეობაში დარჩა, ბაქოს სკოლას ინახავდა ადგილობრივი ქართული ეროვნული საბჭო. სოხუმის ქართული სკოლა გიმნაზიად გადაკეთდა. ბათუმის — უმაღლეს სასწავლებლად. 1919 წლის ნ. კ. გ. საზოგადოების კრებამ დაადგინა აკაკის ნაანდერძე სხვიტორის მამულში პროფესიული სკოლის გახსნა. 1919 წელს საზოგადოებამ 32 სახელწოდების წიგნი გამოსცა.

1918 წელს დაიწყო და გრძელდებოდა საზოგადოების ადგილობრივ განყოფილებათა ლიკვიდაცია და მათი ქონება ერობებისა და საქალქო სამმართველოების ხელში გადადიოდა. 1919 წელს საზოგადოებას მხოლოდ 14 განყოფილება დარჩა. საზოგადოების მთავარმა გამგეობამ ვერ უზრუნველყო განყოფილებების გარდაქმნა ახალ წესდების საფუძველზე, მაგრამ მან მაინც ითამაშა გარკვეული როლი კულტურულ მოღვაწეობაში, 1920 წელს გამოსცა 54 სახელწოდების წიგნი.

დამოუკიდებლობის წლებში ბევრი ეროვნული საქმის განხორციელებაში იყო ნ. კ. გ. საზოგადოების საქველმოქმედო წვლილი. განსაკუთრებით გაძნელდა მუშაობა რუსეთში არსებულ ქართულ საზოგადოებებში. ქართველები მოისწრაფვოდნენ სამშობლოსაკენ, მაგრამ ფიზიკურად ეს ისე

¹ ტ. ხუნდაძე, „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“, თბილისი, 1960, გვ. 152-153.

ძნელი იყო რუსეთში არსებული პოლიტიკური ვითარების, სამოქალაქო ომისა და შინაგანი დაპირისპირებების გამო, რომ ქართველები ან გზაში იღუპებოდნენ, ანდა ვერ ჩამოდიოდნენ.

დიდი საქველმოქმედო მოღვაწეობით გამორჩეული მოსკოვისა და პეტროგრადის ქართველთა საზოგადოებებიც ასეთ დღეში იყვნენ. გაზეთ „სახალხო საქმეში“, 1919 წლის მაისში პეტროგრადის ქართული საზოგადოების თავმჯდომარის – გ. გეგელაშვილის წერილი გამოქვეყნდა, სადაც სრულად ჩანდა ის პრობლემები, რაც რუსეთში მყოფ ქართველებს გაუჩნდათ ოქტომბრის ბოლშევიკური გადატრიალების შემდეგ. თუმცა ეს საზოგადოებები მაინც არ ემორჩილებოდნენ სირთულეებს და კვლავ განაგრძობდნენ ქველმოქმედებას, ამჯერად დამოუკიდებელი საქართველოსთვის სულიერი დახმარების გარდა, მატერიალურსაც ცდილობდნენ, იძენდნენ წიგნებს თბილისის უნივერსიტეტისათვის, სცემდნენ ქართულ და რუსულ ენებზე ისეთ ლიტერატურას, სადაც ასახული იყო ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა და სახელმწიფოებრივი ტრადიციები.

წერილებიდან ჩანს, რომ ამ დროს პეტროგრადის საზოგადოებაში 220 ქართველი ირიცხებოდა.

„რადგანაც კომიტეტმა ვერ მოახერხა, რომ ყველანი წამოსულიყვნენ საქართველოში, – წერდა გ. გეგელაშვილი, – მან მოინადინა შეეკავშირებინა სულიერად კოლონიის წევრნი, რომ კომიტეტი ყოფილიყო მათთვის სახლად, სადაც მათ ეგრძნოთ მამულის სიყვარული, ამისთვის იმართება საოჯახო საღამოები, ქართული სიტყვით, წარმოდგენებით, სურათებით ჩვენი სამშობლოს ცხოვრებიდან... აღმოცენდება მამულის სიყვარული; უკანასკნელმა კი არ იცის პარტიობა, – თუ ადამიანი გრძნობს სიყვარულს გულში, ის მიესწრაფება მისკენ თავის გზით და უკავშირდება მეორეს, რომელიც შეიძლება ამ სიყვარულისკენ მიეშურება სხვა გზით. ამ სულიერ დაკავშირებას ხელს უწყობდა და უწყობს საერთო კრებები, რომლებზედაც ვარჩევთ ჩვენს შინაურ საქმეებს. გარდა ამისა, კომიტეტი ცდილობს შეიმუშავოს რუსული სა-

ზოგადოებრივი აზრი იმ მხრივ, რომ საქართველო იყო თავისუფალი და ღირსია თავისუფლებისა, თავისი კულტურის გამო. აქ არ შემიძლია არ აღვნიშნოთ ის სასიამოვნო მოვლენა, რომ ეხლა არათუ ქართველები, რუსებიც კი ხმარობენ ლაპარაკში სიტყვას „საქართველო“, „გრუზია“ და არა „კავკასიას“, როგორც უნინ¹.

კომიტეტს კულტურული მოთხოვნების დასაკმაყოფილებლად გამორჩეული ყურადღება მიუქცევია წიგნების გამოცემისათვის. პირველი მისი გამოცემა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის დროიდან ყოფილა „მხატვრულ ვინიეტაკში“ გამოცემული საქართველოს დამოუკიდებლობის აქტი ქართულ, რუსულ, ფრანგულ და ინგლისურ ენებზე. ეს აქტი „გოლიკე და ვილბორგის“ გამოჩენილ სტამბაში დაბეჭდილა და მის მხატვრულ დონეს ესეც განსაზღვრავსო, — იუნყებოდა ქართველთა კომიტეტი.

ასევე მისი თაოსნობით გამოცემული ა.სუმბათაშვილის წიგნი — „В мощных объятиях“, სადაც აღწერილი იყო საქართველო-რუსეთის ურთიერთობა 117 წლის მანძილზე ამჯერად იბეჭდება ორი წიგნით — ერთი „В горах Грузии“ და მეორე — Проф. А.Нольде — „Кодификации грузинского гражданского права“.

კომიტეტი წერდა, რომ გამოცემებს დროზე ვერ აგზავნიდა საქართველოში, წერდა თავის ქველმოქმედებაზეც: „შევიძინეთ ბევრი წიგნი რუსულ და სხვა ენებზე საქართველოს და მთელი კავკასიის შესახებ, ბევრი სამოსწავლო წიგნები საშუალო და უმაღლეს სასწავლებლებში სახმარი, მივიღეთ შემონირულება დ. გ. შერვაშიძისაგან, — მშვენიერი ბიბლიოთეკა მშვენივრად დალაგებული კატალოგით“.¹

დამოუკიდებლობის წლებში, საერთოდ, დიდი ქართული ემიგრაცია შერჩა რუსეთს. იმპერიის არსებობის დროს ქართველები ბუნებრივად მოღვაწეობდნენ ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეში, შემდეგ კი, ზოგმა მოახერხა საქართველოში დაბ-

¹ გაზეთი „სახალხო საქმე“, №822, 1920 წელი.

რუნება, ბევრი კელავ დარჩა, რადგან ჩაბმულნი იყვნენ რუსულ მრენველობაში, ფლობდნენ კერძო საკუთრებას და თავიანთ საქმეს ასე ადვილად ვერ მიატოვებდნენ. ქართული ემიგრაცია რუსეთის ქალაქებში ქმნიდა ქართულ საზოგადოებებს, რომელიც აგვარებდა ქართველთა განათლების, სამშობლოსთან კავშირის, კულტურული მომსახურების პრობლემებს, ასეთი საზოგადოებები მთლიანად შეწირულ თანხებს ეყრდნობოდნენ.

რუსეთში მცხოვრებ ქართველებს, მით უმეტეს იმათ, რომლებიც რაღაც ქონებას ფლობდნენ, ძალზე ცუდად ექცეოდნენ, ხშირად უმიზეზოდ იჭერდნენ, სდევნიდნენ, ძალით მიჰყავდათ ჯარში, რომელიც ან ბოლშევიკებს ეკუთვნოდა, ან თეთრგვარდიელ გენერლებს. ქართველები არც ერთს უთანაგრძნობდნენ, არც მეორეს, მათ თავიანთი საქმე და სამშობლო ჰქონდათ, მაგრამ რუსეთში ადგილობრივი ხელისუფლების ნებას უნდა დაჰყოლოდნენ. ეს ხელისუფლება კი 1918-1921 წლებში წამდაუნუმ იცვლებოდა, განსაკუთრებით რუსეთის შორეულ გუბერნიებში – ციმბირში.

როგორც გაზეთი „საქართველო“ წერდა, ცარიცინში გამაგრებულ ბოლშევიკებს დაუხურავთ ყველა სათვისტომო, გარდა სომხებისა, დაუჭერიათ ქართველები – კოტე ქურდოვანიძე და ვანო ალაიძე, კომისარ კობიძეს ძლივს მოუსწრია წამოსვლა, სხვები: ლავრენტი დუმბაძე, ილიკო ყარალაშვილი, ლევან სოსანიძე, ნიკა მაღაციძე, სულ 18 კაცი, ომში, თხრილების სათხრელად წაუყვანიათ.¹

შორულ აღმოსავლეთში მცხოვრებ ქართველებს ჰყავდათ თავიანთი რწმუნებული, რომელმაც მოხსენება წარმოადგინა საქართველოს მთავრობაში ქართველთა ცხოვრების შესახებ ციმბირის ქალაქებში. შორეულ აღმოსავლეთსა და ციმბირში ამ დროს რამდენიმე ათას (6 000) ქართველს უცხოვრია. 1919 წლის პირველ ნახევარში ხარბინში ქართველებს ჩაუტარებიათ კონფერენცია, რომელსაც 50 დელეგატი დასწრებია, რუსეთის სხვადასხვა კუთხიდან. კონფერენციაზე აირჩიეს 2

¹ გაზეთი „სახალხო საქმე“, №568, 1919 წელი.

დელეგატი, საქართველოში გამოსაგზავნად, რომლებიც იაპონია-შანხაი-სინგაპური-ჰონკონგი-კონსტანტინოპოლის შორეული მარშრუტით ჩამოვიდნენ საქართველოში, ამის გარეშე ისინი ვერ გადაურჩებოდნენ აგრესიულ რუსულ ძალებს.

ხარბინის ქართული საზოგადოება ჰქმნიდა ურთიერთდამხმარე საზოგადოებებს, ამყარებდა კავშირს სხვადასხვა ადგილზე მცხოვრებ თანამემამულეებთან, აარსებდა ბიბლიოთეკებსა და თეატრებს; საზოგადოება არსებობდა ქველმოქმედების გზით შეგროვილი ფულით. საღამოებითა და სეირნობა-ალეგრიით, იქაური ქართველებიც აგროვებდნენ თანხებს, რასაც კულტურულ-საგანმანათლებლო მიზნებისთვის იყენებდნენ. ვინაიდან ძირითადად აქ ვაჭარ-მრეწველი ქართველები მოღვაწეობდნენ, მათ ფული ჰქონდათ და არც იშურებდნენ ქართული საქმისთვის. თვით დანესებულებებიც იღებდნენ თანხებს.

ქართველები მისდევდნენ მეთევზეობას, ჰქონდათ საკუთარი თევზსაჭერები ნიკოლაევში, ამურზე, სახალინზე და სხვაგან. თითო სანარმოს ღირებულება 1918 წლამდე მილიონზე დაბალი არ ყოფილა. მსხვილ თევზის მრეწველებად ითვლებოდნენ ლლონტები, აბაშიძე, ხაინდრავა, ნაცვლიშვილი, კაპანაძე, თოიძე, ალექსი ხავთასი და სხვ.

აგურის და ხე-ტყის ქარხანა საუკეთესო მანქანებით, რომლის წლიური ბრუნვა მილიონებს უდრიდა, ქ. ვლადივოსტოკში ჰქონდა ფოფხაძეს.

ქ. ხაბაროვსკში წერეთელს ჰქონდა დიდი, საუკეთესო ქვით ნაგები თეატრის საკუთარი შენობა.

ქ. ხარბინში ორჯონიკიძეს და მის ამხანაგობას ჰქონდა საუკეთესო ელექტრო-თეატრი საკუთარი შენობით. ხარბინშივე ლუდის და ლიმონათის ქარხნები ჰქონდა ბარბაქაძეს და ფირჩხაიას.

დიდი მაღაზიები ჰქონდათ და საქონელს პირდაპირ ამერიკა-ჩინეთიდან იღებდნენ და ბითუმად ჰყიდდნენ ლლონტი და ურუშაძე. აღმოსავლეთ ჩინეთის მთელი რკინიგზის ბუფეტები ქართველთა ხელში ყოფილა, როგორც ამას აუნყებ-

და სპეციალური წარმომადგენელი საქართველოს ხელისუფლებას. ხარბინსა და ვლადივოსტოკში საკუთარი სახლები ჰქონია ყველა დიდ ქართველ მრეწველს.

ასევე ცხოვრობდნენ ისინი ბლაგოვეშჩენსკში, ჩიტაში, ნიკოლაევსკში და სხვაგან, ხარბინში ქართველებს აუცილებს საუკეთესო ბიბლიოთეკა, ასევე კინოს სახლი და სასტუმრო, სხვადასხვა ქალაქიდან ჩამოსული სტუმრებისათვის.

ბლაგოვეშჩენსკში დიდი სავაჭრო სახლი ჰქონდათ ძმებ ქერქაძეებს, რომელთაც მილიონი მანეთი მიუციათ ქართული საზოგადოებისთვის ქართული კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრების ასაგებად, – ბეს სახით, დანარჩენს შემდეგ გადაიხდიდნენ, ქართველი ძმები მოუკლავთ და რა ბედი ენია მათ ქველმოქმედებასა თუ ქონებას, არ ვიცით.

დღის წესრიგში დადგა ქართული გაზეთის გამოცემის საქმე, რომელიც იქვე ითარგმნებოდა ევროპულ ენებზე. ეს იქნებოდა საცნობარო-საინფორმაციო ბიულეტენიც, რომლის საშუალებით ევროპა გაიცნობდა საქართველოს, თანაც დაეხმარებოდა საგარეო-ეკონომიკური და სავაჭრო ურთიერთობის დამყარებაში ახალგაზრდა დემოკრატიულ რესპუბლიკას. გაზეთის საშუალებით საქართველოს წარსულსა და დიდ კულტურულ ტრადიციებსაც გაიცნობდა როგორც ეს რეგიონი, ასევე ის ქვეყნები, სადაც გავრცელდებოდა გაზეთი.

შორეულ აღმოსავლეთის ქართველებს 1918-19 წლებში რამდენიმე ქართული სკოლა და თეატრალური დასი დაუარსებიათ, ითხოვდნენ ქართულ წიგნებსა და პიესებს საქართველოს ხელისუფლებისაგან. ისინი პირობას იძლეოდნენ, რომ ყოველნაირად დაეხმარებოდნენ ქართველ ხალხს, არ დაზოგავდნენ მატერიალურ ძალებს, ოღონდ ფიზიკურად ყოფილიყვნენ დაცულნი, მათი ქონება მომავალში ჩვენს ქვეყანას წაადგებოდა.¹

ამ ვრცელი საარქივო მასალიდან ნათლად იკვეთება შორს მცხოვრებ ქართველ ადამიანთა დიდი საქველმოქმედო საქ-

¹ გაზეთი „სახალხო საქმე“, №573, 1919 წელი.

მიანობა და სურვილი: როგორც სამშობლოში, ასევე მის გარეთაც ქართველებს შენარჩუნებული ჰქონოდათ საკუთარი ენა და კულტურა, თავიანთი ქონების ნაწილი უშურველად მიეძღვნათ ქართული საქმეების კეთებისათვის.

დამოუკიდებელი საქართველოს რესპუბლიკის ხელისუფლება ცდილობდა დახმარებოდა საინგილოს მაჰმადიან ქართველებს, თუმცა ამას მწირი სახელმწიფო ბიუჯეტით ვერ ახერხებდა. ეს ბიუჯეტი, ძირითადად, გარეშე და შინაური კონტრრევოლუციისაგან ქვეყნის დაცვას ხმარდებოდა. ამიტომ სახელისუფლო ორგანოები თანხმობას აძლევდნენ სხვადასხვა ქველმოქმედებაზე. მაგალითისთვის გამოდგება „სახალხო საქმის“ 1920 წლის უამრავი ინფორმაციიდან ერთიც: „შინაგან საქმეთა მინისტრმა ნება დართო საინგილოს წარმომადგენელს რ. ივანიცკის, ქ. ტფილისში შეაგროვოს შეწირულება ნუხის მაზრის სოფელ ვართაშნის მცხოვრებ ქართველ უდინთა სასარგებლოდ, რომელნიც მეტად დაზარალდნენ სომხების უკანასკნელი დარბევის დროს ნუხის მაზრაში“.¹

ქართველი უდინების ცხოვრებასა და მათ საშინელ მდგომარეობას ნუხში, ადრეც აღწერდა რაფიელ ინგილო (ივანიცკი) გაზეთ „საქართველოში“. მთავრობის ასეთი მხარდაჭერა განაპირობებდა უდინთა მდგომარეობის გაუმჯობესებას, მათ სამომავლო იმედს აძლევდა.

დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართულ ჯარში კულტურულ-საგანმანათლებლო მუშაობას, ეროვნული სულისკვეთების გასაზრდელად სათანადო ლიტერატურის გავრცელებას ჯარისკაცებში და სპექტაკლების დადგმას. საამისო დახმარებას იღებდა ნ.კ.გ. საზოგადოება, სხვადასხვა საქველმოქმედო ფონდები და კერძო პირნი.

1920 წელს გორში მომხდარმა მიწისძვრამ დიდი ზარალი მიაყენა ამ ქალაქსა და მის მიმდებარე სოფლებს. რედაქციებში, საქველმოქმედო ფონდებსა და დაწესებულებებში დიდძალი შეწირულება შეგროვდა მიწისძვრით დაზარალე-

¹ გაზეთი „სახალხო საქმე“, №587, 1919 წელი.

ბულთა დასახმარებლად. შემომწირველთა სიებიდან ჩანს, რომ საზოგადოების ყველა ფენამ მიიღო ამ კეთილშობილურ მოძრაობაში მონაწილეობა.

ბიბლიოთეკებისა და სკოლების დასაარსებლად თუ შესაკეთებლად, წიგნების შესაძენად, ძირითადად, კვლავ ქველმოქმედებით შეგროვილი თანხები იყო გამოყენებული.

საქართველოში ბიბლიოთეკა-სამკითხველოების ფონდები საქველმოქმედო თანხებით იქმნებოდა: პროფესიონალურ კავშირთა საბჭოსთან არსებული სანდრო მაისურაძის (მტრებთან ბრძოლაში დაღუპული გვარდიელი იყო) სახელობის ბიბლიოთეკისთვის 1919 წლის დასაწყისში თანხები შეუწირავთ – დავით მაჭავარიანს – 1000 მანეთი, ნინო მაჭავარიანს – 300, იასონ მაჩაბელს – 350, დომენტი ჩოჩიას – 200, ნ. სიხარულიძეს – 500, ნ. სიზიაკინს – 100, მ. ბაშარულს – 20, ოვაკიმიანს – 50 მანეთი.¹

„სახალხო საქმეში“ 1919 წელს დაბეჭდილი განცხადებებით ირკვევა, რომ აღნიშნული ბიბლიოთეკისადმი გაწეული ქველმოქმედების სიაში შედიოდნენ მთავრობის წევრები, საქართველოს მთავარი პარტიების გამგეობათა წევრები, ცნობილი მოღვაწეები.

ქველმოქმედთა შორის დასახელებულნი არიან დამფუძნებელი კრების წევრები: ივანე გომართელი – 200 მან., 100-100 მანეთი: შალვა მესხიშვილი, რაჟდენ არსენიძე, ვალიკო ჯუღელი, პეტრე სურგულაძე, იოსებ მაჭავარიანი; ხუთი თუმნით ბიბლიოთეკას დახმარებიან: პავლე საყვარელიძე, სამსონ ფირცხალავა, გრიგოლ ურატაძე, სიმონ სურგულაძე, ოლღა სოლოლაშვილი, გიორგი გვაზავა, სიმონ მდივანი, სპირიდონ კეღია, გერონტი ქიქოძე და სხვები. სახალხო გვარდიის მთავარ შტაბს – 5 000 მანეთი შეუწირავს, ამდენივე: აღმასრულებელი კომიტეტის ბიუროს, სამხედრო კოოპერაციის გამგეობას კი – 500 მანეთი.²

¹ გაზეთი „სახალხო საქმე“, №597, 1919 წელი.

² გაზეთი „საქართველო“, №93, 1920 წ. ტიციან ტაბიძე, „ერთობის კლერეტებს“.

დამოუკიდებლობის წლებში საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის დასაცავად დიდი ბრძოლები იქნა გადატანილი. ეს იყო თურქების წინააღმდეგ – 1918 წლის გაზაფხულზე, როდესაც ბრესტის ზავით ნახალისებული თურქეთის ჯარი შემოვიდა აჭარასა და ქვეყნის სხვა ნაწილებში – გურიისა და სამხრეთ საქართველოს რაიონებში. იყო მუდმივი ბრძოლები რუსი დენიკინელებისა და ბოლშევიკების წინააღმდეგ, ომი სომხეთთან 1918 წლის ნოემბერ-დეკემბერში, შიდა კონფლიქტები – ცხინვალის რეგიონსა და აფხაზეთში. უამრავი ადამიანი კვდებოდა ან ინვალიდდებოდა. მათი და მათი ოჯახების დახმარების მიზნით შეიქმნა „საქართველოს რესპუბლიკის ომში დაჭრილ-დასახიჩრებულთა კავშირის გამგეობა“, რომლის სასარგებლოდ ქველმოქმედებას იღებდნენ სხვადასხვა სოციალური და სხვა სამსახურის მქონე ადამიანები. ქუთაისში, ამ ფონდის სასარგებლოდ, აქაურ სტუდენტებს გაუმართავთ საღამო და შემოსავალი – 5942 მანეთი მღვდელ ნიკოლოზ აბესაძის ხელით გაუგზავნიათ. ამავე კავშირს დახმარებიან ავჭალის წყალსადენის მუშები, რომელთაც ასევე საღამო გაუმართავთ და 812 მანეთი და 75 კაპიკი შეუწირავთ სერგო ანდლულაძის ხელით ხსენებული კავშირისთვის.

ქველმოქმედების ყველა შემთხვევა იწერებოდა გაზეთებში, რაც, ერთგვარად, სტიმულიც იყო ამ მეტად ეროვნული და საჭირო საქმიანობისათვის. ყველა შემთხვევა რომ ხდებოდა პრესის საგანი, ეს კარგად ჩანს ლადო ბზვანელისა და ნინო ნაკაშიძის მცირე გაპაექრებაშიც, რაც „სახალხო საქმის“ ფურცლებზე გაჩნდა 1919 წლის ზაფხულში. პოეტი და პედაგოგი ლადო ბზვანელი ქუთაისიდან გამოგზავნილი წერილით ნინო ნაკაშიძეს თხოვდა აეხსნა მის მიერ გადმოგზავნილი საქველმოქმედო შეწირულების ბედი, რაც გარკვეულ თანხას შეადგენდა. ნინო ნაკაშიძის პასუხიდან ჩანდა, რომ ქვითრის მიცემის ნაცვლად თანხის შემწირველთა სიებს გაზეთებში აქვეყნებდნენ და ამით ხდებოდა შეწირული თან-

ხების ლეგალიზაცია, საზოგადოებისთვის ამ თანხების მიზანმიმართული ხარჯვის ჩვენება.¹

ზოგიერთი დაწესებულება უფრო დაწვრილებით ანგარიშს ბეჭდავდა: საქველმოქმედო საღამოზე ყველა წერილმანში დახარჯულ ფულს აღნუსხავდა და შემოსავალ-გასავალს სრულად უჩვენებდა მკითხველს.

ასეთი იყო ყვარელში „ილია ჭავჭავაძის სახელობის სახალხო სახლის“ ასაშენებლად შექმნილი ფონდის ანგარიში, რომელმაც 1919 წლის 22 ივნისს გამართა დიდი საქველმოქმედო საღამო. გაზეთ „სახალხო საქმეში“ საღამოს სრული ანგარიში გამოქვეყნდა, საიდანაც შემოსავალი 8 671 მანეთი დარჩენილა, რაც ადგილობრივ შემნახველ-გამსესხებელ ბანკისთვის გადაუციათ. „სახალხო სახლის“ საამშენებლო კომისიის თავმჯდომარე – ალექსანდრე იმერლიშვილს კი ბანკიდან აღებული წიგნაკი გადასცემია.²

საღამო-სეირნობა ელენე ჭავჭავაძეს მოუწევია. უნდა ითქვას, რომ ყველგან, ასეთ საღამოს ქალები ხელმძღვანელობდნენ.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელისუფლებაში მოღვაწეობდა სოციალ-დემოკრატი ბენია ჩხიკვიშვილი თავისი რადიკალური აზროვნებითა და მოქმედებით, მემარცხენე შეხედულებებით ხშირად აღიზიანებდნენ ეროვნული ინტელიგენციის საუკეთესო წარმომადგენლებს. ცნობილია მის წინააღმდეგ ტიციან ტაბიძისა და მემედ აბაშიძის წერილები, რაც გაზეთ „მთლიანი საქართველოს“ დახურვამ, აჭარის მეჯლისის უარყოფითად შეფასებამ და აქაურ ქართველ პატრიოტთა კრიტიკამ გამოიწვია.³

ჩხიკვიშვილმა აფხაზეთშიც „გამოიჩინა თავი“, როგორც მემარცხენე სოციალისტმა, კერძო საკუთრების წინააღმდეგ განწყობილმა, რითაც არა მარტო საპირისპირო პარტიისა და იდეოლოგიის მქონე ადამიანებს აღიზიანებდა, არამედ თანა-

¹ გაზეთი „სახალხო საქმე“ №507, 1919 წელი.

² გაზეთი „სახალხო საქმე“ №596, 1919 წელი.

³ „შემოწირულება“, გაზეთი „სახალხო საქმე“ №594, 1919 წელი.

პარტიელებსაც. ის ხშირად მობოლშევიკო პიროვნებად ხასიათდებოდა, ასეთად აფასებდა მას თავისი პარტიის ლიდერიც. ნოე ჟორდანიას მოგონებებში ბენია ჩხიკვიშვილი ამგვარადაა გახსენებული. თუმცა, იგივე ჩხიკვიშვილმა დატოვა ემიგრაცია, ჩამოვიდა საქართველოში, 1924 წლის აჯანყებაში მონაწილეობის მისაღებად და შეენირა კიდეც ბოლშევიკურ ტერორს. ჩხიკვიშვილი, მიუხედავად თავის მემარცხენე რადიკალიზმისა, ბოლშევიზმისადმი შეურიგებელი და ქართული სახელმწიფოებრიობისადმი უერთგულესი ადამიანი იყო. აფხაზეთში მუშაობისას მას დიდი დახმარება გაუწევია ცნობილი ლოტბარის ძუკუ ლოლუასთვის, შეუკრებია ნაცნობ-მეგობრებში ფული, გუნდისთვის შეუძენია ოცდაორი „ჩოხა-ახალუხი თავისი მოწყობილობით“. ძუკუ ლოლუა გაზეთ „სახალხო საქმის“ რედაქციას წერდა, რომ ამით დიდი საქმე გაკეთდა, გუნდი აღფრთოვანდა ამ მეტად მძიმე დროში განეული ამ დახმარების გამო და მეტი ძალა შეიძინა, „რათა პირნათლად ვემსახუროთ ხალხური სიმღერების შესწავლისა და განმტკიცების საქმეს“-ო. შემომწირველთა შორის ერთი – ვ. ნარაკაძე, ტრაგიკულად დაღუპულა აფხაზეთში საქართველოს ტერიტორიალური მთლიანობის დასაცავად წარმოებულ ბრძოლებში და სხვა შემომწირველთა სიაც დაკარგულა.¹

ძუკუ ლოლუას „სიმღერის მოყვარულთა საზოგადოება“ 1919 წლის ზაფხულში ფოთშიც დაუარსებია.²

დამოუკიდებლობის წლებში ჩვენ ვხვდებით ისეთი ფანატიკური ქველმოქმედების მაგალითებსაც, რომელსაც მანამდე არ ჰქონია ადგილი. გაზეთებში მრავალი სხვადასხვა ხასიათის ცნობაა. ერთ-ერთი გვაუწყებს, რომ ლეჩხუმელმა სამსონ ასათიანის შვილებმა უარი თქვეს „მამის ჩვეულებრივ გამოტირილზე“ და ამისთვის საჭირო 1 500 მანეთის წიგნი შესწირეს ბიბლიოთეკას, ალუთქვეს მას სამუდამოდ უზრუნ-

¹ იქვე, „წერილი რედაქციის მიმართ“ გაზეთი „სახალხო საქმე“ №594, 1919 წელი, .

² გაზეთი „სახალხო საქმე“ №800, 1920 წელი.

ველყოფა გათბობით, წიგნებით და სამი გაზეთის გამოწერით.

გარდაცვლილი შვილების, მშობლების, მეუღლეების აღსანიშნავად ყველა ოჯახი ცდილობდა სიკეთის სანთელი აენთო და რაღაც თანხა შეენირა ან გაჭირვებული მოსწავლეებისა და სტუდენტებისათვის, ან სკოლებისა და ბიბლიოთეკების სასარგებლოდ. გაზეთებში – „საქართველო“, „სახალხო საქმე“, „ერთობა“ – უამრავი ცნობაა ქართულ საზოგადოებაში მიმდინარე საქველმოქმედო საქმიანობაზე, რომლის დახმარებით არსდებოდნენ სკოლები, სასოფლო და საქალაქო ბიბლიოთეკა-სამკითხველოები.

გრძელდებოდა შეწირულებანი საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებისადმი. ეს იყო არქეოლოგიური ნაპოვნი ნივთები, ძველი ხელნაწერი წიგნები, ეთნოგრაფიული მასალები და ტანსაცმელი.¹

საგუბერნიო ქალაქებში, – თბილისსა და ქუთაისში იმართებოდა საქველმოქმედო საღამოები გუბერნიის პატარა დაბა-სოფლებისა და ქალაქების კულტურული დაწესებულებების სასარგებლოდ. მაგ.: 1919 წლის 4 ივლისს ქუთაისში საღამო-სეირნობა გამართულა და საკმაოდ სოლიდური თანხა — 4 630 მანეთი დარჩენილა ჩოხატაურის გიმნაზიის დასახმარებლად. ამ გიმნაზიის დირექტორი ცნობილი ქართველი მწერალი, ქუთაისში სწავლამიღებული ია ეკალაძე (ცინცაძე) იყო.²

სტუდენტთა დახმარება არც დამოუკიდებლობის წლებში შეწყვეტილა, ე. წ. ტატიანას დღის ნაცვლად, სტუდენტთა დღედ დაინიშნა 26 იანვარი, ქართული უნივერსიტეტის გახსნის დღე. ამ დღეს იმართებოდა საღამოები, იდგმებოდა თეატრალური წარმოდგენები, რაც საქველმოქმედო ხასიათს ატარებდა. გარდა დაწესებულებებისა, ამ დღეს ღარიბ სტუდენტების სასარგებლოდ ფულს კერძო პირებიც სწირავდნენ.

¹ გაზეთი „სახალხო საქმე“ №801, 1920 წელი.

² გაზეთი „სახალხო საქმე“ №507, 1920 წელი.

როგორც გაზეთი „სახალხო საქმე“ იუწყებოდა, 1920 წლის 26 იანვარს გამართული არტისტული საზოგადოების საღამოდან, სტუდენტთა სასარგებლოდ მთელი რიგი შემოწირულებანი შემოვიდა. გაზეთში ჩამოთვლილია ქველმოქმედთა გვარები და მათი შეტანილი თანხებია დასახელებული: ა. სვანიშვილი – 6 000 მან; სიხარულიძე – 1 500 მან. გრ. ბერიძე – 1 500 მან.; ვარაზაშვილი – 1 400 მან.; ალ. მასხარაშვილი – 1 250 მან.; ო. სვანიშვილისა – 1 250 მან.; წვერავა, სპ. ბენდუქიძე, დომ. ბენდუქიძე, ჭანიშვილი, ძიძიშვილი – თითო 1 000 მან.; სია გრძელია და მასში შედიან როგორც მრეწველები და ვაჭრები, ასევე ამ დროის პოლიტიკოსებიც. შემწირველთა შორის არიან: ივანე ჯავახიშვილი, გიორგი ახვლედიანი, კალისტრატე ცინცაძე, გიორგი გვაზავა, სპირიდონ კედია, რაჟდენ დათეშიძე, გიორგი ჟურული, ალექსანდრე მდივანი, იოსებ ბარათაშვილი და სხვ., რომელთაც სხვადასხვა თანხა შესწირეს სტუდენტთა სასარგებლოდ.¹

მსგავსი ღონისძიებები დამოუკიდებლობის ყველა წელს და ყველა ქალაქში იმართებოდა.

ფული გროვდებოდა ყველა ქალაქში. ამ ღონისძიებას და ფულის მიღებას ორგანიზაციას უკეთებდა სახელმწიფო უნივერსიტეტის სტუდენტ-მსმენელთა კავშირის გამგეობა. გაზეთებში თავსდებოდა ცნობები შეგროვილი ფულის შესახებ.²

განსაკუთრებით ქართველი სტუდენტების იმ ნაწილს უჭირდა, რომლებიც რაიონებიდან, გლეხის ოჯახიდან იყვნენ და ძალზე ღარიბებს არ შეეძლოთ ბინის ქირაც ეხადათ და თავიც გამოეკვებათ, რის გამოც ავადდებოდნენ და სწავლას თავს ანებებდნენ. ძვირი ღირდა წიგნებიც. ქართული სახელმწიფო ვერ გაძლიერდებოდა მომავალი პროფესიონალების გარეშე, მას ჭირდებოდა და ყოველთვის დასჭირდებოდა: იუ-

¹ გაზეთი „სახალხო საქმე“ №520, 1920 წელი.

² ალ. ინ-ი, „ქართველი სტუდენტობა მეცნიერებას უნდა დაუბრუნდეს“, გაზეთი „სახალხო საქმე“, №824, 1920 წელი.

რისტები, ექიმები, პედაგოგები, ინჟინრები, ამიტომ, გაზეთ „სახალხო საქმის“ პუბლიცისტი მთელი საზოგადოებისგან ითხოვდა დახმარებასა და სტუდენტთა შემწეობას. მისი წინადადებით, შეიძლებოდა „სტუდენტთა დამხმარე საზოგადოება“ შექმნილიყო საქართველოში, რომლის მსგავსი რუსეთში 900-იანი წლების ბოლოს იყო. ქართველ საზოგადოებას კი ამ მხრივ ჯერ ნაბიჯიც არ გადაედგა. პუბლიცისტს ავინყდებოდა, ან არ იცოდა, ქუთაისში, 1907 წელს დაარსებული ასეთი ორგანიზაციის შესახებ, რომელმაც მთელი საქართველოდან წარგზავნილი სტუდენტების დასახმარებლად უამრავი ქველმოქმედება გაიღო. „თუმცა კი უნდა აღინიშნოს, – წერდა პუბლიცისტი, – რომ დღევანდელს პირობებში მეტად ძნელია საქველმოქმედო საზოგადოებამ ისეთი დახმარება აღმოუჩინოს სტუდენტობას, რომ მას შეეძლოს სრულებით სამსახურის გარეშე ცხოვრება და მეცადინეობა, რადგან დღეს თითო სტუდენტს ჭირდება არანაკლებ 3 000 - 4 000 მანეთი თვეში“, – ამიტომო, ასკვნიდა იგი, – საჭიროა მთავრობამ და ერობებმა იზრუნოს სტუდენტთა გარკვეულ კონტიგენტზე, რომელიც სწავლის დასრულების შემდეგ მოვალენი იქნებიან სახელმწიფოს მიერ მითითებულ ადგილებზე იმუშაონო.¹

1920 წლის აპრილში საბჭოთა რუსეთის არმია შევიდა აზერბაიჯანში და გაასაბჭოვა. აზერბაიჯანში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარება დიდი დარტყმა იყო საქართველოსთვის, რადგანაც 1919 წლის ზაფხულზე ამ ორ დამოუკიდებელ კავკასიურ ქვეყანას შორის დაიდო სამხედრო ხელშეკრულება. ვინაიდან საქართველოს ომი ჰქონდა გადატანილი სომხეთთან, ის არასაიმედო პარტნიორად ითვლებოდა, ამიტომ იყო აზერბაიჯანის ჩამოცილება ძნელი, შეიქმნა რთული ვითარება. აზერბაიჯანში შესული რუსული არმია არ დაჯერდა ბაქოს დაპყრობას, მან ბაქოს ნაწილებიც შეუერთა ბოლშევიკური რუსეთის ჯარს და საქართველოს საზღვრისკენ დაიძრა. ფოილოს ხიდთან, რომელიც შემდეგში „წითელ

¹ გაზეთი „სახალხო საქმე“, №835, 1920 წელი.

ხიდად“ იქნა მონათლული, შემოსულ მტერს მტკიცედ აღუდგა წინ ქართული ჯარი მამაცი გენერლის – გიორგი მაზნი-აშვილის სარდლობით. მტერი დამარცხებული და უკუგდებული იქნა. ეს იყო 1920 წლის 3 მაისს, 7 მაისს კი მოსკოვში დიპლომატიური მისიით გაგზავნილმა გრიგოლ ურატაძემ ხელშეკრულებას მოაწერა ხელი რუსეთ საქართველოს შორის.; რუსეთი ცნობდა საქართველოს დამოუკიდებლობას, პირობას დებდა არ ჩაერეოდა მის შინაურ საქმეებში და ა.შ. მდგომარეობა თითქოს დაწყნარდა, მაგრამ ეს იყო დროებითი სიწყნარე. ფრონტი მაინც რჩებოდა. შექმნილი „ფრონტის დამხმარე კომიტეტიც“ მოუწოდებდა ხალხს და დახმარებას ითხოვდა ჯარისკაცებისათვის, ადამიანებს შემოწირულებათა გაღებისაკენ უბიძგებდა, მისამართებსაც აძლევდა: მიუხედავად უამრავი დასახმარებლისა – ღარიბი მოსწავლეების თუ სტუდენტების, მიწისძვრით დაზარალებულთა თუ I მსოფლიო ომით დასახიჩრებულ-დაინვალიდებულთა, თურქების შემოსევების შემდეგ ლტოლვილთა და ვინ იცის კიდევ ვისი არა, თავად დასახმარებელი ქართული ოჯახები მაინც იღებდნენ თანხებს, ნივთებს, პროდუქტებს, რაც შეეძლოთ, ყველაფერს და ისე ეხმარებოდნენ ქართულ ჯარს.

მათი სიებით სავსეა „ერთობა“, „სახალხო საქმე“ და სხვა ქართული გაზეთები, 1920 წელს რომ გამოდიოდა. „სისხლის სამართლის პოლიციამ პლატონ ფაჩულიას მეთაურობით 1 4550 მან. შესწირა ფრონტის დამხმარე კომიტეტს, – იუნყებოდა ერთი გაზეთი.³⁷ საჩუქრების რამდენიმე ტრანსპორტი გაიგზავნა ფრონტზე: სანდარში, სადახლოსა და ფოილოში, – იუნყებოდა მეორე ინფორმაცია.¹

მდგომარეობა კიდევ უფრო დაიძაბა შემოდგომაზე, როდესაც რუსეთის ძველი დიპლომატიური მისია – სერგეი კიროვის (კოსტრიკოვის) ხელმძღვანელობით შეიცვალა. სერგეი კიროვი გაიწვიეს, სექტემბერში პოლონეთ-რუსეთის ომის დასრულების გამო რიგაში გამართული საზავო მოლაპარაკების წარმოებისათვის. რუსეთის ახალ მისიას სათავე-

¹ გაზეთი „სახალხო საქმე“, №841, 1920 წელი.

ში ჩაუდგა შეინმანი, რომელმაც 300-მდე გაზარდა თანამშრომელთა რიცხვი და ბაქოში დაიდო ბინა: მთელი მისი დაწესებულება ეწეოდა ჟანდარმერულ საქმიანობას. მას შემდეგ, რაც რუსეთმა ნოემბერში მეორე ამიერკავკასიის დამოუკიდებელი რესპუბლიკაც – არარატის სომხური სახელმწიფო დაამხეს და იქ ბოლშევიკური რეჟიმი დაამყარეს, საქართველო სრულიად მარტო დარჩა. შეიქმნა ქვეყნის თავდაცვის კომიტეტი, რომელსაც რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარე – ნოე ჟორდანიას ჩაუდგა სათავეში: ამ კომიტეტში უამრავი შეწირულება შედიოდა, რომელთა სიაში თვით მთავრობის წევრთა მოკრძალებული შენატანია დასახელებული. ვერცხლის კოვზები თუ პორტსიგარი, სხვადასხვა საოჯახო ნივთი იქცეოდა ფულად და ჯარისთვის სურსათისა თუ იარაღის საყიდლად გამოიყენებოდა. თვით შეწირული ნივთების სია და შემწირველთა გვარები ცხადყოფენ ერის სულიერ სიძლიერეს, მის თავგანწირულ სწრაფვას დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისაკენ.

საზოგადოების მიერ განეული ქველმოქმედება ნაწილი იყო საქართველოს დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობისთვის ქართველი ხალხის უშეღავათო ბრძოლისა.

ამრიგად: XIX საუკუნის დასაწყისიდანვე ქართველმა ხალხმა დაიწყო ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა რუსეთის იმპერიის კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ, დაკარგული სახელმწიფოებრიობის აღსადგენად. საუკუნის პირველი ნახევარი სავსეა ანტირეჟიმული აჯანყებების, ერის თავდადებული ბრძოლის მაგალითებით. უამრავი ადამიანის სიცოცხლე შეიწირა ამ ბრძოლამ, მაგრამ იმპერიული რეჟიმი ვერ დაამარცხა.

თვისობრივად ახალი გახდა რუსეთის წინააღმდეგ ქართველი ხალხის განმათავისუფლებელი ბრძოლა XIX საუკუნის II ნახევრიდან, როდესაც „თერგდალეულებმა“, ილია ჭავჭავაძის ხელმძღვანელობით ბრძოლის ახალი ტაქტიკა აირჩიეს... ეროვნული იდეები არა მარტო საზოგადოების ზედაფენებში უნდა ყოფილიყო გათავისებული, არამედ ის უნდა დასულიყო ყველა სოციალურ ფენამდე, მოძრაობა სახალხო ხასიათის უნდა გამხდარიყო, ყველა ქართველი უნდა ზიარებოდა ამ იდეებს, რაც შესაძლებელი გახდებოდა განათლების დონის ამაღლებით, კულტურის განვითარებით. ამის გარეშე დარჩენილი, გაუნათლებელი და დაბეჩავებული ადამიანები ვერ ეზიარებოდნენ განმათავისუფლებელი ბრძოლის იმ იდეოლოგიას, რაც ერის მოწინავე შვილებმა ჩამოაყალიბეს, ვერ მიიღებდნენ მონაწილეობას ქვეყნის სულიერ ცხოვრებაში და საქართველოს მომავლისთვის ბრძოლაში.

ქვეყნის კულტურული ცხოვრების სულიერების აღორძინების მთავარ ძალად ახალი სკოლების დაარსება, წერა-კითხვის უცოდინის აღმოფხვრა, ჟურნალ-გაზეთების და სტამბების, ბიბლიოთეკა-სამკითხველოების გახსნა, ხალხის ცნობიერების გამოფხიზლება გახდა. რუსეთის საიმპერიო ხელისუფლების მიერ დაარსებული კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებები ამისთვის ოდნავაც არ იყო საკმარისი, ახალი კერების შექმნას კი ფინანსები ჭირდებოდა, რაც ქართველ ხალხს თავად უნდა გამოეძებნა, მას უნდა მიეცა განათლება ერის ნიჭიერი, მაგრამ ღარიბი ახალგაზრდობისათ-

ვის. ამ მიზნით ფართო გასაქანი მიეცა საქველმოქმედო დაწესებულებების შექმნას. კერძო ქველმოქმედებას.

ამ პროცესის შესწავლა და მისი როლის განსაზღვრა საქართველოს ახალი ისტორიის აუცილებელი და საშური საქმეა, მით უმეტეს, ცალკე, მონოგრაფიულად საკითხი ქართულ ისტორიოგრაფიაში ჯერ არ დამუშავებულა.

კვლევის შედეგად მიღებული დასკვნები ასე შეიძლება ჩამოვყალიბოთ:

1. საქველმოქმედო საქმიანობა XIX საუკუნის II ნახევარსა და XX საუკუნის დასაწყისში (1921 წლამდე) არის დიდი საზოგადოებრივი, საერთო-სახალხო მოძრაობა, ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის მოწინავე არენა. უდიდესი ტვირთი ეროვნული მიზნების განხორციელებაში მასზე მოდიოდა.

2. საქველმოქმედო დაწესებულებებს შორის თავის მასშტაბურობით, მოღვაწეობის ფართო სპექტრით, მიზანდასახულობითა და განხორციელებული საქმეებით გამოიკვეთება ორი ორგანიზაცია: ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, რომელიც 1879 წელს დაარსდა და „ქართული საქველმოქმედო საზოგადოება“, რომელსაც 1906 წელს ჩაეყარა საფუძველი. აქედან პირველი (ქ. შ. წ. კ. გ.) იყო, ქართული სახელმწიფოს არარსებობის პირობებში, სახელმწიფოებრივ-ეროვნულ დონეზე განათლების დამფუძნებელი და მომწესრიგებელი, რუსეთის ანტიქართული პოლიტიკის წინააღმდეგ მებრძოლი დაწესებულება, რომლის ხელმძღვანელობით გადარჩა ქართული ენა, სკოლა, მდიდარი ეთნო-კულტურული ტრადიციები, ქართველმა ხალხმა სძლია შუასაუკუნეობრივ ჩამორჩენას, შექმნა იმპერიის ყველა იმ კუთხეში, სადაც ქართველები ცხოვრობდნენ, სკოლები, ქველმოქმედების, საზოგადოებისა და კერძო პირთა დახმარებით განათლება მისცა ლარებ ნიჭიერ ქართველებს, რომლებიც შემდეგში ქართული სულიერების სამსახურში ჩადგნენ. „ქართულმა საქველმოქმედო საზოგადოებამ“ კი, რომელიც 1906 წელს დაარსდა, რუსეთის პირველი რევოლუციის შემდგომ დაწყებული ტერორის (რაც საქართველოში განსაკუთრებულად გაატარა რუსეთმა)

და პირველი მსოფლიო ომის საშინელი შედეგების პირობებში, გადაარჩინა ერი არა მარტო სულიერად, არამედ ფიზიკურადაც, ისხნა ქართველი მაჰმადიანები რუსეთის სადამსჯელო ოპერაციებისგან, ხელი შეუშალა ლტოლვილი აჭარლების საცხოვრებელ ადგილებზე განხორციელებულ სხვა ერთა მიგრაციას, მობილიზაცია გაუკეთა სხვა საქველმოქმედო დაწესებულების ფონდებს და მოახდინა მათი მიზანმიმართულად ხარჯვა. „ქართული საქველმოქმედო საზოგადოება“, სადაც ერის საუკეთესო შვილები მოღვაწეობდნენ, ისევე, როგორც „ქართველთა შორის წ. კ. გ. საზოგადოებაში“, სახელმწიფოებრივი ცნობიერებით ხელმძღვანელობდა და ისეთ პოლიტიკას ატარებდა, რაც ხელს უწყობდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის წარმატებას.

მათი მოღვაწეობის ეროვნულ ასპექტებს მკვეთრად წარმოაჩინეს გამოყენებული და გაანალიზებული წყაროები.

3. თუ რუსეთის საიმპერიო ხელისუფლების მიერ დაარსებული სკოლები საქართველოში იყო მაღალი სოციალური ფენებისათვის განკუთვნილი რუსული საგანმანათლებლო დაწესებულებები, XIX საუკუნის 50-60-იანი წლებიდან დაიწყო მათთვის საყოველთაო ხასიათის მიცემა, ანუ დაბალი ფენებისთვის ხელმისაწვდომობა, XIX საუკუნის ბოლოდან კი გაქართულება, რაშიც დიდი წვლილი ქართულმა საქველმოქმედო დაწესებულებებმაც შეიტანეს.

თბილისის და ქუთაისის გუბერნიათა სათავადაზნაურო კომიტეტებთან დაარსებულმა „ლარიბ მოსწავლეთა და ბავშვთა დამხმარე კომიტეტებმა“, რომელსაც თავისი განყოფილებები ჰქონდა ყველა ქალაქსა და რაიონში, ყველა სკოლაში, ხელი შეუწყო გაჭირვებული, მაგრამ ნიჭიერი ბავშვების განათლებას, სკოლის გადაქცევას საერთო-ეროვნულ კუთვნილებად.

4. XIX-XX საუკუნეებში ქართველი ახალგაზრდების მხოლოდ მცირე ნაწილი ლებულობდა უმაღლეს განათლებას. ამის მიზეზი იყო ის ეკონომიკური ხელმოკლეობა, რის გამოც ქართული ოჯახები ვერ აგზავნიდნენ შვილებს რუსეთის ან ევროპის უნივერსიტეტებში. იმათ, რომლებიც გადალახავდნენ ამ ზღვარს და მიდიოდნენ, დიდი გაჭირვების გადატანა უხდებო-

დათ და ხშირად საკუთარი ჯანმრთელობის დაკარგვის ფასად უჯდებოდათ განათლების მიღება. ქართველი ახალგაზრდების ამ ნაწილს დიდი დახმარება გაუწიეს კერძო ქველმოქმედებმა, ამ მიზნით დაარსებულმა „ლარიბ სტუდენტთა დამხმარე საზოგადოებამ“, რომლის საქმიანობის ამსახველი დოკუმენტები ბევრ საინტერესო ცნობას იძლევა ცნობილი ქართველი მწერლების, მეცნიერების, კულტურის მუშაკების ცხოვრებაზე. რომ არა ამ საქველმოქმედო დაწესებულებების ღვაწლი, ახალგაზრდების გაგზავნა უნივერსიტეტებში და სტიპენდიების დანიშვნა, XX საუკუნის რთულ პერიოდში – 1900-1921 წლებში, იმდენი ახალგაზრდა ვერ მიიღებდა უმაღლეს ცოდნას, რაც ერის კულტურულ ცხოვრებას უკან დახევდა.

5. განათლების დონეს ზრდიდნენ ისეთი საქველმოქმედო საზოგადოებები, როგორიც იყო „სახალხო უნივერსიტეტები“, „ქალთა და მასწავლებელთა დახელოვნების კურსები“ და სხვ. ხელოვნების ცალკეული დარგების განვითარებას ეხმარებოდნენ დარგობრივი საქველმოქმედო საზოგადოებები: დრამატული, ფილარმონიული და სხვ.

წიგნების გამოცემას და მათ გავრცელებას ემსახურებოდა „წიგნის გამომცემელთა ამხანაგობები“, რომოლებიც სხვადასხვა დროს თბილისსა და ქუთაისში დაარსდა.

ერის სულიერი ცხოვრების აღორძინების პარალელურად ხდებოდა სახალხო მეურნეობის, – სოფლის მეურნეობისა და ხელოსნობის ეროვნული კადრების მომზადებაც. ამ მიზანს ანხორციელებდნენ სხვადასხვა სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოებები, მათი სკოლები და მეურნეობები.

ყველა მათგანი ცალკე პირთა და საზოგადოების ფართო წრის მიერ გაღებული საქველმოქმედო თანხებით მუშაობდნენ. მათივე ხელმძღვანელობით ხდებოდა გზების გაყვანა, სამედიცინო პუნქტების შექმნა, საყოფაცხოვრებო მომსახურების სხვა ფორმების დანერგვა.

6. განუსაზღვრელი როლი ითამაშა ქართველი ერის ცხოვრებაში კერძო ქველმოქმედებამ, რომ არა ის დიდებული ქართველები: დავით სარაჯიშვილი, ეკატერინე ფორაქიშვილი, ძმები ზუბალაშვილები, მიტროფანე ლალიძე, აკაკი ხოშტარია

და უამრავი სხვა, ბევრი კულტურული დაწესებულება ვერ აიგებოდა, ვერ იმუშავებდა ქართული თეატრი, ვერ გამოიცემოდა წიგნები, ვერ აღიზრდებოდნენ ღირსეული ახალგაზრდები.

ეროვნული იდეოლოგიის პრაქტიკულ განხორციელებაში, ქართველი ერის სულიერი ცხოვრების წინსვლაშიც მათ არანაკლები როლი აქვთ იმ დიდებულ მწერლებსა და მეცნიერებზე, რომელთაც მრავალი ფასეული ნაწარმოები შექმნეს. მათი მოღვაწეობის ყველა მხარე ისევე უნდა იქნეს შესწავლილი, როგორც მათ მიერ მხარდაჭერილი მწერლებისა და მეცნიერების ნაღვანი. ნაშრომში ცნობილ ქველმოქმედებთან ერთად, ნაკლებად ცნობილი ან უცნობი ადამიანების ღვაწლიცაა გამოვლენილი.

7. ქართული საქველმოქმედო დაწესებულებები მთლიანად ეროვნულ ხასიათს ატარებდნენ. მათი მოხერხებულობის წყალობით, კავშირი მყარდებოდა იმპერიულ მსხვილ საქველმოქმედო ორგანიზაციებთან („ტატიანა ნიკოლოზის ასული რომანოვას კომიტეტი“ და სხვ.), რომელთა ხელთ არსებული მსხვილი ფონდებიდან მიღებული თანხები ხმარდებოდა ქართველი ერის გადარჩენისა და წინსვლის საქმეს.

ქართველი ერის სასიცოცხლო ინტერესებს ეხმარებოდა რუსეთის დიდ ქალაქებში: პეტროგრადში, მოსკოვში, ვლადივოსტოკში, ხარბინში, ბაქოში, განჯაში, კავკაზში და სხვაგან არსებული ქართული საქველმოქმედო დაწესებულებები, რაც ხელს უწყობდა რუსეთში მცხოვრებ ქართველებს არ გარუსებულიყვნენ, აწვდიდა მათ ქართულ წიგნებს, აარსებდა ქართულ დრამატულ წრეებს, ეხმარებოდა ხელმოკლე ადამიანებს ფულით და ა.შ. ეს დაწესებულებები ფულითა და სხვა სახით საქართველოს საქველმოქმედო დაწესებულებებსაც ეხმარებოდნენ.

8. საქველმოქმედო დაწესებულებები აქტიურად მუშაობდნენ ისტორიული საქართველოს იმ რეგიონებში, სადაც ეთნიკურად აჭრელებული მოსახლეობა ცხოვრობდა, საფრთხეში იყო ქართული ენა და კულტურა, ეს იყო ტაო-კლარჯეთის, შავშეთ-ჭანეთის, ზაქათალის ოლქები, აფხაზეთი, ცხინვალის რეგიონი, სადაც რუსეთის ინსპირაციით ხდებოდა ყო-

ველგვარი ქართულ-ეროვნული ცნობიერებისადმი ბრძოლა. ქართულმა საქველმოქმედო საზოგადოებებმა დიდი როლი ითამაშეს ამ კუთხეებში მცხოვრებ ქართველთა დასახმარებლად, მათთვის სკოლების, ბიბლიოთეკების, თავშესაფრების გასახსენებლად, ეროვნული სულისკვეთების დასანერგად.

9. დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ, 1918-1921 წლებში, საქველმოქმედო დაწესებულებები განსაკუთრებით გააქტიურდნენ, როდესაც შინაური და გარეშე მტრების გამოცოცხლების პირობებში სახელმწიფო დაწესებულებებს არ შეეძლოთ დაკისრებული მოვალეობის ბოლომდე შესრულება, საქველმოქმედო დაწესებულებები დიდ როლს თამაშობდნენ განათლებისა და კულტურის ასამაღლებლად, ქართული თეატრის, კინოს განსავითარებლად, ჯარში პატრიოტული სულისკვეთების გასაღვივებლად. საქართველოს მთიანი კუთხეების ხელმოკლე მოსახლეობის დასახმარებლად, კერძო ქველმოქმედება ამ დროს, გასაგები მიზეზების გამო (ქონების რეკვიზიცია, თავადაზნაურებისთვის ქონების ჩამორთმევა და სახელმწიფოსთვის გადაცემა, წარმოების შეფერხება) შენელდა და მთელი სიმძიმე საქველმოქმედო დაწესებულებებზე გადავიდა, რომელთაც წარმატებით იღვანეს ამ მეტად რთულ პერიოდშიც.

ამრიგად, XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისიდან ქველმოქმედება იქცა ცხოვრების წესად, საზოგადოების ყველა წევრის მოვალეობად, მდიდარი და ღარიბი ადამიანების ეროვნულ განწყობად, რამაც ხელი შეუწყო ქართული კულტურის – ლიტერატურის, განათლების, მეცნიერების, მუსიკის, მხატვრობისა და სხვა სფეროების დანინაურებას, ამას კი ყოველთვის უდიდესი როლი ჰქონდა და აქვს ქართველი ერის ისტორიაში.

ჩვენ მიერ განხილულ ეპოქაში საქართველოში მიმდინარე პროცესი ცხადყოფს, რომ ქველმოქმედება ეროვნული სულის გადარჩენის საშუალებად იქცა.

შინაარსი

რედაქტორისაგან.....	3
შ ე ს ა ვ ა ლ ი	6

თავი I.

საქველმოქმედო საზოგადოებები XIX საუკუნის II ნახევარსა და XX საუკუნის დასაწყისში	13
§1. ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცე- ლებელი საზოგადოება, მისი როლი ერის კულტურულ-საგანმანათლებლო და სულიერ ცხოვრებაში.....	15
§2. ღარიბ მონაფეთა და ბავშვთა დამხმარე საზოგადოებები	44
§3. ღარიბ სტუდენტთა დამხმარე საზოგადოებები.....	65
§4. სხვადასხვა საქველმოქმედო დაწესებულებები XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში	81
სახალხო უნივერსიტეტი.....	81
„თბილისის საერთო-საგანმანათლებლო კურსები“	91
საზოგადოება „განათლება“	95

თავი II.

ქართული საქველმოქმედო საზოგადოება (1906-1921 წწ.)	101
--	-----

თავი III.

კერძო ქველმოქმედება საქართველოში XIX ს-ის II ნახევარსა და XX ს-ის დასაწყისში	191
---	-----

დავით სარაჯიშვილი	193
ძმები ზუბალაშვილები.....	204
ექვთიმე თაყაიშვილი.....	211
ნიკო ნიკოლაძე.....	214
ძმები კიკნაველიძეები.....	216
მიტროფანე ლალიძე	224
აკაკი ხოშტარია.....	230

თავი IV.

ქველმოქმედება და საქველმოქმედო დაწესებულებები საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში (1918-1921 წ.წ.)	248
---	-----

დასკვნა	278
---------------	-----

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0179, ი. ჯავახიშვილის ბაზ. 19, ☎: 2 22 36 09, 5(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge; universal505@ymail.com